הלכה · אחרונים

אהבת חסד

רבי ישראל מאיר הכהן מראדין

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אהבת חסד

רבי ישראל מאיר הכהן מראדין

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אהבת-חסד/
הקובץ נוצר ב־17 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

הקדמה 4
פתיחה לעניני מדת החסד 6
חלק ראשון 14
דיני מצות הלואה 14
דין ענייני העבוט 23
דיני תשלומי שכר שכיר 27
חלק שני 35
פרק א 35
פרק ב 37
פרק ג 39
פרק ד 42
פרק ה 45
פרק ו 48
פרק ז 50
פרק ח 53
פרק ט 55
פרק י 57
פרק יא 60
פרק יב 63
פרק יג 66
פרק יד 71
פרק טו 76
פרק טז 82
פרק יז 86
פרק יח 93
פרק יט 97
פרק כ 102
פרק כא 107
פרק כב 110
פרק כג 112
פרק כד 116
חלק שלישי 118
פרק א 118
פרק ב 121
פרק ג 125
פרק ד 130
פרק ה 136
פרק ו 138
פרק ז 141
פרק ח 144
חתימת הספר 147
השלמה 149

הקדמה

יתברך הטוב והמיטיב המתחסד עם כל ברואיו, כדכתיב (תהלים קל"ו כ"ה): "נתן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו", וביותר לבני ישראל עם קרובו האהובים לו מאד, עד שקראם בשם "בנים" ו"חלק ד'" וצום ללכת בדרכיו, שהם דרכי החסד והרחמים והחנינה, וכדכתיב (דברים י' י"ב): "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' ללכת בכל דרכיו". ואיתא בספרי (פרשת עקב פסקה מ"ט): אלו דרכי הקדוש ברוך הוא, שנאמר (שמות ל"ד ו'): "ד' ד' אל רחום וחנון". ואומר (יואל ג' ה'): "כל אשר יקרא בשם ה' ימלט". איך אפשר לו לאדם לקרא בשם ה'? אלא מה המקום נקרא רחום וחנון, אף אתה הוי רחום וחנון ועושה מתנת חנם לכל וכו'. ולא פעם אחת הזהיר אותנו השם יתברך על זה, כי אם בשמונה מקומות אמר כענין הזה. [בעקב פרשה א' פסוק ו', ובחמישי פסוק י"ב, ובשביעי פסוק כ"ב, ובראה פרשה שלישי פסוק ה' עין שם בפרוש רש"י, ובשפטים פרשה חמישי פסוק ט', ובתבוא פרשה שלישי פסוק י"ז, ובששי פסוק ט', ובנצבים פרשה שביעי פסוק ט"ז]. ולבד זה כל התורה מלאה מזה, כאשר נבאר הכל אם ירצה ה' לקמן.

וחזר וזרז אותנו על ידי נביאיו הקדושים על ענין זה. וכדכתיב (מיכה ו' ח'): "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד וגו'" וכל זה הוא רק לטובתנו. וכדמסים הקרא בפרשת עקב הנ"ל אחר כל הדברים שפרט מתחלה (דברים י' י"ב): "ליראה וללכת בכל דרכיו וגו'", כתב לבסוף (שם י"ג): "לטוב לך". והינו דכפי גדר ההרגל שהרגיל אדם עצמו במדת הטוב והחסד כל ימיו, כן לפי ערך הזה יקבל אחר כך השפעת טובו ורב חסדו של הקדוש ברוך הוא בעולם הזה ובעולם הבא. ובכמה מקומות בכתובים וגם במאמרי חז"ל מצינו, שהשוו את מדה הקדושה הזו לתורה, בין להנצל על ידה מכל צרה בזה ובבא, ובין שיזכו על ידה לכל טוב. ולפי שקצר המצע מהשתרע פה, לכן אעתיק פה רק איזה מהכתובים ומאמרי חז"ל, והיותר אם ירצה ה' נבאר הכל לקמן בפנים הספר. היא מועלת לכפרת עונותיו של אדם, וכדכתיב (במשלי ט"ז ו'): "בחסד ואמת יכפר עון" ואמרו חז"ל (בברכות ה'.): חסד - זו גמילות חסדים, שנאמר (משלי כ"א כ"א): "רדף צדקה וחסד וגו'". אמת - זו התורה, שנאמר (משלי כ"ג כ"ג): "אמת קנה ואל תמכר". ואיתא באבות דר, נתן (פרק ד', ה'): פעם אחת היה ר' יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים, והיה ר' יהושע הולך אחריו, וראה בית המקדש חרב. אמר ר' יהושע: אוי לנו על זה שהוא חרב, מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל. אמר לו: בני, אל ירע לך. יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה. ואיזה? זה גמילות חסדים, שנאמר (הושע ו' ו'): "כי חסד חפצתי ולא זבח".

וראה עוד כח המדה הקדושה הזו, שהיא מועלת להאריך ימיו של אדם. וכמו שמצינו בבני עלי (ראש השנה י"ח), שנגזר עליהם (שמואל א', ב' ל"ג): "וכל מרבית ביתך ימותו אנשים". והיה גזר דין שיש עמו שבועה, שאינו מתקרע, כמו שאמרו חז"ל (ראש השנה שם), ואף על פי כן כשהוציא הקדוש ברוך הוא את הגזר דין עליהם, רמז להם שבתורה ובגמילות חסד יוכלו לבטל דבר זה, ויאריכו ימים. וכדכתיב (שמואל א', ג' י"ד): "ולכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה". ואמר אבייי: בזבח ובמנחה אינו מתכפר, אבל מתכפר הוא בתורה ובגמילות חסדים. כן איתא בראש השנה (י"ח). ואמרו שם עוד, דאביי ורבא תרויהו מדבית עלי קאתו רבא דעסק בתורה חיי ארבעין שנין אביי דעסק בתורה ובגמילות חסדים חיי שתין שנין. וגם היא מועלת להנצל מחבלו של משיח, כמו שאמרו חז"ל (סנהדרין צ"ח:): שאלו תלמידיו את ר' אליעזר: מה יעשה אדם וינצל מחבלו של משיח? אמר להם: יעסק בתורה ובגמילות חסדים. והזכות הזה עומד לו לאדם לכל הדורות שאחריו, כמו שאמרו חז"ל: (בילקוט תהלים רמז תתנ"ט) החסד עומדת לו לאדם עד סוף כל הדורות, שנאמר (תהלים ק"ג י"ז): "וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו".

ומצוה זו היא עושה שלום גדול בינינו לבין אבינו שבשמים, כמו שאמרו חז"ל (בבא בתרא דף י'.): אמר ר' אלעזר בר' יוסי: כל צדקה וחסד שישראל עושין בעולם הזה, שלום גדול ופרקליטין גדולים בין ישראל לאביהם שבשמים, שנאמר, וגו'. והמדה הזאת היא עומדת ברומו של עולם ממש, להמתבונן בתורה את גדל ענינה. וזה לשון המדרש רות פרשה ה' ד': בוא וראה, כחן של בעלי צדקה וגומלי חסד, שאין חוסין לא בצל שחר, ולא בצל כנפי ארץ, ולא בצל כנפי שמש, ולא בצל כנפי חיות, ולא בצל כנפי כרובים, ולא בצל כנפי שרפים, אלא בצל מי שאמר והיה העולם, שנאמר (תהלים ל"ו ח'): "מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון". ולהפך, כמה גרוע האדם, שאין בו מדת החסד והרחמים, שהוא מרחיק עצמו מהקדוש ברוך הוא, שהוא מקור הרחמים והחנינה, והכתוב קוראו 'בליעל' עבור זה. ראה מה שאמרו חז"ל (בילקוט ראה רמז תתצ"ח) על הפסוק (דברים ט"ו ט'): "פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע וגו'": הוי זהיר שלא תמנע רחמים, שכל המונע רחמים מקיש לעובד גלולים ופורק מלכות שמים מעליו, שנאמר בלי על, והפסוק הזה של "השמר לך" אינו קאי על מניעת הצדקה לחוד, כי אם על מניעת הלואה גם כן [כן משמע בגטין ל"ו. בגמרא, עין שם. וכן כתב בספר 'שערי תשובה' לרבנו יונה (שער שלישי אות ס"ז) ובספר החנוך במצוה ת"פ].

ובעונותינו הרבים, כמה וכמה אנשים, שהענין הזה רפוי בידם. ואתבונן לדעת סבת הדבר, ומצאתי כי שתים הנה: אחת מצד מעוט ידיעה בעצם ענינה, שאינם יודעים פרטי הענינים על מה מנח שם מדה זו, כי באמת מדת החסד כוללת בתוכה כמה וכמה סוגים: לעשירים ולעניים, לחיים ולמתים; חסד שעושה בגופו, וחסד שעושה בממונו, כמו שאמרו חז"ל [בסכה דף מ"ט:]. ובכל סוג וסוג, יש בה כמה ענינים. וכל ענין וענין, יש בה כמה פרטים, כמו שיתבאר אם ירצה ה' בפרקים הבאים. שנית מצד שאינם יודעים את גדל מהותה, כמה היא פועלת בתעצומות עזה על האדם האוחז בה ומחזיקה להיטיב עמו בכל ענייניו, בין בימי חייו בעולם הזה ובין לעולם הבא, ובין להנצל על ידה מיום הדין הגדול. על כן קמתי ונתעוררתי בחסד השם יתברך החונן ומתחסד עם ברואיו להעריך לפני הכל את מדת החסד בכל ענייניה, כפי מה שהשיגה ידי בעזרת ה' יתברך.

ואחלק את הספר הזה לשלשה חלקים: חלק א' - יבאר עקרו בענין דיני גמילות חסד של הלואת ממון לעשירים ולעניים בכל פרטיהם, וגם מבאר בו דיני השבת העבוט ודיני תשלומי שכר בזמנו, ועוד כמה הלכות הנוגעים למעשה. חלק ב' - יבאר בו גדל שכר המחזיקים במדת החסד בזה ובבא, ולהפך גדל ענש המרפים ידיהם ממדה זו. ונתקבץ כל זה מש"ס בבלי וירושלמי ומדרשי חז"ל המדברים בענין זה. גם יבאר בו כמה עצות ותחבולות, איך להשיג מדה זו ולהסיר כל המפריעים ממנה. גם יבאר בו כמה ענייני התנהגות במדת צדקה לענין מעשר וחומש, ועוד כמה ענינים הנצרכים לידע בענין צדקה. חלק ג' יבאר בו כל הענינים הנכללים במדת החסד, כהכנסת אורחים ובקור חולים וכיוצא בזה.

וקראתי שם החבור בכללו אהבת חסד על שם הכתוב (מיכה ו' ח'): "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד וגו'". וגם הצגתי באור סביב לו וקראתיו בשם 'נתיב החסד'. וכשמו כן הוא, כי הוא מורה דרך ונתיב לידע מקור מוצאו מן הגמרא והפוסקים.

פתיחה לעניני מדת החסד

אמרו חז"ל (סוטה י"ד.): דרש ר' שמלאי, תורה תחלתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים. תחלתה גמילות חסדים, דכתיב (בראשית ג' כ"א): "ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם", וסופה גמילות חסדים, דכתיב (דברים ל"ד ו'): "ויקבר אתו בגי". הנה חז"ל גלו לנו את גדל הענין של חסד, שרמזה לנו התורה עליה בתחלתה ובסופה. אבל

באמת, לאו דוקא באלו המקומות לבד, דכמה פרשיות של תורה מלאות מזה, כאשר נבאר בעזרת ה' יתברך.

תחלת הכל, צריך האדם לידע שגדר גמילות חסדים אינו מונח דוקא על הלואת ממון, כמו שסוברין איזה אנשים, אלא הוא מונח על כל עניני הטוב, שאדם עושה חסד ומיטיב לחברו בחנם. יש שמתחסד עמו בממונו, כגון: שמשאיל לו בהמה, או כלי, או הלואת ממון, וכל כיוצא בזה, שהוא עושה בממונו טובה לחברו. וזה נקרא בפי חז"ל (סכה מ"ט:) בשם 'גמילות חסדים שבממונו'. ויש שמתחסד עמו בגופו, וגם זה יפל תחת שני סוגים: יש שהוא מיטיב לחיים, ויש שהוא מיטיב למתים. לחיים, כגון: שמכניס אורחים לביתו, ומטריח עצמו לפניהם. וכן מצות לויה, שמלוה אותם, וכן שמחת חתן וכלה, בקור חולים ונחום אבלים, וכל כהאי גונא דברים שמיטיב בגופו לחברו החי. [ואבאר אם ירצה ה' לקמן בפרקים הבאים כל אלו הדברים וכיוצא בהם]. ויש גמילות חסדים שבגופו, שעושה למתים, הינו הוצאת המת וההתעסקות בכל צרכי הקבורה; לשאת המטה ולילך לפניו ולספד ולחפר ולקבר. כל אלו, הכל מכנים בשם גמילות חסדים. [עין בסכה דף מ"ט:, וברש"י שם וברמב"ם פרק י"ד מהלכות אבל, ותמצא כל דברינו]. וכל זה נכנס בכלל מצות עשה של (ויקרא י"ט י"ח): "ואהבת לרעך כמוך", הינו, כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך אחרים, עשה אותם לאחיך.

ועתה נעריך לפני הכל, איך שכל התורה מלאה מעניני החסד, כדי שיתבונן האדם כמה יקר הוא ענין החסד בעיני השם יתברך. תחלת הכל במה שכתוב (בראשית ב' כ"ב): "ויבן ה' אלהים את הצלע אשר לקח וכו'"; ודרשו חז"ל [ברכות ס"א.] מלמד שקלעה הקדוש ברוך הוא לחוה. וגם במה שכתוב (שם): "ויבאה אל האדם", דרשו, מלמד שנעשה הקדוש ברוך הוא שושבין לאדם, עין שם בגמרא. וגם בפרשת נח שספרה לנו התורה (בראשית ט' כ"א): "וישת וכו' וישכר ויתגל וגו' [1]; וירא חם וגו' ויקח שם ויפת את השמלה וישימו על שכם שניהם וגו' ויכסו את ערות אביהם וגו'". [שלא היו מצוים על זה, כי אין זה משבע מצות בני נח, ורק מצד מדת החסד]. וגם ספרה לנו את הברכה שברכם נח, ונתקים לבסוף להראות לנו את גדלת המדה, שצריך האדם להתחסד עם חברו ולחפות על קלונו בכל כחו, כמו

[1] ובזה נראה לי לבאר מה שאמרו חז"ל (סוטה ל"ו.) על הפסוק (דברים ז' כ'): "וגם את הצרעה ישלח וגו'"; שהיתה זורקת בהם מרה ומסרסתן, ומסמא את העינים. למה דוקא אלו שני הענינים ונראה לי, דהוא משום דחם אבי כנען קלקל בזה בשני דברים: אחד, במה שראה ערות אביו, ולא חשש לכסותו כלל, שלא יתבזה יותר. וכדאיתא במדרש (במדבר רבה בלק פרשה כ', ב') על פסוק זה: ארורים הרשעים, שגם הראיה שלהם הוא מזיק. ולא כן עשו שם ויפת, שבכל כחן עמלו שלא לראות ערות אביהם, כדכתיב בקרא (בראשית ט' כ"ג): "וילכו אחרנית". ועוד שנית, שסרסו [וכמו שפרש רש"י (שם כ"ב) לחד מאן דאמר], ולכן נענשו אחר כך בני כנען שהיו מזרעו, מדה במדה: מסרסתן ומסמא עינים.

שהוא חס על כבוד עצמו. וגם בפרשת לך, שספרה התורה מלחמת ארבעה מלכים, ואיך שטרח אברהם בכל כחו, וגם הוליך עמו שאר אנשים לזה, והם ענר אשכל וממרא [2], והכל כדי להציל את לוט ורכושו מן הצרה. ואף שלוט היה פושע בדבר, וכמו שכתוב (בראשית י"ד י"ב): "והוא ישב בסדם". [וכמו שפרש רש"י: מי גרם לו זאת? ישיבתו בסדום]. אף על פי כן התחסד אברהם עמו כדי להצילו.

ופרשת וירא כולה מלאה ממדת החסד. כי בפסוק א' מיירי מענין בקור חולים, ואחר כך מענין הכנסת אורחים וגדל זריזותו של אברהם אבינו לזה וכל זה הוא בכלל גמילות חסד. [כדאיתא בבבא מציעא ל': ובשבת קכ"ז.]. ואחר כך הודיע לנו הכתוב שחבת השם יתברך לאברהם היה בעבור (בראשית י"ח י"ט): "אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו לשמר דרך ה' לעשות [3] צדקה ומשפט". וידוע שהחסד הוא גם כן בכלל צדקה וגדול ממנה, כמו שאמרו חז"ל (סכה מ"ט.). וגם ממה שבקש אברהם לפני השם יתברך על סדום, שישא עונם, ולא יכלה אותם, והרבה והפציר בענין זה, למדנו איך שצריך האדם להיטיב לבני אדם בכל מה שיוכל, הינו אף להתפלל עליהם להצילם מצרתם, ואפילו אם הולכים בדרך לא טובה. וגם מענין הפיכת סדום נוכל לידע את גדל מדת החסד, כי עקר עונם היה בזה, כי היא היתה (יחזקאל ט"ז מ"ט): "גאון שבעת לחם וכו' ויד עני ואביון לא החזיקה" ורצו למנע רגל זר מתוכם, וכמו שהאריך בזה הרבנו יונה ביסוד התשובה שלו. וגם ספרה התורה, איך לוט קרב את האורחים בכל כחו, אף שהוא לא

[2] הנ"ה. ונראה לי, לפי מה שידוע, שהאבות קימו כל התורה שבכתב ושבעל פה, וכדכתיב (בראשית כ"ו ה'): "עקב אשר שמע אברהם בקלי וגו' ותורתי". וכדפרש רש"י שם, כונת אברהם היה כדי לקים בזה מה שכתוב (ויקרא י"ט ט"ז): "לא תעמד על דם רעך". ועל פי המקבל לנו מחז"ל (סנהדרין ע"ג.), דמחיב אפילו לשכר אנשים לזה כדי להציל את חברו מן הגיס והלסטים, עין שם. ואף שהיה מקום סכנה, בטח בד' שלא יאנה לו כל רע; ולכך אמר לו השם יתברך אחר כך במחזה (בראשית ט"ו א'): "אל תירא אברם וגו' שכרך הרבה מאד". הינו מה שקים המצוה בשלמותה, וגם לא נהנה ממנה מאומה, שלא לקח מחוט ועד שרוך נעל.

[3] ולכאורה, אם משפט - אין צדקה, ואם צדקה - אין משפט. אלא הכונה, דכל אדם יש לו שני ענינים: אחד, שהוא לא יגע בנכסי חברו ובכבודו, ואחד שחברו לא יגע בנכסיו ובכבודו. והנה הדרך הטובה שהשם יתברך רוצה בה הוא כך: לענין לגע בנכסי חברו, צריך לילך בדרך המשפט, שלא לנגע בו, אפילו באפס קצהו, וצריך לידע חמר אסור גזל, שכל הגוזל את חברו שוה פרוטה, כאלו נוטל את נפשו, כמו שאמרו חז"ל (בבא קמא קי"ט). וכן שלא לנגע בכבודו על ידי איזה אפן שהוא; כי אם הוא מאנה אותו בדברים, עובר בלאו "דלא תונו איש את עמיתו" (ויקרא כ"ה י"ז). ואם הוא מבישו עובר בלא תעשה ד"לא תשא עליו חטא" (שם י"ט י"ז). ואם הוא מדבר עליו דברי גנות שלא בפניו, עובר באסור רכילות ולשון הרע; ואם בפניו, איכא חצפא ולשנא בישא. כלל הדברים: יש להזהר שלא לנגע בחברו אפילו כמלא נימא - בין בכבודו, בין בנכסיו - וזהו דרך המשפט, שהזהירה לנו התורה. ולהפך, אם חברו נוגע בו בנכסיו, או בכבודו, מי שהוא אדם ישר וטוב, צריך להתנהג בדרך צדקה וחסד, ושלא להעמיד כל דבר ודבר על קו הדין. ואמרו חז"ל (בבא מציעא ל'.): לא חרבה ירושלים, אלא שהעמידו דבריהם על דין תורה. גם אמרו חז"ל (יומא פ"ז): כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו. וזהו שצוה אברהם אבינו את בניו, שיתנהגו באפן זה לגבי אחרים, והם את אחרים לא יגעו כלל, חס ושלום, וילכו בדרך המשפט.

ידע כלל שהם מלאכים. וגם בששי (בראשית כ"א:ל"ג) פסוק ל"ג: "ויטע אשל בבאר שבע", עין ברש"י שם.

ופרשת חיי שרה גם כן מלאה ממדת החסד. בתחלתה מיירי מענין השתדלות קבורה והספד, שהוא בכלל גמילות חסדים כדאיתא בגמרא (ב"מ ל':). ואחר כך ספרה לנו התורה בכמה פרשיות ההזדמנות שנזדמנה רבקה ליצחק, והעקר היה על ידי מדת החסד שבה, וכדכתיב (שם כ"ד י"ד): "אתה הכחת לעבדך ליצחק", וכמו שפרש רש"י, ראויה היא לו, שתהא גומלת חסדים, וכדאי לכנס בביתו של אברהם. ובששי (שם כ"ה) פסוק ט': "ויקברו אתו יצחק וישמעאל בניו". וגם בפסוק י"א: "ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו", הינו שנחמו תנחומי אבלים, כמו שאמרו חז"ל (סוטה י"ד.). וגם בפרשת ויצא (שם כ"ח כ'): "וידר יעקב נדר לאמר וגו'; וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך" (שם כ"ב), ומסתמא המעשר היה לצדקה וחסד. ובפרשת וישלח (שם ל"ה) בחמישי פסוק ח' מענין קבורת דבורה מינקת רבקה, ובפסוק ט': "וירא אלהים אל יעקב עוד בבאו מפדן ארם ויברך אתו", הינו ברכת אבלים כפרוש רש"י שם. ובחמישי פסוק י"ט מענין קבורת רחל ומצבה על קבורתה. ובפסוק כ"ט מענין קבורת יצחק. ובוישב בשלישי (שם ל"ז) פסוק ל"ה: "ויקמו כל בניו וכל בנתיו לנחמו וגו'". וגם מענין ראובן ויהודה, שהתחזקו להציל יוסף מן המיתה, ועל זה אמר אחר כך יעקב ליהודה (שם מ"ט ח'): "יודוך אחיך" [וכפרוש רש"י. וכן המעשה דתמר, שנתרצתה להשרף, ולא לגלות הדבר, כדי שלא להלבין פני יהודה, וכל זה מענין הטובות אשר בין אדם לחברו]. וכן בשביעי (שם מ') פסוק י"ד: "כי אם זכרתני אתך כאשר ייטב לך ועשית נא עמדי חסד וגו'". כי כל זה הוא מכלל גמילות חסדים להזכיר איש לטובה ולשבח לפני מי אשר היכלת בידו להיטיב לו, וכאשר נבאר אם ירצה ה' לקמן בפרקים הבאים. ובמקץ בחמישי (שם מ"ב) פסוק כ"ה: "ויצו יוסף וגו' ולתת להם צדה לדרך וגו'", כי כן ראוי לעשות לאורחים, [עין סנהדרין ק"ג:]. וכן בויגש פרשה שביעי, שמדברת מענין יוסף לאנשי מצרים, היא כלה מענין חסד שבין איש לרעהו, שצריך לראות כל אחד להחיות אנשים ולכלכלם כפי כחו. כי מי היה כופה ליוסף, שישתדל לקנותם, אם לא דבר זה.

וכן בסדר ויחי, כמה פרשיות מדברים בה מענין חסד, כי בהם נתפרש פטירת יעקב, ענין קבורתו והבכיה והספדו ונשיאת מטתו והלויתו, שכל זה הוא מענין חסד וכנ"ל, וכמו שכתוב (שם מ"ז כ"ט): "ועשית עמדי חסד ואמת", וכמו שפרש רש"י שם. ובשמות פרשה ראשונה: "ותירא המילדת וגו' ותחיי את הילדים". ראו החסד שעשו עמהן, כי הלא היה ביכלתן לצאת ידי שמים וידי המלכות, דהינו לפ מלהיות עוד מילדות, אך

שהיו יראות, פן אחרות כשתהיי מילדות, תשמענה לעצת פרעה מיראה, על כן התחסדו עם בנות ישראל ומסרו עצמן לסכנה בשבילן, ולא עוד אלא שהיו מספיקות מים ומזון להיולדות העניות כפרש רש"י. ובשלישי (שם ב') י"א: "ויצא אל אחיו וירא בסבלתם, הינו שנתן לבו להיות מצר ודואג עליהם כפרש רש"י. וזהו ממדת החסד, שצריך אדם להתבונן בצרת חברו, אולי יוכל להושיעו בדבר מה. ובפסוק י"ב: "ויך את המצרי וגו'", כדי להציל המכה. ובפסוק י"ז: "ויקם משה ויושיען וגו'". ובפסוק י"ט: "ותאמר וגו' וגם דלה דלה לנו וישק את הצאן". ובשביעי (שם ה') פסוק י"ד: "ויכו שטרי בני ישראל וגו'". וכמה מהחסד יש בזה, שלא רצו לדחק את עושי המלאכה, וקבלו עליהם הכאות, עין שם ברש"י. ובפרשת בשלח (י"ג י"ט): "ויקח משה את עצמות יוסף וגו'", שזה שלם הקדוש ברוך הוא ליוסף עבור החסד שעשה ליעקב בקבורתו, כדאיתא בסוטה ט':. ובפסוק (ט"ו ב'): "זה אלי ואנוהו", איתא בשבת קל"ג:, אבא שאול אומר: הוי דומה לו. מה הוא חנון ורחום, אף אתה היה חנון ורחום. [אנוהו דריש לשון אני והוא]. ובפרשת יתרו (שם י"ח ז'): "ויצא משה לקראת חתנו וגו'", וכמה פסוקים שאחריו. והוא הכל בכלל הכנסת אורחים, שהוא ממדת החסד. וגם בפסוק כ': "והודעת להם את הדרך וגו'", ודרשו חז"ל (בבא מציעא ל':): את הדרך זו גמילות חסדים. ובעשרת הדברות (שם כ') פסוק ו': "ועשה חסד לאלפים וגו'", וצריך לילך במדותיו. ובמשפטים בשלישי (שם כ"ב) פסוק כ"ד: "אם כסף תלוה את עמי וגו'". ובפסוק י"א מצות השבת העבוט, שהוא נובע גם כן ממדת הצדקה כמבאר במשנה תורה (דברים כ"ד י"ג). וכן פרשת בהר סיני, הרבה ענינים שיש בה, כלם בנויים על מדת החסד, כגון: גאלת קרובים (ויקרא כ"ה ל"ו): "וחי אחיך עמך" וכיוצא בזה. ואחר כך התבוננתי, שבאמת אין קץ לעניני החסד שיש בתורה, כי כמה וכמה מצות עשה וכן לאוין שיש בתורה, הכל נובע ממדת חסדו יתברך, כגון: דיני לקט שכחה ופאה, וכן מעשר עני, וכן עניני השמטה, מלבד מה שהוא שבת לה'. עוד כתיב (שמות כ"ג י"א): "והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביני עמך וגו'". וגם מצות השבת אבדה, שהזהירה התורה לחוס על ממון ישראל, אפילו על שוה פרוטה לטרח על זה ולהשיבה אליו, וכן מצות פריקה וטעינה, וכיוצא בזה הרבה מצות. והכל הוא [4] מצד טובו וחסדו

[4] ונוכל לאמר שכל זה רמוז בפסוק (ירמיה ב' ח'): "הכהנים לא אמרו איה ה' ותפשי התורה לא ידעוני", שהנביא מתאונן על שני דברים: א. שכל כך שכחו קרוב לחרבן, שהשם יתברך משגיח בעולם, עד שאפילו הכהנים המיחדים לעבודתו, ובודאי בדורות הראשונים, הכירו הם השגחת השם יתברך מאד, ובפרט במקדש שראו הנהגת ה' על כל צעד וצעד, כידוע מהנסים שהיו במקדש, גם הם אינם שואלים עתה כלל, איה ה', ומדוע לא מנכר השגחתו. אין זאת רק שדבר זה זז מלבם כל עקר, ולכך הם מחזיקים בעונותיהם. ב. עוד זאת, שאינם מכירים כלל את גדל טובו וחסדו של הקדוש ברוך הוא. שאפילו תופשי התורה, שלומדים תורתו, והיה להם להתבונן ממצותיו וחקיו את כבודו יתברך, שהוא טוב ורחום בלתי שעור, גם כן לא ידעוני הינו שאינם מתבוננים כלל מי אני. שאלו היו

צונו גם כן להיות לעזר לרעינו בכל מה שנוכל. על כן מנעתי את עצמי מלחשב עוד בפרוש כל המקומות שדברה התורה בהן, והמשכיל יתבונן מכל מה שהערכנו למעלה, כיון שכל כך גדול קדשת מדת החסד, שכל התורה מלאה מזה, כמה יש לו לאדם להחזיק במדה הקדושה הזו, שלא להתרפות ממנה כל הימים אשר הוא חי על האדמה. ולזה כתיב בתורה [שפטים, חמישי (דברים י"ט:ט'), פסוק ט']: "וללכת בדרכיו כל הימים", דהינו שלא יסתפק במה שעושה חסד פעם אחת בחדש, או בשבוע, וכאשר נבאר אם ירצה ה' בחלק ב' פרק י"ב.

גם צריך לידע כל עניני הדינים שיש בהנהגת המדה הזו בכל פרטיה לכל העניינים שהזכרנו בתחלת הפתיחה. אך קדם הכל נחוץ לבאר עניני גמילות חסדים של הלואה, כי על זה יש מצות עשה מיחדת בתורה (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה וגו'", וכמו שיתבאר לקמן (פרק א'). רק קדם שנתחיל לבאר את הדינים שיש בזה, נבאר בדרך כלל, כמה לאוין רגיל לעבר מי שהוא איש כילי ומרחיק עצמו ממדת החסד:

א. כתוב בתורה (דברים ט"ו ט'): "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע וגו'". ואיתא בספרי (פרשת ראה פסקה קי"ז) "השמר" הוא לא תעשה, ו"פן" הוא לא תעשה. הרי שנצטוינו בתרי לאוין שלא למנע מהלות לרענו בעת צרכו מיראת דבר השמטה, וקראו הכתוב בשם בליעל עבור זה, אף כי בזמן שלא יפסיד חובו, כי יגדל חטא הקופץ ידו מלהלות לרעהו, כשיש ביכלתו להיטיב עמו.

ב. ולפעמים שהוא עובר גם כן על ידי מניעת הטובה על לאו ד"לא תקם" כגון, שהוא בקש ממנו לעשות לו טובה בדבר שאילת ממון, וכיוצא בזה, ולא היטיבו, ועבור זה כשבא אחר כך הוא אצלו ומבקש ממנו איזה טובה, נוקם ממנו וגומל לו כמפעלו, עובר על ידי מניעת הטובה ההיא על הלאו ד"לא תקם", וכל שכן אם משנאתו אותו מפרסמו בעיר שאיננו בטוח, כדי שגם אחרים לא ילוהו, בודאי מלבד שהוא עובר בזה על אסור נקימה ונטירה, עוד הוא עובר בזה על אסור לשון הרע גמורה, שהוא יורד בזה לחייו ממש. ועין ב'חפץ חיים' הלכות לשון הרע כלל ה' סעיף ה', ובסוף הספר בציור השני בבאר מים חיים סעיף קטן ב'. ויותר מזה, דאפילו אם הוא מיטיב עמו, אך שהוא משיב לו 'איני כמותך, שלא הטיבות עמדי', עובר על הלאו ד"לא תטר", דבזה מורה שהוא נוטר, עדין השנאה בלבו. אלא ילונו בלב שלם וימחה הדבר מלבו, ויתבונן שכל דברי

מתבוננים, בודאי היו ממהרים לשוב אליו בכל אפן שהוא, והיו סומכין על גדל רחמיו וחסדיו, שבודאי יקבלם. וכמאמר הנביא (שם ד' א'): "אם תשוב ישראל נאם ה' אלי תשוב"; (שם ג' י"ב), "כי חסיד אני נאם ה' לא אטור לעולם".

העולם הזה הבל והבאי, ואינן כדאי לנקם ולנטר עליהם, ועין לקמן בפרק רביעי באות ד' וה'.

ג. ואם חברו המבקש ממנו ההלואה, נוגע לו דבר זה לסכנה, אם לא ילוהו, כגון: שעל ידי זה יהיה יכול להנצל מלסטים הבאים עליו וכהאי גונא, והוא מונע עצמו מלהיטיב עמו, עובר עוד על לא תעשה, והוא מה שכתוב בתורה (ויקרא י"ט ט"ז): "לא תעמד על דם רעך", דהזהרנו בזה מלהתרשל, כשנראה לחברנו בסכנת מות, ויהיה לנו יכלת להצילו באיזה אפן שנוכל. ויותר מזה, דלפי מה דאיתא במכילתא (בספרא פרשת קדשים פרק ד', ח'), והובאה בספר המצות להרמב"ם במצוה רצ"ז, דהלאו ד"לא תעמד וגו'" כולל נמי אם רואה לחברו איזה ענין הפסד, והוא יכול להועילו ומתעצל, דעובר על "לא ת-עמד וגו'", עין שם. אם כן, הוא הדין בענייננו. אם הוא רואה לחברו, אפילו הוא עשיר, שעלול לאיזה הפסד גדול [כגון, מה שמצוי בזמננו, כשבא זמן פרעון המעות כידוע], ובהלואה שילוהו עתה, יצילהו מזה, והוא מתעצל בזה, עובר על לאו זה.

ועתה נבאר, איזה מצות עשה רגיל לעבור, מי שהוא איש כילי ומרחיק עצמו ממדת החסד:

א. עובר על ידי זה על מה שכתוב בתורה (דברים כ"ח ט'): "והלכת בדרכיו", שהיא מצות עשה הכוללת, שנצטוינו בזה לילך במדותיו של הקדוש ברוך הוא, אשר הם כלם רק לטוב. וכמאמרם ז"ל (שבת קל"ג:): מה הוא רחום, אף אתה רחום; מה הוא חנון, אף אתה חנון וכו'. וכיוצא בזה בשאר מדות טובות, וכמו שמפרש ברמב"ם בספר המצות מצוה ח' [ונכפלה המצוה הזו דללכת בדרכי השם יתברך בשמונה מקומות בחלק דברים לבד, וכנ"ל בהקדמה]. וזה שמונע עצמו מלהיטיב לרעהו בלי שום סבה המעכבתו מזה, עובר במצות עשה זו, שזרז השם יתברך עליה בכמה מקומות בתורה וכנ"ל.

ב. ועובר עוד על מה שכתוב בתורה מאמר מיחד לענין חסד, והוא מה שכתוב [בפרשת יתרו (שמות י"ח כ')]: "והודעת להם את הדרך ילכו בה". ואמרו חז"ל (בבבא קמא ק'. ובבא מציעא ל':): את הדרך - זו גמילות חסדים. ובאורו, מדכתב סתם את הדרך בה"א הידיעה, ולא באר אין הדרך, מסתמא היא הדרך הכבושה אשר דרך בה אבינו הראשון, הוא אברהם, שהיה דבוק כל ימיו במדת החסד, כידוע. ובמאמר זה כלול כל עניני החסד, שיש בין איש לרעהו, ואף גמילות חסד שהאדם עושה בגופו, כגון: בקור חולים וקבורת מתים וכהאי גונא, וכדאיתא שם בגמרא, ועל כל פנים גמילות חסד שבממון גם כן לא נפיק מכלל זה.

ג. ואם הלוה הוא איש שמטה ידו, ובהלואה זו שילוהו עתה, הוא יכול להחזיקו שלא יתמוטט לגמרי ויצטרך לבריות, והוא מונע עצמו מזה, עובר עוד על מה שכתוב בתורה (ויקרא כ"ה ל"ה): "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך", ונאמר (שם ל"ו): "וחי אחיך עמך", שנצטוינו במצות עשה הזו להחזיק ביד אחינו שמך ולתן לו מתנה, או הלואה, או לעשות עמו שתפות, או להמציא לו מלאכה, כדי שיתחזק בזה, ולא יפל ויצטרך לבריות, והמונע עצמו מכל זה, עובר מצות עשה זו.

ד. ועל כלם עובר על מצות עשה המפרשת בתורה לענין הלואה גופא, והוא מה שכתוב בתורה (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך", וקבלו חז"ל (מכילתא משפטים פרשה י"ט), דהאי "אם" אינו רשות אלא חובה, שנצטוינו בזה להלוות לאחינו בעת דחקם. ונכפלה האזהרה הזו גם כן בפרשת ראה, שכתוב שם (דברים ט"ו ח'): "והעבט תעביטנו", דהוא קאי על הלואה. [ומה שכתוב פה בלשון "אם", נראה דהוא משום דקאי על סיפא דקרא (שמות כ"ב כ"ד): "לא תהיה לו כנשה", דהוא דוקא כשמלוה לישראל ולא לכנעני. ועין מה שכתבתי עוד בזה לקמן בפרק א' בנתיב החסד סעיף קטן ב', עין שם]. ופרטי הדינים שיש בזה, יבאר לקמן בפרקים הבאים אם ירצה ה'.

הרי שחשבנו כמה וכמה לאוין ועשין, שרגיל לעבר מי שהוא איש כילי ומרחיק עצמו ממדת החסד. ואף שכל הלאוין והעשין אין רגיל לבוא בענין אחד, כמבאר להמעין, אף על פי כן מי שהוא רגיל חס ושלום במדה רעה הזו, בהמשך הזמן יבוא לכלן. על כן, השומר נפשו ישמר את עצמו ממדה רעה הזו מאד, וילך בדרכי השם יתברך, שהוא הטוב והמיטיב, וכדכתיב (דברים י' י"ב): "ללכת בכל דרכיו" [5]. ועבור זה תבוא עליו ברכה

[5] ואגב אבאר שלשה פסוקים שיש בענין זה, שצריכים הבנה. דהנה בתחלת פרשת עקב כתיב (דברים ח' ו'): "ושמרת את מצות ה' אלהיך ללכת בדרכיו וליראה אתו". הנה כתוב הליכה בדרכיו קדם יראה. ובחמישי כתיב (דברים י' י"ב): "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שאל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אתו וגו'". שנתה התורה לכתב הליכה בדרכיו אחר יראה וקדם אהבה. ובשביעי כתיב (דברים י"א כ"ב): "כי אם שמר תשמרון את כל המצוה הזאת וגו' לאהבה את ה' אלהיכם ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו". הרי דכתבה הליכה בדרכיו אחר האהבה וקדם הדבקות. ונראה דיש שלש מדרגות בעבודת ה': אחד - היראה, ולמעלה מזה - האהבה, ולמעלה מזה - הדבקות בה'. והחלוק בין האהבה לדבקות הוא, דאהבה נקרא אפילו כשמתעורר בלבו האהבה לה' לפרקים; מה שאין כן דבקות מקרי, אם האהבה תקועה בלבו תמיד. ועל ידי זה נדבק נפשו לה', כן כתב הרמב"ן (שם). ועתה יבוא הכל על נכון בעזרת ה'. דהתורה מלמדנו, שהאדם אינו זוכה לשום מדרגה, עד שירגיל נפשו מתחלה ללכת בדרכי טובו של הקדוש ברוך הוא להיות רחום וחנון וגומל חסד. ולזה כתב בתחלת עקב (שם ח' ו') "ללכת בדרכיו וליראה אתו", להורות דלהשיג מדרגת היראה צריך שיקדמנה המדה טובה הזו. ואחר כך גלה לנו הכתוב עוד בפרשה חמישי, דאפילו אחר שהשיג יראת ה', לא יחשב בנפשו: עתה ראוי לי רק להתבונן כל ימי חיי בעניני היראה ורוממות ה', וללמד תורתו הקדושה, ולא להסתכל כלל בעניני טובות זולתי. ולזה בא הכתוב ואמר בפרשה חמישי (שם י' י"ב): "ועתה ישראל וגו' ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אתו" - להורות, דאף מי שזכה ליראת ה', וצריך לעלות למדרגה היותר גבוה מזה, והינו האהבה, ומסתמא האיש ההוא נבדל מעניני העולם, אף על פי כן לא יזכה למדרגת האהבה, עד שיקים עתה גם כן "ללכת בכל דרכיו", דהינו להיות רחום וגומל חסד וכדפרש רש"י בסוף עקב (שם י"א כ"ב), עין שם. ולכך הקדים ההליכה בדרכיו קדם האהבה [ובזה ניחא גם כן

מאת השם יתברך, ויקים בו מה שאמר הכתוב (ישעיה ג' י'): "אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו וגו'". ועתה נתחיל בעזרת ה' לבאר את המצות עשה של הלואה בכל עניניה ופרטיה.

חלק ראשון

דיני מצות הלואה

פרק א

בו יבאר דין מצות עשה דאם כסף תלוה ועוד ענינים ממדת החסד בפרטיהן ובו י"ד סעיפים.

א. מצות עשה מן התורה ללות לעניי אחינו, שנאמר (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך וגו'". ואיתא במכילתא (פרשת משפטים פרשה י"ט), דכל "אם" שבתורה רשות ושלשה מהן חובה, וזה אחד מהן. וראיה ממה שאמר הכתוב [בפרשת ראה] (דברים ט"ו ח'): "והעבט תעביטנו" דרך צווי, ומצוה זו גדולה יותר ממצות הצדקה, שאין העני בוש בדבר כל כך. גם שבזה תומך ידו ומחזיק אותו, שלא יתמוטט לגמרי, ומקים בזה מה שאמר הכתוב (ויקרא כ"ה ל"ה): "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו וגו'", דהינו שיחזיק בו, עד שלא יפל ויצטרך לבריות. ומצוה גם כן ללות לעשיר לפי שעה, בשעה שאין המעות מצוי לו, דגמילות חסד נוהג בין לעניים ובין לעשירים, אלא דהעני קודם לו בזה. ולכך פרט הכתוב לעני במצוה זו, ואי לא דהודיענו הכתוב, היה רצונו של אדם יותר להלות לעשיר, מפני שגם הוא ישיג פעמים רבות טובות ממנו, ועוד שהעשיר בטוח אצלו יותר.

ב. ודע עוד, דלאו דוקא הלואת מעות דהוא הדין, דמצוה להשאיל לו כליו ושאר חפציו כיוצא בזה, כי הכל ממדת החסד הוא, שהקדוש ברוך הוא חפץ בו, כדכתיב (מיכה ז'

מה שלא כתבה התורה "וללכת" בו"ו העטוף, רק ללכת משום דבו"ו הוה משמע דקאי על יראה שלפניה, והוה משמע דאחר היראה יראה להשיג מדרגה זו. ובאמת זה אינו, דלא זכה אדם להשיג יראת ה' בלי מדה טובה זו, לכך כתב (שם י' י"ב) "ללכת בכל דרכיו ולאהבה אתו", להורות דעל ידי זה שיתנהג גם עתה במדת טובו יתברך, יזכה לבסוף גם לאהבה]. ואחר כך בפרשה שביעי (שם י"א כ"ב) הוסיף הכתוב עוד לנו לאמר, דאף מי שזכה למדרגת האהבה, ובודאי האיש ההוא נבדל מעניני העולם לגמרי, לא יחשב בנפשו: עתה בודאי ראוי לי רק להתבונן בתורה ובגדלת ה' תמיד, כדי שאזכה להיות דבק בה' בתמידות, שזהו באמת העקר; על כן איני צריך לבלות זמן כלל, ולהסתכל בעניני טובות זולתי. ולזה בא הכתוב ואמר: "כי אם שמר תשמרון וגו' לאהבה את ה' אלהיכם ללכת בכל דרכיו ולדבקה בו", להורות דאף לזכות להשיג מדרגת הדבקות בה', צריך גם כן שיתחזק עוד במדה טובה הזו של הליכה בדרכיו, דהינו, להיות רחום וגומל חסד. ובזכות זה יעזרהו ה', ויתחסד עמו לזכותו להיות דבק בה' בתמידות. ולכך כתב "ללכת וגו'", ולא כתב "וללכת" כדי להורות דאינו קאי על האהבה שלפניה, רק על ולדבקה בו שכתוב אחרי זה. ובזה ניחא עוד מה דבתחלת עקב כתיב: "ללכת בדרכיו" ובפרשה חמישי ושביעי כתיב: "בכל דרכיו", להורות דלהשיג אהבה ודבקות, צריך שיתחזק האדם לילך בכל השלש עשרה מדות דוקא.

י"ח): "כי חפץ חסד הוא", ובחסד כלול כל ענין, שהאדם יכול להיטיב בזה לחברו. [וכאשר נבאר אם ירצה ה' בחלק השלישי מן הכתובים ומאמרי חז"ל]. אלא שהלואת מעות היא מצוה גדולה יותר מזה, שעליה יש מצות עשה מיחדת וכנ"ל. [ואמרו חז"ל (ערכין ט"ז.), שמי שהוא צר עין מלהנות לאחרים מנכסיו, וכשמפצירים בו שישאיל איזה כלי, הוא משקר ואומר שאין לו, ענשו הוא, שנגעים באים על ביתו, ומכרח לפנות הכלים אשר בבית, כדי שיתברר שקרו לעיני הכל].

ג. במה דברים אמורים? בעשיר, אבל בעני שבא לשאל ממנו איזה כלי ושאר חפץ הנחוץ לו, יש עליו חיוב גדול מצד הדין להשאיל לו, פן אין לו עתה במה לקנות. ועין לקמן בחלק ב' פרק כ"ב, שהארכנו בזה. והנה רצוננו להאריך קצת בעניני מדת החסד, איך להתנהג בזה. אך מפני שהלואת מעות, שהוא גם כן ממדת החסד, הוא מצוי יותר, וגם יש על זה מצות עשה מיחדת, לכך נאריך בפרט זה יותר, וממילא יבין המשכיל בשאר עניני החסד.

ד. וכמה יהיה השעור שחיבה התורה להלות איש לרעהו, לא מצאתי בעניי מפרש בדברי חז"ל שעור לזה. ואין ללמד לזה מן צדקה, דשם השעור לכל היותר הוא חומש מנכסיו, דהתם הוא נותן לחלוטין. אבל הכא בהלואה בא לו הממון בחזרה. ולהפך גם כן אין סברא לומר, שכל ממונו שהם לעת עתה בטלות אצלו יחיב התורה לחלק אותם לגמילות חסד, פן יזדמן לו איזה עסק לרוח ביתו, ולא יהיה לו ממונו בידו. [ועין בבא מציעא מ"ב ע"א וארי"ז וכו' ורש"י שם דבור המתחיל, מצוי]. ומסתברא דתלוי המצוה לכל אחד כפי השגת ידו, וכל אשר בכחו לעשות לטובת חברו - יעשה. ומצאתי בעזרת ה' בספר החנוך (מצוה ס"ו), שכתב גם כן כן. ועין לקמן בחלק ב' פרק י"ח, שהארכנו בזה, איך להתנהג לצאת ידי שמים.

ה. עוד משמע שם בחנוך, דשעור ההלואה יהיה כפי מה שצריך לו להעני, אם ידו משגת. ובאמת כן מפרש במקרא במקום אחר [בפרשת ראה] (דברים ט"ו ח'): "והעבט תעביטנו". וכפי מה שפירשו חז"ל, דקאי על הלואה, ושם מסים המקרא: "די מחסרו אשר יחסר לו".

ו. על כמה זמן מחיב ללות לו? מסתברא דזה תלוי גם כן לכל אחד כפי השגת ידו. ואם אין יכול להלות, רק על זמן יום או יומים, אין מחיב יותר. ולהפך אם יבקש ללות ממנו על יותר משלשים יום, וידו משגת לזה, נראה דצריך ללות לו.

ז. אין שעור למצות גמילות חסד, אפילו עד מאה פעמים. [ולא ירע לבבו לחשב, כמה מטריח עלי האיש הזה תמיד בלקיחת המעות ובפרעון, כמו שאינו כועס על מי שהוא דופק תמיד על פתחי חנותו לתן לו רוח בעסקו. וידע כי בכל פעם הוא מקים מצות עשה דאוריתא, ויבוא אליו ברכה מאת ה'. וכמו שאמר הכתוב לענין צדקה (דברים ט"ו י'). "נתון תתן לו (הינו אפילו מאה פעמים כמו שפרש רש"י) ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך וגו'"]

ח. החיוב שחיבה התורה להלות איש לרעהו הוא בין על משכון בין בלי משכון, אם הוא בטוח בעיניו. אך אם מלוהו בלי משכון על כל פנים ילווהו לפני עדים או שיתן לו שטר חוב, או על כל פנים כתיבת ידו, דאף שהוא בטוח בעיניו, שמא ישכח, ויבוא לכפר לו.

ט. אם הוא מכיר בהלוה שהוא בעל מדה רעה, ואינו מקפיד על ממון אחרים, ומעותיו יהיו כלין אצלו, ולא ימצא ממה לגבות, מוטב שלא ילווהו [הינו בלי משכון], ממה שילווהו ויצטרך לנגשו, ויבוא לידי (דברים ט"ו ב'): "לא יגש". כן איתא בחשן משפט סימן צ"ז סעיף ד'. ועין שם עוד דהלוה העושה כן נקרא רשע, [ועין בחלק ב' פרק כ"ד מה שכתבנו בזה].

י. אם בא שמעון אצל ראובן ואמר לו: הלויני מנה, אבל תדע שלא אוכל לפרע לך בבת אחת, כי אם מעט מעט, אינו מחיב ללות לו באפן זה מצד הדין, אבל מצד גדר האהבה והאחוה נכון להיטיב גם באפן זה.

יא. אם הבטיח לישראל להלותו סך מה, יזהר מלחזור בו, דהוא ככל קבלה לדבר מצוה דקימא לן ביורה דעה סימן רי"ג סעיף ב', דאסור לחזור בו. ועין בנתיב החסד, דלעשיר ולזמן מרבה, דאין על זה מצות עשה, אין שיך בזה שם נדר, ומכל מקום אם הוא יודע, שסמך דעתו עליו, נכון לזהר בזה, כדי שלא יהיה בכלל מחסרי אמנה. וכן אם הפריש, או נדר בפיו איזה סך מסים לעשות מזה גמילות חסד, אסור לחזור בו.

יב. ודע דמצות עשה זו דהלואה אינו אלא אם כן יש בידו מעות מזמנים. אבל אם אין בידו מעות, אינו מחיב לילך וללות כדי להלות, אף שהוא בטוח בעיניו, או שנותן לו משכון, אם לא מצד מדת החסד בעלמא. ואם יש לו מעות בהלואה אצל אחר, והגיע זמן פרעון, יש אומרים דזה מקרי, כאלו יש לו מעות מזמנים, ועל כן צריך לטל מעותיו ממנו ולהלות לזה שמבקש ההלואה. וכל שכן אם יש לו מעות בפקדון אצל אחר, בודאי לכלי עלמא אין לו לפטר עצמו להלות, מחמת שאינם בביתו. דפקדון כל היכא דאיתא ברשותא דמרה איתא, אלא צריך לילך ולטלו ולהלות. ואם מתעצל בזה, צריך מדינא ללות אצל אחר כדי להלות לזה. [וכל שכן בשיש לו מעות בביתו גופא, אך אין רוצה להלות מהם מפני קטטת ביתו, בודאי צריך ללות אצל אחר כדי להלות, אחרי דבאמת יש לו מעות, וחל עליו חיוב המצות עשה, ועין בפרק ב'].

יג. אם יש בידו מעות של אחרים בפקדון, אפילו בזמננו שאנו חשובין כחנוני ושלחני, דמתר להשתמש לעצמו, אם לא הפקיד אצלו צרורין וחתומין, [כדאיתא בחשן משפט סימן רצ"ב סימן ז' עין שם באחרונים], אפילו הכי ללות המעות לאחרים אין לו רשות, אלא אם כן קיבל על עצמו, שכשיבקש המפקיד ממנו, ישלם לו תכף.

יד. אם באו לפניו הרבה אנשים, ואחד מהן צריך ללות סך מרבה, ושארי האנשים לא יבקשו ממנו כל אחד, כי אם דבר מועט, ואם ילוה להאחד הסך המרבה, לא יהיה לו מה ללות לשארי האנשים, מוטב שילוה לכל אחד סך מועט, מלהלות לאחד סך מרבה, דעל כל אחד ואחד שהוא מלוהו, הוא מקים מצות עשה בפני עצמה. וכבר אמר התנא באבות (ג' ט"ו): והכל לפי רב המעשה, ועין שם בפרוש המשנה להרמב"ם. ואם האחד שרוצה להלות לו הסך המרבה, יועיל לו בהלואתו, שלא יתמוטט לגמרי, אפשר דהוא קודם, דבזה מקים גם כן מה שאמר הכתוב (ויקרא כ"ה ל"ה): "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו וגו'", ובדידהו ליכא רק מצות עשה דהלואה, ועין.

פרק ב

בפרק זה יבאר למי חיבה התורה במצות עשה זו ובו ה' סעיפים

א. כל ישראל חיבין במצוה זו של גמילות חסד: בין איש, בין אשה, בין עשיר, בין עני [עם מי שלמטה ממנו], כל אחד לפי כחו. דלא נתנה התורה שעור להלואה, והרי היא כמצות צדקה שכל ישראל חיבין בה, כדאיתא בגמרא (גיטין ז':) וביורה דעה סימן רמ"ח סעיף א'.

ב. במה דברים אמורים, שהאשה חיבת? בזמן שאין לה בעל. אבל אם יש לה בעל, אין לה רשות להלות ממונו שלא מדעתו, ואפילו אם היא נושאת ונותנת בתוך הבית, אלא אם כן הוא דבר מועט, שאין דרך האנשים להקפיד על זה, או שהיא יודעת את טבע בעלה, שאין מקפיד על זה. ודוקא מעות, אבל כלי בית, אותן שרגילין השכנים להשאיל איש לרעהו, היא מתרת להשאיל שלא מדעתו. ובעל, שאשתו מקפדת עליו ומריבה עמו על הלואותיו, אף דמדינא אין לו לחוש לזה כלל, כי המעות הם שלו ולא שלה, אפילו הכי יותר טוב שיעשה בהצנע, כדי שלא יבוא לידי קטטות ומריבות. ואשה שמוחה בבעלה לקים מצות גמילות חסד, וכהאי גונא בשאר כל המצות, עברה היא בידה, ועתידה לתן הדין על זה. ולהפך, אם תיעצהו לטוב, יש לה זכות גם כן בזה.

ג. גם האיש שעסקו ופרנסתו הוא מענין הלואה [לכנעני ברבית, ולישראל בהתר עסקא], מחיב להלות לעני בחנם כפי השגת ידו. ועין לקמן בפרק חמישי סעיף ג' ובפרק ששי סעיף ט', ובחלק שני פרק שמיני מה שכתבנו בזה.

ד. מי שהוא עוסק בתורה, ובא אחד ללות ממנו, ואי אפשר למצוה זו להעשות על ידי אחרים, צריך לבטל מלמודו בשביל מצוה זו. ואין חלוק בזה, בין אם אחרים אינם יכולים לעשות לו טובה, ובין שאינם רוצים לעשות לו טובה, [דמיא דמה שהביא ב'חכמת אדם' (כלל קמ"ז הלכה י') בשם הרדב"ז, בעני שיש לו קרובים עשירים, ואינם רוצים לפרנסו, דהחיוב חל על הכל, עין שם, והכי נמי בענייננו].

ה. והקפת החנות, נראה דאין בעל החנות מחיב בזה מכמה טעמים: אחד, דעקר פרנסתו הוא ממה שמוכר סחורה זו, ובהמעות שמקבל עבורם, קונה סחורה אחרת, ואם יקיף סחורתו, לא יהיה לו במה לקנות אחרים. ועוד, דהקפת חנות אינו בכלל מלוה, וכדמוכח בפרק י' דשביעית (משנה א') על כן אין הקפה בכלל מצות עשה זו. ומכל מקום נראה דאם עני בא אצל בעל החנות ורוצה שיקיף לו מעט סחורה וכיוצא בזה, איזה דבר להחיות נפשו, נראה דאין יכול לפטר עצמו מזה, אם ידו משגת לזה, דלו יהי דאין זה בכלל מצות עשה (שמות כ"ב כ"ד) ד"אם כסף תלוה", הלא לא נפיק זה על כל פנים מכלל מה שאחר כך (ויקרא כ"ה ל"ה): "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו", ואמרו חז"ל (ספרא פרשת בהר פרשתא ה'): החזק בו, עד שלא יפל ויצטרך לבריות.

פרק ג

בפרק זה יבאר על מי חיבה התורה לגמל עמו חסד ובו ג' סעיפים.

א. מצות גמילות חסד נוהג עם כל אדם: לאיש או לאשה, לעשיר או לעני, לגדול או לקטן. [הינו על ידי אפוטרופוס שלו וכהאי גונא, כדי שלא יבוא לידי הפסד. וגמילות חסדים דגופו מחיב אפילו לעצמו]. דכתיב (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה את עמי", כל מי שהוא בכלל עמי, מחיבין לגמל עמו חסד. ודין הקדימה בזה יבאר לקמן בפרק רביעי וחמישי.

ב. ואפילו אם פקר באחת מכל המצות האמורות בתורה לתאבון, מכל מקום עדין בכלל ישראל הוא, כל שהוא מאמין בשלשה עשר עקרי הדת. [ולאפוקי אם הוא אפיקורס, וכמבאר בחשן משפט בסימן רס"ו סעיף ב']. ומצוה לרחם עליו ולגמל עמו חסד בעת דחקו. אך אם הוא יודע, שהוא צריך המעות לדבר איזה אסור, בודאי אסור לתן לו, ומקרי מסיע ידי עוברי עברה.

ג. ודע עוד, דאם הוא מחלל שבת בפרהסיא, יצא מכלל ישראל, ודינו כעובד גלולים. וכן מי שהוא מלשין, יצא מכלל אחוה, ואין לגמל עמו חסד. וכל זה דוקא בשלא עשה תשובה, אבל אם עשה תשובה, אין לך דבר שעומד בפני התשובה. וגם כל זה דוקא בשנתברר שהוא כן, או שהוא מחזק בעיני הכל בענין הרע הזה, אבל משום חשדא בעלמא לא נפיק מכלל אחוה בזה. ועין בספר 'חפץ חיים' בהלכות אסורי לשון הרע כלל ו' סעיף י' בהג"ה.

פרק ד

בפרק זה יבאר, שצריך לגמל חסד אפילו לשונא, ודין איסור נקימה ונטירה ובו ה' סעיפים.

א. מצות חסד שהזהירה אותנו התורה, אין חלוק בין לאוהב בין לשונא, ואפילו עד מאה פעמים. [שכן בארה התורה בפרוש לענין מצות השבת אבדה, דכתיב (שמות כ"ג ד'): "כי תפגע שור

איבך וכו'". וכן לענין מצות פריקה, דכתיב (שם ה'): "כי תראה חמור שנאך רבץ תחת משאו וחדלת מעזב לו, עזב תעזב עמו". ואמרינן בגמרא (ב"מ ל"ב.), דהחיוב הוא אפילו עד מאה פעמים].

ב. ולא מבעי אם הוא שונאו שלא כדין, כגון עבור שלא היטיב עמו באיזה טובה, דבזה בודאי אם הוא מונע אחר כך עבור זה מלהיטיב עמו, לבד שהוא מבטל מצות עשה דחסד, עוד הוא עובר על לאו דאוריתא של "לא תקם ולא תטר" וכדלקמה בסעיף ד'. אלא אפילו אם הוא שונאו בדבר שהוא מצוה לשנא אותו עבור זה, כגון: דחזא בה (שראה בו) שעבר על אסור עריות, וכיוצא בזה מהאסורין שמפרסם בישראל לאסור, אפילו הכי מצוה לגמל חסד עמו בעת דחקו, כיון שהוא מאמין בעקרי הדת. וכדלעיל בפרק ג' (סעיף ב') עין שם.

ג. אך יש חלוק ביניהן לענין דינא. והוא, דלמי שהוא שונא שלא כדין, אם נזדמן שהשונא ההוא צריך לאיזה טובה, וגם אוהבו צריך לטובה, ואין ביכלתו להיטיב לשניהן, מצוה בשונאו כדי לכוף את יצרו, אבל אם מדינא צריך לשנא אותו וכנ"ל, אם נזדמן לו שניהן ביחד, מצוה יותר בהגון מבשאינו הגון.

ד. ועל מה דכתוב בתורה (ויקרא י"ט י"ח): "לא תקם ולא תטר את בני עמך", תניא בבריתא: [יומא כ"ג.] איזו היא נקימה? אמר לו: השאילני מגלך. אמר לו: לאו. למחר אמר לו: השאילני קרדמך. אמר לו: איני משאילך, כדרך שלא השאלתני. זו היא נקימה. ואיזו היא נטירה? אמר לו: השאילני מגלך. אמר לו: לאו. למחר אמר לו: השאילני קרדמך. אמר לו: הילך, איני כמותך שלא השאלתני. זו היא נטירה. וכונת הגמרא, דאפילו על דברים נקלים כאלה שיך גם כן אסור נקימה ונטירה, וכל שכן בדברים גדולים, כגון: למנע מלהיטיב עמו באיזה דבר, שהוא נוגע למחיתו. ולשון הספרא (פרשת קדשים פרק ד', י'): עד היכן כחה של נקימה? אמר לו: השאילני מגלך וכו'. עד היכן כחה של נטירה? אמר לו: השאילני מגלך, ולא השאילו וכו'. וכן כתב רבנו אליעזר ממיץ בספרו במצוה קצ"ז (ובדפוס ישן מצוה מ'), דלאו דוקא שאלת כלים, דהא לאו כלים כתיב בקרא, אלא אפילו שאר ממון, דלאו כלים נינהו. למדנו שמזהרין ישראל, שלא למנע לעשות צרקה וגמילות חסד בממון, בשביל שלא עשה הוא עמו כהויתו, שזהו היא נקימה. וגם מזהרין וכו', שזו היא נטירה, עד כאן לשונו.

ה. ודע עוד, דמוכח מכל הראשונים, דאסור הנקימה הוא אפילו אם לא השיב לו, איני משאילך וכו', אלא משידע בנפשו, שמטעם זה הוא מונע מלהיטיב עמו, עובר בלאו זה. וכן לענין נטירה, אין האסור בזה דוקא על הדבור, אלא על נטירת הלב, אלא צריך

שימחה הדבר מלבו. [ועין בספר 'חפץ חיים' בפתיחה לאוין באות ח' וט' שכתבתי שם הרבה בדין נקימה ונטירה]:

פרק ה

בפרק זה יבאר ענין הקדימה, דהינו כשאין בכחו להלות לכלם ובו ט' סעיפים.

א. אם באו ישראל וכנעני ללות מאצלו, ושניהם בשוה על משכונות, או בטחונות טובות, ילוה לישראל, דכתיב (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה את עמי וגו'". ואמרו חז"ל (ב"מ ע"א.) ד"עמי" קודם.

ב. ואפילו אם הכנעני רוצה לתן לו רבית, והישראל בחנם, גם כן ילוה לישראל. ואין חלוק בין אם הלוה עני או עשיר, הואיל והוא צריך לפרנסתו, דאם הישראל הלוה רוצה גם כן להלותם, חייו קודמין.

ג. ואם עקר פרנסתו הוא על ידי הלואת כנעני ברבית, חייו קודמין. ומיהו היכא דבא עני וצריך לחם, ורוצה ללות ולקנות לחם, ודאי הוא קודם, כן כתב בספר "אגדה" (בב"מ שם). ועין בפרק ו' סעיף ט' מה שכתבנו בדין עני ועשיר מענין זה.

ד. הא דאמרינן דישראל קודם לכנעני, דוקא אם באו שניהן בבת אחת, אבל אם בא הכנעני לבדו מתחלה, מתר להלותו ברבית, [ובפרט לדעת הרמב"ם (פרק ה' מהלכות מלוה ולוה ה"א), דהוא מקים בזה מצות עשה וכו']. אם לא כשיודע בודאי, שהישראל יבוא אחר כך, דאז יש לו למנע את עצמו מזה.

ה. ודע דבדין זה שאמרנו, דיקדים לישראל בחנם מלכנעני ברבית, נחלקו הגדולים בזה: יש אומרים, דאפילו אם ילוה לכנעני, יהיה הרוח מרבה, גם כן הצריכה התורה להלות לישראל בחנם, אם היה ההלואה בכדי שעור השגת ידו לזה, דהא אין לו הפסד בזה שילוה לישראל, כי המעות ישובו אליו בחזרה, ורק מניעת הרוח על עת ההיא, וגם אין פרנסתו בכך וכנ"ל. ויש אומרים, דדוקא היכא, שהרוח הוא מועט, אבל אם הרוח הוא מרבה, אינו מחיב בזה, וכן משמע קצת מתשובת רמ"א סימן י' עין שם.

ו. ודע עוד, דהוא הדין לענין מכירה גם כן הצריכה התורה, כשיהיה לישראל דבר מה למכר, ונזדמן לפניו ישראל וכנעני, ימכר לישראל. וכן הוא הדין לענין אם צריך לקנות, דכתיב (ויקרא כ"ה י"ד): "וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך", ואיתא בספרא (פרשת בהר פרשתא ג', א'): אם באת למכר - תמכר לישראל חברך, וכן אם באת לקנות - תקנה מישראל חברך. ופשוט דהוא הדין, אם צריך לשכר איזה דבר למלאכתו, מוטב שישכר מישראל, אם התועלת משניהן בשוה.

ז. ואפילו אם הכנעני מוסיף מעט יותר על המקח, אפילו הכי מוטב למכר לישראל בפחות. וכן הוא הדין לענין קנין, מוטב יותר שיקנה מישראל, אפילו אם יצטרך להוסיף מעט יותר [רמ"א בתשובה הנ"ל (בסעיף ה')].

ח. ואם בא ישראל לשאל כלי ממנו, וכנעני רוצה לשכר ממנו אותו הכלי, נראה לי, דאפילו הוא רוצה לתן לו עבור זה רק דבר מועט, אין צריך להשאיל לישראל. ולא דמי להלואה, דמחיב להלות לישראל בחנם, אף שיפסיד על ידי זה הרוח דרבית דכנעני. א. דעל הלואה יש מצות עשה מיחדת (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה וגו'". ואמרו חז"ל (מכילתא פרשת משפטים פרשה י"ט) דהאי "אם" חובה הוא ועוד, דהמעות יחזרו אליו בחזרה, מה שאין כן הכלי רגילה להפחת על ידי התשמיש. אם לא שהוא עני, ורוצה לשאל הכלי כדי להשתכר בו להשיב את נפשו, דאז צריך לעשות זה משום מצות (ויקרא כ"ה ל"ה): "וכי ימוך אחיך וגו' והחזקת בו וחי עמך", ועין ב'נתיב החסד'.

ט. נראה לי, דאיש קודם לאשה להלות. במה דברים אמורים? בזמן ששניהם אינם עניים, וכל שכן אם האיש עני, והאשה איננה עניה. אבל בזמן ששניהם עניים - האשה קודמת לאיש, אם לא שהוא קרוב, מסתברא דהוא קודם, וכמו שכתבנו בסימן שאחרי זה. ואם ממניעת הלואה יוכל לבוא לידי סכנת נפשות, האיש קודם, דהוא חיב בכל המצות, מה שאין כן האשה, דהיא פטורה ממצות עשה שהזמן גרמא.

פרק ו

בפרק זה יבאר עוד ענינים מדין קדימה ובו י"ד סעיפים.

א. אם באו עני ועשיר ללות מאצלו, והעני גם כן בטוח אצלו, או שנותן לו משכון, ואין יכול ללות לשניהן, העני הוא קודם, דכתיב (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך", ואמרו חז"ל (ב"מ ע"א.), עני ועשיר - עני קודם. ואפילו אם העשיר הוא מעירו והוא גם כן קרובו, והעני אינו קרובו והוא מעיר אחרת, גם כן העני הוא קודם. ואם שניהם עניים, ואחד מהם צריך המעות למזון ואחד לכסות, ילוה למי שהוא צריך למזון, דהוא דחוק יותר. [מיורה דעה סימן רנ"א סעיף ז' לענין צדקה, והוא הדין לענייננו].

ב. ואם אחד משני העניים הוא קרובו או מעירו, הוא קודם, דכתיב (שמות כ"ב כ"ד): "את העני עמך", ומי שהוא קרובו או מעירו הוא נקרא "עמך", ומצוה להקדימו. ועין ביורה דעה סימן רנ"א סעיף ג' בהג"ה, דשכניו עדיפא מבני עירו, ומצוה להקדימם. ועניי עירו נקרא כל ששהה שם שנים עשר חדש. ואם קנה בה בית דירה, או שדעתו להשתקע שם, הרי הוא כאנשי העיר מיד.

ג. היה אחד מהם קרובו והוא מעיר אחרת, והאחר שאיננו קרובו הוא מעירו, הקרוב קודם, דהוא נקרא "עמך" יותר. ואם הקרוב יכול להשיג בקל ללוות מאחרים, ושאינו קרוב אינו יכול, נראה לכאורה, דהוא קודם להקרוב.

ד. ומה נקרא קרוב לענין זה? פשוט דדינו כמו לענין צדקה ביורה דעה רנ"א סעיף ג' בהג"ה, וכן מוכח בסמ"ע, בחשן משפט סימן צ"ז (ס"ק א') ועל כן צריך להקדים הלואת אביו ואמו להלואת בניו. והלואת בניו קודם לאחיו, ואחיו מאביו קודם לאחיו מאמו, ושניהם קודמין לשאר קרובים.

ה. ודע, דהוא הדין אם באו לפניו שני עשירים, ואחד מהם הוא קרובו, הוא קודם.

ו. אם באו לפניו אנשים הרבה ללות, בין שהם עשירים או עניים, ואין יכול ללות לכלם, מקדים הכהן ללוי, והלוי לישראל, והישראל לממזר. במה דברים אמורים? בזמן שהם שוים בחכמה. אבל אם היה ממזר תלמיד חכם, הוא קודם לכלם. ואפילו חכם צריך המעות לכסות ועם הארץ למזון - החכם קודם. ואשת חבר הרי היא כחבר. וכל הגדול בחכמה, קודם לחברו.

ז. ואם היה אחד מהם רבו מבהק, שרב חכמתו הימנו, או אביו הם קודמין לכל, ואפילו לתלמיד חכם. וכתב בחדושי ר' עקיבא איגר, דהוא הדין שאר קרובין קודמין גם כן לתלמיד חכם.

ח. אם באו אביו ורבו ללות ממנו - רבו קודם לאביו, שרבו מביאו לחיי העולם הבא, ואביו רק לעולם הזה. ואם היה אביו שקול כרבו - אביו קודם. וכל זה כשרבו מלמדו בחנם, אבל אם אביו שוכר לו רב ומלמדו - אביו קודם.

ט. ודע, דהא דאמרינן לעיל בסעיף א', דעני ועשיר - עני קודם, [וכן כל עניני הקדימות שנזכרות בסימן זה], הינו כששניהם בחנם, אבל אם העשיר רוצה לקח ממנו המעות בעסקא, ויהיה לו רוח מזה, וכשילוה לעני, יפסיד זה הרוח, ואין ידו משגת לזה, אינו מחיב להלות בחנם. [ועין לעיל בפרק א' (סעיף ד'), שכתבנו בשם החנוך, דמצות עשה של הלואה תלוי לכל אחד ואחד כפי השגת ידו]. ועל זה וכיוצא בזה אמרו חז"ל [בבא מציעא ל"ג.]: "אפס כי לא יהיה בך אביון" (דברים ט"ו ד'), שלך קודם לשל כל אדם. אך בכגון זה צריך האדם להתישב היטב בעצמו, אם באמת אין ידו משגת לזה, כי היצר לעולם יפתהו, שאין ידו משגת. ואם באמת ידו משגת, והוא קופץ ידו מלגמל חסד מיראה שלא יעשה אביון, סוף דבר יהיה, שמדה זו תביאהו שיהיה אביון חס ושלום. וכמו שאמרו חז"ל (שם): כל המקים בעצמו כך, [הינו שהוא זהיר בעצמו ביותר], סוף בא לידי כך. וכל זה הוא לאו

דוקא לענין זה, דהוא הדין אם רוצה לתן מעותיו על איזה עסק, ובא עני אחד ללות ממנו המעות, תלוי גם כן אם ידו משגת לזה, ועין בחלק ב' פרק עשירי, מה שכתבנו בזה.

י. ודע עוד, דמה דאמרינן לעיל (בסעיף א'), דעני ועשיר - עני קודם, הוא לאו דוקא אם הוא עני גמור, דהוא הדין אפילו אם הוא גם כן איננו עני עדין, רק שהוא דחוק בעסקיו, ויכול להיות שיתמוטט לגמרי, אם לא ילוה לו, גם כן נראה דמצוה להקדימו, דבו יקים גם כן הקרא (ויקרא כ"ה ל"ה) ד"ומטה ידו עמך והחזקת בו".

יא. אם יודע בברור, שיבוא לו בקרוב קרובו עני ללות ממנו, יוכל להשמיט את עצמו מחמת זה לעת עתה, שלא ללות לעני אחר שאינו קרובו, אבל אם ספק לו, אינו יכול לפטר את עצמו מחמת זה, ועין ב'נתיב החסד'.

יב. אם באו לפניו שני אנשים, ואחד מהם יש לו קרובים עשירים שיכולים להלותו, ואחד אין לו, מוטב יותר שילוה למי שאין לו קרובים, אך אם הוא צועק ואומר, שהקרובים אינם רוצים להיטיב עמו שניהם שוים.

יג. אם אחד נתן בידו ממון להלות אותם לגמילות חסד, אין לקרובי הנותן שום יתרון על האחרים, [וכל שכן דקרובי זה הגבאי - אין להם יתרון], דהאיש הזה, כיון שנתן בידו המעות בשביל המצוה, הוא כגבאי העיר, שזוכה בשביל כל העיר בשוה.

יד. כל דיני הקדימה הנאמר למעלה, הוא לאו דוקא על הלואה ושאלת כלים, דהוא גם כן כעין הלואה, דהוא הדין על איזה שום טובה אחרת, דהינו לשכר אחד להרויח וכיוצא בזה.

דין ענייני העבוט

פרק ז

בו יבאר הלאו ד"לא תבא אל ביתו לעבט עבטו" ובו ט' סעיפים.

א. אם אחד לוה לחברו מעות, על מנת שיפרע לו לזמן פלוני ובלי משכון, ואחר כך הגיע הזמן ולא פרעו, אסור למלוה לכנס לבית הלוה לטל ממנו משכון. ועל זה הזהירה התורה (דברים כ"ד י'): "כי תשה ברעך משאת מאומה, לא תבא אל ביתו לעבט עבטו". ובין אם חטף ממנו שם המשכון בחזקה, או ששותק הלוה, ואינו מוחה בידו, או שלא היה בביתו בעת שנטל המשכון - עובר בלאו, אחרי שהוא נוטל בעצמו. ואפילו להרבות עליו שם בדברים, עד שיתן לו הלוה בעצמו את המשכון, גם כן אסור, אלא יעמד בחוץ, והלה מוציא לו את המשכון, שנאמר (שם י"א): "בחוץ תעמד והאיש אשר אתה נשה בו יוציא אליך את העבוט החוצה". ולאו דוקא לכנס לבית, דהוא הדין לפגע אותו בשוק ולחטף ממנו שם בזרוע, אסור, אלא אם כן נותן לו הלוה מדעתו את המשכון.

ב. וכן שליח בית דין גם כן מזהר, שלא יכנס לבית הלוה לטל ממנו משכון, שנאמר (שם): "בחוץ תעמד והאיש וגו'". ודרשו חז"ל (ב"מ קי"ג.), דתבת "והאיש" לרבות שליח בית דין, ואלפניו קאי, לומר שגם הוא יעמד בחוץ. אבל בשוק מתר השליח בית דין לחטף ממנו בזרוע, ונותנו למלוה. וכל זה דוקא כשהחוב בא על ידי הלואה שהלוהו, אבל אם מגיע לו עבור שכר פעלתו, או שכר בהמתו, או כליו, או שכר ביתו, או על ידי שהיה ערב בעד איזה חוב, בכל זה מתר למשכן בזרוע, שלא על פי בית דין, ולכנס לביתו למשכנו, דהפרשה לא אירי (אינה עוסקת) רק בחוב שבא על ידי הלואה. ואם זקף עליו השכר בהלואה, אסור - דתו שם הלואה עליה. ועין בחשן משפט סימן ס"ז (סעיף י"ד בהגה), דזקיפה מקרי משעה שקבע לו זמן לפרעון, ויש אומרים דמקרי זקיפה משעה שכתב בפנקסו כל החשבון ביחד. וכל זה לענין הלאו ד"לא תבא אל ביתו", אבל למשכן אלמנה, או כלי אכל נפש, יש אומרים דאסור גם בכל אלו [שם סימן צ"ז סעיף י"ד].

ג. אם רוצה לשלח שלוחו לבית הלוה למשכנו, גם כן אסור. ואם משלחו לבית הלוה לבקש שיתן לו משכון על ידו, יש לעין בזה ועין ב'נתיב החסד'. ואם אמר לשלוחו: לך לביתו ואמר לו, שיביא לי משכון על החוב, מתר לכנס לביתו ולאמר לו דבר זה, שלא עשהו שליח לקח ממנו המשכון, רק שליח דברים בעלמא. ונראה דאז אפילו אם הלוה נותן לו המשכון להוליכו להמלוה, גם כן מתר לקח ממנו, דשלוחו של הלוה הוא ולא של המלוה.

ד. וכל זה שכתבנו בסעיף א' וב' הוא בסתם עבוט, שאינם כלי אכל נפש, אבל בכלים שעושין בהם אכל נפש, אסור השליח בית דין. וכל שכן המלוה גופא, אפילו בחוץ, למשכנו, דכתיב (דברים כ"ד ו'): "לא יחבל רחים ורכב כי נפש הוא חבל". ולאו דוקא רחים ורכב. דהוא הדין כל כלים שעושין בהם אכל נפש, כגון: הערבות שלשין בהם, והיורות שמבשלין בהם, וסכין של שחיטה, וכיוצא בהם, שכל זה הוא בכלל "כי נפש הוא חבל". וכל שכן אם נכנס השליח בית דין או המלוה בפנים, ומשכנו בכל זה, דבודאי עובר בלאו זה, מלבד הלאו ד"לא תבא אל ביתו לעבט עבטו".

ה. היו לו חמשה כלים שעושין בהם אכל נפש, אינו רשאי למשכן אפילו אחד מהם. ואם משכנן, חיב על כל כלי וכלי בפני עצמו. ואם אינו עושה מלאכה, אלא באחד מהן, מתר למשכן השאר, והינו דוקא השליח בית דין ובחוץ לבית, וכנ"ל בסעיף א' וב'.

ו. אלמנה, בין שהיא עניה, בין שהיא עשירה, אין ממשכנין אותה, אפילו בכלים שאין עושין בהן אכל נפש, דכתיב (שם י"ז): "ולא תחבל בגד אלמנה". ולאו דוקא בגד, דהוא הדין כל דבר. והאסור אפילו על ידי שליח בית דין ובחוץ לביתה. ואם משכנה בביתה,

עובר בשני לאוין, משום (שם י') "לא תבא אל ביתו לעבט עבטו", ומשום (שם י"ז) "ולא תחבל בגד אלמנה".

ז. כל אפני האסור הנזכרים לעיל, הוא דוקא למשכן שלא בשעת הלואה, אבל בשעת הלואה מתר לטל ממנו המשכון בביתו, ואפילו כלי אכל נפש, והיא אלמנה, כיון שהלוה בעצמו מתרצה ללות באפן זה. והוא הדין שלא בשעת הלואה, כל שנותן לו המשכון לרצונו בחוץ - מתר, אפילו באלמנה ובכלי אכל נפש. ועין מה שכתבנו בנתיב החסד בסעיף קטן ד', דהוא הדין כשהלוה קורא למלוה, ומבקש ממנו שיכנס לביתו, ויתן לו שם משכון, גם כן מתר בכל מקום, אך שלא יברר לו שם משכון בעצמו, כי אם מה שיתן לו הלוה, יקבל. ואסור המלוה להשתמש בהמשכון, אפילו אם נתן לו המשכון מדעתו.

ח. ודע, דאין חלוק בענייננו, בין מעות של יחיד ובין מעות של רבים. כגון: גבאי של צדקה או גמילות חסד, שהלוה מהמעות לאחד בלי משכון, ואחר כך הגיע הזמן, ולא פרע, אסור גם כן להגבאי או לשלוחו לכנס לביתו למשכנו, וכן שיך בזה כל הדינים הנ"ל.

ט. יש מי שאומר, שאין שליח בית דין אסור לכנס לביתו למשכנו, אלא בממשכנו להיות בטוח במעותיו, ולא הגיע זמן הפרעון. או אפילו כשהגיע זמן הפרעון, ואינו רוצה לגבות חובו מהמשכון מאיזה טעם, רק שרוצה למשכנו כדי להיות בטוח במעותיו על ידו. אבל כשהגיע זמן הפרעון, ובא לגבות חובו, וזה אינו רוצה לפרעו, והוא בחזקה שיש לו מטלטלין ומבריח, שליח בית דין נכנס לביתו למשכנו, ויפרע לזה חובו, שפריעת בעל חוב מצוה, ודינו כדין סכה ולולב ותפלין, שבית דין מכין אותו, עד שתצא נפשו, כדי לקימה. אבל אם אין לו נכסים, אין כופין אותו להשכיר עצמו ולא לעשות שום מלאכה כדי לפרע, דכתיב (ויקרא כ"ה נ"ה): "כי לי בני ישראל עבדים", שטרו של השם יתברך הוא קודם. ועין בספר 'שער המשפט' (סימן צ"ז ס"ק ג'), שכתב, שיש פוסקים שסוברין, דדוקא בית דין אין יכולין לכופו להשכיר עצמו, אבל הוא בעצמו חיב להשכיר את עצמו כדי לפרע חובו.

פרק ח

בו יבאר המצות עשה דהשבת העבוט ובו ז' סעיפים.

א. ועתה נבאר דין מצות עשה של השבת העבוט. כתיב בתורה (דברים כ"ד י"ב-י"ג): "ואם איש עני הוא לא תשכב בעבטו; השב תשיב לו את העבוט כבוא השמש ושכב בשלמתו וגו'". ואמרו חז"ל [בבא מציעא קי"ד:], דהכונה: לא תשכב, ועבוטו עדין בידך, אלא שישיבנו כבוא השמש, כדי שיהיה לו על מה לשכב, והינו בכסות לילה, שמחזירו לו לכל לילה, ובבקר חוזר ונוטלו מביתו. וכתיב קרא אחרינא (שמות כ"ב כ"ה): "עד בא

השמש תשיבנו לו", והינו בכסות יום שמחזירו לו, ויהיה בידו כל היום עד בא השמש, ואחר כך חוזר ונוטלו מביתו. וכן הוא עושה תמיד בכל יום ולילה. ואם תשאל, אם כן, מה מועיל לו המשכון? כדי שיתביש, שבכל יום ויום מחזירין לו המשכון, וימהר לבקש מעות ולפרע חובו. גם כדי שלא ישמיט החוב בשביעית, כי חוב שיש עליו משכון, אינו משמט. וגם כדי שלא יעשה מטלטלין אצל בני הלוה, אם ימות, דמטלטלי דיתמי (חפצים המטלטלים של היתומים שירשו מאביהם) אינן משעבדין לבעל חוב. מה שאין כן, כשיש עליו משכון, יפרע מהמשכון. וכשמחזיר לו את המשכון, מצוה שיברכנו עבור זה, כדכתיב (דברים כ"ד י"ג): "ושכב בשלמתו וברך וגו'" [ספרי (פרשת כי תצא פסקה רע"ז)]. ואם לא השיב לו את העבוט בעת שצריך לו, עובר בלאו ועשה זו, מלבד מה שעובר בלאו ד"לא תבא אל ביתו לעבט עבטו" אם היה ממשכנו שלא ברשות בית דין. ולאו דוקא עני, דהוא הדין אם משכן לאיש עשיר בנכסים הרבה, דבר הצריך לו, כגון: כר וכסת, ואין לו אלא זה שמשכנו, עובר בלאו ועשה זו. והתורה דבר ההוה נקט בעני, שמצוי שאין לו דבר אחר לשכב עליו, [וצריך להחזיר לו החפץ בזמנו, אפילו לא תבעו. ואינו דומה לשכיר המבאר לקמן בפרק ט' סעיף י"א, דאינו עובר, אם לא תבעו, דהתם גלי קרא, כדאיתא בגמרא (בבא מציעא קי"א.)].

ב. אם הוא רוצה לתן לו כסות אחרת תחת כסותו, כדי שיהיה לו על מה לשכב, נראה דלא קים בזה המצות עשה דהשבת העבוט, דכתיב (שם י', ג): "ושכב בשלמתו וברך וגו'". והוא הדין בכסות יום. וכן כתב בבאור הגר"א בחשן משפט סימן ע"ב סעיף קטן י"א, דאם נתן לו דבר אחר תחת משכונו, לא עשה כלום, עין שם. ומשמע דאפילו בכלי אמנות דקימא לן (שם סימן צ"ז סעיף י"ז), דמחזיר לו כלי אמנות ביום, אסור להחליף לו בכלי אמנות אחרת.

ג. אם לא נתן לו תכף כבוא השמש, מכל מקום יש עליו חיוב השבה עד הבקר. ונראה דבענייננו הוא עד זמן שדרכן של רב בני אדם לקום משנתם, דתו לא קרינן בה (ששוב אין אנו קוראים בו) "ושכב בשלמתו", ועין ב'נתיב החסד'. וכן בכסות יום, אם לא נתן לו תכף בבקר, בעת שדרכן של בני אדם לקום משנתם, מכל מקום יש עליו חיוב השבה עד סוף היום, דכתיב (שמות כ"ב כ"ה): "עד בא השמש תשיבנו לו". וביאת השמש בענייננו הוא זמן צאת הכוכבים, שאז הוא זמן שכיבת לילה, ואין צריך לכסותו.

ד. דין השבת העבוט הוא בין אם משכן את חברו על ידי שליח בית דין, או שעבר ומשכנו בידו בזרוע, או שהלוה בעצמו הוציא לו את המשכון. בכל אלו, מכיון שאיש עני הוא וצריך להחפץ, הרי זה מצוה להחזיר לו העבוט בעת שהוא צריך לו וכנ"ל, דהינו: כסות יום ביום, וכסות לילה או כר וכסת בלילה. וכן מחזיר לו כלי אמנות ביום

כדי לעשות מלאכתו, וחוזר ונוטלו בלילה, דהיינו, אחר צאת הכוכבים. וכלי אכל נפש, או בגד אלמנה, אם עבר ומשכנם, או שנתנו מדעת, גם כן החיוב להחזירם בעת שצריך להשתמש בהם. ויש אומרים דבכלי אכל נפש ובגד אלמנה - צריך להחזירם מיד, אם עבר ומשכנו. וכל זה כשמשכן שלא בשעת הלואתו, אבל אם לקח המשכון בשעת הלואה, אינו חיב להחזיר לו, אפילו בכלי אכל נפש ובגד אלמנה, כיון שמדעתו נתן לו המשכון. והוא הדין אם נתן לו משכון מדעתו שלא בשעת הלואה, ונתרצה בפרוש שלא להחזיר לו בעת שצריך לו, אינו חיב להחזיר. וכיצד יתנהג עם משכונות, כשמגיע הזמן, ואינו פורע לו, ודיני סדור לבעל חוב עין בחשן משפט סימן ע"ג מסעיף י"ב והלאה, ובסימן צ"ז סעיף כ"ג.

ה. יש אומרים דדין השבת העבוט נוהג, אפילו כשמשכן לערב, או עבור שכירתו, או שכר בהמתו ודירתו, אף דלאו ד"לא תבא אל ביתו" לא קאי על ערב וכיוצא בזה, וכנ"ל בפרק ז' סעיף ב'. מכל מקום עשה דהשבת העבוט נוהג גם בהם. ויש אומרים דגם אין דין השבת העבוט נוהג בם.

ו. התנדב אחד ממון לעניים, ומשכן אותו הגזבר כדי שיקים דברו, אין הגזבר צריך להשיב לו העבוט, ואפילו בכלי אכל נפש ובגד אלמנה, אם עבר ומשכנם. דהעניים זוכין הממון משלחן גבוה, והרי הם כהקדש דליתה בכלל השבת העבוט, כדאמרינן בגמרא (ב"מ קיד.). ולדעת היש אומרים הנ"ל בסעיף ה', גם בכאן צריך להחזיר מיד בכלי אכל נפש ובגד אלמנה.

ז. ודוקא בענין זה, שלא בא עדין המעות ליד הגזבר, ולא זכה עבור העניים; אבל מעות צדקה, שבא ליד הגזבר, ועבר והלוה אותם, וכן במעות גמילות חסד, כשהלוה אותן הגזבר לאחד ומשכן אותם בעד הלואה, כשהגיע הזמן ולא פרע, נוהג בם כל דיני השבת העבוט.

דיני תשלומי שכר שכיר

פתיחה

עוד ראיתי לחבר אל ההלכות דין תשלומי שכר שכיר, מפני שהוא דבר העומד ברומו של עולם, שיש על זה כמה וכמה לאוין מפרשין בתורה, ויש בני אדם מזלזלין בהם, בעונותינו הרבים, ונקל להם לאחר את התשלומין בשביל איזה סבה קלה, כגון: שמתעצל לילך ולקח את ממונו, שהניח ביד אחרים, או לילך ולפרט את המטבע הגדולה שיש לו בשביל לשלם להשכיר בזמנו. ומן הדין מחיב בכל זה, אפילו אם הפועל עשיר,

וכל שכן אם הפועל עני, כמה מחיב בעל הבית לראות לשלם לו בזמנו, כדי שיהיה לו במה לחיות הוא ואנשי ביתו.

וכמה דכתיב בקרא בפרשה תצא (דברים כ"ד ט"ו): "ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נשא את נפשו ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא". לך נא ראה מה דאיתא בזהר הקדוש פרשת ק ים (ויקרא י"ט י"ג): "לא תלין פעלת שכיר". אמאי? אלא מקרא אחרא אשתמע (מפסוק אחר נשמע מובן), דכתיב: "ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואליו הוא נשא את נפשו". "לא תבוא עליו השמש" - אזדהר דלא תתכנש בגינוי לעלמא עד לא ימטי זמנך לאתכנשא, כמה דאת אמר (הזהר שלא תאסף בגללו לעולם, לפני שהגיע זמנך להאסף, כמו שאתה אומר) (קהלת י"ב ב'): "עד אשר לא תחשך השמש וגו'". מהכא אוליפנא מלה אחרא: מאן דאשלים לנפשא דמסכנא אפילו דמטו יומוי לאסתלקא מעלמא, דשא בריך הוא אשלם לנפשה ויהיב לה חיין יתיר (מכאן למדנו דבר אחר: מי שמשלים לנפש העני, אפילו הגיעו ימיו להסתלק מהעולם, הקדוש ברוך הוא משלים לנפשו, ונותן לו חיים יתרים.). "לא תלין פעלת שכיר". תא חזי: מאן דנטיל אגרא דמסכנא, כאלו נטיל נפשה ודאנשי ביתה. הוא אזער נפשיהו, דשא בריך הוא אזער יומוי ואזער נפשה מההוא עלמא. דהא כל אנון הבלים דנפקי מפמה כל ההוא יומא, כלהו סלקין קמה ד דשא בריך הוא וקימין קמה. לבתר סלקא נפשה ונפשיהו דאנשי ביתה וקימין באנון הבלים דפמה. וכדין אפילו אתגזר על ההוא בר נש כמה יומין וכמה טבן, כלהו מתעקרן מנה ומסתלקי מנה.

(בוא ראה, מי שלוקח שכר העני, כאלו לוקח נפשו. הוא הקטין נפש העני - הקדוש ברוך הוא מקטין (גורע) ימיו, שמקטין נפשו מהעולם ההוא. שהרי כל אותם הבלים, שיוצאים מפיו כל היום ההוא, כלם עולים לפני הקדוש ברוך הוא ועומדים לפניו. ואחר כך עולה נפשו ונפשותם של אנשי ביתו, ועומדים באותם הבלים של פיו, ואז אפילו נגזר על בן האדם ההוא כמה ימים וכמה טובות, כלם מתעקרים ממנו ומסתלקים ממנו).

ולא עוד, אלא דנפשא דילה לא סלקא לעילא. והינו דאמר רבי אבא: רחמנא לשיזבן מניהו ומעלבוניהו ואוקמוה: (ולא עוד אלא שנפשו אינה עולה למעלה. וזהו שאמר רבי אבא: ה' יצילנו מהם ומעלבוניהם. והעמידוה, כלומר, ופרשוה כבר:) אפילו עשיר הוא. "ואליו הוא נשא את נפשו" דיקא, אפילו מכל בר נש נמי וכל שכן מסכנא. והינו, דהוה רב המנונא עביד: כד הוה ההוא אגיר [אותו שכיר יום] מסתלק מעבידתה, הוה יהיב לה אגרה ואמר לה: טול נפשך דאפקידת בידי, טול פקדונך. ואפילו אמר יהא בידך, דאנא לא בעינא לסלקא

אגרי, לא הוה בעי. אמר: פקדונא דגופך לא אתחזי לאתפקדא בידי, כל שכן פקדונא דנפשא. דהא פקדונא דנפשא לא אתיהיבת, אלא לקודשא בריך הוא,

שאפילו הפועל עשיר הוא [אסור להלין שכרו], ואליו הוא נושא את נפשו כמשמעו, אפילו מכל אדם וכל שכן עני, וזהו שרב המנונא עושה, כשהיה אותו שכיר מסתלק מעבודתו, היה נותן לו שכרו ואומר לו: קח פקדונך. ואפילו אומר השכיר: יהא בידך, שאינני רוצה לקבל שכרי, לא רצה, ואומר: פקדון גופך אינו ראוי להפקד בידי, כל שכן פקדון הנפש, שהרי פקדון הנפש אינו נתן רק לקדוש ברוך הוא, דכתיב (תהלים ל"א ו'): "בידך אפקיד רוחי וכו'", עין שם עוד.

והנה הפסוק הנ"ל שהבאנו הלא מזהיר, אפילו אם הוא משלם לו, אך שמאחר את תגמולו, ואינו משלם לו בזמנו. וכל שכן אם הוא עושק שכרו לגמרי, ואינו משלם לו, או שפוחת לו ממה שהשוה אתו בתחלה, אפילו פרוטה אחת, דהוא גזלן גמור, ועובר על (ויקרא י"ט י"ג): "לא תעשק את רעך ולא תגזל וגו'", כדאיתא בגמרא (בבא מציעא ס"א. וקי"א:). וגם בידי הנביאים הזהיר השם יתברך על זה מאד ואמר (מלאכי ג' ה'): "וקרבתי אליכם למשפט והייתי עד ממהר במכשפים ובמנאפים ובנשבעים לשקר ובעשקי שכר שכיר וגו'". ומה שאמר "וקרבתי וגו' עד ממהר", הינו שהקדוש ברוך הוא בעצמו הוא הדין והוא העד על זה למהר להנקם מהעושק שכר שכיר, וכדאיתא בסכה (כ"ט:): בשביל ארבעה דברים נכסי בעל הבית יורדין לטמיון: על כובשי שכר שכיר ועל עושקי שכר שכיר וכו'. [כובשי - שמדחהו בלך ושוב; עושקי לגמרי גוזל שכרו. רש"י]. ובעונותינו הרבים, יש אנשים שנקל להם לפחת להשכיר משכרו, ולא ידעו כי בנפשם הוא, שעוברים על לאוין דאוריתא. גם מצוי, בעונותינו הרבים, אצל איזה אנשים, שהשכיר דופק על פתחיהם לילה ויום, ואין שומע לו, ובפרט אם העסק הוא על איזה דבר קטן. ולא יתנו לב שבדיני התורה אין חלוק בין דין של פרוטה לדין של מאה מנה. והרבה מהם, שהם אנשים ישרים ובעלי מדות טובות ומקימים שארי מצות התורה כדת וכהלכה, והמצוה הזאת של תשלומי שכיר בזמנו רפויה בידם, בעונותינו הרבים, אפילו במקום שנוגע לטרחא בעלמא.

והתבוננתי שכל זה בא להם מצד מעוט וחסרון ידיעה בהלכה זו. שאלו ידעו מזה, בודאי היו מזרזים לשלם בזמנם כדי לקים בזה המצות עשה של "ביומו תתן שכרו". [וגם שלא לעבר על הלאוין שיש בענין זה]. כמו שכל אחד מישראל מזדרז לקים שארי מצות התורה התלויים בזמן, כשופר וסכה ולולב וכיוצא בזה. האם ראית לאחד מישראל, שיניח מלברך על השופר והלולב עד הלילה? ואדרבא, כל אחד מישראל מקדים את עצמו לקים המצוה בבקר ושמח על זה, על שזכה לקים מצות הבורא יתברך כדין. ואלו במצוה זו,

שהיא גם כן מצות עשה דאוריתא, והוסיפה התורה גם כמה לאוין בענין זה, כמה מתגבר היצר בזה. בגלל כן נתתי אל לבי והתבוננתי בעזרת ה' יתברך, החונן לאדם דעת, וקבצתי את כל הפרטים המצויים בהלכה זו, כדי שיזדרז כל אחד לקים המצוה כדת וכהלכה. וזה החלי בעזרת צורי וגואלי:

פרק ט

בו יבאר דיני תשלומי שכר שכיר בזמנו ובו י"ג סעיפים.

א. כתיב בתורה (ויקרא י"ט י"ג): "לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר", וכתיב קרא אחרינא (דברים כ"ד ט"ו): "ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש". ודרשו חז"ל (ב"מ ק"י:), דהקרא ד"לא תלין" מירי בשכיר שעבד עבודתו ביום, וקבעה התורה זמן תשלומין שלו כל הלילה. לא נתנו לו עובר עליו בעמוד השחר משום "בל תלין". וקרא ד"לא תבוא עליו השמש" מירי בפועל שעבד עבודתו בלילה, דזמן תשלומין שלו כל היום עד ביאת השמש. ואם לא נתנו לו עד שבא השמש עובר בלאו זה, וגם בעשה ד"ביומו תתן שכרו". וצריך לזהר לפרע לו קדם שקיעת החמה, דאז הוא בודאי יום. דלאחר שקיעה הוא בין השמשות, ואם לא פרע לו קדם השקיעה, על כל פנים יראה לפרע לו קדם צאת הכוכבים, דאי לאו הכי, בודאי יעבר אז בלאו ועשה זו.

ב. במה דברים אמורים? בפועל שהיה שכיר לכל הלילה, דהינו עד עמוד השחר. אבל אם היה שכיר בלילה על איזה שעות, וכלה פעלתו קדם עמוד השחר, זמן תשלומין שלו הוא רק עד עמוד השחר. וכן בשכיר יום; אם לא היה שכור אצלו לכל היום, רק על איזה שעות, וכלה פעלתו קדם ביאת השמש, זמן תשלומין שלו הוא רק עד ביאת השמש, וכנ"ל בסוף סעיף א'. ולפי זה בזמננו, שהמנהג שהפועלים שובתין ממלאכתן בעת שקיעת החמה, ימהר לפרע לו קדם צאת הכוכבים, דגם זה הוא בכלל שכיר שעות דיום, ועין ב'נתיב החסד'. ואם עשה הפועל מלאכה עד צאת הכוכבים, אף שאין מחיב בזה בזמננו, מכל מקום שוב יש לו לבעל הבית זמן לתשלומין כל הלילה. ובערב שבת שהמנהג לפסק ממלאכה מעט זמן קדם שקיעת החמה, יש לו למהר לפרע קדם שקיעה, אם תבעו, ויש לו מעות, ומקים בזה מצות עשה "ביומו תתן שכרו".

ג. ודע דלאו דוקא אם שכרו על איזה שעות, דאפילו אם שכרו לעשות מלאכה קלה, שיש בה שוה פרוטה, גם כן בכלל שכיר הוא, ושיך בה כל הדינים הנ"ל. ויש אומרים, דאפילו על פחות משוה פרוטה גם כן עובר המאחר זמנו, והעולם נכשלין בזה, בעונותינו ה-רבים.

ד. שכיר שבת (דהינו לשבוע אחת), שכיר חדש, שכיר שנה, שכיר שבוע (דהינו, שבע שנים), כלה פעלתו ביום - זמן תשלומין שלו הוא כל אותו היום עד ביאת השמש וכנ"ל; כלה פעלתו בלילה - זמן תשלומין שלו הוא עד עמוד השחר.

ה. כל הדינים הללו נוהגים בין בשכר אדם, בין בשכר בהמה וכלים, דכתיב: "לא תלין פעלת שכיר אתך" - כל שפעלתו אתך. ועל שכר קרקעות יש דעות בין הפוסקים, ועין בבאור הגר"א (חשן משפט סימן של"ט ס"ק א'), שמצדד להחמיר לפי סגית הגמרא שלנו. ובאמת כן איתא בהדיא בתורת כהנים (ספרא פרשת קדשים פרשתא ב', ט'), דהרבוי ה-נ"ל מרבה אפילו שכר קרקעות. אחר כך מצאתי שכן כתב בספר 'שער המשפט' (סימן של"ט ס"ק א'). ולפי זה כל שכן שיש לזהר בשכר בתים, ועין ב'נתיב החסד'. גם בקטן ששכרו לאיזה פעלה, שיך בו כל הדינים הנ"ל.

ו. אם מת הפועל, אין הבן יורש זכות אביו, לענין שיהא הבעל הבית עובר עליו משום "בל תלין".

ז. אין בעל הבית עובר משום "בל תלין", אלא אם כן יש לו מעות לתן לו, דכתיב: "לא תלין פעלת שכיר אתך" - והכונה שיש אתך. והוא הדין אם יש לו פקדון, או הלואה אצל אחר, והגיע זמן פרעון, מקרי (תקרא) גם כן שיש אתך, דהרי יכול לקח מהם. ובשיטה מקבצת כתב בשם הריטב"א, דאם יש לו אכלין דקימי למכירה הוא גם כן בכלל אתך, דהרי יכול למכרם, וכן משמע בספר החנוך מצוה תקפ"ח. ונראה דאם יכול להשיג מעות ללות, צריך ללות, כדי שיהיה יכול לקים מצות עשה ד"ביומו תתן שכרו". ובפרט אם השכיר עני, ועל ידי זה שיתן לו בזמנו, יחזיק ידו שלא יצטרך לבריות, בודאי צריך לעשות כן. ועין לעיל בפרק א' ב'נתיב החסד' סעיף קטן כ'.

ח. אם שכר שני פועלין, ויש לו מעות רק עבור אחד, נראה דיחלק מה שיש לו לשניהם, ואינו עובר ב"לא תלין", אחרי שאין לו יותר. ואפילו אם האחד תבע מתחלה, צריך לעכב מחצית המעות להשני, דבודאי יתבע גם הוא, כדאמרינן בשבועות (דף מ"ה:) דחזקה אין שכיר משהה שכרו, אם לא שיודע שהפועל השני לא יקפיד עליו, במה שיסלק היום להאחד. וכל זה כששניהם עניים או עשירים, אבל אם אחד עני ואחד עשיר, יתבאר לקמן בפרק י' (סעיף ח').

ט. אחר שנשלם פעלת שכיר, יש לו לבעל הבית לזהר, שלא יוציא מעותיו לסחורה, כשיודע שעל ידי זה לא יהיה לו אחר כך במה לשלם להשכיר, אפילו אם לא תבעו השכיר עדין. וכל שכן להוציא מעותיו לסחורה אחר שתבעו, דבודאי אסור, ועובר

משום "ביומו תתן שכרו". וראוי לכל בן דעת לשמר עצמו מזה, אפילו קדם שנשלם פעלת השכיר.

י. צריך לשלם להשכיר בזמנו כל מה שמגיע לו, אם יש לו. ואם לא השלים לו כל שכרו, עובר ב"בל תלין" על זה המקצת שפחת לו. וכן אם אין לבעל הבית כל המעות שמגיע להשכיר, אפילו הכי חיב לתן לו מה שיש לו, ואם לא נתן, עובר ב"בל תלין".

יא. ודע דכל מה שכתבנו בזה הפרק, דעובר בעל הבית ב"בל תלין פעלת שכיר", הינו דוקא כשתבעו השכיר, ולא נתן לו. אבל אם לא תבעו השכיר, אפילו יש לו מעות, אינו עובר עליו, דהרי הוא כאלו מרשהו לזה. ויש אומרים, דאפילו אם לא תבעו, יש לזהר לסלק לו השכירות בזמנו, רק שאינו עובר בלאו [ספר 'שער המשפט' (סימן של"ט ס"ק ב'). וכן הוכיח בספר 'חבל יוסף' [אולם המשפט], עין שם]. ואם בעת שתבעו, לא היה לו מעות, ואחר כך השיג מעות קדם שעבר הזמן, מחיב להוליך לו המעות, או להודיעו שיבוא ויטל מעותיו, כדי שלא יעבר על "בל תלין". וכן אם שכר אצלו בהמה וכלים להשתמש בהן לצרכיו, וכלו פעלתן אצלו, צריך לזהר לשלם דמי שכירתן בזמנו, אפילו לא תבעו בעל הבהמה והכלים, דאין ראיה מדלא תבעו, דמרשהו לאחר את הזמן, אחרי שלא ידע שכלה פעלתן, מה יתבע אותו?

יב. עבר זמנו, אין בעל הבית עובר משום "בל תלין". ומכל מקום חיב לתן לו מיד, ובכל עת שישהה, עובר על לאו של דבריהם, שנאמר (משלי ג' כ"ח): "אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך".

יג. שכיר שמכיר בבעל הבית, שאין דרכו להיות בידו מעות אלא ביום השוק, אינו עובר ב"בל תלין", אפילו יש לו מעות, ואפילו תבעו בבקר ראשון, דהא מתחלה בעת שנשכר לו, מיאש נפשה, שלא יתן לו עד יום השוק. ומיום השוק ואילך, אם אינו נותן לו, עובר משום "אל תאמר לרעך וגו'". והוא הדין הני שאין דרכם לשלם, עד שיחשבו עם הפועלים, אינם עוברים עד שיחשבו עמהם, דמתחלה נתרצה הפועל לזה.

פרק י

בו יבואר עוד מדיני תשלומי שכר שכיר בזמנו ובו י"ג סעיפים.

א. נתן טליתו לאמן לתקנה בקבלנות וגמרה, כל זמן שהטלית ביד האמן - אינו עובר. נתנה לו, אפילו בחצי היום, כיון ששקעה עליו חמה ולא פרעו, עובר משום "ביומו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש" (דברים כ"ד ט"ו). וכן אם נתן לו הטלית בלילה, עובר בבקר משום "בל תלין" (ויקרא י"ט י"ג), שקבלנות היא כשכירות לפרעו בזמנו.

ב. האומר לשלוחו: צא ושכר לי פועלים, ושכרם בשבילו, ואמר להם: שכרכם על בעל הבית, אין שום אחד מהם עובר ב"בל תלין", דהא בעל הבית לא שכרן, ולא קרינא שכיר גבה (ואינני קורא - אותו - שכיר אצלו), והשליח אין פעלתן עליו, אלא אמר להם שבעל הבית יתן להם. ואפילו לא אמר בפרוש, כיון שהפועל יודע, שאין המלאכה שלו וכדלקמה. ומיהו בעל הבית עובר משום (משלי ג' כ"ח) "אל תאמר לרעך לך ושוב וגו'", כשמכון לדחותם. ואם הוא טרוד, ואין לו פנאי, אין לו אסור בזה.

ג. ואם אמר להפועלים: שכרכם עלי, אפילו הודיעם שהוא שליח, ואין המלאכה שלו, הוא חיב בשכרם, וממילא עובר ב"בל תלין", אם לא שלם בזמנו. ואם שכרם בסתם, שלא אמר, שכרכם עלי, וגם לא אמר להם, שכרכם על בעל הבית, תלוי בזה: אם הפועלים יודעים שאין המלאכה שלו, אין השליח עובר, ואם אינם יודעים בזה, הוא חיב בשכרם, ועובר משום "בל תלין".

ד. במה דברים אמורים? בשליח בעלמא. אבל מי שהוא אפוטרופוס על נכסי חברו, אף שהפועלים יודעים שאין המלאכה שלו, ואפילו שכרן בסתמא, הוי כאומר, שכרכם עלי, ועובר ב"בל תלין". וכן אשה שיש לה בעל, ונושאת ונותנת בתוך הבית, ושכרה פועלים, אפילו בסתמא, עוברת משום "בל תלין".

ה. המחהו אצל שלחני לתן לו [כגון: שהיה פועל צריך למעות, והעמידו בעל הבית לפועל אצל שלחני, ואמר לו: תן לו בדינר מעות, ועלי לשלם], וקבל עליו השלחני, וגם נתרצה הפועל בדבר, שוב אין עובר בעל הבית בלאו ד"לא תלין", אפילו לא היה לבעל הבית ביד שלחני כלום עד עתה, ואפילו אם ארע שלבסוף לא נתן לו השלחני, דכתיב (ויקרא י"ט י"ג): "פעלת שכיר אתך", ולא זה שאין שכרו אתך, אלא אצל השלחני.

ו. וכל זה הוא רק לענין אסור "בל תלין". אבל לענין חזרה, דהינו שרצה הפועל לחזר בו, שלא לקבל מהשלחני אלא מבעל הבית, לא מבעי אם השלחני אינו רוצה לתן, בודאי יכול הפועל לחזר על בעל הבית, דודאי אדעתא דהכי (על דעת כן) לא נתרצה; אלא אפילו אם לא חזר השלחני מלתן, גם כן הרשות בידו לחזר ממה שנתרצה מתחלה ולתבע את בעל הבית.

ז. ודוקא שלא פטרו הפועל בהדיא, וגם לא קנה בעל הבית מיד הפועל. אבל אם פטרו בהדיא, דהינו, שאפילו אם לא יתן לו השלחני, לא יחזר על בעל הבית, או קנה מיד הפועל, שוב אינו יכול הפועל לחזר בכל גוני.

ח. אם שכר שני פועלין, ואחד מהם עני, ואין לו מעות לשלם בזמנו, רק לאחד מהם, העני הוא קודם, דכתיב (דברים כ"ד ט"ו): "כי עני הוא וגו'". ודרשו חז"ל (ב"מ קי"א:), דהאי

קרא אתי להקדים עני לעשיר. ואם השני פועלים ששכר, אחד מהם עני, והשני אביון, [אביון הוא מענה יותר מעני, והרגל לבשת. ונקרא אביון - האובה ואינו משיג מה שנפשו מתאוה], גם בזה העני הוא קודם. ואם אחד אביון, ואחד עשיר - האביון קודם.

ט. ואם שניהם עניים או אביונים, ואחד מהם הוא קרובו, אין לו דין קדימה בשביל זה.

י. ודע, דמה דאמרינן דהעני הוא קודם, הוא אפילו אם בא העשיר לתבע קדם שבא העני, כיון דבודאי יבוא העני גם כן לבסוף לתבע בזמנו. וכמו דאמרינן: חזקה אין שכיר משהה שכרו.

יא. אם שני הפועלים היו עשירים או עניים, ואחד מהן היה שכיר יום אצלו אתמול, וכבר עבר הזמן ד"בל תלין", והשני עשה אצלו היום, צריך להקדים להשני, דבו יעבר הזמן, ולהראשון ישלם אחר כך כשישיג מעות. ואפשר דבאפן זה, אפילו העשיר הוא קודם לעני.

יב. אין לשכר פועל, כשיודע בברור שלא יהיה לו מה לשלם בזמנו. דהא מסתמא דעת הפועל, שישלם לו בזמנו, כדכתיב (דברים כ"ד ט"ו): "ואליו הוא נשא את נפשו"; אם לא שיודיעו מתחלה שיתרצה בזה, או שמנהג אנשי המקום לשלם ביום השוק, שמזדמנין להם מעות וכנ"ל בסוף פרק ט', עין שם. ומטעם זה, אם שכר פועל ורוצה לסע מביתו, ולא יבוא עד שיעבר הזמן, צריך להזמין מעות עבורו קדם שיסע, כדי שישלם לו בזמנו.

יג. כל זה שכתבנו באלו השני פרקים, הוא רק לענין אם מאחר את שכרו ואינו משלם לו בזמנו; אבל אם כובש שכרו לגמרי, ואין בדעתו לפרע לו, ואפילו [6] אם מחסר לו רק פרוטה אחת ממה שנתחיב לו, עובר עוד על מה שכתוב בתורה (ויקרא י"ט י"ג): "לא תעשק את רעך ולא תגזל וגו'", דגם זה הוא בכלל גזל, כדאיתא בגמרא (ב"מ קי"א.), והוא פסול לעדות מן התורה עבור זה. ואמרו חז"ל (שם קי"ב.): כל הכובש שכר שכיר, כאלו נוטל את נשמתו, ועובר בחמשה לאוין ועשה. [הינו: "לא תעשק את רעך ולא תגזל" "ולא תלין פעלת שכיר", האמור בתורת כהנים (ויקרא י"ט י"ג); ו', לא תעשק שכיר עני ואביון", "ולא תבוא עליו השמש", [עשה ד"ביומו תתן שכרו", האמור בפרשת תצא (דברים כ"ד י"ד-ט"ו)]]. ועין בגמרא שם

[6] ואגב אעתיק בכאן מקנטרס "שפת תמים" שלי (פרק ה' בהג"ה שם), דבר עצה אחת הנוגע לענין אסור גזל ועשק שכר שכיר. והוא, שכל אדם שמבקש לאדם אחר שיעשה לו איזה פעלה בשכר, יקצב עמו המקח בתחלה. דאי לאו הכי, עלול מאד להיות גולן ועושק שכר שכיר, ומי יוכל לידע את מנהג המדינה בכל פעלה ופעלה לפי ענינה. ובעל כרחו אם ירצה לצאת ידי חובה בלי פקפוק, יהיה מכרח תמיד לתן להבעל מלאכה כפי מה שהוא רוצה, וזה גם כן קשה מאד, על כן הרוצה לצאת ידי שמים, יקצב עמו בתחלה, ויצא מידי כל ספק; וגם הבעל מלאכה יוזיל לו על ידי זה, כי אז הבררה בידו לתן לאחר. ובפרט מי שהוא תלמיד חכם בודאי יעשה כן; דאי לאו הכי, מלבד חשש גזל ועשק שכר שכיר, מצוי מאד חלול השם, על ידי זה שאינו נותן לאמן כפי רצונו, שהאמן יאמר, שהתלמיד חכם גזל אותו.

בדף קי"א עמוד א'. ועין בזהר הקדוש פרשת קדשים, שמאריך מאד בענין זה. על כן השומר נפשו ישמר את עצמו מאד בענין זה, ויהיה שכרו אתו ופעלתו לפניו.
תם ונשלם חלק ראשון בספר "אהבת חסד"

חלק שני

פרק א

בו יבאר ענין אהבת חסד

כמה יש לו לאדם להתדבק במדת החסד, וכדכתיב בקרא (מיכה ו' ח'): "הגיד לך אדם מה טוב ומה ד' דורש ממך, כי אם עשות משפט ואהבת חסד וגו'". ולכאורה היה לו להכתוב לאמר, כי אם עשות משפט וחסד, או אהב משפט וחסד. וגם מאי לשון "הגיד לך אדם וגו'", דמשמע דבא הכתוב לגלות דבר, שלא ידע האדם מעצמו; והלא כל העולם יודעין דעשות משפט הוא ענין גדול מפרשת "ואלה המשפטים"; וגם דחסד הוא ענין גדול מכמה פסוקים המורים על ענין זה, כמו שנתבאר לעיל בפתיחת הספר. אלא הענין הוא על פי מה שאמרו חז"ל (סנהדרין ז'.): האי מאן דשקלוה לגלימה בבי דינא לזמר זמורי (זה מי שלקחו את בגדו בבית הדין - כלומר, שנתחיב ולקחו את בגדו - שישיר שירה). ונבאר הענין בטעמו בדרך דמיון:

בעיר אחת היה כת של מורדים, וחברו אליהן כמה אנשים. וכדי לחזק חברתן, הסכימו ביניהן, שכל אנשי החבורה שלהן ילבשו מין בגד אחד צבוע בשנוי משאר אנשים, כדי שיכירו זה את זה מרחוק. ויהי היום וילכו לבתי המשתה, וישכרו הרבה, ונמצאו מחברתן איזה אנשים, שלא רצו לשלם, ולא הניחם בעל הבית לצאת החוצה, עד שהכרחו להניח בגדיהם תחת ידו למשכון, ויצאו מביתו בזעם. ובמשך זמן מועט נודע סודן להמלך, והסימן שעשו ביניהן. ותפשו כל מי שהיה בו הסימן הזה, ובדקו אחר מעשיהן, ונתברר מרידתן. ועל ידי זה ירדו הם וכל נכסיהם לטמיון, לבד אלו שלא היה עליהן המלבושים, לא הכירו בהן ונצולו. ויאמרו איש אל רעהו: אנו חשבנו שבעל הבית עשה עמנו רעה, במה שהנחנו הבגדים תחת ידו; טובה גדולה עשה לנו, שנשארנו בחיים על ידו. נלכה אליו ונתן לו גדל תשואת חן על זה הפעם, ועל להבא נקבל על עצמנו, שלא לעשות עוד כמעשה חברינו הרעים, כדי שלא להתפש כמותם.

כן ממש בעניננו, צריך שידע האדם בנפשו, כי סבת הגזל, ובפרט כשהוא לובש מלבוש שאינו נקי מגזל וחמס, הוא סבה לאבד את יתר הממון של התר שיש לו. וכמו שידוע מדברי חז"ל [עין בכתבות (ס"ו: -ס"ז.) לענין חסור צדקה, וכל שכן בזה. ובסכה (דף כ"ט:): בשביל

ארבעה דברים וכו', עין שם. וכמו שכתוב (ירמיה ב' ל"ד): "גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים"]. ועל כן יפה אמרו חז"ל (סנהדרין ז'.), כי כשבית דין ראו שהמלבוש שהוא לובש הוא גזל בידו, ופסקו שיתן לחברו, צריך לזמר ולשמח בזה, כדי שלא יתפש על ידו למעלה וליצא נקי מנכסיו על ידי זה.

ובזה נבין עתה את הפסוק של "הגיד לך אדם" הנ"ל, דהינו, כי כשהאדם עמל בכל כחו לקבץ ממון, ואינו מקפיד על נפשו, שיהיה נקי הממון מגזל וחמס ואונאה וכיוצא בזה, אף על פי כן הוא מדמה בנפשו שלעת עתה הוא עושה לעצמו טובה רבה בהשתדלותו, והחשבון על מעשיו יהיה רק לבסוף בעולם העליון. ועל כן בא הנביא וגלה לנו ואמר: "הגיד לך אדם מה טוב". רוצה לומר, שלא כן כמו שאנשים חושבין, שטוב הוא לאדם לאסף הון, רק שטוב הוא לאדם בממונו לעשות משפט. דהינו, שיתבונן בכל רוח ורוח שהוא מרויח, אם הוא נעשה על פי משפט התורה, כדי שיהיה הממון מתקים בידו. וזהו שאמר: "כי אם עשות משפט". ואחר כך הוסיף עוד הנביא ואמר: "ואהבת חסד". רוצה לומר, שלא יחשב האדם, שבזה לבדו, שיראה שיהיה ממונו נקי מגזל, יתקים ממונו בידו וייטב לו על ידי זה, אלא צריך לראות גם כן לעשות צדקה וחסד בממונו לפי עשרו, דבלאו הכי (שבלא כך) יהיה חס ושלום לבסוף ממונו כלה והולך, כמו שאמרו (בכתבות ס"ו.) לענין נקדימון בן גוריון, עין שם. ומה שאמר "ואהבת חסד", ולא אמר "כי אם עשות משפט וחסד", הורה לנו הנביא בזה ענין גדול ומחדש, שכמעט אנו, בעונותינו הרבים, כלן נכשלין בו. והוא כי אף שכלנו עושין חסד, אבל ענין החסד שלנו הוא רק מצד הכרח, דהינו, כשהאיש העלוב הצריך להחסד הוא בא אצלנו פעם אחת ושתים, וקשה להשתמט ממנו, אז אנו עושין עמו חסד, וגם אין עושין זה ברצון ובלב טוב כלל. ולזה בא הנביא ואמר (מיכה ו' ח'): "ומה ד' דורש ממך כי אם וגו' ואהבת חסד". רוצה לומר, שלא תחשב בנפשך, שבזה שאתה עושה לפעמים חסד, אתה יוצא בזה בשלמות, כי אם שהאדם צריך להיות לו אהבה למדה זו של חסד, וידוע דיש נפקא מנה גדולה בין דבר שהאדם עושה מצד ההכרח, לדבר שהוא עושה מצד האהבה. והאות לזה ההנהגה שכל אדם מתנהג עם בנו במזונותיו ובמלבושיו ובנשואין שלו, ובכל דבר מצד האהבה שהוא אוהבו, הוא מתנהג עמו הרבה יותר מכפי חיובו בכל זה, ומתבונן תמיד איך להיטיב עם בנו, אף שאיננו מבקש מאתו דבר, והוא שמח וטוב לב כשמיטיב עמו. כן ממש בענין זה של חסד, כשאדם יהיה לו אהבה למדה זו, יהיה מחפש בכל כחו, איך לעשות חסד עם חברו, וגם יעשה הכל בעין יפה. ומדת החסד היא כוללת כמה וכמה ענינים, כאשר נבאר אם ירצה ה' הכל לקמן - את הכל יעשה בגדר האהבה ולא בגדר ההכרח.

בוא וראה גדל הענין, כי סדרו לנו בתפלה הודאה למקום על זה. שאנו אומרים בסיום התפלה: "כי באור פניך נתת לנו ה' אלהינו תורת חיים ואהבת חסד". הינו, מעת שנתגלה לפנינו אור פניו יתברך במעמד הר סיני, ככתוב בתורה (דברים ד' ל"ה): "אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים". ואמרו חז"ל (ראה רש"י שם), שפתח להם השם יתברך כל הרקיעים וגם כל מדורי מטה, והראה אותם שהוא אחד על הכל. בעת הזה נתגלה להם כמה ענינים עקריים, הינו שהתורה הקדושה היא מקור החיים של השמים והארץ, שבזכותה נתקים הכל, ובלתה היה מתבטל כל המציאות. וכמו שאמרו חז"ל (שבת פ"ח.): תנאי התנה הקדוש ברוך הוא עם מעשה בראשית: אם מקבלין ישראל את תורתי - מוטב, ואם לאו - אחזיר אתכם לתהו ובהו. וגם עתה, אלו כל העולם היו מבטלין רגע אחד מן התורה, מיד היה חוזר כל הבריאה לאפס ותהו, כי היא עדין למעלה בשרשה מקור החיות של המציאות כלה, וכמו שכתבו בספרים הקדושים משם הזהר הקדוש (בראשית דף מ"ז ע"א). ועוד נתברר להם אז באותו מעמד הקדוש, איך שהאדם צריך לרדף אחר מדת החסד, ולאהב את המדה הזו בכל נפשו. כי התבוננו אז ברוח קדשם על מה עומדת הבריאה, והשיגו איך שכל המציאות כלה - קיומה ופרנסתה - היא תלויה רק בחסדו יתברך, שהוא מלא כל הארץ, כמו דכתיב (תהלים קל"ו כ"ה): "נתן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו". וכתיב (שם ל"ג ה'): "חסד ה' מלאה הארץ". ואלו היה הקדוש ברוך הוא מתנהג עם הברואים בדין הגמור, חס ושלום, לא היה העולם מתקים כלל. כמו שאמרו חז"ל במדרש שוחר טוב על הפסוק (תהלים פ"ט א'-ב'): "משכיל לאיתן האזרחי; חסדי ה' עולם אשירה". אמרו לאיתן: על מה העולם עומד? אמר להם: על החסד, שנאמר (ישעיה ט"ז ה'): "והוכן בחסד כסא". משל למה הדבר דומה? לכסא שהיה לו ארבע רגלים, [7] והיה האחד מתמוטט, נטל צרור וסמכו. כך היה הכסא של הקדוש ברוך הוא כביכול מתמוטט, עד שסמכו הקדוש ברוך הוא. ובמה סמכו? בחסד. הוי אומר (תהלים פ"ט ג'): "אמרתי עולם חסד יבנה". על כן יתדבק אדם תמיד במדה זו, ובזכותה יהיה לו קיום בזה ובבא. וכמו שנבאר לקמן מכתובים ומאמרי חז"ל.

פרק ב

יבאר בו טעם על מה זרזה התורה את האדם, שיהא לו אהבה לענין זה של חסד

[7] ונוכל להמתיק כונת המדרש (שוחר טוב הנ"ל) שאמר, שרגל אחד מארבעה רגלים מתמוטט, כי אף שידוע, שמלבד עולם הזה יש עוד שלשה חלקי עולמות, והם: עולם היצירה (שם הוא מקום חיות הקדש, שראה יחזקאל הנביא) ועולם הבריאה ועולם האצילות, ששם הוא משכן כבודו יתברך. והם יכולים להתקים, אף אם יתנהג בדין. אבל עולם שלנו, שאנחנו מלבשים בחמר הגשמי, ומעתדים לחטא, אין יכול להתקים בדין; וממילא נוגע זה גם כן לכבוד מלכותו יתברך, כי אין מלך בלי עם. וממילא אין הכסא שלו בשלמות חס ושלום; אבל כשהוא מתנהג בחסדו יתברך, מתקים כל הבריאה.

הנה בפרק הזה נבאר על מה זרז השם יתברך את האדם כל כך למדה זו, עד שכל פנת התורה מלאה מזה וכנ"ל בפתיחה. וגם הצריכו להיות לו אהבה למדה זו וכנ"ל בפרק א'. ונראה לבאר זה בעזרת ה' יתברך בכמה גוני.

כתיב בקרא (בראשית א' כ"ז): "ויברא אלהים את האדם בצלמו וגו'". ופרשו המפרשים דהוא למדותיו. והינו שנתן בכח נפשו שיתדמה במדותיו להשם יתברך, שהוא רק להיטיב ולהתחסד עם זולתו, וכדכתיב בקרא (תהלים קמ"ה ט'): "טוב ה' לכל וגו'". ונאמר (תהלים קל"ו כ"ה): "נתן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו". וקיום כל העולם תלוי בזה וכדלקמן. נמצא ההולך בדרך הזה נושא עליו צלם אלקים, והמונע עצמו ממדת החסד, ואומר בלבו: מה לי להיטיב לזולתי, מרחיק עצמו מן השם יתברך מכל וכל. [8] והנה כשנתבונן היטב נראה, שקיום כל מין האנושי תלוי במדת צדקה וחסד. כי יש כמה עתות לכל אדם בעולמו, ולכל עת ועת צריך סעד ועזר לענינו. כיצד? לפעמים צריך שחברו יעזר לו בממונו, כגון: להלות לו איזה הלואה, וזה שיך אפילו אם הוא עשיר; או שחברו ימציא לו מלאכה, או איזה שאר עסק להשתכר מזה. [וזהו מצות: "והחזקת בו וגו' וחי אחיך עמך"]. וזהו כולל כמעט רב מין האנושי. ולפעמים צריך שחברו יעשה חסד עמו בגופו, כגון: בעת שהוא בשמחה, צריך לאנשים שישמחו עמו, [וזהו שמחת חתן וכלה]. דכשאדם מתבודד, לא יוכל להיות בשמחה. וכן כשהוא עצב, צריך לנחמו ולדבר על לבו [וזהו מצות נחום אבלים וכיוצא בזה לנחמו מצערו], ולהפיגו מדאגותיו שלא יחלה על ידיהן. וכן לפעמים בעת שהוא איננו בביתו, כי אם בדרך באיזה משוי, מכרח הוא שיסיעוהו אנשים בענינו [וזהו מצות פריקה וטעינה]. ואם הוא מכרח לבוא לבית אחרים, צריך הוא שיכניסוהו כראוי לפי כבודו [וזהו מצות הכנסת אורחים, ששיך אף על אנשים שאינם עניים, וכדלקמן בחלק ג' בפרק א']. ואם הוא חולה, צריך לאנשים שיבואו לבקרו ולהתבונן בענינו, אולי יוכלו להחלימו [וזהו מצות בקור חולים]. ואם השלים ימי חייו ונפטר, בודאי צריך לאנשים שיתעסקו עמו בגמילות חסד של אמת. כלל הדבר העולם לא יוכל להתקים בלתי מדה זו, לכך פרטה התורה בכמה מקומות, שיתחזק האדם למדה זו. ונוכל לאמר שזהו גם כן כונת מאמרם (אבות פרק א' משנה ב') על שלשה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. גם נוכל לאמר, דהנה ידוע שתכלית כל החמודות היא, שיזכה האדם לבסוף

[8] ואגב נבאר קרא אחד הצריך לענייננו. כתיב ביחזקאל [ט"ז מ"ט]: "הנה זה היה עון סדם אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה". הינו, שמדינתם היתה מלאה כל טוב, והיה לה שלות השקט, לה ולבנותיה, ולא היו צריכין לעזר [לעזר] לשום מדינה, ורצו למנע רגל זר מתוכם, שלא יעבר בה שום אדם מעירות אחרות, ולא להחזיק יד עני ואביון. ומפני שרצו למנע מאתם מדת צדקה וחסד, שקיום העולם תלוי בזה, על כן נעקרו הם וכל אשר להם מן העולם.

לישב לפני ד' ולהנות מזיו שכינתו, שזהו הנעם האמתי והענג הגדול מכל הענוגים שיכולים להמצא. אך כל זה תלוי, אם התדבק עצמו בה' בעודו בחייו בכל כחו, כמו שכתוב (דברים י"א כ"ב): "ולדבקה בו". ורוצה לומר, "לדבקה" במדותיו, כמו שאמרו חז"ל (ספרי פרשת עקב פסקה מ"ט). והינו, שיזרז עצמו כל ימיו להתדבק במדות השם יתברך, שהם רק לטוב ולחסד, וכמו שכתוב (מיכה ז' י"ח): "כי חפץ חסד הוא". אז יזכה לישב עולם לפני ד' ולהשביע בצחצחות נפשו. מה שאין כן אם בחייו היה מדתו שלא להיטיב לזולתו, הפוך דרך השם יתברך, איך יזכה לבסוף להתדבק בה'? וזהו באמת מאמר הגמרא (בערובין פ"ו.): דרש רבא בר מרי (תהלים ס"א ח'): "ישב עולם לפני אלהים חסד ואמת מן ינצרהו". אימתי ישב עולם לפני אלהים? בזמן ש"חסד ואמת מן ינצרהו". [ופרש רש"י: אימתי ישב עולם לפני אלהים? בזמן שיש עשירים גומלים חסדים, ומזמנין מזונות לעניים, והם ינצרוהו; מן, לשון מזונות:] ומה שאמר הכתוב "ינצרהו", כי באמת במקום קדוש כזה, דהינו מי שזוכה לעמד לפני ה' אלהי השמים, צריך שם שמירה יתרה, ששם מצויים המלאכים והשרפים, שאחד מהם יכול לשרף כל העולם כלו מהבל פיו, וכדאיתא בספרי האזינו (פסקה ש"ו). [9] וצריך לזה זכות גדול, שלא יפגעו בו כחות הדין. ולכך אמר הכתוב (תהלים שם), מי שיש בו מעלת האמת, שהיא התורה, וגם מעלת החסד, הם ינצרוהו, שלא יפגעו בו. וכזה גם כן אמרו חז"ל (בירושלמי תענית פ"ד ה"ב): "ואשים דברי בפיך" (ישעיה נ"א ט"ז) - זו דברי תורה. "ובצל ידי כסיתיך" - זו גמילות חסדים. [רוצה לומר, שעל ידי גמילות חסד שהאדם עושה בידו, זוכה שהשם יתברך יכסה עליו גם כן בצל ידו]. ללמדך, שהעוסק בתורה ובגמילות חסדים, זוכה ויושב בצלו של הקדוש ברוך הוא. ומזה יבין האדם, כמה צריך להיות לו אהבה למדה זו. וממילא כאשר יהיה לו אהבה לזה, יהיה לו הדבר למציאה, כאשר יזמין לו ה' לעשות חסד, ויעשנה בגדר השלמות, ולא יתביש הלוה על ידו, ועבור זה יברכהו ה'. ועוד, כאשר יהיה לו אהבה למדה זו, יזרז גם אחרים לעשות חסד, וכמו שכתב רבנו יונה באגרת התשובה שלו (אות ט"ז).

פרק ג
בו יבאר עוד טעם על זריזות התורה לענין חסד

[9] זה לשון הספרי (פרשת האזינו פסקה ש"ו): "יערף כמטר לקחי" - חכמים אומרים: אמר להם משה לישראל: שמא אתם יודעים כמה צער נצטערתי על התורה, וכמה עמל עמלתי בה, וכמה יגיעות יגעתי בה, כענין שנאמר (שמות ל"ד כ"ח): "ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה". ונכנסתי לבין המלאכים, ונכנסתי לבין החיות, ונכנסתי לבין השרפים, שאחד מהם יכול לשרף כל העולם כלו. נפשי נתתי עליה, דמי נתתי עליה. כשם שלמדתי אותה בצער, כן תהיו אתם לומדים אותה בצער וכו'.

עוד נראה לי לבאר, במה דאיתא בילקוט תהלים י"ז ב': "מלפניך משפטי יצא". אמר רבי לוי: אמר הקדוש ברוך הוא לדוד: על חנם עשית סנהדרין? לך ודון לפניהם. אמר לו דוד: רבונו של עולם, כתבת בתורתך (שמות כ"ג ח'): "ושחד לא תקח", והן מתיראין לקח שחד ולדון אותי. אבל אתה, שאתה נוטל שחד, שנאמר (משלי י"ז כ"ג): "שחד מחיק רשע יקח". ומהו השחד? תשובה שהקדוש ברוך הוא נוטל מן הרשעים בעולם הזה ומעשים טובים. אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: בני, עד ששערי תשובה פתוחין, עשו תשובה, שאני נוטל שחד בעולם הזה. אבל משאני יושב בדין לעולם הבא, איני נוטל שחד, שנאמר (משלי ו' ל"ה): "לא ישא פני כל כפר". ולכאורה איך שיך למעלה לענין תשובה ומעשים טובים -השם 'שחד'; ואם ראוי שלא תתקבל תשובת האדם למעלה, מה שיך שחד, הלא הקדוש ברוך הוא הוא אלהים אמת?

אלא באור הענין הוא דלמעלה יש שני הנהגות, שהשם יתברך מנהיג בהן את עולמו: אחד מדת הדין, ואחד מדת החסד והרחמים. וידוע דחובתו של אדם וזכותו לעתיד לבוא תלוי לפי רב המצות והעונות שיש בידו. כמו שאמרו חז"ל (קדושין מ':), דאם הוא רב מצות - הוא בגדר צדיק; ואם רב עונות הוא בגדר רשע. וזהו ממילא מובן לכל משכיל, דאם השם יתברך ישב בעת המשפט על כסא הדין, אז אפילו אם יהיו זכיותיו מרבין מאד, יצא חיב מבית דין של מעלה [אם לא שהתחזק עצמו בכל כחו לעשות המצוה כדין בכל פרטיה], דבודאי ידקדקו אחר כל מצוה לראות אם נעשתה המצוה בכל פרטיה כדין. וגם את חלק הנעלם שבכל מצוה ומצוה [דהינו את כח המחשבה שהיה לו אז], אם היה כדין באהבה וביראה ובשמחת המצוה, ועוד כמה פרטים שצריך לכל מצוה. וכמו שכתב ב'ספר חרדים', וכמו שכתוב (קהלת י"ב י"ד): "כי את כל מעשה האלקים יבא במשפט על כל נעלם וגו'". ובודאי ימצא הרבה והרבה מצות שלא השלימן כדין בכל פרטיהן, ולא יעלו לחשבון, וממילא יהיו העונות רבין עליהן, ויהיה נתפש למעלה בשם רשע, חס ושלום. ואפילו אם עשה תשובה על איזה עונות, כשידקדקו אחר התשובה, ימצא בודאי, שלא היתה תשובה כראוי. ואם הקדוש ברוך הוא יתנהג אז עם האדם במדת החסד והרחמים, הגם דבודאי יש נפקא מנה גדולה, אם הוא עושה מצוה כמאמרה, או שחסר בה איזה פרט, מכל מקום בודאי יחפשו זכות, על שלא עשה אותן כראוי, וישארו זכיותיו על מקומן. ולפעמים יציר, שאפילו אם לפי חשבון פעלותיו, עונותיו מרבין מזכיותיו, אם הקדוש ברוך הוא יתנהג עמו ברחמים גמורים יתמעטו מחשבונם, כי בודאי ימצא כמה מהעונות שנוכל לתלות עליהן, שעשה אותן בשגגה, או בסבה אחרת, וממילא אם ינטלו אותן העונות מן הכף, יתרבו הזכיות על העונות, ויקרא עליו שם צדיק לעולם.

ובפרט אם עשה תשובה על איזה עונות, בודאי תתקבל התשובה ההיא, אף שלא היתה תשובה שלמה כראוי.

והנה באמת, כל אדם רוצה שיתנהג השם יתברך עמו במדת החסד והרחמים, אבל זה גופא הולך גם כן בדרך האמת והצדק. דידוע הוא, דלפי מה שהאדם מתנהג עצמו במדותיו בעולם הזה, הוא מעורר כנגדו למעלה בשרשים העליונים. אם דרכו להתנהג עם אנשים במדת - החסד והרחמים, הוא מעורר כנגדו למעלה את מדת הרחמים ומרחם השם יתברך על העולם בשבילו. ועל כן (על פי משלי י"ח כ'): "מפרי פי איש תשבע נפשו". וזוכה גם כן שיתנהג עמו השם יתברך במדה הזו, בשעה שהוא צריך לרחמים. וכמאמרם (שבת קנ"א:): כל המרחם על הבריות, מרחמין עליו מן השמים. וכן איתא בזהר הקדוש פרשה אמר: תנינן: בעובדא דלתתא אתער עובדא דלעלא, אי בר נש עביד עובדא לתתא כדקא יאות, הכי אתער חילא כדקא יאות לעלא, עביד בר נש חסד בעלמא אתער חסד לעילא ושארי בההוא יומא ואתעטר בה בגינה, ואי אתדבר בר נש ברחמי לתתא, אתער רחמי על ההוא יומא ואתעטר ברחמי בגינה, וכדין ההוא יומא קאים עלה למהוי אפוטרופא בגינה בשעתא דאצטריך לה וכו', בההוא מדה דבר נש מודד - בה מודדין לה וכו', זכאה מאן דאחזי עובדא דכשרא לתתא, דהא בעובדא תליא מלתא בכלא לאתערא מלה אחרא. עד כאן לשונו.

שנינו, במעשה שלמטה מתעורר המעשה שלמעלה, אם בן אדם עושה מעשה למטה כראוי, כך מתעורר הכח כראוי למעלה, עושה אדם חסד בעולם, מתעורר חסד למעלה ושורה ביום ההוא ומתעטר בו בגללו, ואם מתנהג בן אדם ברחמים למטה, מתעוררים רחמים על אותו היום ומתעטר ברחמים בגללו, ואז אותו היום עומד לו להיות מגן בשבילו בשעה שיצטרך לו וכו', באותה מדה שאדם מודד בה מודדין לו וכו', אשרי מי שמראה מעשה הגון למטה, שהרי במעשה תלוי הדבר בכל לעורר [כנגדו למעלה] דבר אחר.

ואם דרכו היה בימי חייו, שלא לותר לזולתו כלום משלו ושלא לרחם עליהם, הוא מגביר למעלה בזה את מדת הדין. ועל כן כשהוא צריך אחר כך לאותו דבר, גמול ידיו יעשה לו, שמתנהג עמו השם יתברך גם כן במדה הזו. וזהו ענין הכתוב (ישעיה ג' פסוק י'): "אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו; אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו". וזהו כונתם, שהקדוש ברוך הוא לוקח שחד תשובה ומעשים טובים, דהמעשים טובים מרמז על ענין צדקה וחסד, שאדם עושה בעולם הזה, והם גורמים שתתקבל תשובתו למעלה, אף אם איננה כראוי לפי גדר המשפט. כי על ידיהן מעורר כנגדו למעלה בעודו בחייו את מדת

החסד והרחמים, ועל ידי זה נוטה אחר כך [10] מדת הצדק גופא להתנהג עמו לבסוף גם כן במדה הזו, לענין שיקבל תשובתו וכל מצותיו במנין וכנ"ל. ומעתה נבין היטב על מה זרז השם יתברך את האדם בכל התורה למדה זו. דהנה ידוע, דהשם יתברך חפץ חסד הוא, כדכתיב בקרא (מיכה ז' י"ח), ורוצה שיצאו בני ישראל זכאים בדינם לעתיד לבוא, ולא חיבים, חס ושלום. לכן צום בכמה מקומות ללכת בכל דרכיו, שהם דרכי הטוב ו-החסד, כדי שיהיה יכול להתנהג עמהם לבסוף גם כן במדה הזו.

פרק ד

בו יבאר, שהאדם יש לו מזו המצוה פרות בעולם הזה והקרן לעולם הבא , וגם הזכות עומדת לו להנצל מכל צרה

בוא וראה את גדל מדת החסד, שהיא אחד מהדברים, שאדם אוכל פרותיהן בעולם הזה, והקרן קימת לו לעולם הבא, כדאיתא בפרק א' דפאה משנה א'. גם אמרו חז"ל (בירושלמי פאה ג'.): החסד עומדת לו לאדם עד סוף כל הדורות, שנאמר (תהלים ק"ג י"ז): "וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו". אבל הצדקה היא עד שלשה דורות, שנאמר: "וצדקתו לבני בנים". ומה שקרא לגמילות חסד בשם "חסד ה'", דעל ידי פעלתנו זו אנו מעוררים למעלה, שיתנהג השם יתברך בחסדו כמו שכתבתי למעלה בפרק ג'. גם היא עומדת לו לאדם בעת דחקו להציל אותו מצרותיו כדאיתא בפרק א' דעבודה זרה (דף י"ז:), תנו רבנן: כשנתפס ר' אלעזר בן פרטא ור' חנניא בן תרדיון, אמר לו ר' חנניא בן תרדיון לר' אלעזר בן פרטא: אשריך שנתפסת על חמשה דברים, ואתה נצול; אוי לי שנתפסתי על דבר אחד, ואיני נצול. שאתה עסקת בתורה ובגמילות חסד, ואני לא עסקתי אלא בתורה בלבד. וכדרב הונא, דאמר רב הונא: כל העוסק בתורה בלבד, דומה כמי שאין לו אלוה, שנאמר (דברי הימים ב', ט"ו ג'): "וימים רבים לישראל ללא אלהי אמת וכו'". הינו מי שעוסק בתורה בלבד, דהוא דומה כמי שאין לו אלוה להגן בעדו (כן פרש רש"י שם). ועין שם בגמרא, שגם הוא עסק בגמילות חסד, וגם היה גבאי צדקה. אך כדבעי לה למעבד לא עבד (כפי שצריך לו לעשות, לא עשה).

[10] ונראה שזהו כונת הכתוב (תהלים פ"ה י"א): "חסד ואמת נפגשו צדק ושלום נשקו". ולכאורה, מה שיך פגישה או נשיקה אצל המדות אבל לפי זה ניחא מאד, דמדת הצדק נקרא, כשהקדוש ברוך הוא מתנהג עם האדם בדרך האמת והצדק. וכמו שכתוב (דברים ט"ז כ'): "צדק צדק תרדף". וכמו שכתב בספר 'הפרדס' בשער ערכי הכנוים: ומדת השלום נקרא, כשהקדוש ברוך הוא מעביר על הענין. וכמו שמנח שם 'שלום'. ולכן אמר, אם האדם בעודו בחייו הוא דבוק רק באמת שהיא התורה, ולא בחסד, אז אחר כך לא יכול להתחבר בדינו מדת הצדק והשלום, כי מדת הצדק אינו מסכים שיותרו לו. אבל אם בחייו פגשו אצלו שני המדות של חסד ואמת יחד, עבור זה לבסוף "צדק ושלום נשקו". הינו, שמתחברים אלו עם אלו, שגם מדת הצדק גופא מסכים שלא לדקדק אחריו כל כך. ובדברינו יובן היטב מאמר חז"ל (בבא בתרא י'), אמר ר' אלעזר בר' יוסי: כל צדקה וחסד שישראל עושין בעולם הזה - שלום גדול ופרקליטין גדולים ביניהם לאביהם שבשמים, שנאמר וגו'.

ועניין זה המאמר נראה לי לבאר על פי מאי דאיתא במדרש (רות פרשה ה' ד'): בוא וראה כחן של בעלי צדקה וגומלי חסדים, שאין חוסין, לא בצל שחר, ולא בצל כנפי ארץ, ולא בצל כנפי שמש, ולא בצל כנפי חיות, ולא בצל כנפי כרובים, ולא בצל כנפי שרפים, אלא בצל מי שאמר והיה העולם, שנאמר (תהלים ל"ו ח'): "מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון". והכונה הוא דידוע שכשהבית דין של מעלה דנין את הדין, אף שגם בהם יש מלאכי רחמים מרבים [והם רבן של סנהדרין של מעלה, העומדים מימין כסא הכבוד לזכות להנדון, והם הנקראין נדיבים, כמו שכתב בספר 'שערי אורה'], אפילו הכי יש בהם גם כן דין. מה שאין כן כשהקדוש ברוך הוא לבדו דן, הוא רחמים מרבין. ועל זה אמר הכתוב (תהלים קי"ח ט'): "טוב לחסות בה' מבטח בנדיבים". אבל אימתי הקדוש ברוך הוא בעצמו הוא הדין בדבר הזה? כשהאדם הוא בעל חסד, ומעורר בזה למעלה את שרש החסד, ועבור זה זוכה אחר כך שהקדוש ברוך הוא בעצמו הוא בעל דינו. וזהו כונת המדרש הנ"ל: בוא וראה כחן של ב -עלי צדקה וגומלי חסד וכו', שנאמר: "מה יקר חסדך אלהים וגו'". הינו מה יקר הוא, כשבני אדם מעוררים חסדך, ועבור זה זוכים ש"בצל כנפיך יחסיון", ולא בצל אחרים.

וזהו גם כן מה שכתוב (תהלים י"ז ב'): "מלפניך משפטי יצא עיניך תחזינה מישרים". הינו, מלפניך לבד, ולא בצרוף הבית דין של מעלה. וכמו שכתוב (מלכים א', כ"ב י"ט): "ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עמדים עליו מימינו ומשמאלו". הינו, מימינים לזכות, ומשמאילים לחובה, כמו שאמרו חז"ל (ירושלמי ריש סנהדרין). ומאי נפקא מנה בזה? מסים הפסוק: "עיניך תחזינה מישרים". הינו, שכשהקדוש ברוך הוא בעצמו יביט ברחמיו על דברים הישרים ועל דברים המעותים, יחפש זכות, אולי יש סבה שגרמה לזה. [11] מה שאין כן כשבית דין של מעלה דנין את האדם, בודאי לא יצא נקי בדינו.

[11] ונוכל להבין בזה כונת הכתוב (תהלים ס"ב י"ג): "ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו". שרבים יתמהו, מאי חסד הוא זה, כשהקדוש ברוך הוא משלם לו כמעשיו ואמרתי מכבר לבאר בדרך דמיון, לנער אחד, ששכר עצמו אצל אמן על חמש שנים על מזונותיו של האמן ומלבושיו, ושילמדנו מלאכת האמנות כראוי, ועבור זה נתן לו עשרים וחמשה רובל כסף. אך התנה עמו הנער, שבשנה החמישית, שכבר יהיה בקי בהאמנות כשאר אמנים, יתן לו האמן בכל שבוע חצי רובל כסף. ובמשך איזה שנים נתרבה הרבה מלאכה אצל האמן, ובעל כרחו הכרח לתן מקצת מלאכתו לאמנים אחרים שיסיעוהו בזה. ויהי היום, במשך השנה החמישית שהנער נעשה אמן שלם כשאר האמנין, והוא נתן לו חצי רובל כסף לכל שבוע, כפי מה שהתנו ביניהם, ראה הנער, שבעל הבית שלו שלם לשאר אמנים, שנתן להם מלאכתו, ארבעה רובל כסף לכל שבוע. ויאמר הנער להבעל בית שלו: אתה רמיתני בהמקח. הלא אנכי אמן כשאר אמנים לתקן המלאכה כראוי; ולמה אני לוקח רק חצי רובל כסף ולהם ארבעה רובל כסף ויען בעל הבית שלו: אי סכל, וכי אתה יכול לדמות להאמנים הלא הם - לא עמלתי עליהם לעשותם אמנים, וגם אינם אוכלים משלי, ואין מלבושיהם עלי, וגם בכלי אמנות שלי אינם משתמשים, שיש להם משל עצמם; מה שאין כן אתה, שעשיתיך אמן, ואוכל משלי, וגם המלאכה שאתה עושה, גם כן בכלי אמנות שלי; די והותר אם אשלם לך חצי רובל כסף לשבוע. כן הדבר הזה, כשיתבונן האדם במצוה שהוא עושה, כגון תפלין. הלא היד שמניח עליו התפלין, וגם הדעת להניח, וגם הכח לזה, וגם המעות לזה, הלא הכל הוא משל הקדוש

ומעתה נבין כונת מאמר הנ"ל, דאם עסק בתורה ובגמילות חסדים, ועל ידי זה נתעורר מדת החסד העליון, על כן כשמזדמן לו לאדם עת צרה, חס ושלום, הקדוש ברוך הוא בעצמו הוא הדין שלו בענין הזה, ומנהיג אותו בחסדו, ובודאי ינצל. מה שאין כן כשעסק בתורה לבד, ובגמילות חסד לא עסק כראוי לו, לא נתעורר על ידו למעלה מדת החסד גם כן כראוי. ועל כן אם נזדמן לו לאדם אחר כך איזה צרה, חס ושלום, ומסתמא יש עליו אז מלמעלה גם כן איזה דין, לא יוכל להנצל לגמרי מכחות הדין שלא לשלט בו. וזהו כונת מאמרם (עבודה זרה י"ז:): כל העוסק בתורה בלבד ולא בחסד, דומה כמי שאין לו אלוה. הינו, שיגן עליו השם יתברך בעצמו ברחמיו ובחסדיו מכחות הדין, שלא ישלטו בו, כיון שהשליך את מדות הקדושות ההם אחרי גוו.

וכעין זה איתא גם כן בבבא קמא דף י"ז. לחד לשנא, דכל העוסק בתורה ובגמילות חסדים - אויביו נופלין לפניו כיוסף, דכתיב בה (דברים ל"ג י"ז): "עמים ינגח יחדו אפסי ארץ". וזוכה לבינה כיששכר, דכתיב בה (דברי הימים א', י"ב ל"ג): "ומבני יששכר יודעי בינה

ברוך הוא. ולהאדם אין לו בזה, כי אם הבחירה, שיש לו רשות בזה לעשות כמו שירצה. ואפילו הכי משלם לו הקדוש ברוך הוא, כאלו כל המעשה היה שלו. וזהו כונת הכתוב: "ולך ה' חסד וגו' כמעשהו". זה אמרתי מכבר. ולפי דברינו שבפנים, נוכל לבאר הכתוב גם באפן אחר בפשיטות. והוא בהקשות עוד: מאי צריך לכתב "אתה"; הלא "תשלם" הוא גם כן לשון נוכח ולפי זה ניחא הכל, דכונת הכתוב, דכשהקדוש ברוך הוא לבדו הוא הדין שלו לשלם לו כמעשיו, בעל כרחו מתפקפק לבסוף הדין, ומכרח להיות מערב בו הרבה ממדת החסד, כי באמת רחמיו מרבין מאד; מה שאין כן, כשהדין הוא בבית דין של מעלה. וזהו שאמר הכתוב: "ולך ה' חסד כי אתה וגו'". רוצה לומר, כשהקדוש ברוך הוא בעצמו הוא מעין בדינו - מערב בזה הרבה חסד. ונוכל לאמר גם כן, דזהו כונת הכתוב (תהלים קמ"ה ט"ו): "עיני כל אליך ישברו ואתה נותן להם את אכלם בעתו". מה שכתוב בלשון נוכח "ואתה" ולא כמו הפסוק שלפניו, שאינו מדבר בלשון נוכח, אלא הענין הוא על פי מה שאמרו חז"ל (תענית ב'.): שלשה מפתחות לא נמסרו ביד שליח, ואחד מהן הוא מפתח של פרנסה. והטעם לזה הוא, דאלו היה נמסר המפתח של פרנסה לשליח, בודאי היו הרבה אנשים, שלא היה להם מזון. וכמו שכתוב (שמות כ"ג כ' כ"א): "הנה אנכי שלח מלאך לפניך וגו'; כי לא ישא לפשעכם וגו'"; מה שאין כן, כשהקדוש ברוך הוא בעצמו הוא זן ומפרנס. וזהו שכתוב (תהלים קל"ו כ"ה): "נתן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו". ועתה מבאר היטב גם הכתוב הנ"ל: "עיני כל אליך ישברו ואתה וכו'". הינו, שאתה בעצמך הוא המפרנס שלהם לכל אחד ואחד בעתו, וזהו שכתוב אחר כך (שם קמ"ה ט"ז): "פותח את ידך ומשביע לכל חי". הינו, שעל ידי שהוא בעצמו המפרנס - הוא משביע לכל חי; מה שאין כן, אם היה על ידי שליח. וזהו שכתוב תכף (שם י"ז): "צדיק ה' בכל דרכיו וגו'". הינו, שעל ידי שהוא צדיק וחסיד, הוא מתנהג עמם במדת החסד, והוא משביע לכל חי. וזהו גם כן הטעם, שלא נמסר המפתח של יולדת ותחית המתים ליד שליח, כמו שאמרו חז"ל (שם). ולכך אנו אומרין בתפלה: אתה גבור וכו', מחיה מתים אתה. דלכאורה תבת אתה השני הוא מיתר. ובדברינו ניחא, דהכונה שלא על ידי שליח, כי השם יתברך בעצמו הוא רב להושיע ברחמיו ובחסדיו, ומכלכל חיים בחסד, מחיה מתים ברחמים רבים; מה שאין כן, אם היה על ידי שליח, היו רבים שלא היה להם כלכלה, והרבה מהאנשים שלא היה להם על פי דין זכות לתחיה. וכן בכל יום, כשאדם הולך לישן בלילה, הוא מפקיד נשמתו ביד הקדוש ברוך הוא, ולא ביד מלאך. ונפקא מנה, כשהוא מתחיב באיזה דבר בדין, הקדוש ברוך הוא פודה אותו מן המות, ומחזיר נשמתו אליו. וכמה דכתיב (תהלים ל"א ו'): "בידך אפקיד רוחי פדית אותי וגו'", ומחליף הענין על איזה דבר קטן. וכמו שאמרו חז"ל (פסחים קי"ח.): עשיר בשיו, ועני בתרנגלתו. וכן איתא בתנא דבי אליהו (רבה פרק ב'): בכל יום אדם נמכר, ובכל יום אדם נפדה, שנאמר: "בידך אפקיד רוחי פדית אותי וגו'" [נמכר' הוא לשון מסירה, כדכתיב (שפטים ד' ט'): "ביד אשה ימכר ה' את סיסרא". והכונה, שנמסר לכחות הדין על ידי מעשיו, כשעולה בלילה נשמתו למעלה, ומעידה עליהן], אך השם יתברך ברחמיו פודהו מזה. וזהו שאנו אומרין בכל יום בתפלה: נודה לך ונספר תהלתך וכו', על נשמותינו הפקודות לך וכו', הטוב כי לא כלו רחמיך וכו'. הינו, שאלו היו נמסרין ביד שליח, היו הרבה אנשים שלא היו קמים חס ושלום ממטתן; אבל אתה, שרחמיך לא כלו, אתה פודה אותנו.

לעתים וגו'". הינו, בזכות התורה זוכה לבינה כבני יששכר, שהיה עסקם בתורה, וזכו לבינה. ובזכות החסד זוכה, שאויביו נופלין לפניו כיוסף. כי יוסף היה לו גם כן זכות החסד במאד מאד, שהיה מטפל בעת רעב לכלכל כל הארצות, ובפרט כל בית יעקב אביו. וגם במה שעסק בקבורת אביו, שזהו גם כן בכלל חסד, כמו שכתוב (בראשית מ"ז כ"ט): "ועשית עמדי חסד ואמת". מכל זה יוכל כל אדם להתבונן את גדל מדת החסד ולהתדבק בה, וינצל מכל צרה בזה ובבא.

פרק ה

בו יבאר גדל שכר המתדבק במדה זו לענין כמה דברים

כמה צריך האדם להתדבק במדת החסד, שהיא מועלת לעורר רחמי ה' וחסדיו על ישראל, אפילו לאחר שכלה זכות אבות. וכמו שאמרו חז"ל (ירושלמי סנהדרין נ'.): רבי יודן בר חנן בשם רבי ברכיה: אמר הקדוש ברוך הוא לישראל: בני, אם ראיתם זכות אבות וזכות אמהות שנתמוטטו, לכו והדבקו בחסד. מאי טעמא? (ישעיה נ"ד י'): "כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה". "כי ההרים ימושו" - זה זכות אבות; "והגבעות תמוטינה" - זה זכות אמהות. מכאן ואילך: "וחסדי מאתך לא ימוש וגו' אמר מרחמך ה'". ועניינו: כי אברהם אבינו במעשיו הטובים, שהיה רק טוב וחסד לכל העולם, כדמוכח בפרשת וירא, וכן יתר האבות שהלכו בדרכיו, וכדכתיב (בראשית י"ח י"ט): "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט וגו", הופיעו חסדיו של הקדוש ברוך הוא על כל הבריות. כי עד האבות היתה השכינה ברקיע השביעי. ועל ידי מעשיהן הקדושים התחילו להמשיך את כבוד ה' על העולם, ונתחבר להעולם בשבילם. וכדאיתא במדרש (בראשית רבה פרשה י"ט ז'): בא אברהם והורידה לששי; בא יצחק והורידה לחמישי וכו'. עד שבעת קבלת התורה ירדה שכינה על הארץ. אך ידוע, שהאדם, באשר שהוא תחת הזמן והגבול, גם מעשיו יש לו גבול, עד היכן שיגיע זכותו. לכך יעצנו הכתוב, שכאשר נראה שנתמוטט זכותם, אנו בעצמנו נעורר את מדת טובו וחסדו של הקדוש ברוך הוא עלינו, במה שנתדבק במעשינו במדת החסד. ואז מדה במדה יתדבק חסדו עמנו, ולא ימוש מאתנו כלל [דלשון "לא ימוש" מנח שלא ימוש כלל, כמה דאמר (שמות י"ג כ"ב): "לא ימיש עמוד הענן וגו"]. [12] וגם מצוה זו מסיע לפדות את ישראל מבין אמות

[12] והנה עתה, שמדת הדין גברה מאד על העולם, ואין שום עצה להנצל מידי צרות המתחדשות יום ויום, מה מאד יש להתחזק במדת החסד, כדי שעל ידי זה יתעורר מדת החסד העליונה, ויקויים עלינו מה שאמר הכתוב (הושע ב' כ"א): "וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים". ואמרו חז"ל, שאומר הקדוש ברוך הוא: ומה אלו, שהן בעצמן צריכין חסד, עושין חסד אלו עם אלו, אני, שאני מלא חסד ורחמים, על אחת כמה וכמה שאני צריך לגמל חסד עם בריותי. ונראה לי, שזהו מה דאיתא בתנא דבי אליהו רבה סוף פרק כ"ג, כשהיו ישראל במצרים, נתקבצו כלם וישבו יחד, משום שהיו כלם באגדה אחת; וכרתו ברית יחד, שיעשו גמילות חסדים זה עם זה, וישמרו בלבבם

העולם, כדאיתא בברכות ח.; ומצוה זו שקולה יותר מן הקרבנות, כדאיתא בילקוט הושע (רמז תקכ"ב) על הפסוק (הושע ו' ו'): ', כי חסד חפצתי ולא זבח" אמר הקדוש ברוך הוא: חביב עלי החסד שאתם גומלים זה לזה, יותר מכל הזבח שזבח שלמה לפני - (מלכים א' ג' ד'): "אלף עלות יעלה שלמה". ויותר מזה מצינו בירושלמי דפאה (ג'.), דצדקה וגמילות חסדים שקולות כנגד כל מצותיה של תורה. ואיתא במדרש רות (רבה ב' י"ד): אמר רבי זעירא: מגלה זו אין בה לא טמאה ולא טהרה, ולא אסור ולא התר; ולמה נכתבה? ללמדך, כמה שכר טוב לגומלי חסדים. הינו לענין בעז, שזכה שיצא ממנו דוד, ונכרת לו ברית לזרעו אחריו לעד. גם גשמים יורדים לעולם בזכות גמילות חסדים, כדאיתא בירושלמי דתענית (פרק ג' הלכה ג'). גם על ידי זה הוא זוכה להנצל מן המיתה, אפילו אם, חס ושלום, נתחיב מיתה לשמים, כדאיתא בתנחומא פרשת קדשים (סימן י"ג). גם הוא תועלת לאדם להנצל מיצר הרע, כדאמרינן (בעבודה זרה דף ה':): אשריהם ישראל, שבזמן שהם עוסקים בתורה ובגמילות חסדים, יצרם מסור בידם, ולא הם מסורים ביד יצרם, שנאמר וכו'. ובאורו יש לומר, כי היצר מתגבר על האדם בשני דברים: אחד - על שכלו, שמטריד שכלו לכל ההבלים, ואחד - גם על איבריו החיצוניים, שמרגילם לכל הדברים, שהם נגד רצון השם יתברך. אבל העוסק בתורה ובגמילות חסדים, זוכה שיצרו מסור בידו לכל זה. שעל ידי התורה, שהוא עסוק בדברי אלהים חיים, הקדיש את כח שכלו, ועל ידי מדת החסד הוא מקדש את איברי גופו, שעוסקים בעבודת מלכו של עולם. וכדכתיב (דברים י' י"ב): "ללכת בכל דרכיו", וכתיב (שמות י"ח כ'): "והודעת להם את הדרך ילכו בה", שקאי הכל על דרכי הטוב והחסד של הקדוש ברוך הוא, כמו שאמרו חז"ל (ב', מ ל'.). ועל כן זוכה על ידי זה, שאין היצר יכול לפתותם עוד שיעשו הפך זה.

ומי שרגיל במצוה זו בתמידות, זוכה עבור זה להיות לו בנים בעלי חכמה, בעלי עשר, בעלי אגדה. כמו שאמרו חז"ל (בבא בתרא ט':): רבי יהושע אומר: כל הרגיל לעשות צדקה,

---

ברית אברהם יצחק ויעקב, ולעבד את אביהן שבשמים לבדו, ושלא יניחו לשון בית יעקב אביהן, ושלא ילמדו לשון מצרים וכו', עין שם. ומה היה הכריתות ברית לגמילות חסדים אלא הענין כך הוא: כי הם, כשראו שאין שום עצה להנצל מגזרותיו של פרעה, והשעבוד הולך ומתגבר יום יום; מה עשו נתקבצו באגדה אחת וטכסו עצה מה לעשות לזה. והסכימו ביניהם, שילכו בדרך ה' לבדו, ולא ישנו את שמם ולשונם. גם כרתו ברית יחד לגמל חסד זה עם זה, הינו, שעל ידי זה יתעורר למעלה חסד של השם יתברך עליהם, וממילא יבטלו לבסוף גזרותיו של פרעה. ובאמת כן היה לבסוף, שדבר זה היה סבה לגאלה, וכדכתיב (שמות ט"ו י"ג): "נחית בחסדך עם זו גאלת נהלת בעזך וגו'". ואיתא בפסיקתא [הובא בילקוט בשלח (רמז רנ"א)]: "נחית בחסדך" - זו גמילות חסד; "נהלת בעזך" - זו תורה. כי באמת תורה היה גם כן במצרים, כדאיתא ביומא (דף כ"ח:), דאף כשהיו ישראל במצרים, לא פסקה ישיבה מהם [דאף שהתורה לא נתנה עדין, למדו שם כל המצות פרטיות שקבלו מפי האבות]. ונראה שזהו מה שאמר הכתוב (ירמיה ב' ב'): "כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעוריך אהבת כלולתיך לכתך אחרי במדבר". וקחשיב פה שלשה דברים כסדרן, ד"חסד נעוריך" - הינו, מה שעשו חסד בימי נעוריהן במצרים; "אהבת כלולתיך" - קבלת התורה שהיה אחר כך, ואחר כך "לכתך אחרי במדבר וגו'".

זוכה לבנים [13] בעלי חכמה, בעלי עשר, בעלי אגדה. בעלי חכמה, דכתיב (משלי כ"א כ"א): "רדף צדקה וחסד ימצא חיים" [וכתיב גבי חכמה: "כי מצאי מצא חיים", רש"י]. בעלי עשר, דכתיב (שם): "צדקה'; בעלי אגדה, דכתיב (שם): "וכבוד". כתיב הכא "וכבוד" וכתיב התם (משלי ג' ל"ה): "כבוד חכמים ינחלו". [הינו מתוך שהם דרשנים, מושכין לבו של אדם, והכל מכבדין אותם. כן פרש רש"י. ורבי יהושע נקט צדקה, והוא הדין חסד, דהא בקרא כתיב: "רדף צדקה וחסד". ונקט צדקה לבד, לאשמעינן דסיפא דקרא: "ימצא חיים צדקה וכבוד", אכל חדא וחדא קאי (להשמיענו שסוף הפסוק "ימצא וגו'", על כל אחד ואחד מתכון), ולאו דוקא משניהם ביחד].

גם כל הברכות הנאמרות בתורה הוא דוקא באפן זה, כדאיתא בתנא דבי אליהו רבה, סוף פרק כ"ו (דברים כ"ח ב'): "ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגך, כי תשמע בקול ה' אלקיך". אימתי יבואו עליך כל הברכות האלה? אם תשמע בקול ה' אלקיך, ותלך בדרכיו, שהם דרכי שמים. ומה הם דרכי שמים? שהוא רחמן, ומרחם אפילו על הרשעים, ומקבל אותם בתשובה שלמה, וזן ומפרנס את כל הבריות, כך תהיו רחמנים זה על זה לפרנס זה לזה, ותאריכו פנים זה לזה בטובה. דבר אחר, מה הם דרכי שמים? שהוא חנון, ונותן מתנת חנם ליודעין אותו ולשאינן יודעין אותו, כך אתם תנו מתנת חנם זה לזה. דבר אחר, מה דרכי שמים, שהוא רב חסד, ומטה כלפי חסד, כך אתם תהיו נושאין פנים זה לזה, ותהיו מטין כלפי טובה וכו'. מכל זה יוכל האדם להתבונן את גדל מדת החסד, ואשרי מי שמתדבק בה כראוי, שזוכה לכל דורותיו הבאים אחריו, וכנ"ל.

[13] זוכה וכו'. הכונה: אם לא היו לו בנים עד עתה, זוכה בשביל הצדקה והחסד, שיולדו לו בנים בעלי חכמה וגו'. ומיתי על זה ראיה, דכתיב (משלי כ"א כ"א): "רדף וגו' ימצא חיים", הינו, אם לא שיהיו חכמים בתורה, אין שיך לומר "חיים", דעל התורה כתיב (משלי ח' ל"ה): "כי מצאי מצא חיים". ואם תאמר, שכונת הכתוב, שהוא בעצמו יזכה עבור זה להתחכם בתורה, ומנין שיזכה לבנים יש לומר, דאי לא יהיה לו בנים, הוא חשוב כמת, כמו שאמרו חז"ל (נדרים ס"ד:), ועל כרחך שכונת הכתוב, שיולד לו בנים, שיקרא על ידי זה בשם חי. ועל כרחך, דהם בעלי תורה, דאז נוכל לאמר שמצא חיים. ומן התמה על האנשים שמחפשין סגלות, שיולדו להם בנים, ומוציאין על הסגלות כמה וכמה רובלי כסף; ויש שמוציאין למאות ולאלפים כל אחד לפי עשרו. יותר טוב שיעשו סגלה הנמצא בחז"ל, הינו, שיתעסקו תמיד במדת הצדקה, לעזר לעניים במה שיוכלו, להיות מן המעשים, שהוא גדול מן העושה [הן בענין פרנסת חיותם, וגם לגדל את בניהם ולהכניסם לתלמוד תורה, שבעבור זה יזכו לבנים בעלי תורה, וכמו שנתבאר], או שיעשו גמ"ח קבוע [מממונם, או שיזרזו אחרים שיסייעום בענין זה], ויתעסקו בו תמיד. כי עקר המצוה הוא העסק התמידי, שהאדם מרגיל גופו לזה; וכמו שמורה לשון הכתוב (משלי כ"א כ"א): "רדף צדקה וגו'". ובזכות זה יתנהג השם יתברך עמהם גם כן במדת צדקה וחסד, וימלא רצונם בזה, כמו שאמרו חז"ל (בבא בתרא ט':), דזוכה עבור זה להיות לו בנים וכו'. וכן עשו הרבה אנשים בזמננו, והצליחו בזה. ואפילו אם חס ושלום נסגר הדלת עליו מן השמים בענין זה [הינו, שכלה כל ימיו, ולא היה לו בנים; דאי לאו הכי, אין שום ראיה, דיש תפלה שהוא נענה תכף, ויש תפלה שהוא נענה אחר כמה שנים, כמו שאמרו חז"ל (דברים רבה פרשה ב' י"ז)]. על כל פנים, מצותו שעשה לא יאבדו, והן הן תולדותיו. כמו שאמרו חז"ל (בראשית רבה פרשה ל' ו'), שתולדותיהן של צדיקים הוא המעשים טובים שלהן, כי הן תולדות נפשו; מה שאין כן, אם מוציא מעותיו לטמיון על סגלות חיצוניות, שלא יועילו ולא יצליחו, הוא מכלה כחותיו לריק. והמשכיל יתן כל זה אל לבו; וכל המרחם על הבריות - מרחמין עליו מן השמים (שבת קנ"א:). ועין (נדה ע'.) שאמרו שם על זה, שיתפלל למי שהבנים שלו, וידוע מה שאמרו חז"ל (מדרש שוחר טוב מזמור ס"ה), שהגומל חסד - תפלתו נשמעת.

פרק ו

בו יבאר עוד מענין זה

בוא וראה עוד גדל שכר האיש, העושה חסד עם חברו באיזה ענין, שחושבין לו כל התולדות שיצאו מזה הענין, כאלו עשה הוא בעצמו. והוא כולל הרבה סוגים למאד, ונבארם במקצת, כדי שיראה האדם את גדל הענין.

א. לענין איש הזה גופא, אם עשה צדקה וחסד עם איזה מדכא שנחלש, ועל ידי זה נתחזק בריאותו, אין חושבין לו אחר כך לענין גמול את גרגרי הכסף שנתן, אלא חושבין לו, כאלו הוא ממש החיה אותו, ונתן לו את נפשו. והעד לזה, מה שאמרו חז"ל: [תנחומא משפטים סימן ט"ו] כך פתח רבי תנחומא (משלי י"ט י"ז): "מלוה ה' חונן דל וגמלו ישלם לו". "מלוה ה' חונן דל", כביכול לה' הוא מלוה. "וגמלו ישלם לו" - אמר רבי פנחס הכהן בר חמא, אמר רבי ראובן: מהו "וגמלו ישלם לו"; יכול נתן פרוטה לעני, הקדוש ברוך הוא משלם לו? אלא אמר הקדוש ברוך הוא: נפשו של עני היתה מפרכסת לצאת מן הרעב, ונתת לו פרנסה והחיית אותו, חייך שאני מחזיר לך נפש תחת נפש. למחר בנך או בתך באים לידי חלי ולידי מיתה, ואזכר אני להם את המצוה שעשית עם העני, ומציל אני אותם מן המיתה. הוי: "וגמלו ישלם לו", שאני משלם לך נפש תחת נפש.

גם נכלל בזה הכתוב עוד ענין נחוץ. והוא, שכמה פעמים יזדמן, שגם הוא בעצמו יצטרך לאיזה טובה וגמילות חסד, וישלם לו ה' כגמולו: אם דרכו לרחם על הבריות ולחוננם, גם עליו ימשך רוח חן, וייטיבו עמו. ואם להפוך, חס ושלום, יעשה לו כגמולו גם כן. וזהו שכתוב: "מלוה ה' חונן דל וגמלו ישלם לו".

ב. לענין כל הטוב שנסבב על ידי זה גם לאחריני, יכנס זה גם כן בתוך זכיותיו של ראשון. כגון: מי שהתמוטט מנכסיו, והלוה לו אחד איזה סך. ועל ידי זה השתכר והחיה את עצמו ובני ביתו, והספיק מים ומזון גם לשאר פועלים שהשתכרו אצלו אחר כך, וכהאי גונא - חושבין להמיטיב הראשון הזה כאלו החיה אותו ואת כל אנשי ביתו, והיטיב לכל האנשים שקבלו הטובה, כי כל זה נסבב על ידי מעשה ראשון. ומצאנו זה בדברי חז"ל (בבא קמא קי"ט.): אמר רבי יוחנן: כל הגוזל חברו שוה פרוטה, כאלו נוטל נשמתו ממנו, שנאמר (משלי א' י"ט): "כן ארחות כל בצע בצע, את נפש בעליו יקח" וכו'. וכי תימא: נפש דידה אין, בניו ובנותיו לא. תא שמע (ירמיה ה' י"ז): "ואכל קצירך ולחמך יאכלו בניך ובנותיך". וכי תימא: הני מלי היכי דקעביד בידים, אבל גרמא לא. תא שמע (שמואל ב', כ"א א'): "ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים, על אשר המית את הגבעונים". וכי היכן מצינו שהרג שאול את הגבעונים? אלא מתוך שהרג שאול את נב עיר הכהנים, שהיו

מספיקין להם מים ומזון [עבור שהיו חוטבי עצים ושואבי מים למזבח], מעלה עליו הכתוב כאלו הרגן. מזה נוכל לראות את הנהגת דין שמים, שהוא נורא מאד, שחושבין בה כל הסבות הנולדות על ידי פעלת האדם. שאפילו דבר שהוא גרמא בעלמא, שגרם בפעלותיו ריעותא לחברו; ואפילו אם אותו הריעותא לא נעשה בפעל ממש להנדון על ידי גרמא, רק שבסבותיו מנע את האיש הממציא רוח לחברו להשתכר, שיוכל לזון בני ביתו, נחשב מן השמים כאלו הרגו ממש לאותו פלוני ואנשי ביתו, ונענש עבור זה בענש גדול. וידוע שמדה טובה מרבה ממדת פרענות [שבמדת פרענות הוא עד שלשים ועד רבעים, ובמדה טובה כתיב (שמות כ' ו'): "ועשה חסד לאלפים", כמו שאמרו חז"ל (תוספתא סוטה ד' א')]. אם כן על אחת כמה וכמה, שאם ייטיב לחברו באיזה ענין, ועל ידי זה נסבב טובה גם לאנשי ביתו וליתר אנשים, בכל מלי דמיטב שיצמח מזה, יחשב גם להראשון לענין קבלת הגמול. והנה כאשר יתבונן האדם בכל זה, יתחזק בכל כחו להיטיב לזולתו בכל מה שיוכל.

גם יתבונן האדם, איך יוכל לשא פניו אל הקדוש ברוך הוא ולבקש מלפניו, "שים שלום טובה וברכה חן וחסד ורחמים עלינו וכו", אם בעצמו אינו רוצה לרחם ולעשות חסד לחברו? ובאמת גם כל הבקשות, שאדם מתפלל להקדוש ברוך הוא שייטיב ויתחסד עמו, אם אינו הולך בעצמו בדרכי החסד, קשה מאד שתתקבל תפלתו לפני השם יתברך. ובפרט ענין פרנסה, שאדם מבקש תמיד לפני השם יתברך, ידוע שהוא תלוי רק בחסדו של הקדוש ברוך הוא, וכמו שאנו אומרין בתפלה: "מכלכל חיים בחסד". מה שאין כן כשירגיל עצמו תמיד במדה טובה הזו, בודאי תתקבל תפלתו לפני השם יתברך, ויעשה בקשתו. וכמו שאמרו חז"ל (מדרש שוחר טוב, פרשה ס"ה): בן עזאי ורבי עקיבא. חד אמר: מי שהוא גומל חסדים, יהא מבשר שנשמעת תפלתו, שנאמר (הושע י', י"ב): "זרעו לכם לצדקה קצרו לפי חסד". מה כתיב אחריו? "ועת לדרוש את - ה'", שהוא מתפלל להקדוש ברוך הוא, והוא נענה, ויהא מבשר שתפלתו נשמעת. ואחרינא אמר: איני כמבטל דברי רבי, אלא כמוסיף על דבריו (תהלים ה' ח'): "ואני ברב חסדך אבוא ביתך" מיד (תהלים ס"ט י"ד): "ענני באמת ישעך".

וכל זה שדברנו הוא אפילו כשגומל חסד לסתם איש ישראל, וכל שכן לתלמיד חכם, שמלוהו איזה סך, ועל ידי זה יוכל להתפרנס, זכותו גדול מאד, שעל ידו יוכל אחר כך לעסק בתורת ה'. וכמו שכתבנו למעלה, שחושבין לאדם כל הפעלות הנולדות על ידו. וזוכה עבור זה לעתיד לבוא לישב בישיבה של מעלה בין החכמים, כמו שאמרו חז"ל (בפסחים נ"ג): אמר רבי יוחנן: כל המטיל מלאי לכיס של תלמידי חכמים, זוכה ויושב בישיבה של מעלה, שנאמר (קהלת ז' י"ב): "כי בצל החכמה בצל הכסף". ["מטיל מלאי"

נותן סחורה לתלמידי חכמים להשתכר בהם. "בצל החכמה" במחצת החכם יכנס זה בעל הכסף, שהוא מהנה אותו מנכסיו (לשון רש"י). ולאו דוקא מלאי, הוא הדין כל כהאי גונא, שהתלמיד חכם מתפרנס על ידו, רק שבדורות הראשונים היו נוהגין, שהיו נותנין סחורה בדמי הקרן לתלמיד חכם שימכרם ויתפרנס מזה]. וגרסינן בכתבות (דף קי"א:) על הפסוק (דברים ד' ד'): "ואתם הדבקים בה' אלקיכם חיים כלכם היום": וכי אפשר לדבוקי בשכינה, והכתיב (שם ד' כ"ד): "כי ה' אלקיך אש אכלה הוא"? אלא כל המשיא בתו לתלמיד חכם, והעושה פרקמטיא לתלמידי חכמים, [מתעסק בממון תלמידי חכמים, כדי להגיע לידם שכר, והן פנויים לעסק בתורה - רש"י], והמהנה תלמידי חכמים מנכסיו, מעלה עליו הכתוב, כאלו מדבק בשכינה. ועין לקמן בפרק כ' (אות ד'), שהעתקנו שם עוד כמה מאמרים מדברי חז"ל המדברים בגדל שכרו בזה.

פרק ז

בו יבאר גדל הקלקול שבא לאדם על ידי מניעת צדקה וחסד

הנה בפרקים שעברו בארנו גדל ענינו של המדה הקדושה הזו, ועתה נבאר את רע ענינו של האיש המרחיק עצמו ומעלים עין מזה. גרסינן בכתבות (דף ס"ח.): כל המעלים עיניו מן הצדקה, כאלו עובד עבודה זרה. כתיב הכא (דברים ט"ו ט'): "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע וגו'". וכתיב התם (שם י"ג י"ד): "יצאו אנשים בני בליעל מקרבך וידיחו את ישבי עירם וגו'". וידוע דהאי קרא קאי גם על מניעת הלואה, כדאיתא בגטין ל"ו. ובסוטה מ"ז:. ויתבונן האדם, אלו היה אחר קוראו בשם בליעל, כמה מהכעס היה לו עליו עבור זה; אפילו אם היה קוראו בינו לבין עצמו, שלא הגיע לו בזיון על ידי זה. אם כן כמה יש לו לאדם להתמרמר על עצמו, כשגורם שיקרא בתורה עבור זה בשם הזה, וכמה מהכלמה והחרפה ישיגהו אחר כך לבסוף למעלה על ידי זה.

גם יש לו ליראה מאד פן יקרא עליו העלוב הזה אל ה', וכדכתיב (שם ט"ו ט'): "וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא". ויוכל להיות זה סבה, שיתהפך על ידי זה מצבו לגמרי, חס ושלום. וכמו שאמרו חז"ל (תמורה ט"ז.): בשעה שעני הולך אצל בעל הבית ואומר, פרנסני [הינו, החזק את ידי במתנה או בהלואה, שאוכל לפרנס את עצמי, וכעין מה דאיתא ביצה ל"ב:, עין שם]. אם מפרנסו - מוטב; ואם לאו - (משלי כ"ב ב'): "עשיר ורש נפגשו עשה כלם ה'". [14] מי

[14] וכזה איתא גם כן בשמות רבה (פרשה ל"א ג'): אשרי אדם, שהוא עומד בנסיונו, שאין בריה שאין הקדוש ברוך הוא מנסה אותו: העשיר - מנסהו אם ידו פתוחה לעניים, ומנסה לעני, אם יכול לקבל יסורין, ואינו כועס, שנאמר (ישעיה נ"ח ז'): "ועניים מרודים תביא בית". ואם עמד העשיר בנסיונו ועושה צדקות, הרי הוא אוכל ממונו בעולם הזה, והקרן קימת לו לעולם הבא; והקדוש ברוך הוא מצילו מדינו של גיהנם, שנאמר (תהלים מ"א ב'): "אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'", ואם עמד העני בנסיונו, ואינו מבעט, הרי הוא נוטל כפלים לעתיד לבוא, שנאמר (תהלים י"ח כ"ח): "כי אתה עם עני תושיע וכו'". אבל העשיר, שעינו רעה, הולך הוא וממונו מן העולם הזה, ואבד

שעשאו עשיר לזה, עושה אותו עני; עני לזה - עושה אותו עשיר. וכן משמע מדברי חז"ל בכמה מקומות, שעל ידי עון של מניעת צדקה וחסד לישראל, גורם שלבסוף כלין ממונו ביד זרים, עד שנשאר בערם ובחסר כל. וכדאיתא בתנא דבי אליהו זוטא (פרק ט"ז) על הפסוק (דברים כ"ח מ"ז): "תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב מרב כל; ועבדת את איביך אשר ישלחנו ה' בך ברעב ובצמא ובעירם ובחסר כל וגו'". "ברעב" כיצד? בזמן שאדם עני מבקש מן העשיר טפה של שכר לשתות או טפה של חמץ, ואין העשיר מוציאו אל העני ונותן לו, אז העכו"ם באים אחר כך עליו, ומבקשים ממנו יין המשבח שבמדינות. "בעירם ובחסר כל" כיצד? בזמן שאדם עני בקש מן העשיר חלוק של פשתן או של צמר ללבש, ואין העשיר מוציאו אל העני ונותן לו, אז העכו"ם באים אחר כך עליו ומבקשים ממנו השיראים המפלאים. וכן גם כן בענין הזה של חסד: תחת שאינו רוצה לעבד את ה' בשמחה ולעשות חסד לישראל כפי יכלתו, שבזה היה מקים מצות עשה דאוריתא של (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה", שנצטוינו בזה, וגם היה ממונו בא אליו לבסוף בחזרה בא ממונו כפלי כפלים מזה לחלוטין לידי זרים, ואין לאל ידו להוציא אותם מידם. ואפילו אם עושה קצת צדקה וחסד בממונו, אך שאינו עושה לפי ערכו, גם כן עלול להיות ממונו כלה על ידי זה. וכל כך יורד כח המארה על הממון של האיש, שאינו רוצה לעשות צדקה וחסד כערכו, עד שאם יתערב בם ממון אחרים - הם כלים גם כן מחמת זה. [כן איתא בכתבות ס"ו: וס"ז. לענין ממון של בת נקדימון בן גוריון, שכלה עבור זה, עין שם בגמרא].

גם על ידי מניעת צדקה וחסד הוא מכרח להיות מיורדי גיהנם, חס ושלום, וכדאיתא בגמרא (ביצה ל"ב:), דאמר רב: עתירי (עשירי) בבל מיורדי גיהנם הן. והינו, משום שלא היו רוצין לעשות צדקה וחסד, כדאיתא שם. עוד איתא בויקרא רבה פרשה ל"ד י"א: ר' יהודה ור' סימון בשם ר' יהושע בן לוי: לעולם לא תהא מצות עני קלה בעיניך, שהפסדה עשרים וארבע קללות ומתן שכרה עשרים וארבע ברכות. עשרים וארבע קללות מנין? שנאמר (תהלים ק"ט ו'): "הפקד עליו רשע", וכל ענינא. וכל כך למה? (תהלים ק"ט ט"ז): "יען אשר לא זכר עשות חסד". ומתן שכרה עשרים וארבע ברכות, דכתיב (ישעיה נ"ח ז'): "הלא פרס לרעב לחמך וגו'; אז תתענג וגו'". גם על ידי מניעת צדקה וחסד גורמים,

---

העשר ההוא בענין רע, שעינו רעה כנגד גבאי צדקה. למה שגלגל הוא בעולם. לא מי שהוא עשיר היום - עשיר הוא למחר; ומי שהוא עני היום - עני הוא למחר. אלא לזה מוריד, ולזה מעלה, שנאמר (תהלים ע"ה ח'): "כי אלקים שפט זה ישפיל וזה ירים". וכעין זה איתא גם כן במדרש משלי פרשה י"א על הפסוק (משלי י"א כ"ד): "וחשך מישר אך למחסור": אמר ר' שמואל בר נחמני, אמר ר' יונתן: אם ראית אדם, שהוא מונע עצמו מן החסד, הוי דע שהוא מתחסר, שנאמר: "וחשך מישר אך למחסור".

שהקדוש ברוך הוא אוסף את שלומו מן ישראל, וכדמיתי על זה בבבא בתרא (דף י'.) מקרא מפרש (בירמיה ט"ז ה'): "כה אמר ה' אל תבוא בית מרזח ואל תלך לספוד ואל תנד להם כי אספתי את שלומי מאת העם הזה נאם ה' את החסד ואת הרחמים". "חסד" - זו גמילות -חסדים; "רחמים" - זו צדקה. [הינו, שהיו רגילין לעשות, ואינם עושין, כן פרש רש"י].

עוד איתא בויקרא רבה (פרשה ל"ד ח') על מה דכתיב (דברים כ"ג ה'): "על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים": ר' סימון בשם ר' אלעזר: וכי צריכין היו להם ישראל, והלא כל אותן ארבעים שנה, שהיו ישראל במדבר, היה המן יורד להן, והבאר עולה, והשלו מצוי להם, וענני כבוד מקיפות אותם, ועמוד ענן נוסע לפניהם? אלא דרך ארץ היא - הבא מן הדרך, מקדימין להם במאכל ובמשתה. מה פרע להם הקדוש ברוך הוא מתוך כך? "לא יבא עמוני ומואבי" (שם ד'). והרי קל וחמר: ומה אם מי שלא עשה חסד עם מי שאינו צריך חסד, ראה מה פרע להם שכרם; מי שאינו עושה חסד עם מי שצריך חסד על אחת כמה וכמה.

בוא וראה עוד את גדל גנותו של האיש הזה שחשדוהו חז"ל, דהוא בא מערב רב, דאמרינן (ביצה ל"ב:): שבתי ברה דר' מרינוס אקלע לבבל. בעא מיניהו זוזי לעסקא [הינו להשתכר למחצית שכר], ולא יהבו לה. מזוני - מיזן נמי לא זינוהו. אמר: הני מערב רב קאתו (נזדמן לבבל, בקש מהם כסף לעסק - ולא נתנו לו. בקש מזונות לפרנסו - ולא פרנסוהו, אמר: אלה מערב רב הם באים), דכתיב (דברים י"ג י"ח): "ונתן לך רחמים ורחמך וגו'". כל המרחם על הבריות, בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו; וכל שאינו מרחם על הבריות, בידוע שאינו מזרעו של אברהם אבינו. ואמרו חז"ל (יבמות ע"ט.): שלשה סימנים יש באמה זו: בישנים ורחמנים וגומלי חסדים. ומי שאין בו אלו שלשה סימנים - אין ראוי להתדבק בו.

ובאמת איתא עוד כמה וכמה מאמרי חז"ל וכמה פסוקים מפרשים בענין זה, אך אנכי לקצר באתי, ולא אעתיק, אלא מאמר אחד הכולל את הכל. ראה כמה הפליגו חז"ל בגדל קלקולו של האיש, המונע עצמו מגמילות חסדים, עד שאמרו (מדרש קהלת רבה פרשה ז' ד'), שכל הכופר בגמילות חסדים, כאלו כופר בעקר. רוצה לומר, לפי שהשם יתברך הוא מקור הטוב והחסד, וכל הבריאה שברא הוא כדי שיזכו הברואים, ויוכל לבסוף להיטיב ולהתחסד עמהם. ועל זה היה כל נתינת התורה וצוויה, וכמו דכתיב (דברים ו' כ"ד): "ויצונו ה' לעשות את כל החקים האלה וגו' לטוב לנו כל הימים". על כן, זה שכופר בכל ענינו של מדת החסד ואומר, מה לי ולחסד, חשבוהו כאלו כופר בעקר, חס ושלום. על כן יראה האדם להתרחק ממחשבתו זו הרעה לגמרי, ויראה להתדבק בדרכי השם יתברך, שהם רק טוב וחסד ויהיה טוב לו בזה ובבא.

פרק ח

בו יבאר סבת המתרפים עצמם ממצוה זו ובטול טענותיהם

הנה בפרקים שעברו, בארנו גדל שכר המחזיק במדה הקדושה הזו; ועתה נתחיל לחקר ולהתבונן את סבת האנשים המתרפים עצמם ממצוה זו, ונעריך גם כן את בטול סברותיהם, אולי על ידי זה יתקן קצת הענין הזה. ואען ואמר, הסבות המביאות לבטול מצות גמילות חסד חמשה הנה, וסימנם: יה"י פצ"ע עצ"ל. [הינו: י'ראה, ה'עלם, י'דיעה, פ'טור, צ'ר-ע'ין, ע'צל]. [רוצה לומר: העצל הוא פצוע ומכה בכל איברי נפשו על ידי היצר, שאין לו איבר אחד שלם וכדלקמן]. ונבארם אחת לאחת בעזרת ה' יתברך.

יש שמתרפים עצמם ממצוה זו מחמת יראה, הינו שאינו בטוח בעיניו וירא שמא לא ישלם לו, ומשכון אינו רוצה לקח. ובאמת צריך להתבונן בזה הרבה, קדם שיפטר את עצמו. א. אם הוא שעור קטן, שהיה חיב לתן לאיש כזה מחמת מצות צדקה, או מחמת מצות (ויקרא כ"ה ל"ה): "ומטה ידו עמך והחזקת בו", צריך להלותו, אף אם יש בזה חשש - הפסד. דלו יהי שלא ישלם לו ההלואה, הלא מחיב לתן לו מפני אלו הטעמים. ואפילו אם אלו הטעמים לא שיך בזה, כגון, שהוא יותר מכפי חיובו לצדקה ומצות "והחזקת בו", גם כן לא היה שיך בזה; מכל מקום, כיון שהוא רוצה לתן לו משכון, שיהיה בטוח על ידי זה, [15] שוב אינו יכול לפטר את עצמו מלהלותו, מחמת שהוא מתעצל בלקיחת המשכון (אם לא שהוא איש אלם, ויכול לבוא עליו אחר כך בעקיפין על ידי המשכון, באיש כזה אין אנו מדברים).

ויש עוד אפן שני, שהוא גם כן מחמת יראה. והינו, שהוא ירא פן יצטרך אחר כך המעות לעצמו תכף. ואף שהיא טענה שיש לה עקר, דאם הוא צריך המעות לעצמו לרוח ביתו, בודאי הוא קודם, דחייו קודם לחיי חברו; אבל זהו רק אם נזדמן לו איזה עסק, או להלותו לזמן רחוק, שמצוי בתוך משך כזה להזדמן לו איזה עסק; אבל שימנע את עצמו מגמילות חסדים לזמן קרוב, ובעת שהן בטלות אצלו מפני חשש, שמא יזדמן לו איזה עסק תכף -

[15] ואם אינו לוקח ממנו משכון מפני איזה טעם, ואינו יכול לשער בעצמו היטב, אם הוא בטוח בעיניו, נראה לי, שיתבונן בעצמו, אלו היה מרויח מהלואה זו גופא, כגון, שהיה בא לו איש כזה ללוות ממנו על רוחים, אם היה מלוהו (או שהיה מקיף לו איזה סחורה, שיכול להשתכר על ידו), גם בזה צריך להלוות לו. והטעם דבשביל ספק של איזה גרגירי כסף של רוחים, בודאי לא היה מכניס כל ממונו בסכנת ההפסד, ועל כרחך דבטוח בעיניו, ורק בזה שאין לו רוח גשמי, הטיל היצר בלבו חשש רחוק. ועל כן אינו יכול לפטר עצמו, כי העקר נראה דבענינים כאלו הכל לפי הענין, אם הוא ספק השקול או חשש רחוק, ואל ימהר להחליט בדבר תכף, אלא אחר ההתבוננות היטב. ועין לעיל בפתיחה (סעיף א') בלאוין במה שהעתקנו לשון החנוך ורבנו יונה לענין שלא למנע מלהלות מיראת דבר השמטה, אף דיוכל להסבב לו הפסד על ידי זה, עין שם לשון החנוך ורבנו יונה. ואף דאפשר, דאין ללמד משם לשאר חשש, דשם הבטיחנו השם יתברך, שעל ידי מצות שמטה שלו לא יהיה ריעותא, מכל מקום בחשש רחוק נראה, דודאי אין לפטר את עצמו ממצות עשה של (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה" בשביל זה, ובפרט באיש עני, עין שם לעיל במה שכתבנו בפתיחה בנתיב החסד לענין לאו הזה של (דברים ט"ו ט'): "השמר לך פן יהיה דבר וגו'".

זהו דבר שאין השכל יחיבהו, אם לא שהוא מצפה על איזה עסק, שיש בדעתו להתחיל לעשותו תכף, ובלי אלו המעות, לא יכול לעסק בו. ודע, דכל זה הוא באיש שאיננו אמיד כל כך, ולכשיזדמן לו העסק, צריך אותו לרוח פרנסת ביתו; אבל באיש שהוא עשיר גדול, ויש לפניו מעות שהן עתה בטלות אצלו, ובאים לפניו איזה אנשים, שהם בטוחים אצלו, או על משכונות ללותם, בודאי מחיב להלותם, אפילו אם יכול לקח עוד עסקים תחת רשותו, ויצטרך על זה אלו המעות, ועל ידי שילוה אלו המעות לאנשים, לא יוכל לקח את העסקים הרבים ההם. דהלא ידוע דמצות עשה (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה" הוא תלוי לפי השגת ידו של כל איש, כמו שכתוב בספר החנוך (מצוה ס"ו), והוא הלא השיג ידו לזה, ובאיש כזה אין שיך לומר, חייך קודמין לחיי חברך, אחרי דבו יהיו אלו המעות רק להתעשר עוד יותר, ובאחרים יהיו אלו המעות תלוי לפרנסת ביתם. דאי לאו הכי, אין שעור לדבר, כל ימיו יקח לעצמו עסקים חדשים תחת רשותו, ולא יספיק לו כל הון, ויהיה פטור לעולם ממצות עשה, ד"אם כסף תלוה".

ויש עוד אפן שלישי, שהאדם גם כן מונע עצמו ממצות גמילות חסד מחמת יראה. והוא שירא פן יתפרסם על ידי זה בעיר לאיש עשיר, וידחקוהו בעניני הצטרכות העיר. וטענה זו היא של הבל, דכי מפני חשש כזה, יכול לפטר עצמו ממצות עשה דאוריתא? ולא עדיפא טענה זו מטענת המונע עצמו ממדת הצדקה, מחמת שירא פן יחסר לו לבסוף על ידי זה. ואף על פי כן ידוע מכמה פסוקים ומאמרי חז"ל, שעונו גדול עבור זה, וענשו בעולם הזה, שלבסוף כלים מעותיו על ידי זה, כדאיתא בכתבות (ס"ו:-ס"ז); ואיתא בדרך ארץ זוטא פרק ד': אם עשית צדקה - תזכה לממון; ואם זכית לממון - עשה ממנו צדקה. בעוד שהוא בידך, קנה ממנו העולם הזה, ותנחל העולם הבא. שאם אין אתה עושה ממנו צדקה, יעוף פתאם, שנאמר (משלי כ"ג ה'): "התעיף עיניך בו ואיננו". עד כאן לשונו. אלא יש לו לבטח בהשם יתברך, שעל ידי שיעשה רצונו בממונו, לא יפגעהו כל רע. ואדרבה, יתוסף לו ברכה בנכסיו, וכדכתיב (דברים ט"ו י'): "נתון תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו, כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשיך וגו'". כן הוא בצדקה וכן בחסד, וכמו שכתבנו לעיל בפרקים שעברו. על כן, אפילו אם נזדמן, שעל ידי זה שנתפרסם בעיר לאיש אמיד, הטל עליו כמה רובלי כסף יותר לכל שנה, אל ישים לבו לזה כלל, כי בודאי ישלם הקדוש ברוך הוא להאדם, מה שהיה לו הזק על ידי מצותיו. ומלבד זה, הגע עצמך, אם היה להאדם איזה עסק, שמרויח ממנו כמה אלפי רובלי כסף לשנה, ועל ידי זה שנתפרסם שמו לאיש אמיד, הטל עליו בכל שנה איזה רובלי כסף לצרכי העיר וכיוצא בזה, האם היה מונע מהעסק מחמת זה, כדי שיתפרסם ליורד מנכסיו, ולא יצטרך לתת

לצרכי העיר? ואם היה עושה כן, לשוטה יחשב לעיני הכל. כן ממש בענייננו. האם כדאי לדחות חיי הנצח [שהוא מרויח בכל פעם ופעם שמלוה לחברו, מצות עשה דאוריתא, שאין קץ למתן שכרן של מצות. וגם יזכה על ידי זה לחסות לעתיד לבוא בצל כנפיו של הקדוש ברוך הוא, כמו שאמרו חז"ל (רות רבה פרשה ה' ד')] בשביל חשש הפסד של איזה גרגירי כסף, שיסבב על ידי זה. גם, לטענה זו של היצר יש עצה אחרת, שימסר ממונו ביד איש אחר נאמן רוח ומכסה דבר, שיעשה בזה גמילות חסדים וזה ענין גדול, כאשר נבאר אם ירצה ה' לקמן בפרק י"ד.

פרק ט

בו יבאר בטול טענת היצר, שבא על ידי העלם ידיעה ופטור

ויש אנשים שרפוי המצוה של גמילות חסד בידם מחמת העלם ידיעה. הינו, שנעלם מאתם גדל חיוב של המצוה וגדל שכרה. שהם סוברים שהיא רק הנהגה ישרה ומדה טובה בעלמא, ואינם יודעים שהיא מצות עשה דאוריתא, כמו סכה ולולב ותפלין. ראה אחי, כמה חסרים אנו במצוה הזו, הלא כמה טרחות מטריח האיש הישראלי בסכה ולולב וכהאי גונא בכל המצות לעשותן על גדר השלמות, וחס ושלום, אינו עצב כלל אחר כך על טרחתו, אדרבה, שמח שזכהו ה', שהיה לו טרחה על מצותיו של הקדוש ברוך הוא, ועל שזכה להשיג המצוה. [ובאמת, כן ראוי להיות, כשנתבונן בזה שהאדם, שהוא בריה קטנה, וימיו קצובים, וסופו להיות עפר עומד על הארץ, וזוכה לשרת לה' אלהי השמים כאחד מצבא המרום אשר במרום.] ואלו במצוה של גמילות חסדים, כמה עניה היא בדעתנו, שמפני טרחה קטנה אנו דוחין אותה. ואפילו כשאנו עושין אותה לפעמים, היא בקשי ובצער ושלא בשמחה כלל. ואציר פרט אחד, וממנו יקיש המשכיל לכל כיוצא בזה. כגון: אם יפגע אחד בחברו ברחוב ויאמר לו: אחי, הלוני איזה רובל כסף על זמן קצר, -אפילו אם הוא בטוח בעיניו, יזדמן לפעמים, שישיב לו מאה תרוצים לדחותו. פעם יאמר לו: אני מתעצל לחזר לביתי; היה לך לצמצם ולבוא אלי, כשהייתי בביתי.

ופעם יאמר לו: שטר ממון [שיגנאציע] של עשרה רובלי כסף יש לי, ואיני רוצה לפרטה. ופעם יאמר לו: לך אצל פלוני ופלוני, וכהאי גונא כמה דחויים. ואפילו כשהרבה הנעלב להתאונן לפניו, והוא חוזר לביתו, או שפורט השטר ממון ומלוה לו, הוא בקשי ובצער, ושלא בשמחה כלל, כי אם בפנים זעומות, עבור הטרחה שהיה לו על ידו. התבונן אחי, אלו היה פוגע אותך ברחוב איש אחד, שהוא מחזק בידך לאיש אמת, והיה אומר לך: חזר, אחי, מהר לביתך, ואספר לפניך איזה עסק גדול, שתרויח על ידי זה סך גדול בעזרת ה'; וגם אין צריך לזה ממון הרבה על כסף קדימה [זאלאג], שמניחין על העסק רק איזה

רובלי כסף. ולי תתן גם כן דבר מועט בשביל זה, כשיגמר העסק - האם היית אומר לו: אני מתעצל לחזר לביתי, או לפרט מטבע הגדולה שיש לי; לך אצל פלוני ופלוני, והם יקחו את העסק הזה? אלא בשמחה רבה היית חוזר תכף לביתך להתבונן בהעסק הזה, איך להשיגו. ואם היית רואה, שהעסק נגמר בכי טוב, כמה מהתשואות חן היית נותן להאיש הזה, על שיעצך לקח העסק הזה. כן ממש בעניננו. כשבא אחד להציע לפניך איזה עסק של גמילות חסדים, הלא לעצמו של הלוה - המקבל החסד - הוא עסק קטן להרויח על ידי זה איזה גרגירי כסף, ולך המלוה העושה חסד - הלא מציע לפניך עסק גדול של מצות עשה דאוריתא, שאין קץ למתן שכרן, היה לך לשמח ולקבלו בפנים צהבות ולרוץ אחר המצוה, אם עזרך השם יתברך, שבכחך לעשות חסד. וכמו שכתוב (משלי כ"א כ"א): "רדף צדקה וחסד ימצא חיים וגו'". [וכזה איתא בדברי חז"ל (רות רבה פרשה ה' ט')]: יותר ממה שבעל הבית עושה עם העני, העני עושה עם בעל הבית]. אין זאת, בעונותינו הרבים, כי אם שהיצר הרע מקטין עד מאד את המצוה הזאת בעינינו, ומחשיבה להנהגה ישרה בעלמא. על כן העצה היעוצה לזה, [16] שילמד המצוה הזאת את גדל חיובה בהפוסקים המבארים אותה, וגם יתבונן תמיד באגדות חז"ל, שבארו לנו את גדל ענינה ושכרה, ואז ינגף היצר.

ויש שמרפים עצמם ממצוה זו מחמת טענת פטור. הינו, שחושבים בדעתם: וכי אני יחיד בעיר? ילך אצל פלוני ופלוני, שהם עשירים יותר ממני. ובאמת הוא טענת הבל. א. מי יודע אם הם רוצים להיטיב. וכבר כתב הרדב"ז בתשובה לענין צדקה, דאפילו מי שיש לו קרובים עשירים, אך שאינם רוצים לעזרו, מטל החיוב על שאר אנשי העיר, דאטו אם יסורו קרוביו לגמרי מדת ה', יצטרך העני הזה למות ברעב עבור זה. ועוד, דכיון שידו משגת לעשות טובה לזה, לא נפקע ממנו חיוב המצות עשה, במה שיש בעיר עשירים גדולים ממנו. וגם במה שכתבנו מתחלה, מבאר בטול טענה זו מצד הסברא.

[16] וגם לזה גופא יש טענת היצר, שמפתהו ואומר לו: למה לך לידע את גדל החיוב של מצות גמילות חסדים (וכן כהאי גונא בגדל אסורי לשון הרע ורכילות) ולעבר על זה טוב יותר שלא תלמד כלל, ותהיה שוגג בזה. אבל שמעתי על זה בשם אחד מן הגדולים, דזה דומה לאחד שהלך בדרך, ויעצו לו אנשים שישמר עצמו מלילך בנתיב פלוני, שיש בו בורות עמקות. ויען ויאמר: יש לי עצה לזה; הביאו לי סודר. ויאמרו לו: מה תעשה בהסודר, וכי בו תמלא את הבורות ויען ויאמר: אכסה עיני בו, וכשאפל לא יהיה לי ללעג, כי הלא עיני היו מכסות, ולא ראיתי את הבורות. ויענו לו: אי סכל, הלא זה גופא יהיה ללעג גדול עליך, למה היה לך לכסות עיניך ולפל, הלא איש אתה, והיה לך עינים לראות. כן הדבר הזה; היצר מפתה לאדם, שיעלים עיניו, ואל יביט כלל בתורה את גדל חיוב החסד ופרטיה, איך להתנהג במצוה זו (וכהאי גונא בכמה דברים המצויין, בעונותינו הרבים, לעבר עליהן), כדי שכשיעבר על זה, יהיה לו תרוץ: עיני היו סתומות מזה, שלא ראיתי כלל את גדל חיובו. אבל זה גופא יקשה על האדם, למה היו עיניו סתומות מזה. ולא אמרו (ביצה ל'.), מוטב שיהיו שוגגין וגו', רק לענין הוכחה לחברו. וגם בדבר שלא כתוב בפרוש בתורה, וכמו שמבאר בארח חיים סימן תר"ח סעיף ב' בהגהה. אבל לענין שיראה האדם ללמד דיני התורה, לא שיך בזה כלל 'מוטב שיהיו שוגגין', וזהו כונת מה שאמרו חז"ל בבבא מציעא (ל"ג:): שגגת תלמוד עולה זדון.

ופעמים פוטר עצמו ממצות עשה זו, במה שחושב שכבר הלוה לאחד, ונאבד ממונו. וגם זה איננה טענה כלל; דאם הוא החזק ל"לוה רשע ולא ישלם" (תהלים ל"ז כ"א), כל ישראל מי החזקו? אלא כל מי שהוא מכירו שהוא בטוח, לא נפקע חיובו על ידי זה, כיון שידו עדין משגת. וכל שכן, אם רוצה לתן משכון על זה. ולענין האיש הזה גופא, שלא שלם לו, תלוי בזה: אם הסבה היה מפני שהוא איש אלם, ואינו רוצה לשלם, אפשר דפטור תו מלהלותו, אף אם יתן לו משכון, פן יעליל עליו באיזה עלילה אחר כך; ואם היה סבת אנס, כגון, שנעשה עני, אינו נפטר מלהלותו, אם מביא לו משכון.

פרק י

בו יבאר מדה הגרועה של כילי וצר עין

ובדרך כלל, איש צר עין הוא בורח ממדת הרחמים לגמרי, וכל כחו הוא רק להרבות נכסיו לעצמו, ולא ישאיל כלי לשום אדם, וכל שכן מעות, אם לא שיהיה לו מזה טובה. ופעמים שמפני גדל מדת כילותו ותשוקתו לממון, לא יקפיד כלל בטובה הבאה לו על ידי הלואת מעותיו, אפילו אם יש בזה אסור רבית. ועל איש כזה אמר הכתוב (משלי כ"ח כ"ב): "נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבאנו". ואיתא בתנחומא ריש פרשת בהר: "נבהל להון וגו'" - זה המלוה מעותיו ברבית, שהוא נבהל להעשיר, ומארה נתנה בנכסיו, שנאמר: "ולא ידע כי חסר יבאנו". וכבר כתב החנוך בספרו (מצוה ת"פ), כי מדת הכילות היא מחצה של ברזל בינו ובין הברכה. גם מסיר מעל עצמו רחמי שמים, כמו שאמרו חז"ל (שבת קנ"א:) על הפסוק (דברים י"ג י"ח): "ונתן לך רחמים ורחמך" - כל המרחם על הבריות, מרחמין עליו מן השמים, וכל שאינו מרחם על הבריות - אין מרחמין עליו מן השמים.

גם אמרו חז"ל (ערכין ט"ז.), דעל שבעה דברים נגעים באין, ואחד מהן הוא על צרות העין [שעינו צרה באחרים, ואינו מהנה שכניו מכליו על ידי שאלה. רש"י], דכתיב (ויקרא י"ד ל"ה): "ובא אשר לו הבית והגיד לכהן לאמר כנגע נראה לי בבית". ותנא דבי ר' ישמעאל: מי שמיחד ביתו לו [הינו, שאינו מהנה לאחרים משלו. רש"י]. וידוע דעל ידי הנגעים הכרח הבית לבסוף לירד לכליון, וכמו שכתוב (שם מ"ד): "ונתץ את הבית את אבניו ואת עציו וכו'". ואם כן בימינו, אף שהשם יתברך בחסדו אינו רוצה לשלח נגעים על הבתים, אבל מכל מקום, מארה נשתלח בנכסיו, ויורדין לכליון על ידי זה, וכמו שנאמר במדרש שהבאתי למעלה. והטעם דהוא מדה במדה, דלפי שהוא צר עין, ואינו רוצה לעשות שום חסד ורחמים עם חברו להנותו משלו, גם על נכסיו שורה כח הדין הגמור בלי שום חסד כלל, וממילא מכרח להיות ביתו חרב על ידי זה, כידוע, דעל מדת הדין לבדו אין העולם יכול להתקים.

ואיתא בפסיקתא (רבתי דרב כהנא פרשה כ"ו): מעשה באחד, שהיו לו נכסים הרבה, והיתה נפשו רעה, ולא נתן צדקה מימיו. פעם אחת נשתטה ונטל אש והצית בבתים שלו; ונטל כספו וזהבו והשליכו לים; נטל קרדם ושבר את החביות של משקים שהיו לו. מי גרם לו כל זאת? על ידי שלא כבד את ה', עד שהונך עליו. וכהנה וכהנה נסבב סבות להאיש הכילי וצר עין, עבור שלא רצה לגמל חסד וצדקה בממונו.

ואיתא בילקוט ראה (והעתקנוהו למעלה בהקדמה): הוי זהיר, שלא תמנע רחמים, שכל המונע רחמים, מקיש לעבודה זרה, ופורק מלכות שמים מעליו, שנאמר (דברים ט"ו ט'): "בליעל" - בלי על. ובאורו, שכילי - כל בטחונו הוא רק על ממונו ולא על ה'. והתורה הזהירה ברמז על זה ואמרה (שמות כ' כ'): "אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם".

וגם זה גופא - שאיננו חומל ומרחם על איש צר ומצוק בעת עניו - הוא עון פלילי. ראה מה שכתוב בהדיא בשמואל ב' (י"ב ג' י'), כשבא נתן לדוד ואמר לו, איך שלרש היה רק כבשה אחת קטנה. ובגדל עניותו גדל אותה; מפתו אכלה, ומכוסו שתתה, ובא אחד וגזל ממנו ושחטה. ופסק דוד ואמר (שמואל ב', י"ב ה'-ו'): "חי ה' כי בן מות הוא האיש העשה זאת וגו', ועל אשר לא חמל". המתבונן שם בקרא יראה, דעקר הענש שענשו למיתה, הוא על אשר לא חמל על העני [דעל עצם הגזלה כבר קנסו שישלם ארבעתים, עין שם]. [הג"ה. ועד כמה אנו צריכים להתבונן תמיד במקרא הזה, כי מעשים כאלו של מניעת החמלה מצוי, בעונותינו הרבים, בכמה אלפי ענינים, ומקרא זה נוקב ויורד עד התהום].

ופעמים יזדמן, שמי שהוא כילי וצר עין, לבד שהוא בעצמו אינו רוצה לחמל ולחוס על האיש הנעלב, הוא מסבב גם כן שחבריו לא יעשו טובה עם הנעלב הזה, כדי שלא יהיה לו לחרפה, ושונא ומגנה כל מי שיעשה בהפכו. ומקים עליו מה שאמור באבות (ה' י"ג): לא יתן ולא יתנו אחרים - רשע. ולפעמים מתגבר עליו מדת הכילות כל כך, עד שעינו צרה אפילו להנות לעצמו מנכסיו. ועל איש כזה אמר הכתוב בקהלת (ה' י"ב): "יש רעה חולה וגו'; (שם ו' ב') איש אשר יתן לו האלהים עשר ונכסים וכבוד ולא ישליטנו האלהים לאכל ממנו וגו'". ועל איש כזה - שורה עליו כח מסטרא אחרא, כדאיתא בזהר הקדוש פרשה בשלח (ס"ה א'): ר' אבא פתח ואמר וכו':

'יש רעה חולה". וכי יש רעה דהיא חולה, ויש רעה דלאו היא חולה? אלא ודאי יש רעה חולה, דתנינן: מסטרא דשמאלא נפקא כמה גרדיני נימוסין דבקען באוירא (ששנינו: מצד השמאל יוצאים כמה כחות הנהגת הדין שבוקעים באויר), וכד בעין למפק, אזלין ואשתאבין בנוקבא דתהומא רבא (וכשהם רוצים לצאת, הולכים ונשאבים בנקב התהום הגדול (ששם מקומם)), לבתר נפקין ומתחברין כחדא ובקעין אוירין ושאטין בעלמא ומתקרבין לגביהו

דבני נשא וכל חד אקרי רעה, כמה דאת אמר (אחרי כן יוצאים ומתחברים כאחד, ובוקעים אוירים, ומשוטטים בעולם, ומתקרבים אצל בני האדם, וכל אחד נקרא רעה כמו שאתה אומר) (תהלים צ"א י,): "לא תאנה אליך רעה". מאי "לא תאנה"? בגין דאתיא בתסקופא [הינו, בעלילות דברים] על בני נשא. חולה, אמאי היא חולה? כד שריא האי על בני נשא עביד לון קמצנין מממונהון (מפני שהיא באה בעלילה על בני האדם. חולה, למה היא (נקראת) חולה? כאשר שורה זאת על בני אדם, היא עושה אותם קמצנים מממונם). אתין גבאי צדקה גבה, היא מחאת בידה. אמרה לה: לא תפוק מדידך. אתין מסכני, היא מחאת בידה. אתי הוא למיכל מממונה, מחאת בידה בגין לנטרא לה לאחרא (באים גבאי צדקה אצלו, היא מוחה בידו, אומרת לו: לא תוציא משלך. באים עניים, היא מוחה בידו. בא לאכל מממונו, היא מוחה בידו בעבור לשמר אותו לאחרים). ומן יומא דשריא עלה דבר נש הוא חולה כהאי שכיב מרע דלא אכיל ולא שתי. ועל דא היא רעה חולה. ושלמה מלכא צוח בחכמתא (ומן היום שהיא שורה על בן האדם, הוא חולה כחולה הזה, שאינו אוכל, ואינו שותה, ועל זה היא רעה חולה. ושלמה המלך צעק בחכמה) ואמר (קהלת ו' ב'): "איש אשר יתן לו האלהים עשר ונכסים וכבוד ולא ישליטנו האלהים לאכל ממנו וכו'"; דבגין דהוא הימנה להאי רעה ואחדי בה דשא בריך הוא לא שלטה עלה לאתבראה תחותה על דהוא אתרעי ואחדי בה [הינו, דבשביל דבתחלה כשבאה אליו הרעה בעלילות דברים לפתותו שיהיה רע לחברו, ולא ייטיב עמו, הוטב אליו הדבר ואחז בדרך זו וקבלו, על כן אין הקדוש ברוך הוא משליטו אחר כך על הכח ההוא לשברו]. וכל אורחה כשכיב מרע דלא אכיל ולא שתי ולא קריב לממונה ולא אפיק מנה ונטיר לה, עד דהוא יפוק מעלמא (כי מפני שהאמינה לאותה רעה ואחז בה, הקדוש ברוך הוא אינו משליטו עליה לשברה תחתיו, מפני שהוא התרצה ואחז בה. וכל דרכו (התנהגותו) כחולה שאינו אוכל, ואינו שותה, ואינו קרב לממונו, ואינו מוציא ממנו ושומר אותו עד שיצא מן העולם), ומיתי אחרא ויטל לה דהוא בעליו. ושלמה מלכא צוח ואמר (ומביא אחר ויקח אותו שהוא בעליו, ושלמה המלך צעק ואמר) (שם ה' י"ב): "עשר שמור לבעליו לרעתו". מאן בעליו? דא אחרא דירית לה (מי הוא בעליו? זה האחר שיורש אותו). ולמה זכי האי אחרא למהוי בעליו דההיא עותרא? בגין דהאי הימין להאי רעה ואתרעי בה, בגין כך האי אחרא, דלא אתדבק בההיא רעה, זכי למהוי בעליו דההיא עותרא, הדא הוא דכתיב (ומדוע זוכה זה האחר להיות בעליו של העשר ההוא? מפני שהעשר ההוא שזה האמין לזאת הרעה והתרצה בה, מפני כן, זה האחר שלא התדבק ברעה ההיא זוכה להיות בעליו של העשר ההוא, זה מה שכתוב): "לרעתו" וכו',

[17] גם כתבו בספרים הקדושים, שישים האדם לב, אם לאחר פטירתו יתנו לו למעלה בידו ספר תורה כנהוג, ששואלין לו לאדם על כל מצוה בפרט, ובודאי יבוא לידי שאלה גם על מצוה גדולה זו, הינו (ויקרא כ"ה ל"ה): "וכי

עין שם. [17] על כן יתרחק האדם ממדת צר עין, וירגיל עצמו בכל ימיו להיות איש טוב ומיטיב לזולתו, ולא יפגם במדת החמלה, כדי שיחמלו גם עליו וייטיבו עמו, כמה דאת אמר (תהלים קכ"ה ד'): "היטיבה ה' לטובים וגו'". ויתבונן תמיד, שהמעות שנתן לו השם יתברך, לא בשבילו לבדו נתן לו, אלא שיעשה גם כן צדקה וחסד בממונו, וכמו שנביא לקמן מכתובים ומאמרי חז"ל, ואז טוב לו בזה ובבא.

פרק יא

בו יבאר בטול טענת העצלות, ועוד כמה עניני זריזות לעבודת השם יתברך

ויש אנשים שסבת מניעתם ממצות גמילות חסדים, איננו מפני שחס על ממון שלו [כחמשים רובלי כסף או מאה, כל אחד לפי ערכו], שיהיו בטלות, ולא יעשו רוח, רק שהוא עצל בדבר לטרח ולהלות ולחזר ולתבע, עד שיבוא לידי פרעון. ובאמת כשנתבונן בזה, היא הסבה הגדולה שבכל הסבות, המונע את האדם מעבודת השם יתברך, ועל ידה נשאר האדם ערם מתורה ומצות ומתשובה. כי מטבע העצל לדחות כל דבר ודבר [18]

ימוך אחיך וגו' והחזקת בו". אם קימה כדין, מה ישיב ואז יזכירוהו ויאמרו לו הבית דין של מעלה, וספר הזכרונות פתוח, זכר נא באותו זמן, באותו יום לחדש ההוא ישבת בביתך על כסא כבודך בשמחה, ואז בא בלילה אותו עני אליך, שהיה מתחלה בעל הבית, בבקשות ותחנונים שתלוה לו על משכון. והשבות לו ברגע: אי אפשי להלות לך. והלך בפחי נפש מאתך, ולא שמת אל לבך, שהוא היה מתיעץ עם אשתו בזה כמה ימים, אם ילך או לאו, כי מסוה הבושה מאד על פניו; והיה מתביש לילך ביום, ובא בלילה. גם חשב איזה משכון יתן, שיכשר לפניך; גם היה מכון השעות, שיהא שעת הכשר, שיבוא אליך בעתות הפנאי. ואתה בלי שהוי ובלי ישוב הדעת ברגע דחית אותו בשתי ידים לומר, אי אפשר למלאות משאלותיך. ואז נשבר לבו בקרבו כחרס הנשבר, ושב לביתו בבשת וכלמה. והנה קדם שחזר לביתו, היו מצפים עליו בניו ובני ביתו, מתי יבוא אבינו לנו, אולי יהיה לנו עוד שום תקוה. אבל כשבא בידים ריקניות מאתך, ישבו כלם לבכות ואמרו: מה יהיה אחריתנו מה יהיה סופנו הלא נגוע ברעב כלנו. ועל ידי בכיתם שעלתה אז למרום, נתגבר אז כח הדין על העולם מאד. וסוף דבר היה, שעל ידי זה שלא היה לו במה להחיות אנשי ביתו, החלש כחם מדי יום ביום ברעב, עד שהחלשים שבהם נעשו חולים על ידי זה, ויתר בני ביתו נעשו נודדים ללחם, ונתמוטט ביתו לגמרי. ועתה עמד בדין, והכר מעשיך, וראה מה גרמת במעוט חמלתך על האנשים העלובים ומרי נפש; כמה צער צערת למעלה את השם יתברך בזה, בעת שעלתה בכיתם למרום, וכמה נתגבר אז כח הדין על ידך, וכמה גזרות נסבב אז על ידי זה. וכשם שלא חמלת על העני, כך אין לחמל עליך. ונגזר דינו וענשו לפי ערך הסבות שנסבב אז על ידי מעוט חמלתו. ואיתא בויקרא רבה (פרשה ל"ד ט'): אמר ר' אבין: העני הזה עומד על פתחך, והקדוש ברוך הוא עומד על ימינו, דכתיב (תהלים ק"ט ל"א): "כי יעמד לימין אביון". אם נתת לו, דע, מי שעומד על ימינו, נותן לך שכרך; ואם לא נתת לו, דע, מי שעומד על ימינו, פורע ממך, דכתיב (שם): "להושיע משפטי נפשו". ועל כן ישכיל האדם להתבונן תמיד על צרת הדל, ויקים עליו מה שאמר הכתוב (תהלים מ"א ב'): "אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'".

[18] הג"ה. ונראה לי, שזהו כונת המדרש רבה בראשית פרשה כ"א ו': אין "ועתה" אלא תשובה, שנאמר (דברים י' י"ב): "ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך וגו'". ולכאורה היכן רמזו תשובה בתבת "ועתה" ובתבת "ליראה את ה'" נוכל לומר, שרמזו תשובה, אבל לא בתבת "ועתה". ונוכל לומר, דהכונה הוא זהו מה שכתבנו, דעקר כח היצר, שהוא מטעה להאדם לאמר: היום אין לך פנאי ללמד ולעסק במצות ולהתבונן בנפשך, איך לקים את התורה, למחר וליומא אחרא תעשה כל זה, שאז תהיה פנוי מטרדותיך. וכן כשיבוא מחר, מדחה אותו על מחר, וכן הולך כל ימיו ברעיון זה. וזהו מה שכתוב במשלי (ג' כ"ח): "אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך". "רעך" מרמז על יצר טוב, שהוא רע אמתי של האדם; והיצר הרע מדחה אותו תמיד על מחר. וזהו גם כן שרמזה התורה בפרשת תבוא, שכתוב (דברים כ"ו ט"ז): "היום הזה ה' אלקיך מצוך לעשות את החקים האלה ואת המשפטים ושמרת ועשית אותם בכל לבבך ובכל נפשך". וכן אמרו חז"ל (שבת קנ"ג.): ישוב היום, שמא ימות למחר וכו'.

למחר וליומא אחרא. וכבר אמר שלמה בחכמתו (משלי כ"ד ל"א): "על שדה איש עצל עברתי וגו' והנה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרלים וגדר אבניו נהרסה". ~(*) ואמרו חז"ל (ברכות ל"ב:): ארבעה דברים צריכין חזוק, ואלו הן: תורה ומעשים טובים, תפלה ודרך ארץ. הרי שמעשים טובים גם כן צריכין חזוק להרגיל את נפשו בהן תמיד. ואם מרפה עצמו, חס ושלום, אמרו חז"ל (ברכות ס"ג.) בשם שמואל, שאין בו כח לעמד ביום צרה [הינו, בעת שנתגבר איזה כח הדין על האדם], שנאמר (משלי כ"ד י'): "התרפית ביום צרה צר כחך"; ואמר הכתוב (שם ב' ד' ה'): "אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה; אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא". ועל כן צריך האדם להתנהג בעניני התורה והמצוה כמו בעניני העסק, כשמחזיק חנות וכיוצא, אינו מתעצל לישב אף בקר ולשקל לאחד, וכן לחזר ולשקל לשני, וכן לשלישי, אף שמכל אחד ואחד לא נשאר לו רוח, כי אם מעט מן המעט; ויושב ומצפה, מתי יבואו אצלו סוחרים; וכשבאים, מרב השמחה אינו מרגיש הקר. והכל מטעם שהוא חושב שזהו סבה לחייו, אף שהוא רק חיי שעה לבד. על אחת כמה וכמה בעניני התורה והמצוה, שהוא חיי עולם, כמה צריך האדם להיות זריז לרדף אחריהן ולהשיגן. וכמו שכתוב (הושע ו' ג'): "ונדעה נרדפה לדעת את ה'", ולא יכבד עליו הטרחה בזה. על כן, אף אם יקרה שהלוה מעצמו אינו משיב הגמילות חסד, וצריך להזכירו פעם ושתים, אף על פי כן אין להתרפות מחמת זה ממצות גמילות חסדים. דמיא דחנוני בחנותו, דכי בשביל שיש לו טרחה לתבע חובותיו, לא יחזיק חנותו? עוד ידוע הוא, שאין מסחר בלי הקפות, ואין מסחר בלי טרחה, ואין מסחר בלי הפסד לפרקים גם כן. מה תאמר, החנוני משתכר מזה? הוא משתכר מזה חיי הזמן, ואתה אחי משתכר מזה חיי הנצח, להיות עבור זה נפשך צרורה בצרור החיים את ה' אלקיך. גם הוא על ידי הטרחה, שהוא מטריח לגבות חובותיו, אף אם היה לו טרחה רבה בזה, לא נתוסף לו התשלומין מאומה על ידי זה. אבל בענייננו, כל מה שיש לו יותר טרחה על ידי מצות השם יתברך, יתוסף על המצוה יותר ויותר, כידוע, שלפום צערא אגרא. גם גביה זו היא סבה, שיכול עוד לחזר ולהלות פעם שניה.

ושמעתי בשם גאון אחד שאמר, שהאדם צריך לשער בנפשו שלשה דברים: אחד, שאין לו אלא יום אחד לחיות; גם שאין לו אלא פרק משניות אחד, או דף גמרא אחד, מה שהוא עוסק בו עתה; גם שהוא ישראל אחד, שהקדוש ברוך הוא מצוהו על קיום התורה, ובו תלוי קיום העולם. כי על ידי זה שיחשב, שיש לו רק יום אחד לחיות, יעשה כל מה שבכחו בתשובה ומעשים טובים, ולא יניח הדבר עד למחר. גם ממה שיחשב, שאין לו אלא מעט ללמד, ממילא שוב לא יתעצל בזה, לאפוקי (להוציא - מעצת) מהיצר, שמרחיב

הדבר בלבו, ואומר לו: כמה תהיה מכרח עוד לעמל משך זמן רב, עד שתגמר הסדר או המסכת, ועל ידי זה הוא מרפה ידו. גם ממה שיחשב, שעליו תלוי קיום העולם, יזדרז ביותר, לאפוקי מהיצר, שמטעהו ואומר לו: בודאי נמצא אנשים אחרים מקימי התורה כראוי, ויתקים העולם בשבילם. ובאמת, כבר אמרו חז"ל (סנהדרין ל"ז.), שחיב אדם לומר: בשבילי נברא העולם. וגם פעמים, שהעולם - חציו זכאי, וחציו חיב. וכשנתוסף חוטא אחד, הוא מכריע כל העולם לכף חובה על ידי זה. ולדעתי כל זה רמוז בתורה הקדושה בפרשת קריאת שמע (דברים ו' ה'): "ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך וגו'". והיאך תעשה עד שתגיע לזה "והיו הדברים האלה" (שם) - הינו, אותו המעט שהוא לומד עתה. "אשר אנכי מצוך" - הינו, שיחשב בלבו, שבעולם אין, רק הקדוש ברוך הוא והוא. "היום" הינו, שאין לו, רק יום זה לבדו. "על לבבך" הינו, השלשה דברים אלו יהיו לאדם על לבבו תמיד.

ועתה בכל זה נבאר היטב בעזרת ה' המדרש הנ"ל, דכונת הכתוב (דברים י' י"ב): "ועתה ישראל וגו'" הוא להזהיר להאדם, שלא ילך אחר טעות היצר, שמדחה לו הלמוד וההתבוננות בקיום התורה על זמן מחר. ולזה בא הכתוב ואמר: "ועתה ישראל מה ה' אלקיך שאל מעמך"; "ועתה" דיקא (דוקא). הינו, שבכל עת יחשב, מה השם יתברך שואל מאתו עתה. ובאמת הוא ענין נורא מאד, ושיך זה להאדם בכל ימי חייו. למשל: כשקם בבקר השכם, ומתישב בנפשו איך לעשות, אם לילך לבית המדרש להתפלל, או למלאכתו, שיך על זה מה שאמר הכתוב: "ועתה ישראל מה ה' אלקיך שאל מעמך"; בודאי שואל מעמו שילך להתפלל, ולא לעסוק בחפצו מקדם, כמו שאמרו חז"ל (ברכות י"ד.). ואחר שהתפלל ומתישב בנפשו, מה לעשות עתה, אם ללמד או לילך לביתו, בודאי לכתחלה המצוה, שילמד תכף אחר התפלה, כמבאר בארח חיים סימן קנ"ה (סעיף א'), אם לא שהוא אדם חלוש. ואחר שלמד ודורש מה לעשות עוד, בודאי עתה שואל השם יתברך מאתו, שילך לאכל לקים (דברים ד' ט"ו): "ונשמרתם מאד לנפשתיכם". ואחר שאכל, מצוה שילך לעסק קצת בדרך ארץ, וכמו שאמרו חז"ל (ברכות ל"ב:). ואחר שעסק, ושואל עתה מה לעשות עוד, בודאי עתה שואל השם יתברך שיחזר ללמודו, כיון שיש לו פנאי. כלל הדבר - ענין "ועתה" שיך להאדם בכל רגע מימי חייו, ולכל אחד כפי עניניו. וזהו שכתוב "שאל מעמך", הינו, שלזה שואל השם יתברך עתה מאתו, שילך ללמד תורה. ולזה שואל שילך לגמל חסד עם פלוני, כי נסבב לו עתה מצוה זו, ואי אפשר להתקים בלתו, וכן כהאי גונא בכמה ענינים. וכשילך באפן זה, יעבד להשם יתברך כל

ימיו על פי התורה. וזהו שכתוב (משלי ו' כ"ב): "בהתהלכך תנחה אתך". וזה מעורר לאדם להתגבר על יצרו ולשוב לה'. וזהו כונת המדרש הנ"ל.

[וכל זה רמזה לנו התורה, דכתבה (שמות כ"ב כ"ה): "אם חבל תחבל שלמת רעך וגו'", אחר הכתוב (שם כ"ד) ד', אם כסף תלוה". ואיתא במכילתא (פרשת משפטים פרשה י"ט), דבזה למדה התורה דרך ארץ, שתלונו, ואחר כך תחבל אותו. (והינו, ברשות בית דין כדאיתא בבבא מציעא (דף קי"ג:), דשלא ברשות בית דין, עובר על מה דכתיב (דברים כ"ד י'): "לא תבא אל ביתו לעבט עבטו", ואפילו בשוק אסור לחטף ממנו, כדאיתא בחשן משפט סימן צ"ז (סעיף ו'), עין שם). לאפוקי, דלא יטעה האדם לחשב: טוב יותר, שיהיו מעותי אבודים, ולא אצטרך שוב להטריח ולהלות. ולמדנו התורה דרך ארץ, שאדרבה, טוב יותר לתבע החוב עד שיבוא לידי פרעון, ואחר כך לחזר ולהלות].

הנה צירתי בזה הפרק רק איזה ענייני עצלות, שהיצר הרע מפיל על האדם, ובאמת, יש עוד הרבה והרבה סבות כיוצא בזה, שמחמת זה האדם נעשה עצל למצוה זו. ואין לו, רק לקח עצה מזריזות העולם לענייניהן, וכן נעשה בעסקנו הנצחי. וכשירגיל האדם להתנהג ככה, יתקים בו מה שאמר הכתוב (משלי ב' ה'): "אז תבין יראת ה' ודעת אלקים תמצא".

פרק יב

בו יבאר, שהאדם צריך לרדף אחר מצוה זו בכל יום

והנה אחרי שבארנו בפרקים שעברו, את גדל ענינו של מדת החסד, שהיא מועלת לאדם להאריך ימיו וגם לכפר עונותיו, והיא עומדת לו להציל אותו מכל הפגעים, והוא חוסה בצל השם יתברך לבדו, ולא בצל כנפי הכרובים, ואוכל פרות המצוה בעולם הזה, והקרן קימת לו לעולם הבא, וזוכה להיות לו בנים בעלי עשר בעלי חכמה וכו', גם הוא זוכה על ידה לעתיד לבוא בדין ושארי טובות נשגבות וכנ"ל. על כן כמה יש לו לאדם להתדבק במדה הקדושה הזו ולאהב אותה אהבה עזה, וכמאמר הכתוב (מיכה ו' ח'): "ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד". כי המצוה הזאת עומדת לו להאדם עד סוף כל הדורות וכנ"ל בפרק ד'.

ומאד צריך לזהר, שלא יחסר לו מדת החסד אפילו יום אחד מימי חייו, כמו שצריך איש הישראלי לזהר לענין קביעת עתים לתורה בכל יום. וכזה מצאתי בספר 'שער הקדשה' (חלק ב' שער ב') למורנו הרב חיים ויטל, שכתב, שהאדם צריך להתאונן בכל יום ולאמר: אוי לי, שהלך היום בלי תורה וגמילות חסדים. וענינו הוא, כי כח הקדשה נשלם על ידי השלשה עמודים תורה ועבודה וגמילות חסדים. ובעונותינו הרבים, כאשר חסר לנו עתה העמוד השלישי של עבודה מעת החרבן, ולא נשאר לנו, כי אם אלו השני עמודים, מכרחים אנו לחזקן ביתר שאת, ובזה יהיו נמחלים עונותינו. וכמו דכתיב (משלי ט"ז ו'): "בחסד ואמת יכפר עון". ואמרו חז"ל (ברכות ה'.): "חסד" - זו החסד, שנאמר (משלי

כ"א כ"א): "רדף צדקה וחסד וגו'". "ואמת" - זו התורה, שנאמר וגו'. וכמו שהשיב רבן יוחנן בן זכאי לר' יהושע בן חנניא (אבות דרבי נתן פרק ד' ה'), כשהיה אצל הר הבית, והיה מתאונן ואמר: אוי לנו, מקום שמתכפרים בו עונותינו, שהוא חרב. אמר לו: בני, אל ירע לך, יש לנו כפרה אחת, שהיא כמותה, ואיזה? זה גמילות חסדים, שנאמר (הושע ו' ו'): "כי חסד חפצתי ולא זבח". ועל כן, כיון שהם מכפרים עונות כמו הקרבנות, מכרח האדם להתדבק בהן תמיד, כי העונות מצויות תמיד, וכמו המזבח, שלא היה בטל אפילו יום אחד מהקרבת הקרבנות.

וכל זה אנו מדברים, שהיום שאין לנו מקדש וקרבנות, ובעונותינו הרבים, עונות מצויות, האדם מכרח ביותר למדה הקדושה הזו, כדי שיתכפרו עונותיו. אבל באמת, -אפילו בזמן שהיה המקדש קים, גם כן - היה צריך האדם להתדבק תמיד כל ימי חייו במדות הקדושות של טוב וחסד. ומקרא מלא הוא בתורה (דברים י"א כ"ב): "כי אם שמר תשמרון את כל המצוה וגו'"; (שם י"ט ט'): "לאהבה את ה' אלקיך וללכת בדרכיו כל הימים". וכבר בארנו בשם הספרי (פרשת עקב פסקה מ"ט), דהליכה בדרכיו הוא לאחז במדת השם יתברך שהיא רק לטוב ולחסד. וטעם לכל זה, כי ידוע מזהר הקדוש, שימי האדם שהוא חי על האדמה, כלם חיים וקימים לנצח, דהינו, שמכל יום ויום נעשה בריאה רוחנית קדושה, ולעתיד לבוא, בבוא זמנו להפקד מן העולם, באים כל ימיו למעלה עמו להעיד עליו לפני אדון הכל. ועל כן צריך כל אדם לזהר, שיהיו כל ימיו שלמים בקדשה. והינו, בלמוד התורה בכל יום, שעל ידי זה הוא בא לידי אהבת השם יתברך, וכמו דאיתא בספרי (פרשת ואתחנן פסקה ל"ג) על הפסוק (שם ו' ה'): "ואהבת את ה'", עין שם; וגם לידי קיום המצות, וכמו שאמרו חז"ל (קדושין מ':): גדול התלמוד שמביא לידי מעשה. וגם יראה להתדבק בכל כחו תמיד במדות השם יתברך, שהוא רק לטוב ולחסד. ועל ידי זה יזכה, שיאר ה' פניו אליו, וכמו דכתיב (ישעיה נ"ח י'): "ותפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע; (שם ח') אז יבקע כשחר אורך; (שם י"א) והשביע בצחצחות נפשך".

וזהו ענין מה שנמצא בדברי חז"ל בכמה מקומות: העוסק בתורה וגמילות חסדים, ולא אמרו: כל מי שלמד תורה ועשה חסד, להראות שצריך האדם להיות מצוי ורגיל תמיד בזה. וכענין שאמרו בבבא בתרא (דף ט':): כל הרגיל בצדקה וכו'. והביאו ראיה לזה ממה דכתיב (משלי כ', א כ"א): "רדף צדקה וחסד". הרי דמה שאמר הכתוב "רדף חסד", היינו, שרודף תמיד אחר מדה הקדושה הזו. והארכנו בכל זה לעקר הטעות, שנשתבשו בו איזה אנשים שחושבין, שמאחר שעשה פעם אחת גמילות חסד לאיזה איש, יצא בזה לכמה שבועות, אף שיש בכחו לעשות עוד טובות לשאר אנשים. כי אם בכל יום ויום מימי

חייו, אימתי שנזדמן לו המצוה הזאת, מחיב לעשותה, אם יש בכחו, ואפילו כמה פעמים ביום, וכמו שכתבנו בדיני הלואה בפרק א' דין ז', עין שם. והנה על פי הדברים האלה, כשיתבונן האדם בימים שעברו לו מימי חייו, ימצא, שרבם חסרים ממדה הקדושה הזו, ולפעמים חסרים גם מתורה. ויראה על כל פנים להתחזק ביתר ימי חייו לקדשם, שלא ילך יום אחד בלי תורה וחסד. ולא יהיה לפלא, היאך יוכל לקים ביום השבת מדת - החסד, דבאמת חסד כולל עוד הרבה סוגים לבד מהלו ה וכנ"ל בפתיחה.

ונוכל לראות גדלת אלו השני ענינים של תורה וחסד, שעל זה רמז השם יתברך בתחלת האל"ף בי"ת, להראות לנו, שאלו השני דברים הם העקרים הראשונים בעבודת השם יתברך. והוא מה שאמדו חז"ל (בשבת ק"ד.): אתו דרדקי האידנא לבי מדרשא ואמרו מלי דאפילו בימי יהושע בן נון לא אתמר כותיהו אל"ף בי"ת אלף בינה. [היינו, למוד התורה] גימ"ל דל"ת - גמל דלים. [היינו, שיגמל חסד עם הדלי. ו ף דגמילות חסד נוהג אף לעשירים, כדאיתא בסכה מ"ט: מכל מקום, המצוה ביותר הוא אצל העני. כדאמרינן בבא מציעא (ע"א.): עני ועשיר - עני קודם]. ומאי טעמא פשטא כרעא דגימל לגבי דל"ת? שכן דרכו של גומל חסד לרוץ אחר דלים, עין שם עוד. ה"א וא"ו - זהו שמו של הקדוש ברוך הוא. ונראה לי לבאר זה על פי מה שאמרו חז"ל (בבא בתרא ע"ה:): עתידים צדיקים שיקראו בשמו של הקדוש ברוך הוא, שנאמר (ישעיהו מ"ג ז'): "כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו'". וזהו הכונה אלף בינה, גמל דלים, היינו, תורה וחסד. הא ואו - זהו שמו של הקדוש ברוך הוא. הינו, שאז תזכה שיקראוך לעתיד לבוא בשמו של הקדוש ברוך הוא.

[כי גם הקדוש ברוך הוא לומד תורה בכל יום כדאיתא בעבודה זרה דף ג':, וזן ומפרנס לכל באי עולם בחסדו ובטובו, כמה דכתיב (תהלים קל"ו כ"ה): "נתן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו". ואיתא בתנא דבי אליהו רבה פרק י"ג, שהקדוש ברוך הוא אומר לאדם: בני, למה לא למדת מאביך שבשמים, שהוא יושב על כסא הכבוד שלו; שליש היום הוא קורא ושונה; ושליש היום הוא דן את הדין; ושליש היום הוא עושה צדקה וזן ומפרנס ומכלכל לכל באי עולם ולכל מעשה ידיו שבעולם וכו'. ואם אומר אדם להקדוש ברוך הוא: הייתי לומד תורה מבן שלש עשרה שנה ואילך. אומר לו הקדוש ברוך הוא: מה תורה עשית? [הינו, שיאמר לו מה שקרא ושנה כדאיתא בתנא דבי אליהו במקום אחר (פרק א')]. ומה מעשים טובים תפסת? והלא עסקת בשיחה בטלה ודבורים שאינם ראויים והגונים? שנאמר (עמוס ד' י"ג): "כי הנה יוצר הרים ובורא רוח ומגיד לאדם מה שחו", עין שם עוד].

וראה עוד את גדל שכר של תורה וחסד, שבגמרא דורש שם כל האותיות כסדרן. ואמר שם (שבת ק"ד.) על האותיות זין חית טית יוד כף למד: אם אתה עושה כן, הקדוש ברוך הוא זן אותך וחן אותך ומיטיב לך ונותן לך ירשה [הינו, מה שאמרו בבא קמא (י"ז.): כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים וכו', וזוכה לנחלת יששכר וכו', עין שם], וקושר לך כתר לעולם

הבא. וכונת כל זה, הינו, שלא יחשב האדם, שעל ידי עשית צדקה וחסד, יתמעט ממונו, ויתמעט ממילא מזונותיו. וכן כשיעסק בתורה, מאין יהיו מזונותיו. לזה אמר, הקדוש ברוך הוא זן אותך. הינו, אדרבה, על ידי צדקה וחסד נתוסף לו ברכה בנכסיו. [וכמו שאמרו חז"ל (תענית ט'.): עשר בשביל שתתעשר, וכן לענין חסד, וכמו שכתבנו למעלה בפרק שמיני]. וכן לענין למוד התורה, כשאדם לומד תמיד, חס ושלום, לא יהיה לו זה חסרון; וכמו שאמרו חז"ל (ילקוט שמעוני בשלח רמז רס"א), שעל זה צוה הקדוש ברוך הוא לגנז צנצנת המן להראות לדורות הבאים.

וזהו מה שהראה ירמיה הנביא לישראל, שהקדוש ברוך הוא יכול לזון כל הכלל, כשיעסקו בתורה, אפילו בלי שום סבה טבעית, וכמו בימי קדם, וכמו שפרש רש"י שם (שמות ט"ז ל"ב), עין שם. וזהו מה שדקדק ואמר, הקדוש ברוך הוא זן אותך. הינו, שמזונותיו יהיו למעלה מדרך הטבע. ומה שאמר (בשבת שם), וקושר לך כתר לעולם הבא, הינו, שהקדוש ברוך הוא בכבודו כביכול יכתיר לו כתר, וכאדם האוהב את בנו יחידו, שמיפה לו בעצמו. וזהו מה שכתוב (שמואל א', ב' ל'): "כי מכבדי אכבד" [הינו, כביכול הקדוש ברוך הוא בעצמו יתן לו הכבוד, ולא על ידי שליח], "ובוזי יקלו" [הינו, שאין הקדוש ברוך הוא יעשה בעצמו הקלון, רק יסתיר פניו מהם, וממילא יהיו לבזיון ולכלמה], כי מדה טובה מרבה ממדת פרעניות.

פרק יג

בו יבאר גדל ענין המפריש מן קצת ממונו לגמילות חסדים

הנה אחר כל הדברים והאמת האלה, שבארנו בפרק העבר את גדל מדת החסד, וחיובו בכל עת שמזדמן לפניו, וגם הראינו לכל את בטול טענת היצר, שרוצה להפריע מזה, מה נכון הוא לאדם, שברכו ה' במעשה ידיו, להפריש מקצת ממונו [מאה רובלי כסף או מאתים, ולעשירים כפי ערכם, כל אחד כפי השגת ידו] על גמילות חסדים קבוע בביתו. וזהו תועלת גדול לכמה ענינים: אחד, שידוע שהיצר בא לאדם בכמה תואנות ועלילות להפריע אותו ממצוה זו, וכאשר נתבאר בפרקים שעברו. וקשה מאד לאדם תמיד להתגבר על יצרו, ואפילו אם ירצה בעצמו, פעמים שאנשי ביתו לא יניחוהו, ויטילו ספק על כל מי שיבוא אליו. מה שאין כן, אם יהיה אצלו ממון מפרש לקים בו תמיד מצות גמילות חסד, אז יהיה נקל לו זה הענין לקימו תמיד כדין.

וידעתי, שיחשב הקורא בנפשו: מה לי להפריש על גמ"ח ולהלות בפרוטרוט כדרך גמ"ח הנעשה בכל עיר? יותר טוב, שאלוה לפי כחי לבעלי בתים גבוהים סך גדול בבת אחת, שגם זו היא מצוה, כידוע, שגמילות חסד הוא לעניים ולעשירים. אבל באמת הוא טעות.

אחד, שמצוה יותר להלות לעני מלהלות לעשיר, כמו שאמרו חז"ל (בבא מציעא ע"א.) על הפסוק (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה את העני עמך": עני ועשיר - עני קודם. וכיון שזה האיש, לא השיג ידו, רק להפריש מאה רובלי כסף מממונו על גמילות חסדים, אם ילוה זה המאה רובלי כסף לעשירים, לא יהיה לו עוד מה להלות לעניים. ועוד, כבר אמר הכתוב (משלי ב' ד' ה'): "אם תבקשנה ככסף וגו'; אז תבין יראת ה'". וידוע הוא מענין המסחר, שפדיון שהוא לאחדים, כשתתקבץ למאה רובלי כסף, עולה הרוח הרבה יותר מפדיון מאה רובלי כסף בפעם אחד. ואף כאן בענייננו, כשיעשה גמילות חסד מאלו המעות, וילוה לכל אחד מעט מעט מזה כמנהג, יכול לקים באלו המעות כמה וכמה מאות מצות עשה דאוריתא בכל שנה. מה שאין כן, אם ילוה סך גדול לאחד, לא יתקבץ בהמשך הזמן רק איזה מצות.

גם ידוע הוא, מה שאמר התנא (אבות פרק ג' ט"ו): ובטוב העולם נדון, והכל לפי רב המעשה [הינו, שהעולם נדון לפי רב מעשיהן, ואם היו לטוב, יצאו זכאין בדינם]. וכתב הרמב"ם: מה שלא אמר, 'לפי גדל המעשה', מפני כי נכון הרבה יותר, שיפעל האדם לטוב פעלות רבות, אף שכל פעלה בפני עצמה היא קטנה, משיפעל האדם פעלה אחת גדולה. הדמיון; אם יתן אדם צדקה לעניים רבים, לכל אחד מעט מעט, עד שנתקבץ לרובל כסף אחד, והשני התגבר על יצרו ונתן לעני בן טובים אחד רובל כסף שלם; אף שזה עשה גם כן כדין, שלזה היה צריך לתן רובל כסף שלם, מכל מקום זכותו של ראשון הוא הרבה יותר גדול, כי על ידי שפועל האדם פעלות הטובות, כפי מה שצונו השם יתברך, נפשו של אדם מתעלה על ידי זה, כי השיג בנפשו קנין טוב, וגם מתקדש בשביל זה; וכמו שכתוב (במדבר ט"ו מ'): "למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לאלהיכם". וזה הראשון הרגיל נפשו לטוב על ידי פעלות הרבות, והשיג קנין חזק לנפשו הרבה יותר מהשני, שלא התגבר על יצרו, רק פעם אחת. ועל כן למעלה בחשבון המצות, לא נחשבת רק אחת. ואם כן בענייננו גם כן, כשיפריש איזה סך על מצות גמילות חסד להלות בפרוטרוט לכל איש, יעלה בהמשך הזמן לכמה מאות מצות. מה שאין כן, כשילוה בפעם אחת לאנשים גבוהים.[19]

[19] הג"ה. וידעתי גם כן, שרצון האדם יותר להלות לעשירים, שבזה אינו מצוי ההפסד כל כך; מה שאין כן לאנשים הדחוקים, אף אם הוא לעת עתה בטוח אצלו, או שנוטל ממנו משכון, בהמשך הזמן יקרה שנפחת המשכון משויו, ונתבטל הבטוחות שלו. אבל מכל מקום, כשנתבונן בזה, גם זהו טענת הבל, דמפני זה הטעם גופא הצרכה התורה להזהיר ולומר, דעני ועשיר - עני קודם. ובאמת, על טענות אלו וכיוצא בהן נאמר (דברים ט"ו ט'): "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע וגו', ורעה עינך באחיך האביון וגו'". הינו, דמפני שהוא אביון, על כן ימשך החוב עד השמטה, וקרוב לבוא לידי הפסד. וסיימה התורה על זה (שם י'): "נתון תתן לו וגו' כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלקיך בכל מעשך וגו'".

גם שעל ידי שיהיה לו מעות מפרש לזה, תהיה המצוה יכולה להתקים תמיד על ידי אנשי ביתו, אפילו בעת שהוא עוסק בעסקיו בדרך, או שהוא ישן. גם שממנו ילמדו אחרים גם כן לעשות כן, וירצה עבור זה לפני ה', כי הוא הביא לזה. וזהו טעם מאמרם (אבות פרק ד' משנה י"ב): ר' שמעון אומר, שלשה כתרים הן: כתר תורה, וכתר כהנה, וכתר מלכות, וכתר שם טוב עולה על גביהן. לפי שעל ידי השם טוב, שיוצא על האדם על ידי מעשיו הטובים, הכל רוצין להתדבק במעשיו, ושם שמים מתקדש על ידי זה. ונראה לי, שזהו מה שאמרו חז"ל (שבת קנ"ג.): איזהו בן עולם הבא? (ישעיה ל' כ"א): "ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר זה הדרך לכו בו".

ואיתא במדרש משלי פרשה כ"ב על הפסוק (משלי כ"ב א'): "נבחר שם מעשר רב": בוא וראה, כמה שקול הוא שם טוב, שאפילו יש לו לאדם אלף דינרי זהב, ולא קנה שם טוב - לא קנה כלום. והטעם, דמדלא קנה שם טוב, מסתמא לא עשה צדקה וחסד בממונו, אם כן, מה הועיל לו כל קניניו? ורק שיצטרך לתת עליהן דין וחשבון, על שלא עשה בו רצון המפקיד. כי באמת, הממון הרב, שיש ביד האדם יותר מכדי ספוקו, הוא רק פקדון אצלו מאדון העולם, שעשהו אפוטרופוס, על זה לרחם על האמללים ולגמל חסד עם הצריכים לזה. וכמו שכתב האלשיך על הפסוק (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך": ודומה אל הכותב נכסיו לאחד מבניו, שלא עשאו אלא אפוטרופוס דאמדן דעת הוא, שלא יניח את כל השאר ריקנים; נמצא חלק כל אחד כפקדון אצלו. כן הוא בזה, השם יתברך העשיר את אחד, היתכן שהניח את השאר ריקם, והלא גם הם בניו? אלא אפוטרופוס מנהו לזון את הדלים, וחלק הדלים אצלו עודף על חלקו, עד כאן לשונו. וזהו מה שאמר הכתוב: "את העני עמך", הינו, מה שצריך להעני על הכרח שלו, הוא מנח בנכסיך עבורו, על כן אין למנע ממנו.

ואפילו אם על ידי שהוא עוסק תמיד במצוה זו, יארע לו לפעמים הפסד על ידי זה איזה רובלי כסף, אל יפל לבו עליו על ידי זה. כי ידוע שאי אפשר לשום עסק בעולם, חנות או שאר עסק גדול או קטן, שלא יארע בו על ידי ההקפות וכהאי גונא שום הפסד, כי העסק, שהוא בטוח בו מהפסד, הרוח הוא קטן למאד, ואפילו הכי כל העולם עוסקין יום ולילה, כי אין צרך להביט על ענין פרטי, שנסבב בעסק לפעמים, רק על כלל העסק, אם הוא עסק טוב. כן בענייננו, אין צריך לצער על ענין פרטי שנסבב לפעמים, כיון שהעסק בדרך כלל הוא עסק טוב.

וטוב שיסכים בעצמו להוציא אל המדה הקדושה הזו בכל שנה לערך ארבעה וחמשה רובלי כסף, ובאדם עשיר לפי ערכו. ואז אפילו אם יסבב לפעמים איזה הפסד על ידי

המצוה, אל ירע לבו עליו, כיון שכבר קבל עליו זה. וכמו שאין מצטער על שמוציא מנכסיו על מצות תפלין.[20]

גם ידוע מה שאמרו חז"ל (בבא בתרא י'.): כשם שמזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה, כך חסרונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה. זכה - (ישעיה נ"ח ז'): "הלוא פרס לרעב לחמך"; לא זכה - "ועניים מרודים תביא בית". כי הא, דבני אחתה דרבן יוחנן בן זכאי, חזא להו בחלמא דבעו למחסר שבע מאה דינרי. עשינהו ושקל מניהו לצדקה (כמו זה שבני אחותו של רבן יוחנן בן זכאי, ראה להם (ריב', ז) בחלום שצריכים להפסיד שבע מאות דינרים, הכריחם ולקח מהם לצדקה). פש ביהו שיבסר דינרי. כי מטא מעלי יומא דכפורי, שדרו דבי קיסר שקלינהו נקטינהו. אמר להו רבן יוחנן בן זכאי: לא תדחלו, שיבסר דינרי גביכו, שקלינהו מניכו. (נשאר אצלם שבעה עשר דינרים. כשהגיע ערב יום הכפורים שלחו חילים של בית הקיסר ולקחום. אמר להם רבן יוחנן בן זכאי: אל תיראו, שבעה עשר דינרים אצלכם, לקחום מכם). אמרו לה: מנא ידעת? אמר להו: הכי חזאי לכו בחלמא. אמרו לה: אמאי לא -אמרת לן דניתבינהו? אמר - להו: אמינא, כי היכי דתעבדו מצוה לשמה. (אמרו לו: מהיכן ידעת? אמר להם: כך ראיתי לכם בחלום. אמרו לו: למה לא אמרת לנו שנתנם? אמר להם: אמרתי בכדי שתעשו מצוה לשמה).

ונבאר את המאמר הזה: מהו לשון 'חסרונותיו'? וכי אדם מכרח שיהיה לו חסרונות תמיד מנכסיו? לא יתן לו השם יתברך, ולא יקצב לו חסרונות. אך הענין הוא, כי באמת אין אדם צדיק בארץ בשלמות, ומכרח להנקות מחטאיו ולסבל יסורים עבור זה, אך הקדוש ברוך הוא בחסדו מחליף זה על איזה הפסד בנכסיו. וכמו דאיתא בתנא דבי אליהו (רבה ריש פ"ב): בכל יום אדם נמכר, ובכל יום אדם נפדה, שנאמר (תהלים ל"א ו'): "בידך אפקיד רוחי פדית אותי וגו'". והכונה כמו שכתבנו למעלה (פרק ד'), שבכל יום, כשהנפש עולה למעלה וחותמת על כל מה שעשתה ביום, גורמין העונות, שנמסרה ביד החיצונים [ומכירה לשון מסירה הוא, וכדכתיב (שפטים ד' ט'): "כי ביד אשה ימכר וגו'"]. אבל הקדוש ברוך הוא ברחמיו פודהו מן הענש הגדול, ומחליף זה על איזה צער קשה, - או גרעון בנכסיו. ומי שהוא זוכה נגרע מנכסיו על ידי איזה מצוה, כגון צדקה וחסד וכהאי גונא. וגרעון כזה

[20] הג"ה. גם ממה שידוע, שבעונותינו הרבים, כהיום אינם נותנים מן השמים עשירות לזמן הרבה, רק לאיזה מן השנים (ופעמים חס ושלום לאיזה מן החדשים), כי הגלגל החוזר בעולם הוא רק במהרה, בעונותינו הרבים, וכמעט אין מצוי איש עשיר, שיחיה כל ימיו בעשרו. והסבה לזה מבאר אצלנו במקום אחר. אם כן מהראוי למי שהוא חכם ומבין מדעתו, שבעוד שהפקידו אותו מן השמים לאפוטרופוס על המעות, ונתנו תחת רשותו, שיראה לעשות מהם צדקה וחסד, וקרוב הדבר מאד, שיהיה זה לו לתועלת, שלא יטלו הפקדון ממנו וישאר בעשרו, אחרי שהוא מתנהג בהם כשורה. ואפילו אם חס ושלום יגרם איזה עון, שיטלו ממנו המעות בחייו כמו מחברו, הלא על כל פנים מה שחטף מזה ועשה צדקה וחסד - זהו שלו.

יפה הוא מצדי צדדים: א. שהרויח מצות עשה דאוריתא, והחליף סבין באבנים טובות. גם שמצוה שהוציא עליה מעות, מדרגתה הרבה יותר גבוה, ממצוה שהיא בריקניא, כמבאר בזהר הקדוש פרשת תרומה. גם שההפסד שבא לו על ידי המצוה, הוא רק לפי שעה, כי לבסוף בודאי ישלם לו הקדוש ברוך הוא את הגרעון בכפלים, וכמו שכתוב (דברים ט"ו י): "ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלקיך בכל מעשך וגו'". [21] הנה הארכנו בכל אלה, כדי שיבין האדם את אשר לפניו, אחרי שסוף דבר הוא, שכל אדם מכרח שיהיה לו הפסד וגרעון בנכסיו כדי לנכות מעונותיו, ולא יצטרך, חס ושלום, לענש הגיהנם, או שארי ענשים גדולים. מה לו לאדם להיות ידיו קפוצות מצדקה וחסד, ואז, חס ושלום, יצטרך בעצמו להביא העניים המרודים לביתו, או לרופאים, וכמאמרם (שיר השירים רבה ו' י"א): ביתא דלא פתוח לעניא - פתוח לאסיא (בית שלא פתוח לעני, פתוח לרופא). הלא טוב לו לאדם להיות חכם בראשיתו, להיות ביתו פתוח לעניים, וכן להפריש ממונו ולעשות חסד, ואז יהיה טוב לו בכל האפנים.

ולעניות דעתי נראה לבאר בפשוטו ובדרך דמיון: ראובן השתדך עם שמעון, והבטיח ראובן לבנו לתן אלף זהובים, וכן שמעון לבתו. וקבע זמן חתנה על ראש חדש ניסן, והשלשת המעות על חדש אדר. ויהי איזה ימים מקדם זה הזמן, פגע ראובן לשמעון ברחוב ואמר לו: שמעתי עליכם, שאותם האלף זהובים שאתם צריכים להשלישם, הוצאתם אותם על עסק פלוני ופלוני, וכי אתם רוצים לסתר השדוך. ויען שמעון ויאמר: חס ושלום, ממני לא יהיה סבה לבטל השדוך, ופחדכם הוא על חנם. לכו עמי לביתי ואראה לכם, כי הם מנחים צרורים בתוך התבה ומוכנים להשלישם לראש חדש אדר כאשר קבענו; והעקר, אהובי מחתני, אבקש מכם, שמכם לא יהיה סבה לסתר השדוך, כי נודע לי בברור, שאתם רוצים להוציא כל מעותיכם על עסק פלוני ופלוני, אבל ממני לא יהיה שום סבה. כן הוא בזה: התורה התחילה בפרשה הקודמת לזה (דברים י"ד כ"ב-כ"ג): "עשר תעשר וגו'; ואכלת לפני ה' אלקיך מעשר דגנך". עין ברש"י, דהכתוב מירי בשני

[21] הג"ה. מכלל הדבר, יש לו לאדם לידע, דעל ידי מצוות השם יתברך שיקים כדין, בודאי לא יבוא לאדם שום ריעותא; ואפילו אם לפי עינו, נתהוה לאדם איזה ריעותא, יהיה נכון לבו בטוח, שבודאי ישלם לו הקדוש ברוך הוא כפלים ממקום אחר. והעקר צריך האדם לזהר, שלא יגרם הוא לעצמו על ידי פעלותיו הרעות והמגנות, לבוא לידי הפסד ועניות; כי יש הרבה דברים, שמביא לאדם לידי עניות, כמו שאמרו חז"ל בסכה (דף כ"ט:): בשביל ארבעה דברים נכסי בעל הבית יורדין לטמיון, עין שם. אבל על ידי מצות השם יתברך בודאי לא יעשה אביון חס ושלום. ואמרתי על זה רמז נאה בתורה, במה שכתוב בפרשת ראה (דברים ט"ו ב' ה'): ["וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה']; את הנכרי תגש ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך; אפס כי לא יהיה בך אביון כי ברך יברכך ה' בארץ וגו'; רק אם שמוע תשמע בקול ה' אלקיך לשמר לעשות וגו'". דהאי "אפס" אין לו שום באור לפי פשט הכתוב, ומה שיך זה לפסוק הקודם ורש"י פרש, דהאי "אפס" קאי אפסוק שאחריו, הינו, מתי לא יהיה בך אביון "כי ברך יברכך ה' וגו'"; "רק אם שמוע תשמע".

מעשרות, מעשר ראשון ושני, ואחר כך מתחיל פרשת (דברים כ"ו י"ב): "כי תכלה לעשר", דמירי בהפרשת מעשר עני, בשנה השלישית תמורת מעשר שני, כדפרש רש"י שם. הרי דבכל שנה צריך להפריש חומש מן השדה; וידוע דעל פי הנהגת העולם הוא עקר רוח של השדה, דארבע הידות הוא לזריעה ולאכילת פועלים, כדמוכח קראי בפרשת ויגש (בראשית מ"ז כ"ד): "ונתתם חמישית לפרעה", עין שם. ואחר כך מתחיל הפרשה (דברים ט"ו א'): "מקץ שבע שנים תעשה שמטה"; הרי דנגרע מעסק השדה חלק שביעי, לבד שני מעשרות הנ"ל; אם כן סך הכל נגרע קרוב לשלישית השדה.

אם כן יאמר האומר חס ושלום, שעל ידי מצוות התורה לא יוכל להמצא שום עסק בעניני השדה, ורק בכסף יכול לעסק. ואחר כך בארה התורה דין שמטת כספים ואמרה (דברים ט"ו ב'): "וזה דבר השמטה שמוט כל בעל משה ידו וגו' ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך". ופן יאמר האומר חס ושלום, שהאדם מכרח להיות אביון על ידי קיום התורה; כי בשדה נגרע קרוב לשליש, וכשנעשה עסקים אחרים - השמטה מקלקלת אותם; סימה התורה תכף ואמרה (שם ד'): "אפס כי לא יהיה בך אביון כי ברך יברכך ה'". רוצה לומר, הזהר שלא תהיה אתה בעצמך הסבה לאביונותיך, כי הרבה דברים שאדם גורם בעצמו להיות אביון וכנ"ל; אבל ממני לא תהיה אביון, "כי ברך יברכך ה' בכל מעשיך וגו'". הינו, שאני אתן לך ברכה, ותשלים לך את הכל; "רק אם שמוע תשמע בקול וגו'". הינו, שברכתי תלויה דוקא בקיום התורה. וכהאי גונא בארה התורה בפרשת בהר ואמרה (ויקרא כ"ה כ'-כ"א): "וכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעת הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו; וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים". וכן כהאי גונא בכל ענין וענין צריך האדם לידע, שעל ידי קיום התורה לא יסבב לו חס ושלום שום ריעותא; ואם לפי עינו נראה לו, שבמקום הזה נסבב לו הפסד על ידי קיום התורה, יסבב לו בודאי טובה במקום אחר. ונוכל להמתיק זה בדברי חז"ל (סנהדרין צ"ט:), שאמרו על הפסוק (משלי ט"ז כ"ו): "נפש עמל עמלה לו": אתה עמל על התורה במקום הזה, והתורה עומלת לך במקום אחר.

פרק יד

בו יבאר עוד מענין זה

ועתה נחזר לענין עשית גמילות חסדים הנ"ל. הנה ידעתי, כי עדין לא סקלנו את הדרך מכל וכל, כי עדין היצר יבוא בפנים אחרים, ויאמר: מה לי להיות צדיק וחסיד יותר מכל? הלא פלוני ופלוני, שהם עשירים יותר ממני, אינם דואגים כלל על ענין רדיפת צדקה וחסד, אלא כל אחד צובר הון להנחיל לבניו אחריו, ואף אני כמותם; ולפרקים אעשה

גם כן טובה לאנשים. אף אני אשיב לך: אלו היו באים לך שני אנשים, והיו מציעים לפניך על איזה קנית חצר טוב; והיו מבטיחים לך, שבזו הקניה תתעלה בהמשך הזמן במעלה עליונה מאד. והאנשים ההם מפרסמים בכל העולם לאנשים נאמנים, ובקיאים הרבה בעניני מסחר החצרות הגדולות; וגם אתה מכירם בעצמך, שמדבריהם לא יפל צרור ארצה. ובינתים בא גם כן אחד המיחד, שהוא ראש לכל הסוחרים, שמעולם ועד עולם, ושבח גם כן את העסק מאד ומאד; הלא חיש מהר היית זריז בקנית החצר ההוא, אף שהיית צריך להוציא על זה כמה אלפים רובלי כסף לעת עתה, ולא היית חושב כלל, שהמסחר ההוא יותר טוב לפני גבירים גדולים, שלהם יאות ההצלחה, ולא לי הקטן באנשים. ואדרבה, היית שמח וטוב לב על שהזמין לך השם יתברך, שתוכל לעלות במעלה עליונה לקנות לך שם כשם הגדולים אשר בארץ.

כן אחי, בענין הזה: המסחר הזה של רדיפת החסד בכל הכח, כבר תירו לנו שני אנשים גדולים אשר בארץ, המפרסמים בכל העולם לנאמנים ובקיאים בכל חכמה מאד, והם: אברהם אבינו עליו השלום ושלמה המלך עליו השלום. והם שבחו לנו את העסק הזה של רדיפת צדקה וחסד במאד מאד, וגלו לנו שבזה נעלה בהצלחה עליונה. הראשון בזה היה אברהם אבינו עליו השלום, שהחזיק במדת החסד בכל כחו, להיטיב לבני אדם, הן בעניני הרוחניות שלמדם לדעת את ה'; הן בעניני אכילה ושתיה והכניסם לביתו בכל עניני כבוד והכנעה לפניהם, וגם נטע אשל עבורם, שזהו הכל ממדת החסד והטוב; וגם צוה לבניו אחריו, שילכו גם כן בדרך הזה, ושיצליחו בזה, כי בזה יבואו עליהם כל הברכות שברכו ה'.

וכן שלמה המלך עליו השלום אמר לנו, שמי שהוא רודף אחר צדקה וחסד, ימצא חיים צדקה וכבוד (משלי כ"א כ"א). [ואם לא יעשה מצוה זו בקביעות, רק בהזדמנות, מה רדיפה שיך בזה?] וביותר, שהקדוש ברוך הוא אשר הוא התיר הגדול, המתנשא לכל לראש, הוא הסכים על העסק הזה שהוא טוב מאד. וכמו שנאמר (בראשית י"ח י"ז-י"ט): "וה' אמר המכסה אני מאברהם -אשר אני עשה; ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום וכו',; כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם וגו'". ומן הפסוק הזה יליף בגמרא (יבמות ע"ט.) לענין גמילות חסד, משום דצדקה וחסד אחד הוא להיטיב לזולתו, ומה יש לנו עוד לדבר בזה?

וגם גלה לנו הכתוב, שקנית המסחר הזה הוא טוב גם להנחיל הזכות לזרעו אחריו עד סוף כל הדורות. וכדכתיב בקרא (תהלים ק"ג י"ז): "וחסד ה' מעולם ועד עולם על יראיו",

שהוא קאי על המחזיק במדת החסד, כדאיתא בירושלמי דפאה (ג'.). ולא כמו שאר קנית חצר דעלמא, שמצוי להתגלגל מיד ליד, אפילו בחייו, וכל שכן לאחר מותו.

בוא נא וראה, מה דאיתא במסכת כלה (פרק א'): אמרו עליו, על ר' טרפון, שהיה עשיר גדול, ולא היה נותן מתנות לאביונים [רוצה לומר, שלא היה ותן כראוי לפי עשרו]. פעם מצאו ר' עקיבא; אמר לו: רבי, רצונך שאקח לך עיר אחת או שתים? אמר לו: הן. מיד עמד ר' טרפון ונתן לו ארבעה אלפים דינרי זהב. נטלן ר' עקיבא, וחלקן לעניים. לימים מצאו ר' טרפון; אמר לו: היכן העירות שלקחת לי? תפסו בידו והביאו לבית המדרש; והביא ספר תהלים והניחו בפניהן, והיו הולכין וקוראין, עד שהגיעו לפסוק זה (קי"ב ט'): "פזר נתן לאביונים צדקתו עמדת לעד"; אמר לו: זו העיר שקניתי לך. עמד ר' טרפון ונשקו, ואמר לו: רבי אלופי, רבי - בחכמה, ואלופי - בדרך ארץ, והוסיף לו ממון לבזבז. ור' עקיבא, חס ושלום, לא היה משקר מתחלה לר' טרפון במה שאמר לו, שיקנה עבורו עיר אחת, רק כונתו היה על המלאכים והיכלות העליונין, שנבראו מן המצוה הקדושה ההיא, שקיומם הוא לנצח [והם גם כן נקראים בשם עיר, כדאיתא במדרש (משלי פרשה כ"א) על הפסוק (משלי כ"א כ"ב): "עיר גברים עלה חכם": "עיר גברים" - עיר של מלאכי השרת; "עלה חכם" - זה משה, עין שם]. והכבוד שאדם מ כבד שם על ידי זה, הוא גם כן לנצח. וזהו שכתוב (תהלים קי"ב ט'): "צדקתו עמדת לעד קרנו תרום בכבוד וגו'". ור' טרפון, שנודע לו זה לבסוף, גם כן לא הקפיד עליו, חס ושלום; אדרבה, הוסיף בו אהבה, ונשקו על ראשו, שהחליף לו חצרות זמניים בהיכלות הקימים. הנה אם כן, מה ראוי ונכון לכל אדם, שיראה לבנות לו בית נצחי לנפשו בעודו בחייו, והוא היכל החסד.

ולא נשאר לנו, רק מה שהיצר הרע מסית לאדם, שצריך לרבוי המעות כדי להנחיל הרבה לבניו אחריו. וגם זהו טענת הבל, דכי מפני שהוא אוהב לבניו, יהיה אכזרי על עצמו? הלא גם על עצמו יש לו לרחם. הגע עצמך, אלו אחד נגזר עליו, עבור שהיה מורד במלך, בענש יסורים קשים ומרים, שיעמידוהו על גחלי אש, או בענש כסף - היעלה ספק על לב איש, שיותר טוב שיתיסר ביסורי מות, ולא יתן כספו מפני רחמיו על בניו? הלא עור בעד עור וכל אשר לו יתן בעד נפשו. ואפילו אם היה העונש, שיתן כל אשר לו, וכל שכן, אם היה הענש שיתן רק מחצה או שלישית נכסיו, בודאי בלב שמח היה עושה כדי להנצל מאלו היסורים הקשים, ולא היה נותן בלבו כלל, על שעל ידי זה לא ישאר כל כך ממון לבניו. ואם אחד היה מיעצהו לעשות בהפוך זה, לכסיל ופתי היה נחשב בעיניו. ואתה בן אדם, בין תבין את אשר לפניך. הלא ידוע הוא שענש הגיהנם קשה ומר מאד, עד שכל העוברין בו, מורידין דמעות כמעין של שיתין, כמו שאמרו חז"ל (ערובין י"ט.).

וכן שארי דינין, שעוברין על האדם אחר פטירתו, גם כן קשין הן למאד. והאדם בחייו יכול לתן כפר לנפשו, שימלט מזה, והוא שישכיל עצמו תמיד, איך להיטיב עם העני בצדקה או בחסד, וכדכתיב (תהלים מ"א ב'): "אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'"; ואין רעה אלא גיהנם, שנאמר (משלי ט"ז ד'): "וגם רשע ליום רעה" - איך לא יחוס האדם על עצמו להנצל מן הגיהנם ושאר ענשים קשים ההם? ובתנא דבי אליהו (רבה פרק כ"ז) איתא על הפסוק (ישעיה נ"ח ז'): "ומבשרך לא תתעלם": דהינו, שהאדם לא יתעלם מלהיטיב ולרחם על עצמו. [22] וכל זה הוא מכון כדברינו אלה. הרי סלקנו בעזרת ה' כל הטענות שיפלו בזה.

וכבר אמרו בכתבות (ס"ז:) על קדשת מר עוקבא עליו השלום, לאחר שעשה צדקות גדולות הרבה מאד בחייו, אמר בשעת מותו: ארחא רחיקא וזודין קלילא (פרוש: יש לו לילך בדרך רחוק מאד, ומזונותיו שהכין הם מועטים). קם ובזבז לפלגא דממונה (פרוש: פזר ונתן חצי כל ממונו ורכושו לצדקה). ורבותינו ז"ל שאמרו (שם): המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, אמרו בגמרא (שם): הני מלי מחיים; אבל לאחר מיתה יבזבז ויבזבז. ולא היה לזה החכם עליו השלום דעת השוטים והכסילים, שאינן חסים על חיי נשמתם, ומניחים הכל ליורשים, כי אדם קרוב אצל עצמו וכו'; ומי יחוש ויחוס על נשמתו העניה חוץ ממנו ! והנה מר עוקבא, שהיה אחד מארזי הלבנון אדירי התורה, אמר ועשה כך; מה יאמרו ויעשו אזובי קיר ! על כן ראוי למשכיל לברר לעצמו חלק יפה בראש, ויתן חלקו בנעימים, כמו שאמרו החכמים השלמים (ב"מ ס"ב.): חייך קודמים. כי מה יתן ומה יוסיף זה שלמות לנשמתו העלובה, כשיניח לבניו כל טרחו וכל מאדו, והוא יהא משלך בבור תחתית ובעפר יסודו, ולמשחית נהפך הודו. והם ישבו בבתיו הגדולים והטובים ובעליות מרוחים בקול זמרה ושבחים, והוא ישב בדד וידם ביליל וגנוחים; ויוריד לארץ ראשו ביגון ובקול בוכים, וישכן

[22] ואעתיק פה מה שכתב בהגהות "יש נוחלין" (הוא לשון בעל השל"ה הקדוש, שהיה בנו של המחבר "יש נוחלין") יש רעה חולה ראיתי תחת השמש ורבה היא על האדם. כי איש אשר נתן לו האלקים עשר ונכסים, ונפשו לא תשבע מן הטובה בעולם הבא, דהינו, שבשעת מיתתו, שאף שעוזב חילו לאחרים, ולא ישא בידו מאומה, עם כל זה גם בעת ההיא ממונו חביב עליו יותר מנשמתו העניה והאמללה, ואינו נותן לה די מחסורה אשר יחסר לה: שאינו מפזר מממונו לצדקות ולהקדשות מתנה מרבה והגונה כפם גמלא שחנא (לפי הגמל המשא, כלומר, אם בעל נכסים הוא, צריך לתת יותר צדקה), כדי שתלך צדקתו לפניו לשמרו בדרך מכל אותן כתות מלאכי חבלה, ומכל אותן חילות של מלאכי אף וחמה ומשחית, אשר כל האויר שמן הארץ עד לרקיע מלא מהן, ובהכרח צריכה נשמתו לעבר בין כל אותן החילות וכחות הטמאה; ופוגעין בה, ומעכבין עליה את הדרך, ומצערין אותה בכל מיני ענויים וצער, רחמנא לצלן, ואז יצטרך שצדק לפניו יהלך לשמרו בדרך, ולהביאנו אל המקום אשר הכין לו; והרבה מבני אדם אינם משימין לב על זה בחייהם ובמותם כשנפרדו. הוי סכל, הוי אויל, זכר נא למי היית עמל וטורח כל ימיך - הלא על עולם שאינו שלך. ועתה גם עתה בצאת נפשך כי תמות, ותוכל לקנות עולמך בשעה אחת ושכר הרבה מאד ינתן לך על ידי ממונך. עם כל זה אינך רוצה לחסר אותו, אף כי איש נכרי יאכלנו, ולאשר לא עמל בו תתננו בעל כרחך, ומאומה לא תשא בידך. היש דבר זר ורחוק בעולם כזה וכי תאמר בלבבך, שעשית צדקות בחייך, חדל לך מזה, כי במה נחשב הוא ואין הקמץ משביע; כי בודאי אין זה מספיק למרחק רב הדרך שתלך.

בין קמוש וחוחים. הם מממונו אוכלים למעדנים, והוא עפר לחמו, אשכלת מררת למו, חמת תנינם עם ראשי פתנים, הם מממונו יהיו אמונים עלי תולע, והוא יחבק אשפתות ורמה ותולעה. ואם כן לנשמתו העלובה מה בצע (לשון הנאה) דמו ברדתו אל שחת, על כן כל שנתן לו האלקים חכמה ודעת, זאת ישיב אל לבו. ואם אין הוא לו - מי לו ואם לא עכשו - אימתי כי אין מעשה בשאול אשר הוא הולך שמה. על כן אין דוחין נפש מפני נפש, דהינו, נפשו מפני נפשות ביתו, ושיניח הכל ליורשיו. וטוב אשר תאחז בזה, וגם מזה אל תנח ידך, כי ירא האלקים יצא את כלם, ולבזבז הרבה והרבה מממונו, והשאר יניח לבניו, כדי שיהיה לו גם כן נחת רוח וטובה מממונו; ויקח עמו לבית מלונו לצרך פרנסתו ומזונו, כי רב ממנו הדרך. על כן נפשו בחייו יברך לקח עמו זודין לארחא רחיקא, כפי הצרך לגמל חסד להדא נשמתא עלובתא (לזאת הנשמה העלובה), ולעשות צדקה עם העניים. ויעשה בענין שצדקתו תעמד לעד ולדורות עולם, ויאכל מפרותיהן בעולם הזה, והקרן קימת לו גם כן לעולם הבא. [ועין לקמן בחלק ג' פרק ד' מה שכתבנו שם עוד בשמו, איך להתנהג בזה].

ואם עזרו ה' ברב עשר, ואין לו שהות לעסק בעצמו בעניני גמילות חסדים בקביעות [דאם יש לו שהות, מצוה בו יותר מבשלוחו, כדאיתא בקדושין מ"א.], יתנהג בזה, כמו שמתנהג בעסקיו הרבים, שנוטלן תחת רשותו. וכי בכלם הוא עוסק בעצמו? הרבה מהם נעשים על ידי אנשיו עושי רצונו, ואף בזה יעשה כן. כללו של דבר, העסק הזה, שהוא נוגע לו לנצח, למה יהיה קל בעיניו מעסקיו הזמניים, שהם כלים, נפסדים לבסוף? ואם אין בכחו לשכר איש לזה, יחפש אחר איזה איש נאמן בעיר וירא אלקים, שרוצה לעסק בזו המצוה, ויתן המעות תחת רשותו לעסק בזו המצוה.

וכל ענין זה שדברנו, איננו דוקא באיש אמיד, דכל אדם יעשה כן, אף מי שאיננו אמיד [23], יצמצם אחת לאחת בהמשך הזמן, ולהפריש מהרוח שמרויח, וכאשר נבאר אם ירצה ה' לקמן, ולעשות מזה גמ"ח קטן קבוע בביתו של עשרה רובלי כסף, או עשרים רובלי כסף, כל אחד לפי ערכו. דגם אם ילוה מהגמ"ח קטן שלו לעניים זהב [זהוב] או שנים על שבת וכיוצא, גם כן הוא מקים בזה מצות עשה דאוריתא של (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה", ואחד המרבה, ואחד הממעיט, ובלבד שיכון לבו לשמים.

[23] הג"ה. אף שמצד הדין הוא פטור, מי שהוא דחוק. מכל מקום הרי אנו רואין שכל ישראל, כל אחד קונה טלית לעצמו, אף שאין לו מעות, ובאפן זה לכלי עלמא הוא פטור מן הדין לקנות טלית; מכל מקום, כל אחד מזרז לעצמו לזה בכל כחותיו, כי רצון כל אחד ואחד מישראל הוא להכניס את עצמו ולהביא לידי חיוב, כדי שיתקים בזה רצון השם יתברך. ואף בענין זה, אם יכין האדם מעט מעות לזה וילוה לישראל, הוא מקים מצות עשה דאוריתא, ומהראוי שכל מי שהוא מכיר את גדל המדה, יכניס עצמו לחיוב.

ומה טוב היה, אם זה הענין היה מתפשט בעמנו עם קדוש, שכלם יזדרזו למצוה זו. ועל ידי זה היה נתמלא כל העולם כלו במדת החסד, וממילא היו מתבטלים כל התלאות וכל הצרות מן העולם. ולדעתי, זהו כונת מאמרם בתנא דבי אל הו (רבה פרק כ"ג): כשהיו ישראל במצרים, נתקבצו כלם וכו', וכרתו ברית יחד לגמל חסד זה את זה. מה שאמר 'כרתו ברית יחד', הינו, שכל הכלל כלו - בין העשירים ובין הפחותים מהם ראו בכל מה שיש ביכלתם לגמל חסד זה את זה. וזה מדת החסד שהיה ביניהם, אחד מן הדברים שסבב את הגאלה לישראל, וכמו שהבאתי לעיל (בפרק ה' בהג"ה ד"ה והנה) בשם הפסיקתא. המקום ברחמיו יחזקנו למדה הקדושה הזאת, ונזכה על ידי זה לכל טוב בזה ובבא.

פרק טו

בו יבאר, שדבר זה מכפר כקרבן במזבח. גם איזה ענינים נחוצים , השיכים להמלוים בהתר עסקא

והנה אף שאנו יעצנו בעזרת ה' עצה טובה, כדי שיתחזק מדת החסד בעולם, אבל מכל מקום כדי שלא יהיה זה לזר בעיני הקורא, שאני מזרז לכל איש ואיש, בין מי שהוא עשיר, ובין מי שאיננו עשיר, שיראה לעשות גמ"ח קבוע בביתו, על זה אשיב לך, אחי: אלו היה בית המקדש בזמננו, ומזבח בנוי, כמה היה מזרז כל אחד ואחד, שיהיה על כל פנים לפרקים בארץ ישראל, או על כל פנים פעם אחת בימי חייו, ויקריב איזה קרבן חטאת או עולה, כל אחד כפי מה שצריך לו, כדי שתהיה לכפרת נפשו. ונסיעה כזו להליכה ולחזרה בודאי היה עולה לו הרבה והרבה מעות, ולא היה דבר זה למוזר כלל בעיניו, ולא בעיני כל אדם; ואדרבה, היה שמח מזה, שזכה להקריב קרבן לפני המלך ה' עבור עונותיו. כי באמת זהו כל אדם, שיראה בימי חייו לתקן עונותיו, ולא יבוא מעות לפני מלך הכבוד, אשר מזרה בעיניו כל רע. ואם כן בענייננו, שאנו בטוחים, שכאשר יעסק האדם בזה הענין כראוי, יתכפרו לו עונותיו כמו לפנים על ידי קרבנות ויותר מהם. וכמו דאיתא באבות דר' נתן פרק ד' משנה ה': פעם אחת היה ר' יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים, והיה ר' יהושע הולך אחריו, וראה בית המקדש חרב. אמר ר' יהושע: אוי לנו על זה, מקום שמתכפרים בו עונותיהם של ישראל, שהוא חרב.

אמר לו: בני, אל ירע לך, יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה. ואיזה? זה גמילות חסדים, שנאמר (הושע ו' ו'): "כי חסד חפצתי ולא זבח"; בודאי מי שנתן לו ה' דעת, יראה, שלא יתרשל בזה, ויעשה גמ"ח קבוע בביתו, כל איש ואיש לפי ערכו, ויהיה לו דבר זה לכפרה דגמת המזבח לפנים.

והנה הארכתי הרבה בכל זה לאפוקי מדעת היצר, שמתפשט היום באיזה מקומות, בעונותינו הרבים, לעשות הכל להפכו. והוא, שתכף כשיש לאדם מעט מעות של עשרה רובלי כסף ויותר, הוא מסיתו שלא ילוה זה לשום אדם, אפילו להיותר בטוח, אלא שיוליך זה להמלוה שבעיר, המלוה על פרוצנט (אחוזים), כדי שמעותיו יעלו לו רוח. ובעונותינו הרבים, קלקול גדול נתהוה על ידי זה. אחד, דהרבה מהנותנים הם אנשים פשוטים, לא ידעו כלל מענין עסקא; וכשהוא הולך להמלוה, אומר לו: קח ממני על פרוצנט (אחוזים), ואינו מקפיד כלל לקח ממנו שטר עסקא, רק שטר בטוח על פי דינא דמלכותא [והוא ועקסיל (שטר חוב)] על המעות. וזהו אסור גמור, כיון שאינו יודע כלל מה הוא עסקא, וגם אינו לוקח ממנו שטר עסקא. וכבר ידוע אסור רבית, שהוא נוגע לענין תחית המתים. שנית, דאפילו אם נעשה ההתר עסקא כדין, מכל מקום נתמעט הרבה על ידי זה מדת החסד מן העולם. וכבר כתבו בספרים, שמה שאסרה התורה להלות ברבית, אחד מהטעמים הוא, כדי שיתחזק מדת החסד בעולם, ועל ידי זה יתנהג הוא יתברך גם כן עם העולם בחסדו. ובשנים הקודמים לא היתה הנהגה הרעה הזו נתפשט כל כך, רק למי שהיה לו הרבה מעות, ועל כל פנים כמאה או מאתים רובלי כסף, וצריך לזה הרוח על מחיתו, ולא נוכל לומר לאדם, שילוה כל מעותיו לגמ"ח [רק צריך לזהר שיהיה נעשה ההתר כדין, ועין בחכמת אדם בזה (כלל קל"ב)]. אבל כהיום נתפשט, בעונותינו הרבים, באיזה מקומות, שאפילו מי שיש לו רק איזה רובלי כסף, שהרוח הוא רק מעט מן המעט, מכל מקום תכף הוא רץ להמלוה למסר לו מעט מעותיו על פרוצנט, וכמעט נתבטל שם עקר מדת החסד, בעונותינו הרבים, כי אין רובל כסף אחד מצוי בעיר ללות, רק אצל המלוה הידוע, שהוא מלוה על פרוצנט. אחי ורעי, לא זהו העיר, ולא זהו הדרך אשר בחר ה'. דבאמת, לו יהי שאין בזה אסור רבית, הלא מכל מקום אם יש בכחו להלות לאיזה איש, שהוא מפרסם לבטוח, או על משכון טוב, באפן שלא יהיה לו אחר כך צער מממונו, הלא מחיב להלות לו לפי כחו, וכמבאר לעיל בדיני הלואה בפרק א' (סעיף ד').

אלא יש לו לאדם לבטח בה' ולהאמין, דעל ידי שיתדבק במדת החסד, השם יתברך יתנהג עמו גם כן במדת החסד, וישלח לו ברכה במעשה ידיו תמורת זה. והאנשים העושין הפוך זה, לבד שמגרעין מדת החסד, מטעימין להן פרות מעשיהן בעולם הזה, שהרבה מהן ממונם כלה, ואפילו הקרן אינם נוטלין לבסוף, ומקים בהן מה שאמרו חז"ל בבבא מציעא ע"א; שמלוי ברבית נכסיהן מתמוטטין לבסוף. ואף אלו בפרט אחד כיוצא בהן, כיון שגרעו לגמרי מדת החסד. ועין בכתבות (דף ס"ו:): מלח ממון - חסר. ואמרי לה: חסד. רוצה לומר, שיחסרנו לעשות ממנו צדקה וחסד, אז יתקים המעות. אבל בלאו הכי

הוא כבשר שלא נמלח, שנתבלה לבסוף מעצמו. [וזה אחד מן הדברים, שגרם עניות לישראל, בעונותינו הרבים. כי לפנים, שרב ההלואות שבעולם היה בתורת חסד בעלמא, היה הולך הקדוש ברוך הוא עמנו גם כן בתורת חסד, והיה שנת משא ומתן ושנת ברכה, מה שאין כן כהיום, בעונותינו הרבים]. ועתה נדבר קצת אודות המלוה על רוחים גופא. ראשון לכל יראה, שיהיה ההתר עסקא שלו נעשה כדין, שלא יהיה עליו אסור רבית, חס ושלום. דאי לאו הכי, סוף שיהיו כל נכסיו מתמוטטין וכלין, וכמו שאמרו בגמרא (ב"מ ע"א.), לבד ענשו הגדול שיש על זה, דנוגע לתחית המתים [וכמו שאמרו חז"ל (ילקוט יחזקאל רמז שע"ה), שבעת שהחיה יחזקאל הנביא את המתים בבקעת דורא, כלם חיו ויעמדו על רגליהם חיל גדול. וכמו שכתוב בקרא (יחזקאל ל"ז י'), לבד מאחד שנשאר משכב בעפר משום אסור לקיחת הרבית], וכאלו כותב וחותם על עצמו, שהוא כופר באלקי ישראל, וכמו שאמרו חז"ל בבא מציעא ע"א; עין שם. ואין כאן מקום לבאר גדל המכשלה, שמצוי בענין הזה, בעונותינו הרבים, עד שכמעט נעשה לאיזה אנשים האסור כהתר, ולא ידע כי בנפשו הוא. - - על כן החיוב, מי שעוסק בעניני ההלואה כנ"ל, יראה על כל פנים ללמד אותה ההלכה ב'יורה דעה' או ב'חכמת אדם'. גם צריך שידע, דגם הוא לא נפטר ממצות עשה, (שמות כ"ב כ"ד) ד"אם כסף תלוה" [הינו, הלואה בתורת גמילות חסדים] לפי כחו, ולא יחשב בנפשו מחשבת טעות, דזהו חנותו, וחייך קודמין. דאטו כונתנו, שלא ילוה לשום אדם מעות ברוח, כי אם בתורת גמילות חסדים, רק כונתנו, שגם הוא מחיב במצוה זו של הלואת גמ"ח לפי כחו. כי גם חנוני מחיב במצוה זו לפי כחו, אף דיכול להוציא כל המעות שיש לו על סחורה, שלא ישאר לו אף רובל כסף אחד בביתו. מכל מקום, אם יכול לצמצם לפי כחו מעט להלותם לחברו, מחיב לעשות כן, וכנ"ל בדיני הלואה בפרק ב' (סעיף ג'). ואך באמת, איש כזה, שמצוי אצלו בכל שעה לווים ברוחים, קשה לו מאד להתגבר על יצרו להלות לאחר בתורת גמ"ח. על כן [24] העצה היעוצה בזה לעשות כמו שכתבנו למעלה (פרק י"ג), דהינו, להפריש איזה

[24] הג"ה. אגב ראיתי להזכיר פה ענין נחוץ: יש אנשים, שרוצים לעשות יד ושם לזכר עולם על נשמת אבותיהם, ועושים להם מצבה של אבן שיש יקרה ומפתחת בפתוחי חותם באותיות מזהבות וכדומה ציורים ופרחים הרבה; ויש שמוסיפין לזה נטיעות יפות וכדומה מתענוגי בני האדם, ומפזרין על אלו הענינים ממון הרבה, וחושבין שבזה עושין נחת רוח גדולה לנשמת הנפטר. וכמה טעות טועין אלו האנשים במחשבה הזו. כי באמת נפש הנפטר אחר פרדתו מן העולם הזה הוא מכיר שם בעולם האמת את התכלית הנרצה של תורה ומצות, כי הוא רואה שזו היא הסחורה היקרה המהלכת שם בכל העולמות, ועבורם יתענג האדם לאור באור החיים. ואז יקר מפז אצלו איזה מצוה קלה שעשה בעולם הזה, ומתמרמר הרבה על עצמו, על שכלה ימי חייו בהשגת תענוגי הבל וכבוד המדמה, שהוא צריך לתת דין וחשבון עליהם. ואם כן, מה נחת רוח יוכל להגיע לו, כשרואה שבניו, שכלה עליהם כל כחותיו, וחשב עליהם בחייו, שהם יצילו אותו מן הדין בפעלותיו הנאות והישרות, ולבסוף הם מוסיפין עוד תענוגי הבל כאלה ויותר טוב היה להם, שישימו מצבה שאינה יקרה כל כך ובאותיות פשוטות ולא מזהבות, ובלי ציצים ופרחים, ובלי נטיעות (אבל עצם המצבה הוא ענין נצרך לנפש המת, כמו שאמרו רבותינו ז"ל בשקלים (סוף פרק ב')), ויתר ההוצאות, שנופלין על זה, היה להם לקנות ש"ס ולתנו לבית המדרש, ויכתבו עליו שהוא לזכר נשמת אבותיהם, או לעשות מזה גמ"ח קבוע לזכר נשמת אבותיהם; ובזה היה מתעלה נפשם מאד למעלה. כי מכל הלואה והלואה,

סך מעות על מצות גמ"ח לפי כחו, שבזה שוב לא יקשה לו, כי כבר הפרש, ואין אלו חשובין בדעתו כמעותיו. ובאלו המעות שיפריש, יראה לעסק בהן תמיד במצוה זו, כמו שעוסק בהשתדלות בעניני הלואותיו, ועל ידי זה יתחזק מדת החסד. וגם בזה יהיה קצת תקון, למה שפוגם על ידי הלואותיו המרבים, שממעט על ידו מדת החסד וכנ"ל. וגם יתחזק מאד בשאר עניני חסד, המבאר בספר זה לקמן, וכמאמר חז"ל (תנחומא בשלח סימן כ"ד): צדיקים - באותו דבר שחוטאים, בו מתרצים.

והנה, אם יפה כח הבן לעשות לאביו את כל הכבוד הזה ולהכניסו לגן עדן, קל וחמר שיפה כחו לגרם לאביו, שלא יהיה נדון בגיהנם וביסורין. ומה שכתב ב'ספר חסידים' (סימן תר"ה), שאין התפלה והצדקה מועלת, כשאדם עושה בשביל אדם רשע, יש לומר שלא אמרו כן, אלא לגבי איש נכרי אשר לא מזרעו הוא; אבל בנו הוא כרעא דאבוה (הרגל של אביו) בודאי יועיל. עד כאן לשונו. ויציר האדם בנפשו, אלו היה הוא בעצמו, חס ושלום, משלך באש או בשאר יסורים קשים, כמה היה חפצו ותשוקתו, שבניו יכנסו בעבי הקורה בעבורו, באיזה עצה שיוכלו להצילו מזה הענש הנורא. כזה וכזה יראה הוא בעצמו לעשות עבור נשמת אביו ואמו, שעמלו בכל כחותיהם עליו, עד שעשוהו לאיש, להצילם בכח מעשיו הטובים מענש עונותיהם המר, כי בודאי (קהלת ז' כ'): "אדם אין צדיק בארץ וגו'". ובפרט בתוך שבעה ושלשים, שאז כח הדין מתוח יותר, כידוע, יראה להרבות עבורם תורה וצדקה וחסד כפי כחו, שבזה יצילם מדינה של גיהנם, ויביאם לחיי עולם הבא. כל זה יתן החי אל לבו, ובמדה שאדם מודד - בה ימדדו לו. כל זה התבוננתי מדבריו הקדושים. והנה באמת על ידי כל מצוה שהבן עושה, מועיל להנפטר, כמו שהובא שם בספר 'יש נוחלין' בשם הראשונים. וכל שכן במצוה זו של חסד, שנתעורר למעלה על ידי זה מדת החסד, כמו שכתבנו בפרקים הראשונים בשם חז"ל, כמה יועיל זה למעלה לנפש הנפטר, שיתנהג השם יתברך עמו בכל עניניו גם כן במדת החסד. גם שעל ידי זה נזכר שם של אבותיו לעיני הכל לטובה, שאומרים: אשרי שזה ילד ! אשרי שזה גדל ! וממילא נתעורר עליהם זכות ורחמים גם כן מלמעלה. ועין שם עוד בדברי בעל השל"ה, שהביא כמה מאמרי חז"ל, ומסים שם: דהעושה צדקה

שנתוסף להם מצות עשה דאוריתא, ממילא נתוסף זכות לאבותיהם גם כן. כמו שכתב בספר "יש נוחלין", דזכיות ומצות שעושה הבן אחר מיתת אביו, הוא כפרה לנפש אביו, אף על פי דמנפשה קעבד (מעצמו הוא עושה). וכתב על זה בנו, בעל השל"ה, וזה לשונו: ולא זו בלבד שמציל את אביו מדינה של גיהנם, ומתיר אותו מן היסורין, אלא אף זו שמכניסו אחר כך לגן עדן, ונותנו במחצת הצדיקים. כדאיתא בזהר סוף פרשת בחקתי: "בן יכבד אב" (מלאכי א' ו') - אף על גב שמת, מחיב יותר לכבדו, דכתיב (שמות כ' י"ב): "כבד את אביך". דאם אותו הבן הולך בדרך רע ומכשול, ודאי מבזה לאביו וכו'. ואם הבן ההוא הולך בדרך הישר והטוב ומעשיו מתקנים, ודאי שהוא מכבד לאביו בזה העולם לנגד בני האדם, ומכבד אותו בעולם הבא נגד הקדוש ברוך הוא, והקדוש ברוך הוא מרחם על האב, ומושיב אותו בכסא הכבוד, עד כאן לשון הזהר הקדוש.

בשביל נפש המת (אפילו אם איננו קרובו, רק שאיננו רשע, וכל שכן כשהוא בנו ובתו או אחיו ואחותו), בודאי הוא עושה הצלה גדולה ונחת רוח לנשמתו, עין שם. ועקר הענין הובא גם כן ב"יורה דעה", סוף סימן רמ"ט, עין שם. על כן כשארץ, חס ושלום, לאחד, שמת לו אחד מיוצאי ירכו בימי עלומיו, ולא הניח לו שם ושארית בארץ, מהראוי שיעשה לו יד ושם לזכר נשמתו במצוה הקבועה לדורות, וכנ"ל, אם יש בכחו, ואז "לזכר עולם יהיה צדיק". ואפילו אם אין בכחו לזה, על כל פנים יתנדב עבורו איזה ספר, הצריך לרבים ללמד בו, ויכתב עליו את שמו, ובכל עת שילמדו בו, יהיה לנחת רוח לנשמת הנפטר. וכן ראיתי רבים נוהגין. יתן ה' יתברך שיקים בימינו מקרא שכתוב (ישעיה כ"ה ח'): "בלע המות לנצח, ומחה ה' אלהים דמעה מעל כל פנים וגו'".

ואגב נדבר מעט אודות המכשול הגדול שנתפשט בעולם כעת, בעונותינו הרבים, והוא אסור עון רבית שנעשה, בעונותינו הרבים, כהתר גמור, שמלוים על שטר חוב [וועקסלען] על פרוצנט (אחוזים) בלי שום התר עסקא, וידוע שיש על זה כמה לאוין מפרשין בתורה. וכמו שאמרו חז"ל [בבא מציעא ע"ה:], שהמלוה עובר על (ויקרא כ"ה ל"ז): "את כספך לא תתן לו בנשך"; ומשום (שם ל"ו): "אל תקח מאתו נשך ותרבית"; ומשום (שמות כ"ב כ"ד): "לא תהיה לו כנשה"; ומשום (שם): "לא תשימון עליו נשך"; ומשום (ויקרא י"ט י"ד): "ולפני עור לא תתן מכשול" [שמכשיל ללוה על ידי זה, שגם הוא אסור ללות ברבית], והוא רשע גמור על ידי זה, ופסול לעדות ולשבועה; ומה נענה ליום הדין כשישאלוהו: היאך עברת בשאט נפש על דברי השם יתברך, אלהי השמים ואלהי הארץ, אשר יצרך ובראך וזנך ופרנסך בכל ימי חייך, אותך וכל אנשי ביתך; וכמה פעמים הציל אותך ברב חסדו מחליים רעים ומכמה מצוקות הזמן, ולא הביט על מעוט עבודתך לו; הכזה גמול על מפעליו הטובים אשר היטיב עמך? וכמו שאמר הכתוב (דברים ל"ב ו'): "הלה' תגמלו זאת עם נבל ולא חכם הלוא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך". וכבר אמרו חז"ל במדרש תהלים: כל המחליט עצמו לעברה [הינו, שמפקיר עצמו לעשותה כמה פעמים בשאט נפש] אין לו מחילה עולמית. ורוצה לומר, אף בעת שיגברו רחמי השם יתברך על העולם לחפש זכות על עוברי עברה, מכל מקום זהו רק במי שעבר במקרה על דברי השם, אבל לא במי שבזה את דברו לעשותם כהפקר גמור. ואיתא בתנא דבי אליהו (רבה פרק כ"ט): כשעלה משה למרום, מצאו להקדוש ברוך הוא שהיה כותב בתורה (שמות ל"ד ו'): "אל ארך אפים". אמר לו: תינח לצדיקים; לרשעים למה? אמר לו: חייך, שתצטרך לכך. והנה בעת שהיה מעשה מרגלים, התחיל משה לבקש (במדבר י"ד י"ז-י"ח): "ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר ה' ארך אפים". [ורוצה לומר, שתשא פנים אף לרשעים להאריך אפך עליהם]. וכתיב (שם כ'):

"ויאמר ה' סלחתי כדברך". והינו, שהשיב לו "סלחתי", -אבל "כדברך" הוא. מכאן אמרו (בתנא דבי אליהו שם): כל המכיר בדברי תורה ועובר עליהם - הרי זה רשע גמור. עד כאן דבריו שם. והנה בענין אסורי רבית, אפילו תינוקות הקורין בחומש, יודעין ומכירין שיש על זה אסור מפרש בתורה; והיאך מלאו לבו לעבר בשאט נפש על דברי השם יתברך, ולהקרא רשע גמור לנצח?

והנה ענין כזה, לבד שהוא עובר על כמה לאוין, מורה שאין לו אמונה בהשגחת השם יתברך, והוא חושב שכל מה שאדם חוטף בהתר ושלא בהתר, ישאר תחת ידו. שאלו היה מאמין, שהשם יתברך משגיח בעולם, ושהוא מפרנס לברואיו, וכמו דכתיב (דברים ח' י"ח): "כי [ה' אלקיך] הוא הנתן לך כח לעשות חיל"; ונאמר (תהלים קל"ו כ"ה): "נתן לחם לכל בשר"; ובלעדי רצונו אין אדם יכול להתעשר לא היה מכניס עצמו לזה. דצריך האדם להאמין, שלא יפלא מה' שום עצה להעשירו, אף אם לא יעסק בעסק הזה; ולהפך, כשיעסק בעסק רוח כזה, אשר הוא מתנגד לרצון השם יתברך, אף שהוא מרויח בעת הזה, צריך לידע בברור, שסוף דבר הוא שלא ישאר הממון תחת ידו. וכדכתיב (ירמיה י"ז י"א): "עשה עשר ולא במשפט, בחצי ימיו יעזבנו"; דהינו, שיפסק הממון באמצע ימי חייו, או שיפסק חייו באמצע. וכתיב עוד (משלי כ"א ה'): "וכל אץ אך למחסור", ואיתא במדרש, דהאי קרא קאי על המלוים ברבית. אלא האמת, שבעת שהוא מפקיר עצמו לעברה זו לעשותה כמה וכמה פעמים, מטמטמת ה -עברה זו את לבו מאד, עד שנסח לגמרי אמונת השם יתברך מלבו אמונה בהשגחה, אמונה בתורה - וכמו שאמרו חז"ל (בבא מציעא ע"א.): בוא וראה סמיות עיניהם של מלוי ברבית: אדם קורא לחברו רשע, יורד עמו עד לחייו, והם מביאין עדים ולבלר וקולמוס ודיו, וכותבין וחותמין: פלוני זה כפר באלקי ישראל.

[ורע עלי המעשה מאד, מה שנוהגין איזה סוחרים, כשלוקח אחד מאתם סחורה בהקפה ונשאר חיב איזה רובלי כסף להסחורה שלקח, ונשתהה שלוח המעות, הוא כותב עליו בחשבונו עוד איזה כסף עבור המתנת המעות; והוא אסור גמור, אף שהלוקח מתרצה לזה, אחרי שנגמר אצלם מקח העסק מתחלה בסך כך וכך, החוב שנשאר עליו אחר כך הוא רק חוב בעלמא, ואסור לקח שום כסף יתר עבור המתנה].

וענין זה נוגע גם לתחית המתים, כמו שאמרו חז"ל (ילקוט יחזקאל רמז שע"ה) על יחזקאל הנביא: בשעה שהחיה המתים, ראה שכלם עמדו על רגליהם, ואחד נשאר משכב בעפר; ותמה על זה, והשיב לו השם יתברך: האיש ההוא - "בנשך נתן ותרבית לקח וחי. לא יחיה" (יחזקאל י', ח י"ג). והוא מדה במדה; דהלא כתיב בתורה (ויקרא כ"ה ל"ה-ל"ו): "כי

ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך; אל תקח מאתו נשך ותרבית ויראת מאלקיך וחי אחיך עמך". והוא לא רצה להחיות אותו, ונגזר עליו מדה במדה, שגם הוא לא יחיה. וכמה יגיע לאדם קלון וכלמה לנצח וגדל הצער, כשכלם יעמדו וינערו מעפרם, ויזכו לחיי עד ברב ענג ושמחה, והוא ישאר לעין כל משכב ומטמן בעפר לנצח, תחת מעט הנאת אסור רבית, שקבלה נפשו הבהמית בעולם הזה. ועל זה אמר התנא באבות (ב' א'): הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עברה כנגד הפסדה.

ודע עוד, דאף על הלוה, אף שענש תחית המתים שלא יחיה, לא נזכר על הלוה, אבל מכל מקום יש גם עליו אסור לאו גמור, שלא יתן נשך להמלוה; וגם הוא בשם רשע יקרא, ופסול לעדות עבור זה, כמו שאמרו חז"ל [בסנהדרין כ"ה.] לוה ברבית פסול לעדות.

והנה באמת, אף אם לא היה לנו שום עצה ליקח רוח עבור הלואת המעות, גם כן היה צריך האדם לשמר את דברי התורה האמור בענין זה כדי לקים רצון השם יתברך, היוצר ובורא הכל, ולהמלט נפשו מאבדון עולם וכנ"ל. ובפרט בזמננו, שתקנו לנו הגדולים את ההתר עסקא [25], בודאי חיוב גדול יש על המלוה מעותיו ברוח להזהר לעשות שטר עסקא כדין, ולא להתעצל בדבר, ובזה ימלט נפשו מני שחת. ואחד המלוה, ואחד הלוה, יזהרו בזה.

פרק טז

בו יבאר החיוב, שיהיה גמ"ח קבוע בכל עיר ועיר

והנה אף שהערכנו בפרקים שעברו מפני גדל החיוב של מצות גמילות חסדים, שכל אחד יראה לעשות גמ"ח קבוע בביתו, הן ברב או במעט, מכל מקום ידוע שאף לזה גם כן אין יד כלם משגת, וגם יש אנשים, שאין להם שהות לעסק במצוה הגדולה הזו. על כן העצה היעוצה בזה, שאלו האנשים, שאין ביכלתם לעשות כל אחד גמ"ח קבוע לעצמו, יתקבצו על כל פנים ביחד, ויעשו [26] חברת גמ"ח להלות לאדם בעת צרכו. ובאמת, כן הוא המנהג בכל תפוצות ישראל, שיש חברת גמ"ח כמעט בכל עיר ועיר. והנה להעריך

[25] אבל גם ההתר עסקא לא יעשו, כי אם כפי חקי הממשלה ולא יותר (הגהה זו מחמת הצנזורה).

[26] והנה לכתב ההנהגות והתקנות, שראוי לנהג בחברה לענין סך ההלואה ולענין משך זמן הלואה, למותר הוא, כי זה תלוי בכל מקום לפי רבוי המעות שיש בחברה, ולפי ערך השואלים ודופקים על פתחי גמ"ח; אך את זה ראיתי בהרבה מקומות ישראל, שמנהגם להלות דוקא על משכון, ואפילו אם יבוא בעל הבית היותר בטוח, כדי שלא לתן הדברים לשעורין. ובאמת כן ראוי להתנהג, ולכתב תקנה זו בחברה דבלאו הכי מתמוטט חס ושלום החברה בהמשך הזמן, ואף דביחיד, כשמפריש לעצמו מעות לעשות בזה תמיד מצות גמ"ח, יוכל לשנות ההנהגה לפי הענין; אבל ברבים צריך להיות סדר הנהגה קבועה לזה. (ועין לקמן פרק כ"א לענין החזקת ידי מך בהלואה ושם שאני). והעקר שיראו למנות בחברה אנשים, שיראו לפקח תמיד על עסקי החברה, לראות שיהיה מצוי תמיד מעות בחברה להלות להצריכים. ודע דבגמ"ח הנהוגים בישראל, כיון שדרך הוא שהלוה נותן משכון בשעת הלואה, אין בזה מצות השבת העבוט, וגם אין שיך בזה הלאו (דברים כ"ד ו') ד"לא יחבל רחים ורכב", שהוא קאי על כל כלים שעושים בהם אכל נפש; וגם לא הלאו (דברים כ"ד י"ז) ד"לא תחבל בגד אלמנה", כיון שהלוה מתרצה לזה בשעת

את גדל המצוה, שיש לאנשי העיר לראות שיהיה בה חברת גמ"ח, למותר הוא, כי -אחרי שידוע הוא ממה שבארנו בפתיחה ובכמה פרקים שעברו את גדל החטא, מי שקופץ ידו מלהלות, וגדל השכר להמקים מ וה זו, ממילא בודאי מי שיש לו מח בקדקדו, צריך שלא ינוח ולא ישקט, עד אשר יראה שיהיה על כל פנים גמ"ח קבוע בעיר להלות להצריכים לזה כדי לסלק מעליו ומעל כל אנשי העיר העון הגדול שיש בזה. כי פעמים יקרה, שהעני נושא משכון לכמה בני אדם, וכל אחד תרוצו לפניו, והעני שב בפחי נפש לביתו ובוכה ומתאונן לפני ה' על רע מזלו. וידוע הוא מה שאמר הכתוב (דברים ט"ו ט'): "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה שנת השבע וגו' וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא". והקולר תלוי בצואר כלם, כי מעשה כזו מצוי בכל עת, ויש להם לתקן שלא יבוא לזה.

ואעורר בכאן להראות לפני הכל, מה יפה כח החברה הקדושה הזו, שהיא יפה מסתם מצות גמילות חסד, שהאדם עושה לפרקים לעצמו, מחמת כמה טעמים:

א. כי אינו דומה מרבים העושים את המצוה, למועטים העושים את המצוה, כמו שאמרו חז"ל (ספרא פ' בחקתי פרק ב'). ואף שמחמת שהם מרבים, לא בא מעותיו בסך כל הלואה, כי אם מעט, אף על פי כן נראה פשוט, שהקדוש ברוך הוא יחשב לכל אחד כאלו הוא לבדו היה הגומל חסד, כיון שבלאו מעוט המעות שלו, לא היה העני יכול להשיג המבקש שלו [27].

ב. גם היא מצוה, שהאדם מוציא עליה מעות, ולא באה בריקניא, ושכרה הרבה יותר. כמו שכתב הזהר הקדוש פרשת תרומה (קכ"ח א') על הפסוק (שמות כ"ה ב'): "ויקחו לי תרומה": האי מאן דבעי לאשתדלא במצוה ולאשתדלא בה בקדשא בריך הוא (זה מי שרוצה להשתדל במצוה ולהשתדל בו בקדוש ברוך הוא, כלומר, שעל ידי המצוה יפעל לתקון השכינה), אצטריך דלא ישתדל בה בריקניא ובמגנא, אלא אצטריך לה לבר נש לאשתדלא בה כדקא יאות כפום חילה וכו', כמה דאת אמר (נצרך הוא שלא ישתדל בו בריקם ובחנם, אלא נצרך לו לבן אדם להשתדל בו כראוי כפי כחו, כמו שאתה אומר) (דברים ט"ז י"ז): "איש כמתנת ידו וגו'". ואי תימא, הא כתיב (ואם תאמר, הרי כתוב) (ישעיה נ"ה א'): "לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלוא כסף ובלוא מחיר יין וחלב" וכו'. אלא אשתדלותא באוריתא כן. מאן

הלואה. אבל אם ארע, שהלוה הביא לו המשכון שלא בשעת הלואה, יש בזה הרבה דינים, שצריך כל בעל גמ"ח לידע אותם. עין בחשן משפט סימן צ"ז, ועין לעיל בדיני הלואה בסימן ח', שבארנו אותם בעזרת ה' יתברך.

[27] הג"ה וכעין מה דאמרינן בשבת (דף ג'.): העושה את כלה, ולא העושה את מקצתה, ואף על פי כן, אם זה אינו יכול לבדו לשא את המשא, וזה אינו יכול - פסק המשנה שם בדף צ"ב:, דחיב. והטעם, דזה לא נקרא מקצת מלאכה, כיון דבלאו דידה לא היה נשלם המלאכה, נחשב כאלו הוא לבדו עשה כל המלאכה.

דבעי זכי בה; אשתדלותא ד דשא בריך הוא למנדע לה, כל מאן דבעי זכי בה בלא אגרא כלל (אמנם ההשתדלות בתורה היא כך (בחנם) כל מי שרוצה זוכה בו, ההשתדלות לקדוש ברוך הוא להשיגו, כל מי שרוצה זוכה בו בלי (תשלום) שכר כלל). אבל אשתדלותא דקדשא בריך הוא דקימא בעובדא, אסור לנטלה לה למגנא ובריקניא, בגין דלא זכי בההוא עובדא כלל לאמשכא עלה רוח דקדשא אלא באגר שלים (אבל ההשתדלות לקדוש ברוך הוא העומדת (הקשורה) במעשה, אסור לקחת אותו בחנם ובריקם, מפני שאינו זוכה באותו המעשה כלל להמשיך עליו רוח קדש רק בשכר שלם), עד כאן לשונו. [28]

ג. וגם המצוה יכולה להתקים, אפילו בעת שהוא עוסק בעסקיו, או שהוא ישן.

ולבד כל אלה, ידוע הוא מה דאיתא במדרש קהלת רבה (פרשה ה' ח'), שאם אדם הומה ומהמה אחר מצות, ומצוה קבועה לדורות אין לו - מה הנאה יש לו? אבל מי שיש לו חלק במצוה דרבים, כגון זו שאמרנו, או מי שהניח מעות להחזיק ישיבות של תלמידי חכמים, אפילו אם ישב בגן עדן, יתוסף לו נעם ואור על נפשו על ידי קיום המצות שמתקים תמיד, על ידי שהניח מעות מיחד לזה. וכל העוסקין בענין זה, כגון: הנאמנין וכן הגובין המעות מהמתנדבין לזה, שכרם גדול במאד מאד, כי הם כלם בכלל (משלי כ"א כ"א): "רדף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד", כי הנאמנין הם בכלל גבאי צדקה. ואיתא בתנחומא (מדרש רבה ויקרא כ"ה א'), אם חטא אדם ונתחיב מיתה לשמים, מה יעשה ויחיה? אם למוד לשנות פרק אחד - ישנה שני פרקים; ואם דף אחד ישנה שני דפין; ואם אינו רגיל לשנות ילך ויעשה גבאי צדקה ויחיה, שנאמר (שם): "רדף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד". והעוסק בגבית המעות, הלא הוא המעשה את חברו לדבר מצוה, וידוע מה שאמרו חז"ל בפרק חלק (סנהדרין צ"ט:): אמר רבי אבהו: כל המעשה [הינו, שכופה אותו ומזרזו] את חברו לדבר מצוה, מעלה עליו הכתוב כאלו עשאו, שנאמר (שמות י"ז ה'): "ומטך אשר הכית בו את היאר". וכי משה הכה את היאור, והלא אהרן הכהו? אלא לומר לך, כל המעשה את חברו לדבר מצוה, מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה. ולפי זה ראה כמה כחו גדול, שיש לו זכות בכל פרוטה ופרוטה שהוא גובה, ולמעלה נקראת המצוה על שמו גם כן.

[28] וזהו תוכחת מגלה לאותן האנשים, שדרכן בעת שמוכרין עליות בבית הכנסת ובית המדרש לצרכי הוצאות בית המדרש לעצים ונרות וכהאי גונא, הם יוצאין ועושין מנין לעצמן, כדי שלא יצטרכו להוציא מעות על זה. ובלבם שלום יחשבו לנפשם שיש להם בית המדרש ועצים ונרות בחנם. וכמה טעות טועין אלו האנשים, שלא ידעו, שעקר המצוה תלויה בהוצאת מעות עליה, כי הקונים העליות, לבד העליות, הלא בהמעות קונים נרות ועצים לבית המדרש. וכמה שכרם גדול עבור זה, כי זהו בכלל החזקת התורה. גם המזרז לענין עשית המנין, לא יפה הוא עושה כלל, שבזה ממעט הכנסת בית המדרש. ואם יחסר אחר כך עצים או נרות לבית המדרש, הקולר תלוי בצוארו חס ושלום. על כן השומר נפשו ירחק מזה.

ומלבד זה, הלא הוא גם כן ממזכי הרבים, שעל ידו מקימים ישראל כמה מאות מצות בשנה, וידוע מה דאיתא באבות (ה' י"ח): כל המזכה את הרבים - אין חטא בא על ידו. גם אמרו חז"ל (בבא בתרא ט'.): אמר ר' אלעזר: גדול המעשה יותר מן העושה, שנאמר (ישעיה ל"ב י"ז): "והיה מעשה הצדקה שלום ועבדת הצדקה השקט ובטח". וידוע דצדקה וחסד הוא ענין אחד, וגם גביה זו היא כמו גבית צדקה, שאותו הממון אינו עתיד להחזיר לבעליו. ונראה לי דמשום הכי המעשה הוא עדיף מן העושה, דידוע דיש צדקה או חסד, שאדם עושה בממונו, ויש חסד שעושה בגופו, וכמו שנתבאר לעיל בפתיחה. והנה, זה האיש המעשה ממון לצדקה וחסד, הלא ידוע דרגילות - הוא, קדם שמקבל רובלי כסף על זה, הלא הוא מטריח את עצמו לילך לכמה אנשים ולדבר עם כל אחד ואחד אודות זה, ובכל אחד ואחד הוא מקים מצות חסד בגופו. נמצא לפי ערך רבוי האנשים, שהולך לדבר אתם, כן יתרבו מצ תיו. ואלו הנותנים כל אחד ואחד אין לו, רק מצוה אחת של צדקה וחסד בממונו.

ואפילו אם הוא בעצמו, אין לו יכלת לתן לצדקה וחסד, רק במה שמזרז לאחרים לתן, גם כן מתברך מאת ה' עבור זה, כדאיתא בתוספתא דפאה פרק ד' (הלכה י"ז): אמר לתן ונתן - נותנין לו [29] שכר אמירה ושכר מעשה. אמר לתן, ולא הספיק בידו לתן - נותנין לו שכר אמירה כשכר מעשה. לא אמר לתן, אבל אמר לאחרים תנו - נותנין לו שכר על כך, שנאמר (דברים ט"ו י'): "כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלקיך וגו'". וכל שכן אם הוא נותן גם כן, הלא ידוע מה דאיתא באבות (פרק ה' משנה י"ג): ארבע מדות בנותני צדקה וכו'. יתן ויתנו אחרים חסיד וכו'. וגרסינן תו שם בבבא בתרא (ט'.): אמר להו רבא לבני מחוזי: עושו אהדדי, כי היכי דתהוי לכו שלמא במלכותא (הכריחו - כפו זה את זה (אחד את השני - לתת צדקה -) כדי שיהיה לכם שלום במלכות). והינו, שעל ידי כפיות, שיכפו אחד לחברו לדבר מצוה, בזכות זה יסירו מעליהן הכפיות אחרות, כי יתן ה' להם שלום במלכות. וכמו שנאמר (ישעיה ל"ב י"ז): "והיה מעשה הצדקה שלום"; וכענין דאיתא שם (י'.) דרבן יוחנן בן זכאי אכפי (כפה - הכריח) לקרוביו שיתנו לצדקה, והיתר שלא נתנוהו לו, הצרכו לבסוף לתן למלכות, וכנ"ל בפרק י"ג. ואפילו אם יש לו טרחה רבה להמעשה, לא יתעצל מזה, כי לפום צערא - אגרא (לפי הצער - השכר). ואפילו אם ימצאו אנשים, שיבזוהו עבור

[29] הג"ה. ומזה אנו רואין, שהאמירה שהישראל אומר, ומבטיח שיעשה צדקה וחסד, והוא הדין לכל מצוה כיוצא בזה, הוא גם כן פועל קדשה למעלה, ומקבל שכר על זה בפני עצמו; ועין בנדרים ח'. ויש אנשים שמנהגן, כשפוסקין רבים מבני ישראל צדקה וחסד על איזה דבר, הם אינם רוצים לומר בפיהם כלל, ואומרים שיתנו לבסוף מעצמם בלי הבטחה. ומתוספתא זו אנו רואין, כי לא יפה דברו בזה, כי האמירה בפני עצמה היא גם כן מצוה. גם שעל ידי זה, שהאחד יסוג אחור מלהבטיח, גם השני כמוהו, ונמצא חס ושלום המצוה בטלה. ומה שחוששין שהוא נדר, יאמרו בפרוש, בלי נדר.

זה, לא יחוש לזה כלל, וידע שעל ידי זה יהיה שכרו יותר גדול, שסבל עלבון עבור הקדוש ברוך הוא. וכעין זה איתא ביורה דעה סימן רנ"ז סעיף ז', דגבאי צדקה - אם יחרפוהו העניים - אין לו לחוש, כי זכותו יותר גדול. והוא הדין בענייננו. [ואמרתי רמז טוב להיות מעשה מן המקרא, שנאמר (בפרשת ראה) (דברים ט"ו י"א): "על כן אנכי מצוך לאמר פתח תפתח את ידך וגו'". רוצה לומר, שיצוה ויזרז לאחרים, שיהיה ידם פתוח לצדקה]. והארכתי בכל זה להראות לפני הכל את גדל ענינו של המעשה לדבר מצוה, וכל זה הוא נכלל במדת החסד. ויש אנשים שדרכן להשתמט תמיד מלהיות מעשים לדבר מצוה, ואפילו אם הענין הוא נחוץ למאד, ועל ידי זה מתבטל הענין, ולא יפה הם עושין בזה כלל.

פרק יז

בו יבאר גדל ענין צדקה

והנה עד כה בארנו את גדל ענינו של מדת החסד, ועתה נבאר קצת מענין צדקה. הנה חז"ל אמרו בסכה (מ"ט:), תנו רבנן: בשלשה דברים גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה. שהצדקה בממונו, גמילות חסדים בין בממונו, בין בגופו. [בממונו מלוה לו מעות, משאילו כלים ובהמה. גמילות חסדים בין בגופו, בין בממונו, כגון: מספיד למת, נושאו, קוברו; משמח חתן; מלוה את חברו בדרך. רש"י]. צדקה לעניים, גמילות חסדים - בין לעניים, בין לעשירים. צדקה לחיים, גמילות חסדים - בין לחיים, בין למתים. מכל מקום צריך שידע האדם, שבכמה דברים יש שצדקה עדיף מן החסד. שצדקה נותן לו לחלוטין, וגמילות חסדים נותן לו רק לפי שעה, ואחר כך בא לו הממון בחזרה. ולבד זה לצדקה צריך התגברות היצר יותר, מפני שמתחסר ממונו, מה שאין כן בחסד, ולפום צערא - אגרא. ומה שאמרו בשבת (ס"ג.): גדול המלוה לעני יותר מן הנותנו לו, הינו, במי שירד מנכסיו ונתמוטט ידו, וצריך להחזיקו באיזה הלואה כדי להקימו, ולזה הלואה עדיף ממתנה, כדי שלא יתבייש. אבל מי שירד לגמרי, והרגל לקבל צדקה, לזה במתנה גמורה עדיף מהלואה.

ובהכי ניחא מה דאיתא בפרקי דר' אליעזר פרק ט"ו על הפסוק (דברים ל' ט"ו): "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע": אמר הקדוש ברוך הוא: הרי שני דברים הללו נתתי להם לישראל, אחת של טובה, ואחת של רעה. של טובה היא של חיים, ושל רעה היא של מות. של טובה - יש בה שני דרכים: אחד של צדקה, ואחד של חסד, ואליהו זכור לטוב ממצע ביניהם. וכשבא אדם לכנס, אליהו מכריז ואומר (ישעיה כ"ו ב'): "פתחו שערים ויבא גוי צדיק שמר אמנים". ושמואל הנביא עומד בין שני דרכים הללו ואומר: באיזה דרך אלך? אם אלך בשל חסד, של צדקה טובה ממנה; ואם אלך בשל צדקה, של חסד טובה ממנה. אלא אני מעיד עלי שמים וארץ, שאיני מניח את שתיהן

ואקחם לעצמי. אמר הקדוש ברוך הוא: שמואל, אתה עמדת בין שני הדרכים הטובים האלו, חייך, אף אני נותן לך שלש מתנות טובות. ללמדך, שכל מי שהוא רוצה ועושה צדקה וגמילות חסד, יורש שלש מתנות טובות, ואלו הן: חיים, צדקה וכבוד, שנאמר (משלי כ"א כ"א): "רדף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד וכו'", עין שם. הרי לפניך ככל מה שכתבנו [30]. ועל כן צריך האדם להתחזק במדת הצדקה גם כן מאד.

ועתה נחשב הקלקולים היוצאים מזה.

א. דאיתא באבות (פרק ג' ט"ו): והכל לפי רב המעשה. וזה לשון הרמב"ם שם בפרוש המשנה: שהמעלות לא יגיעו לאדם לפי רב גדל המעשה, אבל לפי רב מספר המעשים. והוא שהמעלות אמנם יגיעו בכפול המעשים הטובים פעמים רבות, ועם זה יגיע קנין חזק, לא כשיעשה אדם פעל אחד גדול מפעלות הטובות, כי בזה לבדו לא יגיע לו קנין חזק. והמשל בו: כשיתן האדם למי שראוי אלף זהובים בבת אחת לאיש אחד, ולאיש אחד לא נתן כלום - לא יעלה בידו מדת הנדיבות בזה המעשה האחד הגדול, כמו שמגיע למי שהתנדב - אלף זהובים באלף פעמים, ונתן כל זהוב מהם על צד הנדיבות; מפני שזה כפל מעשה הנדיבות אלף פעמים, והגיע לו קנין חזק, וזה פעם אחת לבד התעוררה נפשו התעוררות גדולה לפעל טוב, ואחר כך פסקה ממנו. וכן בתורה, אין שכר מי שפדה אסור במאה דינרים, או שעשה צדקה לעני במאה דינרים, שהוא די מחסורו, כמו שפדה עשרה אסורים, או השלים חסרון עשרה עניים, כל אחד בעשרה דינרים, עד כאן לשונו.

[30] הג"ה. וחדשים מקרוב באו, שמונעין רגלי עניים מלבוא לפתחי בעלי בתים, ואין דואג עליהם לחיותם ברעב; ותרוצם לפניהם, שכונתם לטובה. כי על ידי שמתרבים העניים, יש הזק לאביוני העיר, הינו, בעלי הבתים היורדים, שאין ביכלת לעזר אותם. על כן הם מונעין רגלי עניים לגמרי, וקוצבים איזה קצבה על בעלי הבתים שבעיר בשביל היורדים הנ"ל. ובאמת הוא טעות גדול. דכי בשביל שיש בעלי בתים יורדים בעיר, התר למנע צדקה משאר עניים לגמרי דנהי שאין צריך לתן לעני המחזיר על הפתחים מתנה מרבה, אבל מתנה מועטת הלא צריך כל אחד לתן לו, כמבאר בגמרא (ב"ב ט'.) וביורה דעה סימן ר"נ (סעיף ג'). וחס ושלום לסגר הדלת בעדו לגמרי ולפסק לחיותו [עין בבא בתרא דף ז':, דסובר הגמרא, דאסור לעשות בית שער ודלת לחצר, היכא שעל ידי זה לא ישמע קול עניים הצועקים מבחוץ]. ואפילו לעניי עולם אסור לעשות כן. [עין במרדכי פרק קמא דבבא בתרא (סימן תצ"א), דאפילו על עניי עולם יש "בל תאחר" היכא דחיב צדקה]. וכל שכן שעל ידי תקנתם זאת, הלא מונעין צדקה גם מעניי העיר, אלמנות ויתומים. ומי התיר להם לעשות ככה והלא בלקט שכחה ופאה מצינו, שאסור לבעל הבית ללקט בשביל עני אחד, שבזה מגרע לאחר [כדמוכח במסכת בבא מציעא י'.], והכי נמי דכותה. ואפילו אם ירצו לעשות תקנה לתן גם לעניי עולם מקפה שלהם דבר מועט, גם כן אין מנהגם עולה יפה. דיש בין המסבבים הרבה, שאין מסבב בשביל עצמו לבד, רק טפלי תליא בה (טף תלוי בו) בביתו, ועל ידי סבובו נשאר לו מעט לזון אשתו ובניו, שלא ימותו ברעב; וכשאתה נועל דלת בפניו, אתה יורד לחיי בניו העטופים ברעב בביתו. ולא שיך בזה לאמר, ענייך ועניי עיר אחרת - ענייך קודמין, דזה שיך ביחיד שרוצה לתן צדקה, ויודע בנפשו, שאין בכחו לתן רק לאחד; על זה אמרו: ענייך קודמין. אבל לתת פלס ומאזני משפט על כל העיר, ולומר שאין בכחם לתן, רק לעניי עירם, ולסגר בשביל זה הדלת על כל עניי עולם - זה לא מצינו [אם לא שידאנו לטובת העניים לכלכלם בכל מחסורם בבית מיחד כחפץ הממשלה, בודאי טוב לעשות כן (הנהה זו כנראה מחמת הצנזורה)]. וגם כאשר תדקדק היטב, תראה, שרב המסכימים ומזרזים על התקנה הזו הם רק העשירים הגבוהים, שבכחם לתן לשניהם. ולבד כל זה, הלא ידוע שתקנתם זאת קופחת גם לעניי העיר, שאין מניחין אותם לחזר על הפתחים. ומה שנותנין להם איזה דבר קצוב - לא יספיק להם, אפילו לחצי חיותם, ואין עושין טובה בזה רק ליחידים.

היוצא מדבריו, שהמעלות נמנו לאדם לפי רבוי מעשיו, לא לפי גדל מעשיו. ועתה נחזה בעינינו: לפי התקנה, שכל אחד יתן רק דבר קצוב לשבוע בבת אחת ולא יותר, כמה וכמה אלפים פעלות טובות, שיש על כל אחת ואחת מצות עשה דאוריתא, נגרע מהעיר מדי יום ויום על ידי זה. כי מלפנים, כשהיה בעל הבית נותן בפרוטרוט, היה פועל טוב בכל פרוטה ופרוטה; וכשנבוא לחשבון שנה שלמה, ימצא שחסר על ידי זה כמה אלפי רבואות פעלות טובות, שיש בכחם להכריע את ישראל לכף זכות. וכשנתבונן בזה הענין בלבד, די להסיר המכשלה הזו.

ב. גם עצם הצדקה נתמעט על ידי זה הרבה מהעיר. כי כשהעני הולך בעצמו, פעם יתן לו בעל הבית מצד המצוה, ופעם מצד החמלה, יתר מכפי השעור. פעם יתן לו אכל, ופעם מעות, ופעם בגד ישן; פעם יתן לו בעל הבית בעצמו, ופעם אשתו או בני ביתו; אבל כשבעל הבית נותן מעות דבר קצוב, יעלה זה רק לשלישית או רביעית מזה. וטובה לא נעשה בזה לבעל הבית, כידוע, שאין אדם מעני מן הצדקה. וכדאיתא במדרש (משלי פרק י"א): אמר ר' אבהו: אם ראית אדם מפזר מעותיו לצדקה, הוי יודע, שהוא מוסיף, שנאמר (משלי י"א כ"ד): "יש מפזר ונוסף עוד וכו'", עין שם. כי הצדקה נחשבת לזריעה, וכדכתיב (הושע י' י"ב): "זרעו לכם לצדקה וגו'". וכל אשר יוסיף בזריעה - יוסיף בקצירה. ואמרו בגמרא (בבא בתרא ט':): כל הרודף אחר צדקה - הקדוש ברוך הוא ממציא לו מעות לעשות בהן צדקה.

ג. בהנהגתם נעשה גרעון גדול לבעלי הבתים הפחותים במעמדם. כי כשהעני הולך בעצמו, כל אחד נותן לו פרוסת לחם לפי השגת ידו, ומקים על ידי זה מצות צדקה בכל יום; מה שאין כן לפי תקנתם, שלא להניח לעניים לחזר על הפתחים, רק לתן מעות דבר קצוב, יחסר מצות צדקה לחלק גדול מאנשי העיר, ועין ביורה דעה (סימן של"ד סעיף מ"ג), שמוכח שם, שמאד גדול עון המעכב את הרבים מלעשות מצוה.

ד. מוכח בכתבות (ס"ז:) במעשה דמר עוקבא, שמצוה יותר לחלק מזון לעניים מלחלק להם מעות. כי על ידי המזון מקרבא הניתא (קרובה ההנאה) של העניים; מה שאין כן, כשנותן להם מעות, הם צריכים לילך ולטרח ולקנות [אך לפעמים נשתנה הענין, כגון, שהעני צריך למעות יותר כדי לעשות בו שאר צרכיו, או שהוא ירד מנכסיו זה מקרוב, ומתביש לקח מזון], ועל ידי תקנתם זו, שלא לחלק מזון כלל, נתמעט המעלה של מקרבא הניתא לגמרי. הגם דלבעלי בתים היורדים בודאי מצוה רבה לעשות קפה בשבילם, ולחלק להם מעות בדרך כבוד כל מה דאפשר, אבל חלילה לגרע בזה המזון משאר עניי העיר וכנ"ל.

ה. נועל דלת בפני העניים. ראה מה דאיתא באבות דר' נתן (פרק ז'): מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לרווחה לדרום ולמזרח ולמערב ולצפון, כדי שלא יהיו עניים מצטערים להקיף את כל הבית. הבא מן הצפון - יכנס כדרכו; הבא מן הדרום - יכנס כדרכו, וכן לכל רוח; לכך עשה איוב ארבעה פתחים לביתו. ואף דאין ביכלתנו לקים זה, כי הוא מדה גבוה לא לפי מצבנו, אבל חס ושלום לנעל הדלת בעד העני, שלא להניחו לכנס, כי הוא עון פלילי. ואיתא (במסכת דרך ארץ זוטא פרק ט'): הוי זהיר בדלתי ביתך, שלא יהיו נעולות, בשעה שאתה מסב באכילה ושתיה, שדלתי ביתך מביאין אותך לידי עניות. ואיתא בתענית (כ':): רב הונא כי הוה כריך רפתא, הוה פתח לדשא, ואמר: כל מאן דצריך ליתי וליכול (כשהיה כורך הלחם [מאכלם היה על ידי כריכת הלחם עם הלפתן], היה פותח את הדלת ואומר: כל מי שצריך שיבוא ויאכל). ראה עוד מה שאמרו חז"ל (בסנהדרין ק"ג:): אמר ר' יוחנן משום ר' יוסי בן קסמא: גדולה לגימא [אכילה שמאכילין לאורחים], שהרחיקה שתי משפחות מישראל [עמון ומואב, שלפי שלא קדמו ישראל בלחם ומים, נכתב שלא יבואו בקהל], שנאמר (דברים כ"ג ה'): "על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים". ואיתא בויקרא רבה (בהר פרשה ל"ד ח'): וכי צריכין היו להם ישראל; והלא כל אותן ארבעים שנה, שהיו ישראל במדבר, היה המן יורד להן, והבאר עולה, והשלו מצוי להם, וענני כבוד מקיפות אותם, ועמוד ענן נוסע לפניהם אלא דרך ארץ הוא, הבא מן הדרך - מקדימין להם במאכל ומשתה. מה פרע להם הקדוש ברוך הוא מתוך כך (דברים כ"ג ד'): "לא יבא עמוני ומואבי". והרי קל וחמר: ומה אם מי שלא עשה חסד עם מי שאינו צריך חסד, ראה מה פרע להם שכרם; מי שאינו עושה חסד עם מי שצריך חסד, על אחת כמה וכמה. ואם כן בענייננו, שהעני הולך מעיר לעיר, ומכתת את רגליו לבקש מזון להחיות נפשו, על אחת כמה וכמה שגדול העון מי שסוגר דלת בעדו, ומונע ממנו אף לחם עני הזה. ואמרו חז"ל (שבת ס"ג.): כל המגדל כלב רע בתוך ביתו, כאלו מונע חסד מתוך ביתו, שנאמר וגו'. והינו מטעם שהכלב אינו מניח העניים מלבוא לפתחו, כפרוש רש"י שם. ומה שם, שאינו מכון בעל הבית לזה, וכל שכן בענייננו, שמכון בהנהגתו לגרש העניים מהעיר, כמה גרועה ובזויה המדה הזאת.

ו. גם נתמעט על ידי זה ממנו מדת החמלה בהמשך הזמן, כי מדה זו נקבע בנפש על ידי הרגלה בזה כמה פעמים. ובפרט שממעט זה מדורותיו הבאים אחריו, שאינם רואים כלל בעיניהם האנשים המצוקים. גם על ידי זה אינו מכיר לתן תודה לה' על חלקו, כי אינו רואה בעיניו איש מר ונאנח.

ז. ידוע מה שאמרו חז"ל (בבא בתרא דף ט':): המפיס לעני בדברים, מתברך באחת עשרה ברכות, שנאמר וגו'. ועל ידי הנהגה זו, שאינו רואה עני בעיניו, חסר כל זה.

ח. על כלם עברה גוררת עברה; שעל ידי זה באים לידי אסור מלשינות, ונמסרו עניים לידי זרים להכותם ולבזותם, ומי יוכל לשער גדל העון והמכשול שיש בזה. והכתוב העיד בנו ואמר (דברים ט"ו ט'): "פן יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו', ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא"; ועל אחת כמה וכמה בזה שגורם לו הכאות ובזיונות. וידוע בתורתנו הקדושה מארבע ארצות הטובות (סדם ועמורה וכו'), שנהגו המדה טובה כזו עם העניים, ומה עלתה להם, השם ישמרנו מענשם. גם פעמים רבות יש בהם אלמנות ויתומים, וצריך לזהר מאד מצעקתם כמפרש בתורה (שמות כ"ב כ"ב). וזה לשון הרמב"ם בהלכות דעות (פרק ו' ה"י): חיב אדם להזהר באלמנות ויתומים, והיאך נוהגין עמהם, לא ידבר אליהם אלא רכות, ולא ינהג בהן אלא מנהג כבוד, ולא יכאיב גופם בעבודה, ולא לבם בדברים קשים, ויחוס על ממונם יותר מממון עצמו. כל המקניטן, או מכעיסן, או הכאיב להן, או רדה בהן, או אבד ממונן הרי זה עובר בלא תעשה; וכל שכן המכה אותן, או המקללן. ולאו זה אף על פי שאין לוקין עליו, הרי ענשו מפרש בתורה (שמות כ"ב כ"ג): "וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב". ברית כרותה ממי שאמר והיה העולם, שכל זמן שהם צועקים מחמס - הם נענים, שנאמר (שם כ"ב): "כי אם צעק יצעק אלי וגו'", עין שם. גם רבנו יונה כתב ב'שערי תשובה' (שער שלישי) במאמר כ"ד: מי שיציק ויצער אלמנה ויתום - בין בגזל ובין בעשק ובין בהכלמה וכל מיני צער - חיב מיתה בידי שמים. ועין בחנוך במצוה ס"ה, שכתב גם כן בהדיא, שאפילו בדבור בעלמא, אם מצער אותן עובר גם כן בלאו זה. ולפלא לי על אותם האנשים, שמתעסקין ומסיעין להתקנה החדשה, ולא ייראו ויפחדו לנפשם מכל הכתובים המפרשים בתורה בענוי אלמנה ויתום, שדברי התורה נאמרו, אפילו אם הם עשירים, כמפרש ברמב"ם (פרק ו' מדעות ה"י); וכל שכן בזה, שהם עניים ושבורי לב, וסובלים גלות ועלבון וכלמה בימי חייהם, כמה גדול ענש הגורם להוסיף צרה על צרתם, ולפסק לחיותם ולגרשם מן העיר. ויתבונן האדם תמיד, ויירא ויפחד מזעקת העניים והאביונים, כמה דכתיב (משלי כ"א י"ג): "אטם אזנו מזעקת דל גם הוא יקרא ולא יענה". וידע שיש להם מליץ טוב העומד לימינם, שאין בכל העולמים כמותו; והוא השם יתברך בעצמו, וכדכתיב (תהלים ק"ט ל"א): "כי יעמד לימין אביון להושיע משפטי נפשו". ומי הוא הנוגע באנשים המקרבים למלך בשר ודם לרעה ונקה ! וכל שכן במקרב למלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, והם הנדכאים והאמללים, אשר הם שבורי לב, וכדכתיב (תהלים ל"ד י"ט): "קרוב ה' לנשברי לב וגו'". ואיתא בויקרא רבה (בהר פרשה ל"ד ט'): אמר ר' אבין: העני הזה עומד על פתחך, והקדוש ברוך הוא עומד על ימינו, דכתיב (שם ק"ט ל"א): "כי יעמד

לימין אביון". אם נתת לו - דע, מי שעומד על ימינו נותן לך שכרך; ואם לא נתת לו - דע, מי שעומד על ימינו פורע ממך, דכתיב (שם): "להושיע משפטי נפשו".

הארכתי בכל זה כדי להסיר המכשלה מישראל. ואני יודע מגדולי ישראל, שצעקו ככרוכיא על זה. [אם לא שידאגו לטובת העניים לבנות להם בית, ולהשביעם לחם כחפץ הממשלה, וטוב להם מבלי שיצטרכו לחזר על הפתחים (הגהה זו כנראה מחמת הצנזורה)]. והעקר צריך שיקבע האדם בנפשו, שעל ידי מצות צדקה אין לו שום הפסד בנכסיו. וכדאיתא (בשמות רבה תצוה פרשה ל"ו): הרבה פעמים שאדם מחשב בלבו לעשות מצוה, ויצר הרע שבתוכו אומר: מה לך לעשות מצוה ומחסר את נכסיך עד שאתה נותן לאחרים, תן לבניך. ויצר טוב אומר: תן למצוה. ראה מה כתיב (משלי ו' כ"ג): "כי נר מצוה". מה הנר הזה, כשהוא דולק אפילו אלף אלפים קרוינין וסבקין (מיני נרות ואבוקות) מדליקין הימנו - האור במקומו, כך כל מי שיתן למצוה, אינו מחסר את נכסיו.

והנה כשנבוא להעתיק כל המאמרים מענין צדקה, קצר המצע מהשתרע, לכן אעתיק בזה רק איזה מאמרים. איתא בתנא דבי אליהו זוטא פרק א' ח': משום דבי אליהו אמרו: גדולה צדקה, שמיום שנברא העולם עד עכשו, העולם עומד על הצדקה; וכל הנותן צדקה הרבה, הרי זה משבח; ומלט את עצמו מדינה של גיהנם, שנאמר (קהלת י"א י'): "והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך"; ונאמר (תהלים מ"א ב'): "אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'"; ואין רעה אלא יום דינה של גיהנם, שנאמר (משלי ט"ז ד'): "וגם רשע ליום רעה"; ואומר (תהלים ק"ו ג'): "אשרי שמרי משפט עשה צדקה בכל עת". אבותינו הראשונים, מפני מה זכו לעולם הזה ולימות בן דוד ולעולם הבא? מפני שנהגו את עצמן בצדקה. אברהם, יצחק ויעקב, משה, אהרן, דוד ושלמה בנו לא נשתבחו, אלא בצדקה. אברהם מנין? שנאמר (בראשית י"ח י"ט): "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט". יצחק לא נשתבח אלא בצדקה, שנאמר (בראשית כ"ו י"ב): "ויזרע יצחק בארץ ההוא וגו'". ואין זריעה אלא צדקה, שנאמר (הושע י' י"ב): "זרעו לכם לצדקה" [הינו, שכשם שאדם משתוקק לזרע שדהו, אף שבעת הזריעה הוא משליך תבואתו לארץ, מכל מקום הוא בטוח, שיצמח לבסוף כמאה פעמים ככה, כן ישתוקק האדם לצדקה. וידע שבודאי יברכו ה' עבור מצוה זו, ויתוסף לו בנכסיו כפלי כפלים עבור חסרון המועט הזה, שמחסר עתה מנכסיו; וכמו שכתוב (דברים ט"ו י'): ', נתן תתן וגו' כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' וגו'"]. יעקב, שנאמר (בראשית ל"ב י'): "קטנתי מכל החסדים", ואין קטנתי אלא מעט; ואין מעט אלא צדקה, שנאמר (משלי ט"ז ח'): "טוב מעט בצדקה [הינו, שאמר יעקב: אני קטנתי במעשה הצדקה נגד כל החסדים שעשית את עבדך]. אהרן ומשה מנין? שנאמר (מלאכי

ב' ו'): "תורת אמת היתה בפיהו". ואין אמת אלא צדקה, שנאמר (תהלים פ"ה י"ב): "אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף". דוד מנין? שנאמר (שמואל ב', ח' ט"ו): "ויהי דוד עשה משפט וצדקה'; שלמה מנין? שנאמר (תהלים ע"ב א'): "וצדקתך לבן מלך". ואף הקדוש ברוך הוא משתבח בצדקה שנאמר (ישעיה ה' ט"ז): "והאל הקדוש נקדש בצדקה". ואף כסא הכבוד נשתבח בצדקה, שנאמר (תהלים פ"ט ט"ו): "צדק ומשפט מכון כסאך". גדולה צדקה, שמצלת את האדם מדרך המיתה, שנאמר (משלי י', ב'): "וצדקה תציל ממות". בוא וראה, שבמדה שאדם מודד - בה מודדין לו. אדם נותן צדקה בעולם הזה [31] ומתכון עליה, שיחיה העני ולא ימות, אף הקדוש ברוך הוא מתכון על הנותנה, שיחיה ולא ימות. ומנין אתה אומר, שכל מי שספק בידו לעשות צדקה, ואינו עושה; לקים נפשות ואינו מקים, גורם מיתה לעצמו? שנאמר (שמואל א', כ"ה י'-י"א): "ויען נבל וגו'; ולקחתי את לחמי ואת מימי וגו' ונתתי לאנשים אשר לא ידעתי וגו'". ומיד נענש, שנאמר (שם ל"ח): "ויגף ה' את נבל וימת".

גדולה צדקה, שמארכת ימיו ושנותיו של אדם, שנאמר (דברים ל' כ'): "כי הוא חייך וארך ימיך", ואומר (משלי ג' י"ח): "עץ חיים היא למחזיקים בה". ועוד, שהרי קל וחמר הוא: ומה מצוה הקלה שבקלות שבתורה, מהו אומר בה? (דברים כ"ב ז'): "למען ייטב לך והארכת ימים"; קל וחמר לצדקה, שהיא מצוה חמורה שבתורה, על אחת כמה וכמה. גדולה צדקה, שהיא מביאה את האדם לחיי עולם הבא, שנאמר (תהלים א' א'): "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים וגו'; ונאמר (תהלים ק"ו ג'): "אשרי שמרי משפט עשה צדקה בכל עת". נאמר "אשרי" בתורה, ונאמר "אשרי" בצדקה. מה "אשרי" האמור בתורה הוא בן עולם הבא, אף "אשרי" האמור בצדקה הוא בן עולם הבא. גדולה צדקה, ששותה לתורה, שנאמר (ויקרא כ', ו ג'): "אם בחקותי תלכו"; ונאמר בצדקה (משלי ח' כ"ב): "ה' קנני ראשית דרכו". בתורה הוא אומר (ויקרא כ"ו ו'): "ונתתי שלום בארץ ושכבתם ואין מחריד והשבתי חיה רעה מן הארץ וחרב לא תעבר בארצכם"; ובצדקה נאמר (ישעיה ל"ב י"ז-י"ח): "והיה מעשה הצדקה שלום השקט ובטח עד עולם; וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחת שאננות". גדולה צדקה, שהתורה נמשלה לצדקה ושותה לה, (אלא לפי) שאין לך מדה טובה, שברא הקדוש ברוך הוא בעולמו, גדול מן התורה, שנאמר

[31] והנה מקרוב נתיסד בכמה עירות בית מושב זקנים [הינו, שזקנים וחלושים, שאינם יכולים להתפרנס ממעשה ידיהם, נקבצים למקום אחד, ושם מספיקים להם כל צרכם, עד שימלאו שם שנות חייהם]. והוא ענין נכבד וקדוש מאד, שאפילו בסתם מצות הכנסת אורחים גדול שכרו מאד, כמבאר לקמן (בחלק ג' פרק ב'), עין שם. כל שכן בזה שהם מקימי נפשות ממש, שבמקום שאין תקנה זו בעיר, אנו רואין בעינינו, שהרבה מהזקנים והחלושים, כשהם עניים, הם מתנונים והולכים ומתקצרים ימיהם. וכבר אמרו חז"ל (סנהדרין ל"ז.): כל המקים נפש אחת מישראל, כאלו קים עולם מלא; וכל שכן בזה שהם מקימים כמה נפשות, ואשרי חלקם של המתעסקים בזה.

(משלי ד' ח'-ט'): "סלסלה ותרוממך תכבדך כי תחבקנה; תתן לראשך לויית חן עטרת תפארת תמגנך". אף התורה עצמה אינה נדמית אלא לצדקה, שנאמר (דברים ו' כ"ה): "וצדקה תהיה לנו וגו'". גדולה צדקה, שהיא ממהרת ימות בן דוד וימות הגאלה, שנאמר (ישעיה נ"ו א'): "שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות". גדולה צדקה, שהיא מעלה את הנשמה, ונותנה תחת כסא הכבוד, שנאמר (שם ל"ג ט"ו-י"ז): "הלך צדקות ודבר מישרים וגו'; הוא מרומים ישכן מצדות סלעים משגבו לחמו נתן מימיו נאמנים; מלך ביפיו תחזינה עיניך". עד כאן לשון התנא דבי אליהו זוטא.

איתא באבות דר' נתן פרק ג' משנה ט': מעשה בחסיד אחד, שהיה רגיל בצדקה. פעם אחת הלך וישב בספינה; בא הרוח, וטבע ספינתו בים. ראהו ר' עקיבא, ובא לפני בית דין להעיד על אשתו להנשא. עד שלא הגיע עת לעמד, בא אותו איש ועמד לפניו. אמר לו: אתה הוא שטבעת בים? אמר לו: הן. ומי העלך מן הים? אמר לו: צדקה שעשיתי, היא העלתני מן הים. אמר לו: מאין אתה יודע? אמר לו: כשירדתי למעמקי מצולה, שמעתי קול רעש גדול מגלי הים, שזו אומר לזו, וזו אומר לזו: רוצו ונעלה את האיש הזה מן הים, שעשה צדקה כל ימיו. באותה שעה פתח ר' עקיבא ואמר: ברוך אלקים אלקי ישראל, שבחר בדברי תורה ובדברי חכמים שדברי תורה ודברי חכמים קימים הם לעולם ולעולמי עולמים, שנאמר (קהלת י"א א'): "שלח לחמך על פני המים כי ברב הימים תמצאנו"; ואומר (משלי י' ב'): "וצדקה תציל ממות". גם בזכות הצדקה באה ברכה לתוך ביתו של אדם, כמו שנאמר (דברים ט"ו י'): "נתון תתן לו ולא ירע לבבך [32] בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלקיך וגו'". על כן יתחזק האדם תמיד בזו המצוה, ויביא ברכה לתוך ביתו, מלבד שכר הצפון לו לנצח.

פרק יח
בו יבאר ענין מעשר כספים בכל פרטיו

[32] הג"ה. ונראה לי, מה שאמר הכתוב (דברים ט"ו י'): "בתתך לו" - הינו, כי ידוע, שמטבע האדם לא ירצה לתן צדקה לעני, רק בפעם אחת; אבל אם יכרח לתן להעני הזה בעצמו עוד פעם אחר פעם למשל עד מאה פעמים, אף שיתן לו מצד חיוב המצוה, לא יתרצה הלב לזה בעת הנתינה; ורק אחר שכבר הוציאם מתחת ידו, שהמעות בלאו הכי בין כך ובין כך כבר אינם בידו, בקל יוכל להתישב בנפשו ולאמר: מה יועיל עתה אם ירע לי, ולהקטין המצוה משום זה. ולזה בא הכתוב ואמר (שם): "נתון תתן לו" - הינו, שמחיב לתן, אפילו מאה פעמים (וכפרוש רש"י שם). "ולא ירע לבבך בתתך לו" - הינו, אפילו בעת הנתינה. "כי בגלל הדבר הזה" - פרוש: כי הלא באמת המעות הם של הקדוש ברוך הוא, ואנו נותנים לו משלו (וכמאמר התנא (אבות ג' ז'): תן לו משלו כו'), וברכתו של הקדוש ברוך הוא להאדם עבור זה יהיה העקר רק עבור בחירתו ורצונו לטוב, שהלא היה אז בידו בחירה, שלא לעשות רצון השם יתברך. ולכן אם מתישב בנפשו בעת עשית המצוה גופא, שיש לו עדין בחירה בזה, ומתגבר על יצרו בלבו כדי לעשות רצון הקדוש ברוך הוא, אז בודאי יבוא לו ברכה מהקדוש ברוך הוא גם בעולם הזה, וכמו שכתוב (שם): "יברכך ה' אלקיך בכל מעשך"; מה שאין כן, אם בעת עשית המצוה ירע לבו לזה, ורק אחר כך שבלאו הכי המעות כבר אינם בידו, הוא מתרצה לזה. ואין כונתנו שלא יהיה לו המצוה כלל, רק שבזה מקטין המצוה.

א. ועתה [33] נבוא לבאר, איזה דרך יבר האדם לצאת ידי חובת מצות חסד בתמידות. הנה לעיל בפרקים שעברו בארנו, דטוב שיפריש האדם מעות, שיהיה מוכן למצוה זו. אך כדי שלא יכבד זה על האדם, טוב שירגיל את עצמו להפריש מעשר, מכל מה שיזמין לו ה' רוח בעניניו; ומזה יפזר שני שלישים לצדקה, כי עניים שצריך לתן להם במתנה מצוי יותר, ושליש יהיה מנח אצלו כדי לקים בו מדת החסד [34]. וכשיתקבץ אצלו שעור חשוב, שהוא משער שיותר אין צריך בעירו, יהיה אחר כך כל המעשר, שיזמין לו ה' מהרוח שלו, רק לצדקה לבד.

והפרשת מעשר הוא ענין גדול, כמו שאמרו בתענית דף ט'. על הפסוק (דברים י"ד כ"ב): "עשר תעשר" - עשר בשביל שתתעשר. ובכל דבר אסור לנסות הקדוש ברוך הוא, ובזה מתר, מטעם שאמר הכתוב (מלאכי ג' י'): "הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה' צבאות אם לא אפתח לכם ארבות השמים והריקתי לכם ברכה עד בלי די". וכן נפסק (ביורה דעה סימן רמ"ז סעיף ד'), דבמעשר מתר לנסות השם יתברך [35].

---

[33] מכאן עד פרק כ"ד רבו הענינים הנאמרים בהם, וכדי שלא לבלבל עיני הקורא חלקתים לסעיפים.

[34] הג"ה. דאף דעקר מעשר הוא לתנו לעניים, הלא להחזיק ידי מך בהלואה גם הוא לצדקה יחשב, כמבאר ברמב"ם בהלכות מתנות עניים (פרק י' ה"ז) ובספר המצות שלו, מצות עשה קצ"ה, עין שם, וביורה דעה סימן רמ"ט סעיף ו'. ולפי המבאר שם לכאורה, נראה, דאפילו אם אמר בהדיא: סלע זו לצדקה, יכול לטל סלע זו ולהלותו לעני, אפילו אם עומד עני אחר, שיכול לתן לו מתנה גמורה. אך לפי זה יקשה לי, הא דאיתא (בסימן רנ"ט סעיף א'): האומר, סלע זו לצדקה, עד שלא בא לידי גבאי - מתר ללותו, בין לעצמו בין לאחר, ויפרע אחר תחתיו [ומירי, שלא נזדמן לו עתה עני לתן לו, דאי לאו הכי, אסור ללות, ועובר ב"בל תאחר", וכמו שכתוב בסימן רנ"ז סעיף ג'. ועל כן מסים השלחן ערוך: ויפרע אחר תחתיו - הינו, לבסוף כשיזדמן לו עני]. ולפי דברינו הנ"ל היה לו להשלחן ערוך לחלק ולאמר, דלעני מתר ללות, דגם זה הוא בכלל צדקה; ואין צריך לפרע אחר תחתיו, דזה גופא הוא צדקה. ואם יחזיר לו העני ההלואה, יהיה מתר להלות עוד לעני, וכן לעולם. וכן מה שפסק השלחן ערוך אחר כך, דמשבא ליד גבאי, אסור ללותו; היה לו לחלק ולומר, דלעני מתר להלות, דגם זה הוא בכלל צדקה גופא [הינו, אפילו להפוסקים דלשאר דבר מצוה אסור לשנות]. ואולי דאף דמן התורה הלואה לעני הוא בכלל צדקה, מכל מקום בנדרים הלך אחר לשון בני אדם; ולשון בני אדם בשם 'צדקה', אין כונתם להלואה לעני, רק למתנה גמורה. וכענין שכתב מהרי"ק (שרש ז') לענין פדיון שבויים, דאין זה בכלל לשון צדקה. [והובא ב'טורי זהב' בסימן רנ"ו (ס"ק ד'), ועין ב'נקודות הכסף' (בסימן רנ"ב סעיף א' בהג"ה) שם, שמסכים למהרי"ק]. אבל בעניננו לענין מעשר, שלא אמר בלשונו, רק שיפריש מעשר, לכאורה בודאי יכול להחזיק המעות להלות להמתמוטטים ועניים כדרך סתם גמ"ח, ובכלל צדקה הוא. ואפילו אם תמצי להחמיר בזה, על כל פנים בעניננו, שמכון בעת תחלת קבלתו את המצוה זו בשביל זה, דשרי (שמתר).

[35] וכן משמע בתוספות תענית ט'., וכן בספר 'אור זרוע' (הלכות צדקה סימן י"ג), דמה שאמרו שם: "עשר בשביל שתתעשר" אינו קאי דוקא למעשר תבואה, רק אפילו למעשר כספים; ועל זה קאי סגית הגמרא שם, דמתיר לנסות. והנה ב'פתחי תשובה' שם ביורה דעה (סימן רמ"ז ס"ק ב') הביא בשם איזה פוסקים, שחולקין על השלחן ערוך, וסוברין דאף דאמת הוא דצדקה, וכל שכן מעשר, מעשרת את האדם [וכדאיתא במדרש משלי פרק י"א על הפסוק (משלי י"א כ"ד): "יש מפזר ונוסף עוד": אמר ר' אבהו: אם ראית אדם מפזר מעותיו לצדקה, הוי יודע שהוא מוסיף, שנאמר: "יש מפזר ונוסף עוד"]. על כל פנים, לנסות את השם יתברך בזה - אסור. ומה שהתירו לנסות, הינו דוקא במעשר תבואה, אבל לא במעשר כספים, דהוא רק בכלל צדקה. ונראה לי ראיה, שהדין עם השלחן ערוך; דאם תאמר דוקא במעשר תבואה, שמקים בזה מצות עשה מן התורה, הינו, מצות עשה דמעשר, אם כן היכי קאמר שם ר' יוחנן לינוקא (לתינוק) דריש לקיש: זיל נסי (לך נסה). והלא במעשר כספים אסור לנסות. ואין לומר דכונת ר' יוחנן הוא על מעשר תבואה, ואזיל (והולך) לשיטתו ביבמות דף פ"ב. דסבירא לה דבארץ, מעשר תבואה הוא עתה מן התורה, הלא הביא לזה ראיה

וגדר המעשר הוא, דצריך להפריש מתחלה מעשר מן הקרן, ואחר כך כשיזמין לו השם יתברך רוח, יתן מעשר מן הרוח. והנה יש הרבה אנשים, שנזהרים במדת מעשר, אבל אין נזהרים, רק לתן מן הרוח, אבל לא מן הקרן. ולא כן דרך האמת לצאת ידי חובת מעשר, כמבאר בפוסקים, אלא מתחלה יפריש מן הקרן. אמנם, בעונותינו הרבים, שהיצר מתגבר על האדם, ואינו מניחו לחסר מעותיו. העצה היעוצה בזה, נראה לי, שיפריש המעשר מן הקרן לעשות בזה גמ"ח לעניים. וגם הוא יהיה מתר להלות לעצמו, כשיצטרך להם; אך בתנאי, שכשיבוא מי שהשעה דחוקה לו ללות, יראה ללות מאחר ולתן לו בכדי שעור מה שלוה בעצמו מאלו המעות, ויוצא בזה ידי חובת מעשר, שגם זה נקרא בשם צדקה וכנ"ל [36]. אך כל זה הוא לשיטת הרמב"ם (פרק י' ממתנות עניים ה"ז) והשלחן ערוך (סימן רמ"ט סעיף ו'), שמכנה את החזקת ידי עני שמך, בהלואה, בשם מצות צדקה. אבל להרמב"ן בספר המצות (מצוה ט"ז), שאין מכנה זה בשם צדקה, רק הוא מצוה

מקרא, ד"הביאו את כל המעשר וגו', ובחנוני נא בזאת", הנאמר במלאכי (ג' י') בימי תחלת בית שני. וידוע דמלאכי - זה עזרא (מגלה ט"ו.). והלא לרבנן דר' יוסי שם ביבמות, תרומות ומעשרות אף בימי עזרא הוא מדרבנן, משום שלא עלו אז כל ישראל, וכמבאר ביורה דעה בסימן של"א (סעיף ב'); ואיך מתר במצוה זו לנסות את השם יתברך, אחרי שאין מחיב בה עתה מן התורה לדידהו ודחק לחלק לענין לאו דאוריתא בין דבר שחיובו מדרבנן במעשר על כל פנים ובין מעשר כספים. אלא ודאי דטעם שהתיר הכתוב לנסות, אינו מחמת שמקים מצות מעשר תבואה, רק מחמת שמחזיק בזה ידי הכהנים והלוים, ויש טרף בבית ה', ועל ידי זה יהיה ביכלתם להתחזק בתורת ה'; ולכן אמר (שם): "ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת אמר ה', אם לא אפתח לכם את ארבות השמים והריקתי לכם ברכה וגו'". שבזכות שנותנין טרף, בזכות זה באה הברכה. וכענין שאמר הגמרא בחלין (ק"ל:): אין נותנין מתנה לכהן עם הארץ, שנאמר (דברי הימים ב', ל"א ד'): "לתת מנת הכהנים והלוים למען יחזקו בתורת ה'", עין שם בגמרא. ואם כן הכי נמי לענין מעשר כספים בזמננו, שעקרו נתקן לכתחלה להחזיק ידי עמלי תורה. וכדאיתא במדרש תנחומא פרשת ראה (סימן י"ח): "עשר תעשר" - עשר בשביל שתתעשר; עשר כדי שלא תתחסר, רמז למפרשי ימים להפריש אחד מן עשרה לעמלי תורה, גם בזה מתר לנסות השם יתברך. ונמצינו למדין מן המדרש הנ"ל, שעקרו נתקן לכתחלה להחזיק ידי עמלי תורה, ועין מה שכתבתי בפנים בסוף הפרק (פרק י"ט סעיף א').

[36] הג"ה והמעות הם בעצם שלו, ונפקא מנה לענין ירשה ולענין כמה דברים; אלא שמשעבד את עצמו למצוה זו, כל עוד שיש בכחו להלות לעני בעת דחקו עד מעשר מנכסיו. ומכל מקום לא ברירא (אינו ברור) הדבר כל כך, דאף דלענין צדקה מקים בזה המצות עשה, אפשר דלענין מעשר דהביא בתענית ט'. בתוספות בשם הספרי, מהא דכתיב (דברים י"ד כ"ב): "עשר תעשר את כל תבואת זרעך היצא השדה שנה שנה". אין לי אלא תבואת זרעך, שחיב במעשר; רבית [הינו רבית של גוי] ופרקמטיא וכל שאר רוחים מנין תלמוד לומר: "את כל" לרבות רבית ופרקמטיא, וכל דבר שמרויח בו, עד כאן לשונם - חמיר טפי, דהוא דמיא דשאר מעשרות שאינו מירי בתורת הלואה, אך מדהתירו לקח במעות מעשר ספרים להשאילם לאחרים, אף דשם הוא נותן לו רק בתורת שאלה לבד, ואחר כך יחזר אליו, משמע דשפיר דמי. אך יש לדחות, דשם על כל פנים הוא מפריש על זה לחלוטין, אבל בענייננו, שלבסוף יחזרו אליו ואל יורשיו, אין לנו ראיה דיוצא בזה; אבל מכל מקום יש לנו ללמד, דאם מפריש המעות לחלוטין לשם גמ"ח, דהינו, שהמעות לא יהיו בעצם שלו לבסוף, דיוצא בזה ידי מעשר, דלא גרע ממה דכתב הט"ז וש"ך (ריש סימן רמ"ט) ושאר פוסקים, דיוכל לקח מעות מעשר להכניס בו חתן לחפה, או להיות בעל ברית, עין שם. ואפילו אם נחמיר, כמו שכתב ה'חתם סופר' [הובא ב'פתחי תשובה' ליורה דעה סימן רמ"ט (ס"ק ב')], דלמהרי"ל והרמ"א היכא דנהוג לכתחלה שלש פעמים להפריש המעשר לעניים, שוב אין לעשות מהמעשר שום דבר מצוה, הלא כתב שם, דכשמתנה לכתחלה להתנהג באפן זה דשפיר דמי, והכי נמי בענייננו. ואפילו אם תרצה להחמיר שם בכל גוני, ולומר דמעות מעשר הוא רק לעניים, על כל פנים בענייננו, דסתם גמילות חסד הוא להחזיק ידי המתמוטטים, דלדעת הרמב"ם והשלחן ערוך הוא בכלל צדקה גמורה, בודאי אין להחמיר בזה. ואפשר דיש להקל בזה, אפילו אם לא התנה לכתחלה להתנהג באפן זה, ועין בסימן רנ"ג סעיף ט'; וצריך עיון למעשה.

בפני עצמה, אין לנו ראיה לומר, שיקים בזה מצות מעשר, היכא שלבסוף יחזר המעות לו וליורשיו. אך היכא שמפריש המעות לחלוטין לשם גמ"ח, לדעת הרמב"ם (פרק י' ממתנות עניים ה"ז) והשלחן ערוך (סימן רמ"ט סעיף ו'), בודאי מתר, אם מתנהג כן בתחלת קבלתו את המצוה, כמבאר פה בהגהה. ואפילו לדעת הרמב"ן נראה דיש להקל בזה [הינו, לפי מה שכתב הש"ך שם (ס"ק ג') בשם הפוסקים, דאפילו שאר דבר מצוה מתר לעשות ממעות מעשר, כגון: לקח בו ספרים להשאילן לאחרים וכהאי גונא. ומכל מקום לפי שיש מחמירים ואוסרים בשאר דבר מצוה (עין ביורה דעה סימן רמ"ט ב'פתחי תשובה' (ס"ק ב') בשם ה'חתם סופר'), מהנכון להחמיר, אם לא התנה לזה בתחלת קבלתו את המצוה - להרמב"ן, ואפילו להרמב"ם יש לעין בזה, כאשר בארתי בהגהה].

והנה כל מה שכתבנו בזה הענין, הוא בשרוצה לקבע מעות המעשר רק להלואה, ולא למתנה לעניים; אבל אם רוצה להלות לפי שעה ממעות מעשר שהפריש כבר, ליד איש אמיד, וכל שכן להמתמוטטים או לעניים גמורים, ולפרע אחר תחתיו, כשיזדמן לו עני הגון לתת לו - אין להחמיר, אפילו להרמב"ן; וכמו שכתוב בסימן רנ"ט סעיף א'. שוב מצאתי בעזרת ה' ב'אליה רבא' סימן קנ"ו (ס"ק ב'), שכתב בהדיא כמו שכתבנו, דאפילו לאיש אמיד מתר להלות גמ"ח ממעות מעשר. ונראה דכונתו לפי שעה, עד שיזדמן לו העני שצריך לתן לו.

ב. ועתה נחזר לבאר קצת את אפן ההנהגה, שצריך להיות במעות מעשר. ויתנה בתחלת קבלתו, שיתנהג באפן זה, ובזה יסתלקו מעליו כל הפקפוקים. א. ראשון לכל, טוב שיתנה בתחלת קבלתו את המצוה שהוא בלי נדר, כדי שלא יכשל חס ושלום בעון נדרים, על ידי איזה סבה לפעמים. גם יראה שיהיה לו פנקס מיחד, שיכתב בו כל הרוח, שיזמין לו ה', אחר נכוי ההוצאות מהעסק. ב. יעשה חשבון בכל חצי שנה, או על כל פנים בכל שנה. ואם יזדמן לו חס ושלום הפסד בתוך זמן זה, ינכה מחשבון הרוח, ומותר הרוח יהיה שיך מזה מעשר לצדקה. ג. בכל משך הזמן הזה יכתב בהפנקס כל הנתינות שיוציא על צדקה, ויוכל לכלל בהחשבון של המעשר, כל מה שרגיל לתן בביתו לעניים, אפילו איזה פרוטה, וינכה כל זה לבסוף מהמעשר. ד. אם לעת החשבון יראה שיש עדף בהמעשר על מה שהוציא, יראה להפרישם ולחלקם תכף. ואם אין מזדמן לפניו כעת האנשים, שבדעתו לתן להם, יכול להשהות העדף מהמעשר אצלו, עד שיזדמנו לו, ואין מכרח לחלקם תכף, ומתר לעת עתה להשתמש בהמעות לעצמו. אך כשיזדמנו לו האנשים, שרגיל לחלק להם מזה, מחיב ללות ולשלם תכף. ה. אם ימצא שהוציא על צדקה יותר מהמעשר, יש אומרים, דיוכל לנכות זה לבסוף מהמעשר של שנה שניה, ויש

מחמירין בזה. על כן טוב לעשות כאשר כתבנו למעלה, דהינו, שיתנה בפרוש בתחלת קבלתו את מצות מעשר, שיהיה יכול לתת מעות לצדקה, על סמך שיגבה לבסוף ממעשר מתי שיזדמן.

ג. והנה כל זה טוב, אם יש לו עסק פרטי, שיוכל לכתב הרוח שמזמין לו ה' בכל פעם; אבל אם הוא איש חנוני, כמעט אי אפשר לכתב בכל פעם את מעט הרוח שמזדמן לו. על כן העצה לזה, שבכל שנה יעשה חשבון מסחורותיו דרך כלל, וחשבון פנקסו השיך להעסק, וידע את מה שנתוסף לו. גם יחשב לערך את חשבון הוצאות הבית על מזונותיו ומלבושיו, שהיה לו במשך הזמן הזה; ולעמת כל זה יחשב מה שכתוב בפנקסו, שהוציא על צדקה, גם כל עניני צדקה שרגיל לתן בתוך ביתו לעניים. ויתנה כל זה בתחלת קבלתו את המצוה, שיהיה יכול לשער בכל ענינים אלו לפי דעתו בערך ולא בצמצום.

גם מירושה צריך לתן מעשר (אליה רבה בסימן קנ"ו ס"ק ב').

פרק יט

בו יבאר מדין חלוקת מעשר ודין חומש

א. ועתה נבוא לבאר את אפן החלוקה של מעות מעשר. הנה ידוע דמעות מעשר - עקרו הוא לצדקה לחלק לעניים. וקרוביו העניים הם קודמין בזה לאחרים [ודין הקדימה בהן גופא, עין ביורה דעה סימן רנ"א סעיף ג'], ואפילו לבניו הגדולים, שאינו חיב לטפל בהם, יכול לתן להם מעשרותיו, דכיון שאין להם משל עצמם, הוי צדקה גמורה, ואפילו יש יכלת בידו לפרנסם ממקום אחר; ואפילו לאביו ואמו מתר לתת אם הוא עני. אך אם יש יכלת בידו לפרנסם ממקום אחר - אמרו חכמים (קדושין ל"ב.): תבא מארה, למי שמפרנס אביו ואמו ממעות צדקה. (עין בסימן ר"מ סעיף ה' ורמ"ט סעיף א' בש"ך שם). ואם קרוביו [37] אינם עניים, ומחלקם לעניים אחרים, מהנכון שיהדר לכתחלה לחלקם לעמלי תורה למען יחזקו בתורת ה'. כי משמע במדרש, דעקר המעשר נתקן בשביל להחזיק לעמלי תורה. דזה לשון המדרש תנחומא פרשת ראה סימן י"ח (דברים י"ד כ"ב): "עשר תעשר" - עשר בשביל שתתעשר; עשר [38] בשביל שלא תתחסר, רמז למפרשי ימים [הינו, שאותן

[37] אבל עניים הם קודמין אפילו לבעלי תורה, כמו שכתב בש"ך (בסימן רנ"א סעיף קטן י"ז). ואין סתירה לזה ממה שהבאתי לקמן בפרק כ' אות ד' מר' מאיר, עין שם, דנוכל לומר, דהכונה במה שאמרו: בניך, מה את עביד עליהון (בניך, מה אתה עושה עליהם) הינו, מה תניח לבניך אחר מיתתך אבל בחייו היה מפרנס להון בסלע אחד שהתפרנס בו. ואף דמשמע ממדרש (תנחומא פרשת ראה סימן י"ח), דמעשר נתקן עקר לעמלי תורה, מכל מקום בימינו, על ידי שהוא נותן מעשר, פוטר עצמו מצדקה, ובצדקה זכתה התורה לקרוב יותר. ומכל מקום צריך עיון באיש אשר השעור מעשר הוא יותר מכדי השגת ידו, דמדינא אינו מחיב בזה, רק שרוצה לזכות במצות, אם מחיב גם כן לתנם לקרוביו, או דיכול לתנם לעמלי תורה.

[38] והנה, אם המעשר מועיל להעשיר, קל וחמר שיועיל שלא יתחסר ! אמנם, כי הנה ידוע שיש הרבה דברים, שמביא לאדם לידי עניות, כההיא דאמרינן (בסכה דף כ"ט;): בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יורדין לטמיון

אנשים עוסקין במסחר], שיפרישו אחד מעשרה לעמלי תורה. וגם על ידי זה הבטיח הכתוב, שבאה ברכה לתוך ביתו של אדם, כדכתיב (מלאכי ג' י'): "הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ויהי טרף בביתי ובחנוני נא בזאת וגו'", הינו, על ידי שיהיה טרף בביתי, יוכלו הכהנים והלוים לעסק בתורת ה'. ועבור זה: "והריקתי לכם ברכה עד בלי די", כי תכף לתלמיד חכם ברכה, כמו שאמרו -חז"ל (ברכות מ', ב.) [וכענין שאמרו בחלין (ק"ל:): אין נותנין מתנה לכהן עם הארץ, שנאמר (דברי הימים ב', ל"א ד'): "לתת מנת הכהנים והלוים למען יחזקו בתורת ה' וגו'"]. ואם אינו יכול לחלק כלם לבעלי תורה, יראה לחלק להם על כל פנים רבם או חצים. וכן מצאתי ב'כנסת גדולה על יורה דעה בסימן רמ"ט סעיף א', עין שם. וכן מוכח מ'שיטה מקבצת' על כתבות דף נ'. בשם הרב המעילי, דמעשר הוא דגמא דמעשר הנתן לכהנים וללוים למען יחזקו בתורת ה'.

ב. ודע דכתבו האחרונים, דיכול להכניס חתן וכלה לחפה ממעות מעשר, אם לא היה יכלת בידו לעשות המצוה בלתי זה. וכן כהאי גונא לענין להיות בעל ברית ממעות מעשר, או לכתב בהן ספרים ולהשאילם לאחרים; ומתר ללמד בהן גם כן בעצמו, רק שיזהר לכתב עליהן שהם ממעות מעשר, כדי שלא יחזיקו בהן בניו אחר פטירתו כשלהן. ויש שמפקפקין בכל זה, עין ב'פתחי תשובה' [בשם ה'חתם סופר' בסימן רמ"ט (ס"ק ב')], שכתב דלמהרי"ל והרמ"א המעשר הוא רק לעניים לבד, ולא שאר דבר מצוה כלל. ונראה, דאם על ידי שהוא בעל ברית, יש טובה לאבי הבן, שמטה ידו, ואין לאל ידו להוציא הוצאות; וכן להכנסת חתן וכלה לחפה, אם מטה ידם; וכהאי גונא לענין לקנות ספרים להשאילם לאחרים, שאין ביכלתם לקנות לעצמם - אין להחמיר בזה כלל, דזה גופא הוא כמו צדקה. ולקנות עליות ממעות מעשר - אם המעות מתחלק לעניים, גם כן אין להחמיר לכלי עלמא. ולשלם ממעות מעשר שכר למוד לבניו - אסור לכלי עלמא, דזה הוי מצוה, שמחיב בעצמו ללמד לבניו, או לשכר להם מלמד, ואין לפרע חובו ממעות מעשר; אבל לבני עניים אחרים מתר, ומצוה רבה איכא בזה.

ג. ודע עוד, דמדת מעשר הוא להנוהג בצדקה במדה בינונית; אבל הרוצה להתנהג בעין יפה, צריך להפריש מנכסיו אחד מחמשה. ואסמכו חז"ל אקרא דכתיב (בראשית כ"ח כ"ב): "וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך" [39]: שני פעמים מעשר עולה חומש. וההנהגה בזה

וכו'. ולכך רמז לנו המדרש, שאפילו אם יש לו דבר שגורם לידי עניות, ויש לו כנגדו מצות מעשר - מועיל זכות מעשר על כל פנים שלא יתחסר.

[39] ומדלא רמז הכתוב, שיתן פעם אחת חומש, משמע דטוב יותר שיפריש שני פעמים מעשר. כי מעשר רומז לסוד גדול, כמו שכתבו הספרים, ועל כן מהנכון שלא לערבב ענינו. אחר כך מצאתי, שכך כתב ב'ברכי יוסף' (סימן רמ"ט סעיף א'). [ומכל מקום, מי שירצה לתן יותר ממעשר, וחומש אינו יכול לתן, גם כן הרשות בידו, עין ב'פתחי תשובה'. ויותר טוב שיפריש מעשר בצמצום, כי כתבו הספרים דאלף ומאה רקיעין נזונין בזכות מעשר, והיותר יתן בתורת צדקה בעלמא]. גם

יהיה גם כן כנ"ל: פעם ראשונה מהקרן, ומכאן ואילך מהרוח שיזדמן לו. ואפן החלוקה של מדת חומש, מהנכון לחלקם לחצאין באפן זה: הינו, מעשר אחד לבעלי תורה, כי הוא דמיא דמעשר ראשון הנתן לכהנים ולוים למען יחזקו בתורת ה', כדכתיב בקרא (דברי הימים ב', ל"א ד'), ומעשר שני לשאר צרכי מצוה. וכעין זה מצאתי ב'שיטה מקבצת' כתבות נ'. בשם הרב המעילי ז"ל, עין שם.

ד. ועתה נבאר פרט אחד, הנוגע הרבה בענין צדקה. [40] יש אומרים, דמה שאמרו דחומש הוא מדה יפה, הני מלי בשלא נודע לו, שיש בעיר עניים התאבים ללחם, או ערמים שצריכים לכסות, אבל כשיודע שיש בעיר אלמנות ויתומים וכהאי גונא אנשים מצוקים כאלו, שאין לאל ידם להושיע את עצמם, מחיב מדינא להפריש עד חומש נכסיו. וכן משמע מדברי הגר"א, שדעתו כן, והני מלי, כשידו משגת לתן שעור זה, אבל אין מחיב לדחק את עצמו לזה, רק מצד מצוה וכנ"ל, ועין בהגהה, שהארכנו בזה.

ולכאורה, הלא בגמרא שלנו משמע דהתקינו, שלא לתן יותר, עין שם (כתבות בדף נ'. ובדף ס"ז:) בקשית הגמרא על מר עוקבא, והוא קאמר דיש בזה מדת חסידות. גם, בגמרא שלנו משמע דהוא רק מדה טובה, ומצוה להמבזבז לתן עד חומש, והוא קאמר דיש בזה חיוב מצד הדין, ויש עליו עון אם ימנע מן החומש. גם, מאין חדש הרמב"ם, דחומש מן רוח ולא מן הקרן, הלא בירושלמי מפרש, דשנה ראשונה מן הקרן אך באמת ניחא הכל, דהרמב"ם בפרוש המשנה סובר, דלשון הירושלמי דקאמר 'באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש נכסיו למצוה' משמע דצריך להפריש מדינא ולא למצוה בעלמא. ובבבלי קאמר 'המבזבז', משמע דהוא רק מדה טובה בעלמא. גם, בבבלי לא נזכר דהוא מן הקרן, ודרך הבבלי לפרש יותר. ועל כן מחלק בין ענין לענין, והוא, דהבבלי מירי היכא דלא קימי עניים (היכן שאין עומדים עניים לפנינו), והוא מבזבז נכסיו, ומחפש אחר

מצאתי בספרים, דהוא זכר למה שהפרישו ישראל מתבואותיהם שני מעשרות בכל שנה: בשתים הראשונות של שמטה המעשר ראשון ושני, ובשנה השלישית מעשר ראשון ומעשר עני. ואף דשם היה המעשר שני או המעשר עני פחות מעט ממעשר ראשון, כדאיתא בבבא קמא ס"ט:, ואם כן אין עולה ביחד חומש. זה אינו, דהלא הפרישו גם כן מתבואותיהם תרומה גדולה, שהיא אחד מחמשים, ועולה בסך הכל מעט יותר מחומש.

[40] הג"ה. יש אומרים, דמה שאמרו וכו'. הוא נובע מפרוש המשנה להרמב"ם (בפרק א' דפאה), וזה לשונו: ומה שאמר בכאן גמילות חסד - אין לו שעור, רוצה לומר, לעזר האדם בגופו; אך שיעזר אותו בממונו - יש לו שעור, והוא חמישית ממונו. ולא יתחיב לתת יותר מחמישית ממונו, לבד אם עשה כן במדת חסידות. ואמרו [הינו, בירושלמי פרק א' דפאה, ובטעות צינו שם המדפיסים (כתבות נ'.)]: נמנו באושא להיות אדם מפריש חומש נכסיו למצוה. ובאור זאת ההלכה אצלי מה שאמר, והוא: כשהאדם יראה שבוים שהוא חיב לפדותם, כאשר צוה הקדוש ברוך הוא, או רעבים, או ערמים, שהוא חיב להשביעם ולכסות מערמיהם, כמו שאמר (דברים ט"ו ח'): "די מחסרו אשר יחסר לו", ופרושו, למלאות חסרונם, כשיהיה מה שיחסר להם, או מה שיצטרכו לפדיונם פחות מחמישית ממונו, או כפי חמישיתו; אבל אם יצטרך להם יותר מן החומש, יתן חמישית בלבד, ויסתלק מלתת עוד; ולא יהיה עון עליו בהמנעו להשלים כל מה שצריך להם, לפי שצרכם יותר מן החומש. אבל אם לא נזדמן לו דבר מאשר זכרנו, יוציא החומש מן הרוח ולא מן הקרן, ויתנהו בצרכי מצות. עד כאן לשונו.

עניים ושאר מצות לחלק להם, ולכך חומש הוא רק מדה טובה בעלמא, ורק מן הרוח. [ושארי פוסקים לא הזכירו דבר זה, דמן הרוח משמע דלא סבירא להו כותה בזה]. והירושלמי מירי היכא דקימי עניים, לכך עד חומש צריך להפריש מדינא, אם ידו משגת, כדי לקים "די מחסורו אשר יחסר לו". ומה שאמר 'נמנו וכו", הינו, שהסכימו ביניהם דמה שאמרה תורה "די מחסרו", הינו, רק עד חומש מנכסיו ולא יותר.

ועין שם בירושלמי עוד, שכן היתה בידם מתחלה הלכה למשה מסיני על זה ושכחוה, וחזרו ויסדו, וכונו למה שנאמר מתחלה ההלכה על זה. [ומה שהקשה שם בירושלמי אחר כך, עד היכן חד אמר: עד כדי תרומה וכו'. הינו, עד היכן הוא השעור האחרון למטה, דנימא (שנאמר) דאם חסר השעור, הוי כלא קים המצוה כלל, דמיא דמאי דאמרינן בבבלי (ב"ב ט'.), ונפסק ביורה דעה (סימן רמ"ט סעיף ב'), דבפחות משליש השקל בשנה לא קים מצות צדקה כלל]. וסבירא לה להרמב"ם, דהיכא דקימי עניים לא תקנו רבנן בזה כלל, דאל יבזבז יותר מחומש; דאם רוצה - יכול להפריש ממדת חסידות. ונפקא לה להרמב"ם זה מהא דאיתא (בתענית כ"ד.) גבי אליעזר איש ברתותא, דהוו טשו מנה גבאי צדקה, דכל מה דהוה גבה הוה יהיב להו (שהיו נחבאים ממנו גבאי צדקה, כי כל מה שהיה אצלו היה נותן להם). והלא הוא יותר מחומש אלא על כרחך משום דגבאי צדקה היו הולכין עבור העניים, והיה עושה כן ממדת חסידות. ובהכי ניחא קושית בעל 'גבורות ארי', עין שם. ומכל מקום, כל נכסיו אסור לחלק, מדכתיב (ויקרא כ"ז כ"ח): "מכל אשר לו", ולא "כל אשר לו", גבי מחרים לגבוה. וכל שכן להדיוט.

וכמו שאמרו בערכין (כ"ח.). [ואף דיש לומר, דהיכא דקימי עניים - להדיוט עדיף מלגבוה, דשם הלא אינו מחיב לתן כלל, רק שהוא רוצה מעצמו לנדר לגבוה; מה שאין כן הכא דחיבתו התורה לתן להם דבר מה, מכל מקום, הלא לחלק כל נכסיו, שישאר הוא עני, בודאי אינו מחיב, דחייך קודמין לחיי חברך]. ועל כן לא שיך למיתני על זה 'אין לו שעור', כמו דלא תני על תרומה שאין לו שעור, משום דאסור לעשות כל שדהו תרומה. וכמו דמשני בירושלמי שם. ובהכי מתרצה קשיא השניה של בעל 'גבורות ארי' על הרמב"ם, עין שם. ומה שהתקינו, שלא לבזבז יותר מחומש, הינו, במבזבז מעצמו, דמיא דמחרים אדם מצאנו ובקרו שם בערכין כ"ח; שאין מצוה על זה כלל, דאי מירי היכא דקימי עניים, לא אתיא שפיר כל כך הקל וחמר דר' אלעזר בן עזריה שם, עין שם. נחזר לענייננו; דהיכא דקימי עניים סבירא לה להרמב"ם, דמדינא חיב עד חומש נכסיו. ובהכי נתישב לי מה שכתב הגר"א באגרתו הקדושה 'עלים לתרופה', שכתב לבני ביתו, וזה לשונו שם: שלמען ה', שתפריש את החומש כאשר צויתיך, ולא תפחת כאשר הזהרתיך; כי בפחות מזה עוברים כל רגע על

כמה לאוין ועשין [הינו הלאו (דברים ט"ו ז') ד"לא תאמץ" (שם) ו"לא תקפץ" ועשה (שם ח') ד"פתח תפתח את ידך לו"; (שם י"): "נתון תתן"; (ויקרא כ"ה ל"ה): "וכי ימוך אחיך וגו'"; (שם ל"ו): "וחי אחיך עמך"], ושקול כאלו כפר בתורה הקדושה חס ושלום. עד כאן לשונו. [הינו, מה שאמרו, דהוא כאלו עובד עבודה זרה, ונקרא "בליעל"]. ולכאורה הוא נגד הגמרא; דמגמרא (בכתבות נ'.) משמע דאין מחיב מצד הדין בחומש, רק שהמבזבז, לא יבזבז יותר מחומש. ועל כרחך דהגר"א מירי היכא דקימי עניים, וסבירא לה להגר"א כמו הרמב"ם, דהיכא דקימי עניים, מחיב מדינא עד חומש נכסיו. אמנם מדברי הרמב"ם בהלכות מתנות עניים פרק ז' הלכה ה' שכתב: בא עני ושאל וכו', עד חומש נכסיו מצוה מן המבחר, עין שם; משמע דסבירא לה, דאפילו היכא דקימי עניים, אין מחיב מן הדין להפריש חומש נכסיו, רק למצוה מן המבחר, וסותר לפרושו. ומה שלא הזכיר הרמב"ם התקנה, דאל יבזבז יותר, דאזיל לשיטתה דבקימי עניים מתר, ומדת חסידות איכא נמי בזה. אמנם קשיתנו הנ"ל קשה, דסותר לדבריו בפרושו. ואולי יש לומר, דבחבורו אירי דאין ידו משגת ברוח לתן עד חומש נכסיו, לכן הוא רק מצוה מן המבחר לדחק עצמו לזה; מה שאין כן, כשידו משגת לזה, נהי דאין יכול לתן די מחסורו של העני, הלא על כל פנים מה שיכול לתן, אמאי לא יתן ואולם אף על פי כן קצת קשה עדין, דמלשון הרמב"ם בחבורו והשלחן ערוך משמע לכאורה, דאם ידו משגת, יתן כפי צרך העניים, אפילו יותר מחומש. וכמו שכתב ה'יפה מראה' שם בירושלמי; ומפרושו במשנה משמע דיותר מחומש אין מחיב לתן, דעל זה נמנו באושא שם, ומשמע אפילו ידו משגת, דאי לאו הכי אפילו חומש אין חיוב, וצריך עיון.

ומה שכתב הרמב"ם לענין פדיון שבוים, עין מה שכתבתי לעיל בפתיחה אודות זה. נחזר לענייננו, דהיכא דקימי עניים, שיטת הרמב"ם דחיב מדינא להפריש עד חומש נכסיו; וכן דעת הגר"א, כן נראה לעניות דעתי ברור בעזרת ה'. ואחר כך מצאתי הרבה מדברי אלו בעזרת ה' בספר 'ברכי יוסף' (ריש סימן רמ"ט). וגם הוא כתב, דדעת הרמב"ם לחלק בין היכא דקימי עניים ללא קימי וכמו שכתבתי למעלה. אך הוא נשאר בקשיא מדברי הרמב"ם בחבורו, וכמו שהקשינו למעלה; וכתב שהרמב"ם חזר בו בחבורו, ולדברינו הנ"ל אין צרך לכל זה. ומכל מקום לדינא צריך עיון, מדלא נזכר בשלחן ערוך שום רמז חלוק בזה; וכתב סתמא, משמע דאין חיב בכל גוני. ויש לדחות להפך, דלא צריך המחבר בסימן רמ"ט לבאר זה, דממילא מוכח, מדתלי באם אין ידו משגת לענין לתן כדי צרך העניים, הא אם ידו משגת אפילו לחומש לבד, מחיב לתן על כל פנים חומש. ומה שכתב דהוא מצוה מן המבחר לתן חומש, מירי דאין ידו משגת ברוח לתן חומש,

כי אם בדחק. ותדע, דאם לא תאמר כן, אלא תאמר, דאפילו אם ידו משגת לחומש, כיון דאין ידו משגת לכדי צרך העניים, תו הוי חומש רק מצוה מן המבחר לבד. וידקדק בזה יותר לשון המחבר שכתב, 'ואם אין ידו משגת כל כך', אם כן תקשי לן קשיא גדולה: אמאי כתב המחבר, דאם הוא נותן פחות ממעשר, הוא עין רעה, משמע דהוא רק עין רעה לבד; יותר הוה לה לכתב, דהוא עובר על לאו ד"לא תאמץ" ו"לא תקפץ" הנאמרים במצות צדקה, דהוא קאי על הפחות משעור שראוי לו לתן, כמו שכתב בסימן רמ"ח, כיון שידו משגת לתן חומש, והוא מגרע אפילו ממעשר, ואיה "די מחסרו" שאמרה תורה דאטו אם אינו יכול לקים בשלמות "די מחסרו", לא יקים כלל ! אלא על כרחך, דמירי שאין ידו משגת ברוח לתן מעשר וחומש. [ולא שאין ידו משגת כלל לזה, דאם כן, אפילו עין רעה לא הוי], לכך אינו עובר על הלאו ד"לא תאמץ" ו"לא תקפץ" והעשה ד"די מחסרו", רק דנקרא בשם עין רעה, על דהוא אינו מתחזק בענין זה. אמנם מדברי רבנו ירחם שכתב, דאפילו למצוה עוברת, אין מחיב מדינא להפריש רק מעשר נכסיו, ולמצוה מן המבחר חומש [והובא דבריו בשלחן ערוך ארח חיים סימן תרנ"ו ב'מגן אברהם' (ס"ק ז'), עין שם], משמע לכאורה הפך דברינו, דהא מצוה עוברת הוא כמו קימי עניים לענין צדקה. אבל באמת גם זה אינה ראיה, דהא הפוסקים מדמו זה הענין למצות צדקה. ונוכל לאמר, דגם שם מירי דאין ידו משגת ברוח לפזר עד חומש נכסיו, לכך אינו מחיב; אבל אם משגת ברוח, אין הכי נמי דחיב מדינא. וצריך עיון גדול בכל זה למעשה. אבל דעת הרמב"ם בפרוש המשנה והגר"א מבאר בהדיא להחמיר; ועל פי זה כתבנו דברינו שבפנים.

פרק כ

בו יבאר פרטי דין המבזבז צדקה

[41] הג"ה. איתא בערכין כ"ח. במשנה: מחרים אדם מצאנו ומבקרו, מעבדיו ושפחותיו, ומשדה אחזה וכו' [רוצה לומר, מקצת מכל אלו ולא כלם]. אמר ר' אלעזר בן עזריה: ומה אם לגבוה אין אדם רשאי להחרים כל נכסיו, על אחת כמה וכמה שיהא אדם חס על נכסיו, [שלא יבוזבזם להדיוט - רש"י]. ועין שם בגמרא, דאפילו מין אחד כלו של צאן ובקר שיש לו, או של עבד ושפחה, או של שדה אחזה, או שאר כל מטלטליו שיש לו, גם כן אין רשאי, מדכתיב (ויקרא כ"ז כ"ח): "מכל אשר לו", ולא "כל אשר לו"; "מאדם" ולא "כל אדם"; "משדה אחזה" ולא "כל שדה אחזה". [ואם יש לו צאן אחת או שדה אחזה אחת משמע סנהדרין ס"ד: בתוספות, דבור המתחיל העביר, דגם אחד הוא בכלל כל; ולכאורה הוא הדין לענייננו. ויש לעין לענין מאי דדרשינן בחלין פ"ד. שלמדה תורה דרך ארץ, שלא לזבח כל בקר וצאן, מדכתיב (דברים י"ב כ"א): "וזבחת מבקרך ומצאנך"]. ופשוט, דאפילו אם כל המין עולה לפחות מחומש ומעשר שבנכסיו גם כן - אין רשאי, דהפסוק לא חלק בזה. והנה לפי מאי דאמר ר' אלעזר בן עזריה, שיהא אדם חס על נכסיו, והינו אפילו לצדקה, כדמשמע בערכין שם בגמרא, דמיתי שם על זה הא דתקנת אושא הנ"ל, עין שם; וכל שכן להפקיר ולתן במתנה למי שאינו עני, וכמו שכתוב בפרוש רבנו גרשם מאור הגולה. אם כן לכאורה, לפי מאי דלמד ר' אלעזר בן עזריה קל וחמר מחרם לצדקה, אם כן, יהיה מן הדין צריך האדם לזהר, שלא לחלק לצדקה מין אחד כלו, ממה שיש לו צאן אחת או שדה אחזה אחת, ואפילו הוא פחות מחומש ומעשר; אבל הוא מלתא חדתא, והוה להו להפוסקים להביאו.

א. איתא בכתבות נ'. [41] דהתקינו חז"ל באושא: המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות; אם לא מי שהוא עשיר מפלג. משמע בפוסקים, דעליו לא היתה התקנה (עין בבא קמא ט'. בתוספות דבור המתחיל, אילימא, וב'חכמת אדם' הלכות צדקה כלל קמ"ד סעיף י'); וכן לבזבז קדם מותו, שבזה לא שיך שמא יצטרך לבריות, גם כן מתר לבזבז הרבה [ביורה דעה רמ"ט סעיף א' בהגהה פסק, דיכול לחלק קדם מותו כמה שירצה; ועין באחרונים שהביאו, דיש אומרים, עד שלישיתו או עד מחצה, ולא יותר], כדאמרינן (כתבות ס"ז.) במר עוקבא, שאמר קדם מותו, כשהתבונן בצדקה שעשה בימי חייו, אמר: ארחא רחיקתא וזודין קלילא, ופלגינהו לנכסיו לצדקה (הדרך רחוקה והצדה קלה, וחלק את נכסיו לצדקה).

ועל כן נראה דיש לחלק דלא דמי צדקה - היכי דקימי עניים, שחיבתו התורה לתן להם עד די מחסורם, לחרם והקדש [דחד דינא להו לענין זה, כדמשמע בתוספתא], שאין מחיב כלל בזה לכתחלה להחרים ולהקדיש, כמו שכתב הרמב"ם בסוף הלכות ערכין, שאף על פי שאם החרים והקדיש - יש לו מצוה, מכל מקום לכתחלה אין מצוה כלל על זה. ועל כן אפשר לענין זה יפה כח צדקה מכח הקדש, שאם יש לו מין אחד, ואין צריך לו, יכול לתנו לעניים, אם איננו יתר מכדי שעור חיובו לצדקה. והא דמיתי ר' אלעזר בן עזריה קל וחמר, הינו לענין לתן כל נכסיו שאין מצוה כלל בזה, אפילו עומדים לפניו כמה עניים רעבים וצמאים, שחייך קודמין לחיי חברך; על זה שיך שפיר הקל וחמר דאין רשאי. וכן מדיק לשון המשנה, שהקל וחמר קאי שלא לבזבז כל נכסיו. ואף דמשמע שם בגמרא דלר' אלעזר בן עזריה גם יתר מחומש לא יפזר, אינו מטעם קל וחמר, דלא מצינו זה כלל בערכין, רק מדקאמר, שיהא אדם חס וכו', משמע להו דיחוס ולא יפזרם ביותר. והינו כתקנת אושא. אי נמי, לשנא ד"המבזבז" אינו מירי בעניים עומדים לפניו ומבקשים צדקה, רק במחפש מעצמו אחר עניני מצות וצדקה לחלקם לנכסיו, שזה אין מחיב, ועל זה התקינו חז"ל, שאינו רשאי לבזבז יותר מחומש; אבל בעניים עומדים יש על כל פנים מדת חסידות לפרוש הרמב"ם וכנ"ל. ובאפן זה, שמבקש מעצמו אחר צרכי מצוה וצדקה, אימא דאין הכי נמי שאינו רשאי לחלק מין אחד כלו, דמיא דחרם והקדש. ועין קדושין נ"ט. במעשה דגדל בר מניומי, שרצה רבי אבא לתן לו השדה במתנה אף שלא היו לו שדות אחרות קנויות, כדמשמע שם. ואולי משום דהפך בה מתחלה גדל בר מניומי. גם נוכל לאמר, שהיו לו שדות אחרות בירשה מאבותיו. וצריך עיון בכל זה.

ב. יש אומרים, דהא דאמרינן: אל יבזבז יותר מחומש, הינו, בשרוצה מעצמו לחפש אחר עניים ולחלק להם צדקה; אבל כשבאו לפניו עניים רעבים או ערמים, שהוא חיב להשביעם ולכסות מערמיהם, כאשר אמרה התורה (דברים ט"ו ח'): "די מחסרו אשר יחסר

לו"; או שיראה שבוים, שהוא חיב לפדותם, כאשר צוה השם יתברך, ורצונו לתת על זה יותר מחומש - רשאי, ומדת חסידות הוא. [רמב"ם בפרוש המשנה פרק א' דפאה משנה א', ועין בהגהה לעיל (פרק י"ט)]. ונראה דמירי [42] באפן שאין נוגע לפקוח נפש ממש, אבל אם נוגע לפקוח נפש ממש, כגון, שהשבוי עומד למות, או הרעב יכול לבוא לידי סכנה על ידי רעבונו - אין שיך בזה שעור חומש. ולא אמרו (בבבא מציעא ס"ב) [43] רק דחייו קודם לחיי חברו, אבל דעשרו קודם לחיי חברו לא מצינו.

ג. ודע, דמה שהתקינו חז"ל, שלא לפזר יותר מחומש, נראה דהינו, דוקא כשמבזבז נכסי ביתו על ידי זה הפזור, כדמשמע לשון 'המבזבז'; [44] אבל בדבר מועט, כגון, שיש לו איזה

[42] הג"ה. אף דאמרו בבא בתרא (ח':): שבי, כלהו איתניהו בה (כלם ישנם בו), מכל מקום מצינו כמה פעמים אפנים, שאין בו סכנות נפשות, רק שרוצין אותן לעבדים וכהאי גונא [ועין בהוריות י"ג. בגמרא: היו הוא ואביו ורבו בבית השבי - הוא קודם לרבו, ורבו קודם לאביו, ואמו קודמת לכלם. והינו אפילו לדידה, משום דאית בה זילותא. ועין ביורה דעה בסימן רנ"ב בש"ך סעיף קטן י', דמירי באפן דלית בה סכנת נפשות, דאי לאו הכי - הוא קודם לכלם]. ובדברינו ניחא מאד מה דאיתא בבא בתרא י"א. במעשה דבנימין הצדיק. דמכיון שאמרה לו האשה, אם אין אתה מפרנסני, הרי אשה ושבעה בניה מתים; עמד ופרנסה משלו, ולא מתחלה, לפי שהיה הרבה משעורו.

[43] רק דחייו וכו'. דזה לשון הגמרא שם: שנים שהיו מהלכין בדרך, וביד אחד מהן קיתון של מים; אם שותין שניהם - מתים (שלא היה מספיק לשניהם), ואם שותה אחד מהן - מגיע לישוב, על זה דרש ר' עקיבא (ויקרא כ"ה ל"ו): "וחי אחיך עמך" - חייך קודם לחיי חברך.

[44] הג"ה. פה אבאר קצת ברחבה, ואגב יתבאר בעזרת ה' עוד ענינים הנוגעים להלכה. דהנה יש לעין בעצם הדין, אם שיך התקנה על דבר מועט, דאפשר דדוקא אם מבזבז נכסיו על ידי פזרנות כאלו, כאשר מורה לשון 'מבזבז', על זה תקנו חז"ל, שלא להוסיף על חומש, כדי שלא יצטרך בעצמו לבריות לבסוף על ידי זה. אבל אם הוא איש, שהוא משתכר בכל שבוע על ידי איזה מלאכה או עסק כדי מחיתו ויותר מעט, האם נאמר שאסור לו לתן היותר מעט שלו לצדקה, אם הוא עולה ביותר מחומש, מטעם שמא יצטרך לבריות ! הלא יש לו עסק ומלאכה קבוע שהוא מתפרנס מזה ! ואם נאמר, שמא לא יזדמן לו עתה שוב העסק, מה תועלת יהיה בזה המעט, שלא יצטרך לבריות אבל אפשר לדחות, דזה המעט שלו נחשב כהון רב אצל אחר. ואין להביא ראיה ממדרש קהלת המובא בפנים באות ד' דר' מאיר יהיב שליש מהרוח שלו לפרנס רבנן, אלמא דבאיש שיש לו איזה ענין קבוע להשתכר, מתר לו לפזר הנותר, אף שהוא עולה כדי שליש, ולא אמרינן דזה המעט יהיה נחשב כהון רב. דאפשר דשם הקל רבי מאיר משום שהוא פרנס רבנן באלו המעות הנותר לו ממזונו, וכמו שכתבנו באות ד' בשם ה'שיטה מקבצת', דלהחזקת התורה לא נתנה שעור. ובאמת הספק הזה לאו בענין זה לבד שיך, דהוא הדין במאי דכתבו התוספות והרא"ש (בפרק קמא דבבא קמא דף ט':), דאין צריך לבזבז מנכסיו יותר מחומש, אפילו על מצוה עוברת. וכמו בעניננו לענין צדקה, איך יהיה הדין באיש הנ"ל שצירנו דאולי לא נאמר זה בדבר מועט, או דלאיש כזה הדבר מועט שלו נחשב כהון רב אצל אחר, ואין צרך לתנו על המצוה. וחפשתי ומצאתי שה'מגן אברהם' (בסימן תרנ"ו סעיף קטן ז') הביא, שה'נמוקי יוסף' (בבבא קמא פרק קמא) כתב בשם הרמ"ה, דמי שחייו נדחקים, אף על פי כן צריך להוסיף מיגיעו עד שליש בהדור מצוה כדי לנאותה; וה"ים של שלמה" חולק עליו, וכתב דאין צריך. ועוד כתב, דאפשר דאפילו המצוה עצמה אין צריך לקנות איש כזה, דהוה לה לדידה כהון רב. הרי דבדר זה במחלקת תלוי. ולעניות דעתי בפשיטות מסתברא, דהדין עם ה'נימוקי יוסף' והרמ"ה; אחד, דלא שבקינן פשיטותיהו דהני תרי גברי רברבי משום ספקא (שאיננו מניחים מה שפשוט לשני אנשים גדולים אלה מחמת ספק של) ד'ים של שלמה'. ועוד דכן משמע כדבריהם בירושלמי דפאה פרק קמא, דאיתא שם דאין לחזר על הפתחים בשביל ציצית ותפלין; מה שאין כן לענין כבוד אב ואם, עין שם. [ועין ברא"ש פרק קמא דקדושין לענין כבוד אב]. הא אם יוכל לצמצם מעט מעות מיגיעו כדי לקנותם, ועל ידי קניתם לא יצטרך לחזר על הפתחים למזונותיו - חיב לקנותם. ועוד מוכח מקדושין (דף כ"ט:) דאיתא שם בהדיא (שמובא שם בפרוש), דאפילו אין לו אלא חמשה סלעים - חיב בפדיון הבן. ואי אפשר לומר שם, דהכונה דהחמשה סלעים הוא חומש מנכסיו, דאם כן לא אתי שפיר שם דברי ר' יהודה, עין שם במסקנת ר' ירמיה. ועל כן נראה דהעקר כדעת הרמ"ה וה'נמוקי יוסף'. ועל פי זה כתבתי דברי שבפנים.

מלאכה או עסק קבוע, שמשתכר בה כדי מחיתו כל שבוע ויותר מעט - מתר לו לפזר היותר לצדקה, אף שהוא עולה יותר מחומש לפי ערך.

ד. ודע עוד, דכל עקר התקנה הוא לסתם צדקה, אבל להחזקת התורה מצדד בספר 'שיטה מקבצת' (כתבות דף נ'.), דלא שיך זה כלל. וכן בדין, אחרי שעבור זה יש לו חלק בשכר תורתו, כמו שמצינו בישששכר וזבלון; ששבט זבלון היה מחזיק לשבט יששכר, והיה נוטל חלק בשכר תורתו. וכדאיתא במדרש רבה פרשת נשא (פרשה י"ג י"ז): למה זכה זבולון להקריב שלישי לנשיאים? לפי שחבב את התורה, והרחיב ידיו לפזר ממונו ליששכר, כדי שלא יצטרך שבט יששכר לפרנסה, ולא יתבטל מלעסק בתורה. לפיכך זכה זבולון להיות שתף לתורה, והיה חברו של יששכר וכו'. דבר אחר: קערה כנגד לחם, שהיה מאכילו; מזרק כנגד היין, שהיה משקהו. ולמה היה של כסף? שגם כסף היה נותן לו לעשות כל צרכו וכו'. שניהם מלאים סלת וגו', שניהם היו נוטלין שכר תורה ביחד, ושניהם היו מתפרנסין ביחד וכו'. שכשם שהיה לזבולון חלק בשכר תורתו, כך היה ליששכר חלק בממונו של זבולון, עין שם. מכל זה משמע, שההחזקה היה הרבה יותר מחומש. ומצינו בדברי חז"ל בכמה מקומות ראיה מיששכר וזבולון לדורות הבאים, ואיך נאמר שבדורותינו נמנע מזה? אלא דאי, דכיון שיש לו על ידי ההחזקה [חלק] בשכר תורתו, אין שיך על זה שעור; וכמו שיוסיף להחזיק, כן יתוסף לו חלק בשכר התורה.

[הגהה. ומדברי המדרש האלו יוכל המשכיל ביראת ה' להבין ההנהגה בההשתתפות הזה, איך ראוי להיות, שכשבא הבן תורה אצלו, יקבלו בסבר פנים יפות, כמי שבא אצלו שתפו בעסקו, שהרויח על ידו הון רב. ועבור זה יזכה לקבל לבסוף בעולם הבא את חלק התורה, שבא על ידי ההחזקה, גם כן ברב שמחה. ולאפוקי (ולהוציא, כלומר: אין בכלל זה), בעונותינו הרבים, מהנהגת איזה חסרי מדע, שההחזקה הוא בבזיון ובצמצום גדול ובפנים זועפות. ובמדה שאדם מודד - בה ימדדו לו חס ושלום לבסוף. ועל כן החכם עיניו בראשו].

ואיתא במדרש קהלת רבה ב' כ"ב על הפסוק (קהלת ב' י"ח): "ושנאתי אני את כל עמלי וגו": ר' מאיר הוה כתבן טבא, והוה לעי [משתכר] תלת סלעין כל שבת; והוה אכיל ושתי בחדא, ומתכסה בחדא, ומפרנס באחרנתא לרבנן (היה סופר טוב, והיה עמל (ומשתכר) שלשה סלעים בכל שבוע, והיה אוכל ושותה באחד, ומתכסה באחד, ומפרנס באחרת לחכמים). אמרין לה תלמידוי: רבי, בניך מה את עביד עליהון? אמר להו: אם יהון צדיקים, יהוון כהדא דאמר (אמרו לו תלמידיו: רבנו, בניך, מה אתה עושה עליהם? אמר להם: אם יהיו צדיקים, יהיו כמו שאמר) דוד (תהלים ל"ז כ"ה): "ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם"; ואם לאו, מה אני מניח את שלי לאויבי המקום. עוד איתא במדרש קהלת פרשה ז' כ"ג: ר' אחא בשם ר' תנחום:

למד אדם ולמד ושמר ועשה, והיתה ספיקה בידו להחזיק, ולא החזיק, הרי הוא בכלל (דברים כ"ז כ"ו): "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת וגו'". לא למד ולא למד ולא שמר ולא עשה [רוצה לומר, שנתרפה מלמוד על ידי עני ודחק חייו, שהיה טרוד לבקש לחם חקו, כדמסים המדרש, שלא היתה ספיקה בידו], ולא היתה ספיקה בידו להחזיק והחזיק - הרי הוא בכלל "ברוך אשר יקים", כי כל ארור הוא מכלל ברוך, עד כאן לשון המדרש. מכל זה נשמע גדל ענין המחזיק תורה בעת שמזונותיו מצמצמין, וגם ברוך יהיה עבור זה. וכל שכן, כמה יש לו להתחזק במצוה זו בעת שמזונותיו מרוחין.

ה. ועתה נחזר לענייננו הנ"ל. מהתקנה שהתקינו חז"ל, אנו יכולין להתבונן, כמה יש לו לאדם לחוס על ממונו, שלא לפזר אותם לעניני הבל. ומה בדברים העומדים ברומו של עולם כענין צדקה ושאר צרכי מצות, שהם חייו של אדם והצלתו מן היסורין בעולם הזה ובעולם הבא, הזהירו שיחוס על ממונו, ולא יפזרם ביותר, כדי שלא יבוא לעני, אף דבזה לפעמים יחול רחמיו של השם יתברך עליו לעשות עמו עבור זה למעלה מדרך הטבע; על אחת כמה וכמה יש לו לאדם להיות זהיר, שלא לפזר ממונו לענין ריק של כבוד המדמה, [45] הינו להתלבש במלבושי רקמה, ולדור בהיכלי כבוד, ולהשתמש ברבוי המשרתים ובכלים היותר יקרים, שכל זה מכלה ממונו של אדם בזמן קצר, ומביאו לידי עני, ולבסוף לידי גזל גם כן, שמפקר אצלו ממון אחרים מפני רב דחק ועני. וידעתי גם ידעתי את טענת היצר, שמסית לאדם בתחלתו לומר, שכל זה מועיל לפרנסתו. הינו, שבני אדם יסברו עליו שהוא עשיר, ויאמינו לו בהקפה ממון הרבה; אבל גם זה הבל, שכל העולם יודעים עתה מזה המרמה, ודורשים וחוקרים, עד שנתגלה להם הדבר; וממילא מה שפזר עד עתה ביותר - בזבז נכסיו לחנם. ועוד יותר מזה, שבניו ובנותיו, כשהם רואים ההנהגה הרחבה שבביתו, הם סוברים באמת שאביהם הוא עשיר דול; ועל זה הסמך הם מפריזין עוד את נכסיו ביותר על כל עניני הבל, עד שמתדלדל לגמרי. ופתאם נתגלה שברו לכל, עד שנוגע ממש לבסוף לפקוח נפש לו ולכל אנשי ביתו מגדל הצער והכלמה מכל בעלי החוב שסבבוהו וכתרוהו מכל עבריו. ותחת השמחה הרגעית של כח הדמיון, שרמה אותם בתחלה, יש להם שברון וכאב לב משך עדן ועדנין. על כן החכם עיניו בראשו, שלא לכלות ממונו בעניני הבל וריק, כי אם בענינים הכרחיים ובעניני צדקה וחסד, ואז טוב לו.

[45] הגה"ה. ובאנשים כאלו איני יודע אם שיך אצלם הך תקנתא דאושא כלל. עין בשבת (דף י"א.), אמר ר' יוחנן: לא שנו וכו', אבל כגון אנו וכו', ועין ברש"י שם ודו"ק.

ו. עוד אמרתי להודיע דבר אחד, שהנוהגים במעשר וחומש מכל מה שירויחו, גדול הרבה צדקתם יותר מאותם שנותנים סתם צדקה, אפילו אם יתנו כמותם. מפני שאלו הנותנים סתם צדקה - יש להם רק מצות צדקה, אבל העסק שלהם - אין בו יתרון על זולתם; מה שאין כן, אלו שעסקם משתף גם לגבוה, העסק גופא - יש בו יתרון גדול, שהוא עסק שיש בו מצוה, ובפרט אם בעת שקבל על עצמו מצות מעשר וחומש, חשב אז כדי שכל פעלותיו יהיה בם חלק לה' - מה יפה חלקו, ומה נעים גורלו.

פרק כא

בפרק הזה יבאר מצות החזקת מי שמטה ידו, שלא יתמוטט לגמרי חלילה

א. והנה עד כה דברנו בענין סתם גמילות חסדים, שהאדם מיטיב לחברו עני או עשיר. ועתה נבאר עוד סוג שמצוי בענין זה, והוא - איש שמטה ידו, ובהלואה זו שילוהו יכול להחזיקו, שלא יפל ויצטרך לבריות. וענין זה הוא גדול יותר מסתם גמילות חסדים, שבזה מקים עוד מה שאמר הכתוב (ויקרא כ"ה ל"ה): "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו גר ותושב וחי עמך". [ומה שאמר הכתוב "עמך", יבאר במה שדרשו חז"ל (תמורה ט"ז.) על הפסוק (משלי כ"ב ב,): "עשיר ורש נפגשו עשה כלם ה'": בשעה שבא עני אצל בעל הבית ואומר לו: פרנסני. אם מפרנסו מוטב, ואם לאו - "עשה כלם ה'"; מי שעשאו עשיר לזה, עושה אותו עני וכו'. נמצא כשבא אצלך איש כזה, תציר בנפשך, כאלו מטה ידך גם כן; כי אם לא תעזר לו, יוכל להתמוטט מצבך גם כן, חס ושלום. אבל אם תעזרנו ותחזיק ידו שלא יתמוטט, תהיו שניכם חיים וקימים. וזהו שכתב: "גר ותושב וחי עמך"]. ואם יתן ה', שירויח מה על ידי זה, ויחיה בזה הוא ואנשי ביתו, יחשב ה' להמלוה הזה, כאלו הוא החיה אותו וכל בני ביתו, וכמו שכתבנו למעלה (פרק ו' אות א') בשם המדרש (תנחומא משפטים סימן ט"ו) [46].

ב. גם אם הוא ממציא לו איזה מלאכה, או ששוכרו לאיזה שרות להשתכר על ידי זה, גם הוא בכלל מצוה זו, כדאיתא ברמב"ם (מתנות עניים פרק י' הלכה ז'). הכלל במצוה

[46] הגה"ה. ודע עוד דאף דענין מצות גמילות חסדים, דמירי התורה בכל מקום, מירי באפן שהמלוה אין משתכר בזה מאומה; אבל בענין מצוה זו, שצריך להחזיקו שלא יתמוטטו ידיו, מצינו בגמרא (שבת ס"ג.), דמטיל מלאי בכיס, והוא הנותן מעות למחצית שכר, גדול מסתם מצות הלואה. והטעם, לפי שבהלואה אין דרך להלות הרבה, שיהיה אפשר להשתכר בו, רק כדי שיתפרנס בו מעט, ואחר שיהיו יוצאים אצלו בהוצאה, ולא יהיה לו ממה לשלם - יתביש ממנו. אבל מטיל מלאי, ודאי דיתן לו בידו הרבה, כדי שיהיה אפשר להשתכר בהם כדי פרנסתו, ותשאר קרן ההלואה לשלם לו [מהרש"א שם]. וזהו שכתב הרמב"ם (פרק י' ממתנות עניים ה"ז), דאם הוא משתתף עמו בעסק, הוא גם כן בכלל מצוה זו. אבל זה צריך לידע, דבזמן הגמרא היה הענין טוב הרבה יותר מבזמננו, שאז אם היה הפסד בעסק, היה על שניהם בשוה, וכן הרוח על שניהם בשוה, לבד נכוי שכר טרחה; ואלו היום על ידי התר עסקא מצוי מאד, שהלוה אין לו רוח כי אם מעט, ולפעמים הפסד גם כן. על כן מהנכון מאד, שמי שרוצה לקים על ידי הלואתו המצוה ד"ומטה ידו עמך והחזקת בו" כדין, יתבונן בעצמו לבסוף בעצם העסק, ולראות שלא ירויח הוא יותר מהלוה. גם יהיה עקר כונתו בהלואה לצרך הלוה כדי שלא יפל במה דאיתא בזהר חדש במדרש רות (דף ע"ט טור ג'), דבמדור הרביעי בגיהנם נדון, מי שרואה לעני בדחק, ואינו מלוהו עד שמבקש ממנו הנאתו.

זו, שישתדל בכל מה שיש ביכלתו להחזיק את חברו, שלא יתמוטט מעניניו, כל איש ואיש לפי ענינו; כי לפעמים עוזר לאנשים כאלו, כשמזרז לאנשים אחרים, שיסיעו אותם בעניניהם. וראיתי לאנשים יראי אלקים, שנוהגין כשמלוין לאנשים כאלו איזה סך בגמילות חסד, מרשין להם שהפרעון לא יהיה בפעם אחת, כי אם בפרוטרוט כל שבוע ושבוע. וחסד גדול הוא עושה בזה עם העלובין האלו, שעל ידי זה יהיה ביכלתם לפרע לו את חובו, והם ישארו על מעמדם; מה שאין כן, כשיהיו דחוקין לפרע לו בבת אחת, יחזרו לעניותם כמקדם.

ומצינו ענין זה בגמרא (עבודה זרה דף ד'.): כשאדם מלוה אלף זוז לחברו אוהבו - נפרע ממנו מעט מעט. וילמד דעת מבעלי העסקא שעושין ככה להקל על הלוין. ועל ידי זה משתמרין מעותיהן, וממילא מתגדל הרוח גם כן. כן יתנהג הוא גם כן עם אנשים הנאנחים האלו בתורת גמילות חסדים בעלמא כדי לקים רצון השם יתברך בשלמות. והכתר שם טוב, שיכתיר לו השם יתברך עבור זה לעתיד לבוא [כדאמרינן שבת ק"ד.: אלף בינה, גמל דלים וכו'. ואם אתה עושה כן, הקדוש ברוך הוא זן אותך וכו', וקושר לך כתר לעולם הבא. ונראה, שזהו מה דאיתא באבות (ד' י"ב): וכתר שם טוב עולה על גביהן], יהיה בזה הרבה יותר מכבד, ממה שמתכבד המלוה פה על ידי מעט המעות שמרויח בהלואותיו. והאיש שמתנהג באפן זה, מקים מה שאמר הכתוב (תהלים מ"א ב'): "אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'", שענינו הוא להתבונן בצרת הדל ובשפלותו, אולי יוכל בדבר מה להקים אותו מדלותו ועניו. וזה הפסוק כולל ענינים רבים, כאשר נבאר אם ירצה ה' לקמן (חלק שלישי פרק ז'); וגם הענין הזה נכלל בתוכו.

והנהגה הטובה הזו שכתבנו, הוא לאו דוקא לענין יחיד, דמה טוב הוא, אם היו יכולים לנהג כן בגמ"ח של רבים. וכן ראיתי באמת באיזה עירות קדושות, שנתיסד מקרוב חברה קדושה, שמתנהגת באפן זה, וקראוה בשם 'סומך נופלים', שהם סומכים ומחזיקים ידי הנופלים, שלא יתמוטטו לגמרי חלילה. וכן הוא הנהגתם, שמלוים להם על איזה זמן סך מיחד כפי תקנתם, ויקלו מעליהם התשלומין לפרע בפרוטרוט מעט מעט בכל שבוע. ויש להם איש מיחד, אם בחנם או בשכר, מהחבורה, שהוא הולך בכל שבוע לקבץ ולאסף על יד על יד (מעט מעט) מן הלוים, ובאפן זה כמעט לא יחסר בשום פעם מעות בקופת החברה [47].

[47] גם באיזה מקומות ראיתי בחברה "סומך נופלים", שנוהגין להלות פעמים אף בלי משכון, ורק שיביא כתב יד מאיזה בעל הבית שערב עבורו; אך לא מכל בעל הבית כי אם מבטוח, ויש לו שם בחברה, שהוציא עליה כמה רובלי כסף. ויש להם תקנות כמה להלות על כתב יד של ערבות. גם אין מתקבל ערבות בעל הבית עבור שני אנשים ביחד, אלא לאחר שכלה איש אחד לפרע עבור הלואתו בשלמות, יוכל בעל הבית לתת ערבות עוד בעד אחד, שהוא מכירו לאיש נאמן וגברא דפרענא (בעל פרעון). ואם הלוה אינו משלם, הולכין אצל הערב, ורשום אצלם

וראה עוד מעלה גדולה שיש בהנהגה זו, דמלבד שמתקים בעת ההלואה המצוה ד"והחזקת בו", והיא גם כן המעלה הראשונה שבמצות צדקה, כמבאר ברמב"ם (מתנות עניים פרק י' הלכה ז') וביורה דעה סימן רמ"ט סעיף ו', הלא עוד מקים ענין חסד בעת הפרעון, שמתחסד עם הלוה. וידוע מה שאמרו חז"ל (סכה דף מ"ט:): אמר ר' אלעזר: אין צדקה משתלמת, אלא לפי חסד שבה.

ג. ודע, דביורה דעה סימן רמ"ט סעיף ו' איתא, דאם נותן לו מתנה להמתמוטט, ובזה הוא מחזיק ידו, הוא גם כן בכלל מצוה הזו. ועל כן מה מאד יש לזהר, שאם ארע איזה מקרה לאדם, כגון, שמת לו בהמתו המשתכר בה, וכהאי גונא שאר עניני הפסד, ולא יוכל להעזר בעצמו; או אשה שנתאלמנה מתחת בעלה, ואין לה במה לפרנס את עצמה, וכשיתנו לה מקצת מעות, תוכל לעשות בזה איזה עסק וכל כהאי גונא, מצוה רבה לעזרם בזה. ומצוה זו גורם לאריכות ימים, כדאיתא במדרש (ויקרא רבה ל"ד ב') על הפסוק (משלי י"ט י"ז): "מלוה ה' חונן דל". [48] וכעין זה איתא (בבבא בתרא דף י"א.) המעשה דבנימין הצדיק, עין שם.

ד. ודע עוד, דבפוסקים משמע, דאם הוא ממציא לו איזה מלאכה להשתכר בזה, והוא הדין כל כהאי גונא, שעוזרו באיזה ענין, שיוכל להתפרנס על ידו, היא בכלל מצוה זו

שם הלוה לנצח, שלא ילוו לו עוד באפן זה. והנה חברות כזו ראיתי ודרשתי, שהם עושין טובות גדולות ומחזיקין ידי אנשים שנתמוטטו, ומקימין אותם על רגליהם ממש. ומכל מקום הנהגה כזו של הלואה על ידי ערבות אין כלי עלמא יכולים להתנהג בה, שעלול להיות הרבה ממעותיה כלין על ידי זה, אם לא שיש בה ממון הרבה. וגם דוקא בחברה 'סומך נופלים', שהיא עשויה לכתחלה באפן זה להחזיק ידי בעל הבית שנתמוטט [שיש לו בושה להביא משכון], ומתרצים שיכלה במקצת על ידי זה, וכמו שכתב הרמב"ם במצוה זו, דהוא להחזיק ידו במתנה או בהלואה, והעוסקים מחזיקים קופת החברה בנדבות חדשות, שמתחדשות על זה מדי יום ויום; ובשאר חברות גמ"ח אין כדאי להלות בלי משכון, וכנ"ל בפרק ט"ז.

[48] וכעין וכו'. הינו, ששם איתא שבאתה לפניו אשה בשני בצרת. אמרה לו: רבי, פרנסני. אמר לה: העבודה, שאין בקפה של צדקה כלום. אמרה לו: אם אין אתה מפרנסני, הרי אשה ושבעה בניה מתים; עמד ופרנסה משלו. לימים חלה וכו'; אמרו מלאכי השרת וכו', בנימין הצדיק שהחיה אשה ושבעה בניה, ימות בשנים מועטים וכו'. הוסיפו לו עשרים ושתים שנה. ולכאורה יש לדקדק, למה אמרה, פרנסני הוה לה לומר, פרנס אותי ואת בני, כמו שאמרה בעצמה לבסוף; דמזון שיתן לה לעצמה, בודאי לא יספיק לשבעה בנים, אפילו אם תצמצם ביותר. וגם מה זה שאמר, עמד ופרנסה היה לו לומר, עמד ופרנס אותה ואת בניה, כמו שאמרו מלאכי השרת: בנימין הצדיק, שהחיה אשה ושבעה בניה. אלא האמת יורה דרכו, שהיא לא כונה לסתם צדקה, אלא שיתן לה דבר מה, כדי שתוכל לעשות איזה עסק ולהתפרנס מזה, ובזה תחיה גם את בניה. [והוא ענה אותה: העבודה, שאין בקופה של צדקה כלום. כי גם החזקת ידי מך באיזה עסק נחשבת לצדקה, לפי דעת הרמב"ם והשלחן ערוך (בסימן רמ"ט סעיף ו'). ואפילו אם תמצי לומר, שאין רשאין לקח מקופה של צדקה על זה, לפי שדעת הנותן הוא לסתם צדקה, וכמו שכתבנו כעין זה בפרק י"ח בהגהה ראשונה, עין שם, אפשר שבנימין הצדיק היה סבור שכונתה לסתם צדקה]. ולכן אמרה: אם אין אתה מפרנסני, הרי אשה ושבעה בניה מתים. ולכך אמר, עמד ופרנסה וכו'. הינו, שהחזיק את ידיה במתנה או באיזה הלואה, כדי שתוכל לעשות עסק, ותחיה היא ובניה. ולמעלה לענין זכות נחשב, כאלו הוא החיה את כלם, וכמו שכתבנו לעיל בפרק ששי ראיה מגמרא מפרשת (ב"ק קי"ט.). ולכן אמרו מלאכי השרת, שהחזיה אשה ושבעה בניה. ובזה נתישב גם כן מה שהוסיפו לו עשרים ושתים שנה, כי בפרשת (ויקרא כ"ה ל"ה): "וכי ימוך אחיך וגו' והחזקת בו" עד סוף הפסוק השני, שמירי גם כן מענין זה, יש עשרים ושתים תבות. דגמא מה שאמרו בסנהדרין (ק"ב:): מפני מה זכה אחאב למלכות עשרים ושתים שנה מפני שכבד את התורה, שנתנה בעשרים ושתים אותיות.

של "והחזקת בו". וזה הוא תוכחת מגלה לאותן האנשים, שדרכן כשצריכין איזה פועל או עגלה לסע, אינם מדקדקים לשכר דוקא את ישראל לזה; והלא אנשים כאלו הם אינם עשירים בודאי וקרובים לעניים, ושיך עליהם מה שאמר הכתוב (ויקרא כ"ה ל"ה-ל"ו): "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו וגו'; וחי אחיך עמך". ויותר מזה, דאפילו אם הוא יודע שהוא איש עשיר, ולא שיך בו "והחזקת בו", מכל מקום, הלא ידוע דישראל קודם לעכו"ם לענין לקנות ממנו או למכר, כדאיתא בספרא (פרשת בהר פרשתא ג' א'), והוא הדין כל כהאי גונא. ודע עוד דמוכח בתשובת הרמ"א סימן י', דאפילו אם יש לו נפקא מנה מזה קצת בדמים, גם כן הישראל עדיף מעכו"ם, וכאשר העתקנו דבריו לעיל בחלק א' בפרק ה' סעיף ו', עין שם. וזה אפילו בשאר איש ישראל, וכל שכן בפועל עני, דבדידה יש המצוה ד"והחזקת בו" וכנ"ל, בודאי דינא הכי.

ויש לו לאדם לבטח בה', שעל ידי זה שהוא מקים מצוה זו של "והחזקת בו", שהיא המעלה הראשונה שיש במצות צדקה, וכדאיתא (ביורה דעה סימן רמ', ט סעיף ו'), יתן לו השם יתברך הצלחה בהבית שבונה אותו, או בהנסיעה שנוסע בה, מלבד שכרו הגדול המוכן לו בעולם הבא עבור זה. הנה הערכנו לפני הקורא הרבה אפנים בעניני החזקה, וממנו יקיש המשכיל לכל כיוצא בזה. גם צריך לידע דמצות החזקה אינו די בפעם אחת, אלא כל זמן שמתמוטט, צריך להחזיקו שלא יפל. וכדאיתא בתורת כהנים פרשת בהר (פרשתא ה' א'): מנין אם החזקת אפילו ארבעה וחמשה פעמים, חזר והחזק? תלמוד לומר: "והחזקת בו". [כעין דאיתא בבא מציעא ל"א. "פתוח" - אפילו מאה פעמים משמע].

פרק כב

בו יבאר ענין גמילות חסדים, שיש על ידי שאלת כליו וכהאי גונא

א. הנה בפרקים שעברו בארנו דין הלואת כסף, ועתה נבאר ענין שאלת כלים, שגם זה הוא מצוה, ונובע ממדת החסד, כמו שאמרו חז"ל (סכה מ"ט:): צדקה בממונו, וגמילות חסדים - בין בגופו, בין בממונו. ופרש רש"י: משאילו מעות וכלים ובהמה הרי דמצוה להשאילו. [וכל שכן אם בכלי או בהמה שהשאילו, יוכל להרויח מעט מעות להחיות את נפשו, בודאי הוא ענין גדול מאד, כי מקים המשאיל בזה מה שאמר הכתוב (ויקרא כ"ה ל"ה): "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו וגו'"]. וענין חסד הזה יוכל כל איש לקים, כי הוא שיך אפילו בדברים נקלים, כמו נפה וכברה ושאר כלי הבית, או שאילת מסרק במרחץ וכל כהאי גונא. וכבר אמרו חז"ל (מנחות מ"ג:): גדול ענשו של לבן מענשו של תכלת. מפני שתכלת דמיו יקרים, ואין כל אדם יוכל להשיגו, מה שאין כן בלבן. וכן בענייננו, לא ידרשו מלמעלה על איש דחוק, למה לא הלוה לחברו מאה דינר, שהוא צריך בהם לעצמו להחיות נפשו; אבל

ידרשו ממנו על דבר קטן, שהיה בכחו להלות ולהיטיב לו, ונתעצל מזה. וכן בעניננו, הלא דברים נקלים כאלו, כל אדם יוכל להיטיב בהן לזולתו; ואפילו בעשיר, שמבקש ממנו לשאל איזה דבר, גם כן צריך לשאל לו מפני מדת החסד. וכל שכן, כשמבקש ממנו איש עני, בודאי יש עליו חיוב גדול להשאיל לו, פן אין לו עתה במה לקנות, כאשר בארנו למעלה בפרק א' מדיני הלואה בסעיף ג', עין שם בנתיב החסד (ס"ק ז'). ויש שמונעין מכל זה, אף בעת שהכלים פנויים אצלם מפני מדת צר עין הנמצא בם; הינו, שעינם צרה להנות לאחרים בדבר מה מנכסיהם. וכמה גרוע המדה הזאת, וכבר בארנו למעלה בפרק י' את גדל גנות המדה הרעה הזאת וגדל ענשה, עין שם. ואפילו אנשים שאינם בטבעם צרי עין, רק שנמנעים מלהשאיל דבר מה מנכסיהם מפני עצלותם [כגון, שהכלי הוא בחדר אחר], או משאר איזה סבה קטנה, הגם שאינם בכלל כת הראשונה, אבל מכל מקום לא נגה עליהם אור החסד, ואינם יודעים את טיבה, שאלו היו משיגים את גדל ערכה, לא היה משביתם שום דבר מלהחזיק במדת החסד בכל ענייניהם, והיו שמחים כשהקדוש ברוך הוא מזמין להם באיזה דבר להיטיב ולהתחסד עם רעיהם.

ב. וכל זה דברנו לענין שאלת כלים ושאר חפצים, שהוא טובה רק על חיי הזמן; וכל שכן שמצוה להשאיל ספר לחברו ללמד בו, שמיטיב עמו בזה לנצח, וזכותו וצדקתו יהיה גם כן עבור זה לנצח. כמו שאמרו חז"ל (כתבות נ'.) על הכתוב (תהלים קי"ב ג'): "הון ועשר בביתו וצדקתו עמדת לעד" זה הכותב ספרים ומשאילן לאחרים. ודבר זה הוא בכלל מצות החזקת התורה גם כן, ומקבל עבור מצות החזקה ברכה מאת השם יתברך, כמו שאמרו חז"ל.

ג. ויש שמונעין מלהשאיל כל זה, מפני איזה שנאה קטנה שיש לו עליו, וזה גרוע יותר מכל אלו הנ"ל, כי עובר בזה על (ויקרא י"ט י"ח): "לא תקם ולא תטר את בני עמך", וכבר הארכנו בזה למעלה בחלק א' פרק ד', עין שם. אלא יתבונן תמיד בנפשו, כמה פעמים הקניט את הקדוש ברוך הוא בדבורו ובמעשיו, ואפילו הכי אין הקדוש ברוך הוא נוקם ונוטר לו, ומתחסד עמו בכל ענייניו; ואף הוא יעשה כן עם רעהו. ונוכל לאמר, שזהו כונת הכתוב: "לא תקם ולא תטר את בני עמך, ואהבת לרעך כמוך אני ה'". רוצה לומר, שתתנהג עם רעך כמו שאנכי נוהג במדות עמך ועם כל העולם, שאינני נוטר שנאה, כמו דכתיב (בירמיה ג' י"ב): "כי חסיד אני נאם ה' לא אטור לעולם".

ד. כל זה דברנו לענין המשאיל, ועתה נדבר אודות השואל. יהיה זהיר שלא לשנות הפרטים מכפי מה שהרשהו המשאיל; ואם משנה - נקרא גזלן, הינו, שלא לעשות בה פעלה אחרת, גם שלא להחזיק להשתמש בה יותר מכפי מה שנתן לו רשות. וכן הנוטל

כלי של חברו, ומשתמש בה שלא מדעת הבעלים נקרא גזלן, כמבאר (בחשן משפט סימן שמ"א וסימן שנ"ט סעיף ה'). גם יזהר השואל, שלא להשאילה לאחר, אפילו בתוך ימי שאילתו, וכל שכן אחר שכלו ימי שאילתו. גם יזהר השואל להחזיר הכלי לבעליו, אחר שכלה זמן שאילתו. וב-עונותינו הרבים, הרבה אין נזהרין בזה, שמתעצלין לילך ולהשיב הכלי, ובתוך כך שוכח בעל הבית מי ששאל מאתו, וצריך לילך ולחפש אחר כליו. גם מצוי שבתוך כך נשבר הכלי ברשותו, על ידי שאינו שומר אותה כראוי; והנה אפילו אם ישלם עבור הכלי, גם כן עולה היא, כי לא לזה השאילו - מתחלה, וכל שכן אם לא ישלם לו - גזלה גמורה היא, כדאיתא בגמרא (בבא מציעא פ"א.), דשואל אפילו אחר שכלו ימי שאילתו, מטל עליו חובת השמירה כל זמן שהיא אצלו. וכל שכן בתוך ימי שאילתו, דחיב אפילו נשבר הכלי באנס. על כן, השומר נפשו יתנהג, שכששואל כלי מאת חברו להשתמש בה לאיזה ענין, יחזירנה לו אחר שכלה תשמישו, ולא ישהנה אצלו. [עין 'שיטה מ בצת' בבא מציעא דף פ"א; שכתב שם בשם הריטב"א, דשואל חיב להחזיר הכלי לרשות הבעלים, לאחר שכלו ימי שאילתו].

פרק כג

בו יבאר איכות מצות הלואה

א. הנה בפרקים הקודמים בארנו חובת הלואה מי שידו משגת לזה, ועתה נבאר את איכות מצות הלואה. צריך להתנהג בזה כמו לענין צדקה, דצריך לזהר לתנה בסבר פנים יפות, ולא בפנים זעומות. וכדאתא באבות דרבי נתן (פרק י"ג ד'): והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות. כיצד? מלמד, שאם נתן אדם לחברו כל מתנות שבעולם, ופניו זעומות בארץ - מעלה עליו הכתוב כאלו לא נתן לו כלום וכו', כן נפסק ביורה דעה בסימן רמ"ט סעיף ג'. כן הוא הדין לענין הלואה - צריך לזהר שלא להנהיג בו אז מנהג בזיון חלילה, אלא ילונו בסבר פנים יפות. [ועין לעיל בפרק תשיעי, שבארנו הדבר היטב]. ויתבונן בעצמו, אלו הוא היה צריך להשיג איזה טובה מחברו, כמה הוא רוצה שחברו יקבלנו בפנים יפות; כן יתנהג הוא גם כן עם רעהו. וכן פרש רש"י בחומש פרשת משפטים על הפסוק (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף וגו'" וזה לשונו: דבר אחר, "את עמי", שלא תנהג בו מנהג בזיון בהלואה, שהוא עמי. "את העני עמך", הוי מסתכל בעצמך כאלו אתה עני. ובפרט אם הלוה הוא איש מך, ובהלואה זו שילוהו יחזיק בידו שיהיה יוכל להשתכר, ולא יפל ויצטרך לבריות, דלהרמב"ם (פרק י' ממתנות עניים ה"ז) והשלחן ערוך (יורה דעה סימן רמ"ט סעיף ו') מצוה זו היא בכלל צדקה, בודאי צריך להתנהג בה כמו לענין צדקה, וכמו שכתבנו. ומטעם זה, אם לא יוכל להלותו מאיזה סבה שהיא, גם כן יתנהג בזה כמו לענין

צדק (בסימן רמ"ט הנ"ל), דהינו, שלא יגער בו, ולא יגביה קולו עליו כדרך עלי צרי עין, שלבד שאינו מיטיב עמו, עוד הוא גוער עליו, על מה שדפק לו את פתחו בענין זה; אלא ידבר לו בדברים רכים, ויראה לו לבו הטוב, שרצונו להלות לו, אלא שאין בכחו עתה מאיזה טעם. כלל הדבר: ככל הענין, שהיה רוצה שחברו יתנהג עמו, אלו הוא היה נצרך לזה, כן יתנהג הוא עם חברו, וכפרוש רש"י הנ"ל. ואיתא באבות דר' נתן הנ"ל: המקבל את חברו בסבר פנים יפות, אפילו לא נתן לו כלום, מעלה עליו הכתוב, כאלו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם.

ב. ועתה נדבר מענין עשית המצוה לשמה. הנה חז"ל אמרו (פסחים ח'. ושאר מקומות): האומר, סלע זו לצדקה בשביל שיחיה בני, או שאהיה בן עולם הבא - הרי זה [49] צדיק גמור [הינו, בדבר זה. רש"י].

והוא הדין כל כהאי גונא (כיוצא בזה), שמכון שיהיה לו גם כן טובה מזה. והטעם בכל זה, מפני שבעצם קים מצות בוראו, במה שאומר, "סלע זו לצדקה", ולכן אף שכון שיהיה לו גם כן הנאה מזה, לא נתבטל המצוה. ופשוט דהוא הדין בעניני החסד, אם מפריש מעות על גמילות חסדים, או שמלוה איזה דינר לחברו, וחושב בנפשו שהוא עושה מצוה זו כדי שיחיו בניו, או שיצליח בנכסיו, או שיזכה לעולם הבא, אף על פי כן מקרי מצוה גמורה. כיון שבאמת מכון לעשות המצוה שכתובה בתורה, אך שהוא רוצה שייטיב לו

[49] הגה"ה. ולכאורה הסגיא תמוה, דכאן קרי לה צדיק גמור, ובדף נ': בפסחים אמר ר' יהודה אמר רב: לעולם יעסק אדם בתורה ובמצות, אפילו שלא לשמה; שמתוך שלא לשמה בא לשמה. משמע, אבל זה גופא איננה מצוה גמורה. ובסוטה כ"ב: אמרו לה אביי ורבא לתנא: לא תתני, פרוש מאהבה, פרוש מיראה. דאמר רב יהודה אמר רב: לעולם יעסק אדם וכו', ועין ברש"י שם, משמע דאם עושה משום שכר, הוא גם כן בכלל שלא לשמה. אבל כד נעין היטב ברש"י בפסחים ח'. בסוף העמוד דבור המתחיל 'וכהאי גונא', ובעמוד ב' דבור המתחיל 'הרי זה' וכו', ניחא. דאם הוא מכון לקים המצוה, ומכון גם כן לתועלת עצמו, אז הוא מצוה גמורה; אבל אם הוא מכון רק לתועלת עצמו בזה או בבא, ולא לשם מצוה כלל, אז הוא מקרי מצוה שלא לשמה, וכדקימא לן בעלמא - מצות צריכות כוונה, ואם לאו - לא קים המצוה כדין. [ואין לומר, דלענין צדקה וחסד, כיון שהעני מקבל הטובה, לא בעינן כונה כלל, ובכל גוני מקרי מצוה גמורה; דאם כן יפל קושית הגמרא שם בפסחים ח'., מה שמקשה, וכהאי גונא לאו מצוה היא, והתניא]. ומה שאמר בסוטה (כ"ב:): לא תתני, פרוש מאהבה, פרוש מיראה, דאמר ר' יהודה אמר רב: לעולם יעסק וכו'; בעל כרחך צריך לפרש, דהינו היכא שהוא מכון רק לתועלת שכר או מיראת העונש, ולא לשם מצוה כלל, אז הוא מקרי מצוה שלא לשמה. [וכן היכא שהוא מכון רק שיכבדוהו בזה, גם כן הוא בכלל הזה, כמו שפרש רש"י בברכות י"ז; וכן כתבו התוספות שם (ד"ה העושה) ובתענית דף ז'.; אלא דקשיא לי: לפי מה שפרש רש"י שם בסוטה, דבור המתחיל 'מעשה שכם', דהינו, כדי שיכבדוהו, עין שם. אם כן הוה לה לאביי ורבא שם גם כן לומר דלא תתני פרוש שכמי, דהוא בכלל הא דאמר ר' יהודה אמר רב: לעולם יעסק אדם וכו', אלא ודאי דסבירא להו לאביי ורבא דזה גרע ממצוה שלא לשמה, וסותר לדברי רש"י בברכות הנ"ל. אך היכא דהוא מכון למצוה, והוא רוצה גם כן שיכבדוהו, בודאי מצוה היא, ואפשר דהוא בכלל לשמה]. ואין להקשות, דאם כן, מה הקשה התוספות שם בפסחים הנ"ל מהא דתנן (אבות א' ג'): אל תהיו כעבדים וכו', יתרצו, כשמכון רק בשביל הפרס. יש לומר, דעדיפא מתרצי, דאפילו היכא שאין מכון בעת הפעלה לשם שכר בלחוד, מכל מקום כיון שלבסוף, כשלא יגיע לו הפרס, הוא תוהה על העבר, לא מקרי מצוה. ודע, דהתוספות בסוטה (כ"ב:), דבור המתחיל 'לעולם', סוברין, דמה שאמרו דאם מחשב, בשביל שיהיה בן עולם הבא - הרי זה צדיק גמור, מכל מקום הוא בכלל מצוה שלא לשמה; אבל מהתוספות דפסחים הנ"ל וכן מרש"י שם לא משמע כן. וכן פשטא דלשנא ד'הרי זה צדיק גמור' לא משמע כן, וכמו שכתבנו מתחלה.

השם יתברך גם כן עבור זה בזה או בבא, מצוה גמורה היא. [ואין סתירה לזה ממה דקימא לן בארח חיים סימן ס' סעיף ד': מצות צריכות כונה, והינו, שיכון לשם מצוה, דהכא נמי קמכון לשם מצוה, [50] אך שהוא רוצה, שייטיב לו השם יתברך גם כן -עבור זה; על כן מצוה שלמה היא]. ויותר טוב אם הוא מכון בהמצוה רק לשם השם, שצוה -על זה בתורה; כי אז על ידי כח קדשת המצוה, שנעשית על אפן היותר נעלה, נתעורר למעלה על ידי זה מדת החסד מאד ומאד, ונמשך מדת החסד על כל מציאות הבריאה.

ג. ודע עוד, דאפילו אם האדם רואה, שלא יוכל לפעל בעצמו לחשב לשם מצוה, ורצונו הוא רק לתועלת עצמו, כדי שיהיה לו הצלחה בעניניו, או כדי שיהיה נחשב לאיש בין האנשים, על ידי שהוא עושה צדקה וחסד, אף על פי כן אל ירפה ידיו מן המצוה מחמת זה, כדאמרינן בגמרא (פסחים נ':): לעולם יעסק אדם בתורה ובמצות, אף על פי שלא לשמה, שמתוך שלא לשמה בא לשמה. [וכמו שפרשו רש"י ותוספות ברכות י"ז.]. ומגיע על ידי זה גם כן חסד ה' על הבריאה, אך לא על כל הבריאה, כי אם עד השמים. וכדאמרינן בגמרא (פסחים נ':): כתוב אחד אומר (תהלים נ"ז י', א): "עד שמים חסדך", וכתוב אחד אומר (שם ק"ח ה'): "מעל שמים חסדך". לא קשיא: כאן בעושים לשמה, כאן בעושים שלא לשמה. ומוכח מן הגמרא [בבא בתרא דף ט'; דקאמר שם: ואף על פי כן נחשב לצדקה, עין שם], דבכל גוני (בכל האפנים) שהאדם עושה, חושב הכתוב דבר זה לצדקה. והוא הדין בענין חסד כהאי גונא. ואמרו חז"ל (ספרי פרשת כי תצא פסקה רפ"ג), דאפילו אם אבד סלע ומצאה עני, קבע לו המקום זכות על זה. ואיתא במדרש תדשא פרק י"ב: שלשה טכסים הן הקרבנות: עולה, שלמים וחטאת; ושלש כתות הם של צדיקים: אהבה, בקשה, יראה. העולה כנגד אהבה, והשלמים כנגד -ה-בקשה, ו-החטאת כנגד -היראה. העולה נקרבת לכבוד -הקדוש ברוך הוא בלבד, אבל השלמים והחטאת כנגד עצמנו.

יקרה היא האהבה, (אלא) שיש צדיקים עובדים את המקום באהבה, ונותנים כבוד ויקר למלכותו. מפני שהוא לבדו קים את הכל, ובטובו הרב ברא את עולמו במאמר ולא בעמל; והוא אלוה ואב ומלך וגבור וחכם וטוב ורחום וסובל את הכל ומלא את הכל - את העליונים ואת התחתונים - ומכלכל בריותיו ויודע רזי עולם, ומיטיב לרעים ולטובים, ומאריך לרשעים בעבור ישובו ויחיו. על כל הטובות האלו הצדיקים אוהבים את המקום, ונותנים לו הלל ושבח על כל מעשיו הגדולים, ועל זה העולה נקרבת.

[50] אך וכו'. אין סתירה לזה ממה שכתב בספר 'יש נוחלין', שעקר המצוה הוא רק כשעושה המצוה לשם השם שצוה על זה, דכונתו שיהיה המצוה על גדר היותר נעלה, כדי שיפעל פעלת קדשתה מעלה מעלה בכל העולמות; ולכך צריך לכון בעת העשיה בגדר היותר מבחר וטוב, וזהו טעם מה שכתבתי בפנים, ויותר טוב וכו'.

ואיזה היא הבקשה? (אלא) שיש עובדים את המקום, ומפילים תחנות ובקשות, ושואלים ממנו כל מדה טובה בשביל הנאת עצמן. כגון: חכמה, בינה ודעת וארך ימים, רפואה ואשה משכלת ובנים ישרי לבב והצלחת מעשים, ועשר וכבוד ונכסים וכו' - זה היא הבקשה, ועליה זבחי שלמים מתקרבים.

טכם יראה, איזה היא היראה? שיש עובדין את המקום ביראה גדולה ובפחד מרבה. והן מתפללין להציל מן הקללות, הכתובים על המו -עלים במצותיו, על העוברים פקודיו של מקום - בין בעולם הזה, בין בעולם הבא. בעולם הזה מן החלאים והמכות והמכאובות, ושלא יצטרכו לבריות, ושלא ימשלו בהם זרים, ולא יראו מיתה, או דבר רע בבניהם ובבנותיהם, וכדי שימלאו ימיהם בטוב וברכה; ובעולם הבא - להנצל מן הפרעניות ומן המשחית, ומן יקידת אש של גיהנם, העתידה ללהט ולבער את הרשעים ליום הדין הגדול. זו היא היראה, ועליה -החטאת נקרבת.

אבל כמו ששלשה הללו - בין העולה, בין החטאת, בין השלמים - מקריבים בבית אחד על ידי כהן אחד לשם אלקים אחד, ושלשתם שוים; כך הצדיקים - בין באהבה, בין בבקשה, בין ביראה שוים אלו לאלו. שכלם בצל הקדוש ברוך הוא חסים, והאוהב - אותו אוהב, והמבקש - ממנו הוא מבקש, והמתירא - ממנו הוא מתי. רא; עד כאן לשון המדרש.

הרי לפניך, דאף שכל אחד יש לו מדרגה בפני עצמה, ויקרה היא מדת האהבה מאד, מכל מקום, כלם חביבים לפני השם יתברך. שאף בשלמים (יקרא ג' ט"ז) וחטאת (שם ד'

[51] ואף שהארכנו הרבה בענין זה, וברנו ממדרשי חז"ל, דבכל גוני מקבל האדם שכר על הפעלה הטובה שעושה. וכבר אמרו חז"ל (ב"ק ל"ח:), שאין הקדוש ברוך הוא מקפח אפילו שכר שיחה נאה, מכל מקום יש נפקא מנה רבה בין העושה הפעלה שלא לשם מצוה, ובין העושה לשם מצוה, שאז מגיע גדל התקון הנעשית מהמצוה למעלה מעלה. וכמו שאמרו חז"ל (פסחים נ:), שעל זה אמר הכתוב (תהלים ק"ח ה'): "מעל שמים חסדך". והטעם, שכפי עשיתה - כן כח תקונה. אם עשיתה הוא רק בנשמיות הפעלה ולא בכונה כלל, אז אין בכחה לפעל למעלה בעולם הרוחני, ומתפשט עבור זה חסד ה' רק על העולם הזה, שהוא עולם הגשמי; מה שאין כן, אם מכון לשם מצוה, יש בכח המעשה ההיא קדשה רבה, ופועל קדשתה למעלה מעל השמים. וכבר מבאר בזהר הקדוש גדל התעוררות קדשה בכל העולמות, שנעשית על ידי עשית המצוה בשלמות. על כן, מה טוב לאדם שירגיל עצמו, שבעת שעושה איזה דבר שיש לה שרש בתורה, כגון, מצות הלואה, שמקים בזה המצות עשה (שמות כ"ב כ"ד) ד"אם כסף תלוה", או שתומך ידי העני במה שנותן לו מלאכה להשתכר וכל כהאי גונא, שמקים בזה המצוה (ויקרא כ"ה ל"ה) ד"וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו", או שמשלם פעלת שכיר בזמנו, שמקים בזה המצוה (דברים כ"ד ט"ו) ד"ביומו תתן שכרו" וכל כהאי גונא דברים המצויים תמיד, שהם דברים העומדים ברומו של עולם, שהם מצות עשה גמורים בתורה; מה טוב הוא שיכון בעת הפעלה לקים המצות עשה שלה, שאז נעשית המצוה בגדר השלמות. ורבות פעמים חשבתי על מה שאנו אומרין בודוי: סרנו מצותיך וממשפטיך הטובים ולא שוה לנו - הינו, שאפילו אינו שוה בעינינו עבודת השם יתברך לעניני עסקינו. דאלו בעניני עסקינו, אם אנו מוכרין איזה חפץ, כמה אנו משתדלין ליפות ולפאר אותו, כדי שיהיה לרצון לפני הקונה, וירויח מזה איזה גרגרי כסף; ואף שבאמת אין טוב כל כך, מכל מקום הוא משתדל בכל עוז שייטב לפני הקונה. וכל שכן אם החפץ הזה הוא טוב בעצם מאד, כגון, שיש לו למכר אבן טוב ויקר המאיר - היעלה על לב המוכר, שילבישהו במלבוש עב מלמעלה, ויכסה אורו ואדרבה, בכל כחו הוא מצחצח את האבן, כדי שיתגלה לפני הכל את רב יקרו. ואלו בעניני המצות, שתלוי בזה כל עולם קדשתו של

ל"א) נאמר: "לריח ניחח לה'". ומכל זה נשמע לענייננו, דהינו, צדקה וחסד, [51] שבכל אפן שיעשה, הוא חביב לפני השם יתברך.

אך זה צריך לזהר, שלא יעשה הצדקה וחסד כדי להתפאר אחר כך בזה נגד אחרים, כי בזה מקלקל המצוה לגמרי. [הגהה. עין בירה דעה סימן רמ"ט סעיף י"ג בהגה, שכתב שם, דלא יתפאר אדם בצדקה שנותן; ואם מתפאר, לא די שאינו מקבל שכר וכו', ועין בהגר"א שם, שצין על זה מהא דבבא בתרא (דף י':): נענה רבן גמליאל ואמר (משלי י"ד ל"ד): "צדקה תרומם גוי וגו'". כל צדקה וחסד שעושין וכו', שאין עושין אלא להתיהר בהן וכו' [הינו להתפאר]. ואף דבגמרא שם מירי, שעשה לכתחלה על מנת להתיהר סבירא להו להפוסקים, דחד דינא להו. ולעניות דעתי לא ידעתי מנין להו, דלא מצינו שאדם אובד צדקותיו שעשה, כי אם בתוהה על הראשונות. ואף דיש לו עתה חטא, במה שמתגאה ומתפאר, הלא מכל מקום אינו תוהה על עצם המצוה שעשה מתחלה. עד כאן הג"ה]. אלא יתבונן האדם תמיד, שכל מה שיש לו, הכל הוא משל הקדוש ברוך הוא, וכמה דכתיב (דברי הימים א', כ"ט י"ד): "כי ממך הכל ומידך נתנו לך".

פרק כד

בו יבאר גדל החיוב של פרעון חוב

הנה עד כה בארנו גדל המצוה של הלואה, ועתה נבאר את גדל החיוב, שמטל על הלוה לפרע חובו. אמרו חז"ל (כתבות פ"ו.): פריעת חוב מצוה היא, ולא יוכל להשתמט עצמו מזה, כמו שאינו יכול לפטר עצמו מסכה ושופר ותפלין, עין שם בגמרא. בוא וראה, עד כמה גדול כח החיוב הזה. שהרי אמרו חז"ל (בבא מציעא קי"ג:) דמסדרין לבעל חוב [הינו, מי שאינו משלם בעצמו, ובא המלוה לגבות בכח בית דין], ומניחין לו מזון שלשים יום וכסות על שנים עשר חדש ולא יותר, וכלי אמנות שהוא מכרח למלאכתו; וכל שאר מטלטליו וספריו וקרקעותיו מוכרין הכל בשביל בעל חוב, ואין מניחין אפילו למזונות אשתו ובניו, דכל מה שיש לו משעבד בשביל חובו. והמונע את עצמו מלפרע חובו כשיש לו, מפני אלמות שיש בו, הוא עובר על מה שכתוב בתורה (ויקרא י"ט י"ג): "לא תעשק את רעך וגו'". וכדאיתא בחשן משפט סימן שנ"ט סעיף ח': איזהו עשק? זה שבא

האדם וחיותו לנצח [וכמו דכתיב (במדבר ט"ו מ'): "למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לאלקיכם"; (ויקרא י"ח ה'): "ושמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אתם האדם וחי בהם"], יש כמה דברים שהוא יקר ונחמד מפז - שהוא מצות עשה גמורה בתורה, כמו דברים הנ"ל וכיוצא בהם, שהוא מצוי בכל עת ובכל שעה; ואנו בעצמנו משפילין את העסק הטוב והנבחר ההוא, שכמה פעמים חסרים פרטי המצוה שצריך להמצוה ההיא, וגם מחשבת המצוה, שאינו חושב כלל בעת הפעלה לשם מצוה; ואף שגם עבור פעלה זו לא יקופח שכרו וכנ"ל, מכל מקום מקטין בזה את המצוה מאד, ולא ימצא כזה בעניני העסק, שיקטין האדם בעצמו את עסקו; ואדרבה, מרחיבו כל מה שיוכל. אין זאת, כי אם שבעונותינו הרבים, אין אנו חושבין כלל עניני עולם הבא לעסק. על כן אשרי האיש הנבון ומשכיל בפעלותיו, שיעשו על גדר השלמות. הינו, שיעשה הפעלה הטובה בעבור שהיא מצות ה', ויתקדש על ידי זה לה'. וזה שכתוב (במדבר שם): "למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי והייתם קדשים לאלקיכם". והינו, שהוא עושה אותם בעבור שהם מצות ה'.

ממון חברו לתוך ידו ברצון הבעלים. וכיון שתבעוהו - כבש הממון בחזקה, ולא החזירו. כגון, שהיה לו ביד חברו הלואה או שכירות, והוא תובעו, ואינו יכול להוציא ממונו, מפני שהוא אלם וקשה, עד כאן לשונו.

וגם אמרו חז"ל (במדבר רבה י"ח י"ב): ארבעה נקראו רשעים, ואחד מהם הלוה ואינו משלם, שנאמר (תהלים ל"ז כ"א): "לוה רשע ולא ישלם". וכמה יש לו לאדם להתביש מעצמו, כשיודע שהיכלת בידו לפרע, והוא מונע עצמו מזה, ומביא על עצמו שם רשע. דהלא אם יקראהו חברו 'רשע', -אפילו בינו לבין עצמו, שלא הגיע לו על ידי זה שום בזיון, אף על פי כן יכעס עליו מאד עבור זה; וכל שכן בזה שגרם לעצמו, שנקרא שמו רשע עבור זה, כמה מהכלמה והחרפה ישיגהו לבסוף לעתיד לבוא, כשיתפרסם שמו זה לפני רבי רבבות מחנות קדושות, כמו שכתבו הספרים הקדושים, שכל ענייניו של אדם נכרזין ונתפרסמין למעלה לפני כל; ואף שהוא מיפה עצמו לפני אנשי גילו, שאין לו אשם בזה, הלא לפני ה' גלוי גדל עולתו. וזהו כונת חז"ל באבות (ב' י"ג): ואל תהיה רשע בפני עצמך.

[ובפרט אם הוא תלמיד חכם - עונו גדול מאד - ומאד, שמתחלל שם שמים על ידי זה. ועובר עוד מלבד כל אלו הנ"ל על לאו (ויקרא כ"ב ל"ב) ד"לא תחללו את שם קדשי". וגדולה מזו אמרו (יומא פ"ו.): היכי דמי חלול השם? כגון דאקיף ולא יהיב דמי לאלתר; וכל שכן בזה שאינו משלם כלל]. ואיתא בחשן משפט סימן צ"ז סעיף ד': אסור ללוה לקחת הלואה ולהוציאה [52] שלא לצרך ולאבדה, עד שלא ימצא המלוה ממה לגבות חובו. ואם עושה כן נקרא רשע; וכל שכן היכי שיש לו, ואינו רוצה לשלם - כמה גדול עונו עבור זה. גם צריך לידע, שממון אחרים, שנשאר ביד האדם בעול, לבסוף לא יצליח, וכדכתיב (ירמיה י"ז י"א): "עשה עשר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו". [ו"יעזבנו" קאי על שניהם. כי פעמים יעזב העשר את האדם, ולפעמים להפך], ויכלה גם את יתר הפלטה שיש לו בעצמו מכבר. וכדאיתא במסכת דרך ארץ זוטא פרק ג': אם נטלת את שאינו שלך את שלך יטלו ממך. וענין השמירה מממון אחרים נכלל במה שאמר הכתוב (מיכה ו' ח'): "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט וגו'". כי כל זה הוא בכלל חקי המשפט, להיות האדם זהיר שלא לעשות עול לחברו, ועין לעיל בפרק א', שהארכתי בענין זה.

[52] עין בסמ"ע וט"ז שם, שבארו את הענין היטב. ומכלל דבריהם אנו למדין, דכל שנוטל ממון מחברו על איזה עסק, יזהר שלא לשנות הממון לצרכי עצמו, אם על ידי זה לא יהיה לו אחר כך במה לשלם להמלוה, כי לא על אפן זה הלוהו. ובעונותינו הרבים, יש אנשים שמפקר אצלם בשאט נפש ממון אחרים, שעמלו ויגעו בהן בזעת אפיהם. ולפעמים יניע זאת עד נפשם ונפש ביתם ממש, על ידי שמורידים אותם פתאם מנכסיהם מהונם ומכבודם. ועל העלובים האלו נוכל לאמר מה שאמר הכתוב (קהלת ד' א'): "והנה דמעת העשקים ואין להם מנחם ומיד עשקיהם כח ואין להם מנחם" (ועין מה שכתבתי בקונטרס 'שפת תמים' פרק ד'). והאנשים האלו החומסים, לבם בריא להם כאולם, שיושבים בהיכליהם בכבודם, ומתענגים על דמי חבריהם [דמים ממש], ואינם יודעים כי לבסוף יגיע זה לנפשם גם כן. וכדכתיב (משלי כ"ב כ"ג): "וקבע את קבעיהם נפש". השם ישמרנו מדעתם ומחשבותם.

והשומר עצמו להתנהג בדרך המשפט, הוא מהמקרבים ישועת ה' על ישראל, וכדכתיב (ישעיה נ"ו א'): "שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות". ועין מה שכתבנו בקונטרס שפת תמים בפרק ג' וד' וה'.

תם ונשלם החלק השני

חלק שלישי

פרק א

בו יבאר גדל מצות הכנסת אורחים

אמרו חז"ל (סכה מ"ט:): בשלשה דברים גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה: שהצדקה בממונו; גמילות חסדים - בין בגופו, בין בממונו. צדקה לעניים; גמילות חסדים - בין לעניים, בין לעשירים. צדקה לחיים; גמילות חסדים - בין לחיים, בין למתים. והנה בשני חלקים הראשונים דברנו מענין גמילות חסדים שבממונו, ועתה בחלק הזה נדבר בעזרת ה' מענין גמילות חסדים שבגופו. דע דגמילות חסדים שבגופו כולל כל הדברים שאדם מיטיב לחברו, על ידי שהוא מטריח גופו לזה. והוא - הכנסת אורחים [שמצותו הוא ההשתדלות אודותם לקבלם בפנים יפות, אפילו אם אינם צריכים לטובתו, וכדלקמן] ובקור חולים; משמח חתן וכלה והלוית המת וקבורתו והספדו ונשיאת מטתו, ועוד כמה וכמה ענינים, אשר נבארם אם ירצה ה' לקמן. ומתחלה נבאר גדל מצות הכנסת אורחים וגדל שכרו עבור זה, ואחר כך נבאר את אפן ההנהגה, שצריך להתנהג בזה עמהם.

כמה חביבה מצות הכנסת אורחים לפני השם יתברך, שנכתבה פרשה שלמה בתורה (בראשית י"ח א') המדברת מענין זה, והיא לאות לנו, שנתחזק בזה גם כן כל ימי חיינו. וכמו שמצינו, שתכף אחר מעשה זו, שבח אותו הכתוב (שם י"ט), עבור שיצוה את בניו גם כן לילך בדרך צדקותיו. איתא בגמרא (שבת קכ"ז.): אמר ר' יוחנן: גדולה הכנסת אורחים כהשכמת בית המדרש. ורב דימי מנהרדעא אמר: יותר מהשכמת בית המדרש, עין שם

[53] הג"ה. והנה לפי זה, אם השכים לילך לבית המדרש, ונזדמן לו אורחים - מוטב יותר שיתעסק במצוה זו. ונראה דהני מלי, כשאין לו בביתו מי שיקבלם כהגן. [ולפעמים אם האורחים הם נכבדים ביותר, נכון שהוא בעצמו ישמש לפניהם לכבודם]. דאי לאו הכי, הלא קימא לן ביורה דעה סימן רמ"ו (סעיף י"ח), דאם נזדמן לפניו מצוה כשהוא עוסק בתלמוד תורה, ותוכל המצוה להעשות על ידי אחרים, אין מבטלין מתלמוד תורה. ובודאי דאפילו כשעדין לא התחיל ללמד, גם כן דינא הכי דאין מבטלין מתלמוד תורה, דהא ידוע דתלמוד תורה נגד כלם. וגם דהא בגמרא פרק קמא דמועד קטן (ט':) יליף זה מקרא, ד"וכל חפצים לא ישוו בה" (משלי ח' י"א); והינו, חפצי שמים. ואם כן בודאי תלמוד תורה עדיף ממצוה בכל גוני, אם אפשר לה להעשות על ידי אחרים; דאי לאו הכי, הלא שוה לתורה. ומדלא חלקו הפוסקים בין מצוה למצוה, שמע מנה, דאפילו בהכנסת אורחים גם כן דינא הכי. וגם הקרא כולל כל החפצים בענין אחד, ואמר דכלם לא שוו בה. ואף על גב דאיתא בכתבות י"ז; דמבטלין תלמוד תורה להוצאת המת, והינו, אפילו ביש לו מתעסקין לקבורה ועוד הרבה יותר, כדאיתא שם בגמרא. התם הינו טעמא, כיון דהוא קרי ותני, כבוד התורה הוא שיהיה נטילתו כנתינתו, עין שם בגמרא. וכן למאן דמתני, דאין לו שעור כבוד התורה הוא

[53]. עוד איתא בגמרא (שם): גדולה הכנסת אורחים יותר מהקבלת פני השכינה, שנאמר (בראשית י"ח ג'): "ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבר מעל עבדך" [הינו, שהניחו והלך לקבל אורחים, ואמר לשכינה שימתין, ולא יעבר עד שיחזר]. גם היא אחד מהדברים, שאדם אוכל פרותיהן בעולם הזה, והקרן קימת לו לעולם הבא (שם). וכן יתר המעלות הטובות, שאדם זוכה על ידי דבקותו במדת החסד, זוכה גם על ידי זה, כי הוא גם כן בכלל גמילות חסדים, כדאיתא בגמרא (שם קכ"ז:). ונשואי רבקה ליצחק זמן ה', אשר הוא גדול העצה ורב העליליה, שיבוא הסבה על ידי שקרבה את עצמה לאורח, כמו שכתוב (בראשית כ"ד י"ד): "והיה הנערה אשר אמר אליה וגו', אתה הכחת לעבדך ליצחק". וכפרוש רש"י שם: ראויה היא לו, שהיא גומלת -חסדים וכו'. מכל זה אנו למדין, לכמה מעלות יכול האדם לבוא על ידי קיום מצוה זו בלב טוב כראוי, וכמה שהיה במעשה דרבקה, שהיא הוסיפה בכמה דברים על בקשתו, עין שם בקרא. גם זוכה עבור מצוה זו, אם הוא מחזק בה, לבנים, כדאיתא בתנחומא פרשת תצא (סימן ב'). וזהו מה שרמזה התורה במעשה דאברהם אבינו, שלאחר שאכלו, אמר המלאך (בראשית י"ח י'): "שוב אשוב וגו' והנה בן לשרה אשתך".

ומסתברא, דהאי, 'במה דברים אמורים' דבריתא אכלהו קאי. [ואחר כך מצאתי ב'שיטה מקובצת' שם, דיש דעות בזה אי קאי ה'במה דברים אמורים' אזה גם כן, עין שם הטעם, והוא לא שיך בענייננו]. ואף על גב דמשמע בגמרא (בבא מציעא פ"ו:), דמה שהשתמש אברהם אבינו בשלוחו לקח -מים, שאמר (בראשית י"ח ד'): "יקח נא מ-עט -מים" פחת בזה את המצוה. ושלם לו הקב"ה גם כן על ידי שליח. התם, כיון דבלאו הכי היה מכרח לבטל מן התורה בשביל האורחים [כי אצל אברהם אבינו היה שיך כל עניני התורה, כי נתגלה לו הכל בנבואה, כדכתיב (בראשית כ"ו ה'): "עקב אשר שמע אברהם בקלי וגו' חקותי ותורתי", וכמו שפרש רש"י שם], טוב יותר שהכל יעשה בעצמו, כי מצוה בו יותר מבשלוחו, כדאיתא בקדושין (מ"א.). אי נמי, כיון שהאורחים היו נכבדים ביותר, כי היו מלאכים, ונתלבשו בדמות אנשים, נכון שהוא בעצמו ישמש הכל לפניהם לכבודם. ואף על גב דהוא לא ידע מזה, מכל מקום לקיחת המים שהיה על ידי שליח, לא היה לפי כבודם, ועל כן לא היה עבור זה שכרו כל כך גדול. גם הכנסת אורחים דאברהם אבינו שאני, שהקריא על ידי זה שמו של הקדוש

בכך. ולמאן דלא קרי ותני, באמת דינא הוא, דאם יש לו מתעסקין כדי קבורה, שוב אין לבטל עבורו, כמו שכתבו הפוסקים. ואף על גב דקבורה הוא מצות עשה דאוריתא, וההתעסקות בענין זה הוא גדול מאד, והוא גמילות חסד של אמת, אפילו הכי, כיון שהמצוה תוכל להעשות על ידי אחרים, ויש לו אנשים כל צרכו לענין זה - אין מבטלין; והכי נמי בענייננו. וכן מה דאמר שם, דמבטלין להכנסת כלה, הלא מסים שם הבריתא במה דברים אמורים וכו', אבל יש עמו כל צרכו - אין מבטלין; והכי נמי בענייננו.

ברוך הוא בפי כל בריה, כמו שדרשו חז"ל (סוטה י'.) על הפסוק (בראשית כ"א ל"ג): "ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם אברם בשם ד' אל עולם". על כן כל פעלותיו בזה הוא בכלל תורה, שהודיעם על ידי זה יחודו של הקב"ה והשגחתו על העולם. ומכל מקום בכמה דברים אנו למדים מהכנסת אורחים דאברהם אבינו, מדשבח אותו הכתוב לבסוף עבור מדת הצדקה שלו כדכתיב (בראשית י"ח י"ז): "וד' אמר המכסה אני מאברהם וגו'; (שם י"ט): "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו' לעשות צדקה ומשפט". משמע דטובת הצדקה שהיטיב עם האורחים הוא גם כן ענין גדול ונורא. ועין לעיל בפתיחה בהג"ה (ד"ה ולכאורה), במה שבארנו את הפסוק הזה.

ודע עוד, דמצות הכנסת אורחים נוהג אף בעשירים, כמו שכתב בספר 'יש נוחלין' בשם המהרי"ל. ואף שאין צריכין לטובתו, אפילו הכי, הקבלה שמקבל אותם בפנים יפות, ומשתדל לשמשם ולכבדם לפי כבודם - היא מצוה, וכל שכן אם האורחים הם עניים, היא מצוה כפולה, שמקים בזה גם מצות צדקה, וכמו שכתב בספר הנ"ל בהג"ה עין שם. [ובעונותינו הרבים, נהפוך הוא; דכשבא רעהו עשיר אצלו - יכבדנו בכל הכבודים ובשמחה ולב טוב; וכשבא אצלו איש עלוב ונכה רוח, שמקים בזה (ישעיה נ"ח י'): "ותפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע וזרח בחשך אורך וגו'" - אין שמח בו כל כך, ולפעמים גם בלב עצב]. ואיתא (ביורה דעה סימן רנ"ו סעיף קטן א') בש"ך בשם המרדכי, דכופים בני העיר זה את זה להכניס אורחים ולחלק להם צדקה. ומה שמאכיל אדם לעני על שלחנו, נחשב כקרבן במזבח, כדאיתא בחגיגה כ"ז.: ר' יוחנן וריש לקיש דאמרי תרויהו: בזמן שבית המקדש קים, בית המקדש מכפר עליו [על ידי הקרבנות], ועכשו שלחנו של אדם מכפר עליו. ואיתא במסכת דרך ארץ רבה פרק ב': הרחמנים ומאכילי רעבים ומשקי צמאים ומלבישי ערמים ומחלקי צדקות עליהן הכתוב אומר (ישעיה ג' י'): "אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו". ובפרט אם הוא מארח תלמיד חכם בתוך ביתו שכרו הרבה מאד יותר על זה, כדאיתא בברכות (י':): אמר ר' יוסי בר' חנינא משום ר' אליעזר בן יעקב: כל המארח תלמיד חכם בתוך ביתו, ומאכילו ומשקהו ומהנהו מנכסיו - מעלה עליו הכתוב, כאלו מקריב תמידין. כתיב הכא: "תמיד", וכתיב התם [בשונמית, שהיא היתה מהנית לאלישע] (מלכים ב', ד' ט'): "עבר עלינו תמיד". ומי שאינו רוצה להנותו מנכסיו חס ושלום - ענשו גדול, כדאיתא בחלק (סנהדרין צ"ב.): אמר ר' אלעזר: כל מי שאינו מהנה תלמיד חכם מנכסיו - אין לו ברכה, שנאמר וגו', עין שם.

אמרו חז"ל (סנהדרין ק"ג:): גדולה לגימה [אכילה שמאכילין לאורחים], שמרחקת את הקרובים, ומקרבת את הרחוקים, ומעלמת עינים מן הרשעים, ומשרה שכינה על נביאי

הבעל, ושגגתה עולה זדון. מרחקת את הקרובים - מעמון ומואב [שקרובים לישראל, שבאו מלוט בן אחי אברהם, ורחקן המקום, שלא יבואו בקהל, משום שלא קדמו אותם בלחם ובמים, כדכתיב בקרא (דברים כ"ג ה')]. ומקרבת את הרחוקים - מיתרו, דאמר ר' יוחנן: בשכר (שמות ב' כ'): "קראן לו ויאכל לחם", זכו בני בניו לישב בלשכת הגזית, שנאמר וגו'. ומעלמת עינים מן הרשעים [שלא להביט ברשעו לשלם לו כדרכו הרעה] ממיכה [שעשה את הפסל, וכדכתיב בשופטים (י"ז ד')], דאמר רבה בר מרי: שמעתי, מפני מה לא מנו את מיכה [בהדי ארבעה הדיוטות, שאין להם חלק לעולם הבא].? מפני שפתו מצויה לעוברי דרכים, שנאמר וגו'. ומשרה שכינה על נביאי הבעל וכו', דכתיב (מלכים א', י"ג כ'): "ויהי הם יושבים וגו'" [דעדו הנביא נתנבא על המזבח בית אל שיחרב, מפני שהעמיד בו ירבעם העגלים. ובא נביא השקר והטעהו לעדו, והשיבו לבית אל, והעבירו על מצות הקדוש ברוך הוא, שאמר לו, "לא תשוב לבית אל", והאכילו. ובזכות שהאכילו, שרתה עליו שכינה, שנאמר (שם): "ויהי דבר ה' אל הנביא אשר השיבו", להאכילו אצלו]. ושגגתה עולה זדון - דאמר רב יהודה אמר רב: אלמלי הלוהו יהונתן לדוד שתי ככרות לחם [לשון לויה, כלומר, כשהיה מדבק בדוד שתי ככרות לחם, לא היה צריך דוד לשאל לחם מכ -הני נב, ולא היה דואג מלשין עליהם לפני שאול], לא נהרגה עיר הכהנים, ולא נטרד דואג האדומי, ולא נהרג שאול ושלשת בניו. מכל זה אנו למדין גודל הזהירות שיש לו לאדם להיות בזה, שלא להעלים עין ממצות הכנסת אורחים; ובשכר זה יציל אותו הקב"ה וכל זרעו מתלאות העולם.

פרק ב

בו יבאר איך להתנהג עם האורחים

הנה ראה ראינו, שהתורה הרחיבה לספר בענין הכנסת אורחים של אברהם אבינו, איך היתה בכל פרטיו; מה שלא מצינו כן בכל חלקי התורה, שקים אברהם אבינו, שספרה רק בדרך כלל שקים כל התורה, ואמרה (בראשית כ"ו ה'): "עקב אשר שמע אברהם בקלי וישמר משמרתי מצותי חקו-תי ותורתי". ואלו הכנסת אורחים, שהיא גם כן בכלל מצות (דברים כ"ח ט'): "והלכת בדרכיו" - שהוא לגמל חסד ולהיטיב לזולתו - בארה התורה ברחבה. שמע מנה (מובן מזה), שכונת התורה להורות לנו ללמד מאבינו הזקן, איך להתנהג עם האורחים. ועל כן נראה ללקט מענין הפרשה קצת דברים שיהיה שיך גם לנו. הנה בתחלת הפרשה ספרה לנו התורה, איך שהוא היה עדין חולה ממצות מילה שלו, ואף על פי כן היה יושב פתח האהל בעת החם, אולי יראה מרחוק איזה עובר ושב ויכניסו בביתו. וכאשר ראם, רץ לקראתם, ונשתטח לפניהם, וידבר להם דברים רכים, אולי יוכל להכניסם בביתו. [ואף על פי שאין מדרגתנו לקים באפן זה, על כל פנים נלמד

מזה, שצריך לתור אחריהם ול-קבלם בחבה יתרה, כמו שהיה בא לפניו עשיר גדול, שיכול להרויח ממנו הרבה]. אחר כך ספר לנו הכתוב, איך שאברהם אבינו צוה אחר מים, כדי שירחצו רגליהם. ובפשוטו, כי פעמים על ידי הדרך הרגלים מלכלכים בטיט ובאבק, לכך הושיט להם מים ל-נקותם, וכן כל כהאי גונא (כיוצא בזה). [מזה נלמד גם אנחנו, שלבד אכילה ושתיה צריך להכין מים עבור אורחים]. אחר כך בקש אברהם אבינו להאורחים, שבתוך כך שיכין להם איזה דבר לאכל, ישענו תחת האילנות, כי שם טוב להיות בצל, וינפשו שם מטרח הדרך. [מזה נלמד, שטרם שיכינו להאורח לאכל, יבקשו לו להשען ולנפש מטרח הדרך]. גם התבונן אברהם אבינו, שאין רצונם להתאחר אצלו ולהטריח אותו, על כן אמר: [54] (בראשית י"ח ה'): "ואקחה פת לחם וגו' אחר תעברו". הינו, שתקחו רק לסעד הלב לבד, ותכף תלכו לדרככם. ולבסוף עשה סעודה שלמה לכבודם, כדרך הצדיקים האומרים מעט ועושים הרבה. ואפן עשית הסעודה היה באפן היותר נעלה וגם בזריזות יתרה, וקמא קמא שתקן אמטי ואיתי קמיהו (ראשון ראשון שהכין הגיש לפניהם), ובעצמו עמד ושרת לפניהם כל עת האכילה; ואחר האכילה לוה אותם. וכל זה ילמד האדם מאברהם אבינו להתנהג

[54] ואגב נבאר מה שאמרו חז"ל (בבא מציעא פ"ו:): כל מה שעשה אברהם אבינו למלאכים בעצמו, עשה הקב"ה לבניו בעצמו; וכל מה שעשה להם על ידי שליח, עשה הקב"ה לבניו על ידי שליח. (בראשית י"ח ז'): "ואל הבקר רץ אברהם" - (במדבר י"א ל"א): "ורוח נסע מאת ד' ויגז שלוים מן הים". "ויקח חמאה וחלב" - (שמות ט"ז ד'): "הנני ממטיר לכם לחם מן השמים". "והוא עמד עליהם" - (שמות י"ז ו'): "הנני עמד לפניך על הצור וגו'". "ייקח נא מעט מים" - "והכית בצור וגו'". ולכאורה קשה, וכי בשביל שאמר פעם אחת "יקח נא מעט מים", צריך לתת מים לששים רבוא אנשים משך ארבעים שנה וכן בשביל שנתן חמאה וחלב, נצרך לתת לחם ומזון לששים רבוא אנשים משך ארבעים שנה וכן לשאר דברים. ועל כרחך שהוא רק בחסדו של הקב"ה, ואם כן למה צריך לתלות בזכות אבינו הזקן אבל באמת ניחא, דאברהם אבינו לא פעם אחת התנהג כך, כי אם כל ימי חייו התנהג כך לחזר אחר אורחים, ופתח פנדק לכל (כמו שאמרו בסוטה דף י'.). ואיתא באבות דרבי נתן פרק ז', דאברהם יושב ומהדר בעולם [רוצה לומר, מחזר אחר אורחים], וכשימצא אורחין, מכניסן בתוך ביתו: את שאין דרכו לאכל פת חטין - האכילו פת חטין; את שאין דרכו לאכל בשר - האכילו בשר; ואת שאין דרכו לשתות יין - השקהו יין. ולא עוד אלא עמד ובנה פלטרין גדולים על הדרכים, והניח מאכל ומשקה, וכל הבא ונכנס - אכל ושתה וברך לשמים. לפיכך נעשית לו נחת רוח, וכל שהפה שואל, מצוי בתוך ביתו של אברהם וכו', עין שם. אלא דמכל מקום היה יכול מדת הדין לטען, שאין לשלם עבור כל זה שכר טוב; כי אף שהמחשבה שלו טובה למאד, מכל מקום פעלתו איננה פעלה שלמה, כי כל סביביו היו אז עובדי גלולים; ומה גם מתחלה שהיה דירתו לא רחוק מסדום ועמורה אדמה וצבים, וכל האורחים היו מאותן העירות. [וכמו שפרש רש"י על הפסוק (בראשית כ' א'): "ויסע משם אברהם ארצה הנגב", שהוא משום שראה שחרבו הכרכים, ופסקו העוברים ושבים]. ואף דמה היה יכול אברהם אבינו לעשות ! כי לא היו עדין עניים מהגנים בעולם לגמל עמהם חסד, כי עם אשר בחר ד', עדין לא נבראו, מכל מקום עבור מה לשלם שכר טוב גם כן אין. כי אף שאחר האכילה ברכו לשמים, מכל מקום האנשים שנשארו דבוקים לד' כרצון אברהם, מועטים היו. מה עשה הקדוש ברוך הוא הזמין לו בתוך הכנסת אורחים שלו יקירי כל הנבראים שבעולם, והם מלאכים קדושים, ולעיניו נדמו לו כשאר אורחים שהרגל בהם תמיד, והוא כערביים; ורץ לפניהם, והכין להם מים ומזון, וקרב אותם למאד כדרכו הטוב תמיד. ואם כן בזה יש מחשבה וגם מעשה לטובה. ולנבראים חשובים כאלו חשב הקדוש ברוך הוא כל טרחה וטרחה שלו, ושלם עבורם לדורותיו הבאים אחריו. היוצא מדברינו, דמי שהרגל לעשות טוב וחסד בעולם, הקדוש ברוך הוא -מזמין לו בתוך פעלותיו ענינים נשגבים, אשר על ידם יזכה לכל טוב בעולם הזה ובעולם הבא. וכל זה נכלל במה שאמר הכתוב (משלי כ"א כ"א): "רדף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד"; הינו, שעל ידה יזכה למדת הצדקה בשלמות, כי השם יתברך יזמין לו עניים מהוגנין שיזכה בהן, כמו שאמרו חז"ל (בבא בתרא ט':), ועל ידי זה יהיה לו חיים וכבוד.

כן עם האורחים. ואם אין יכול בכל הדברים, על כל פנים במקצתם יעשה כן. גם נוכל ללמד משם, דיחנך אדם גם בניו למצוה זו, כמו שכתוב (בראשית י"ח ז'): "ויתן אל הנער", וכפרוש רש"י, שזה קאי על ישמעאל לחנכו במצות.

כתבו הספרים הקדושים: כשיבואו אורחים לביתו של אדם, יקבלם בסבר פנים יפות, וישים מיד לפניהם לאכל, כי אולי העני רעב ומתביש לשאל. ויתן להם בפנים צהבות, ולא בפנים זועפות, ואף אם יש בלבו דבר דאגה, יכסנה בפניהם. ויראה את עצמו להם שהוא עשיר - ואפילו הוא עני - וינחמם בדברים, ובזה יהיה להם למשיב נפש. ואל יספר לפניהם תלאותיו, כי ישבר את רוחם, בחשבם שבשבילם אומרו, וכמעט שמאבד שכרו עבור זה. ובשעת האכל יראה עצמו כמצטער, על שאינו יכול להשיג לתן יותר, שנאמר (ישעיה נ"ח י'): "ותפק לרעב נפשך". רוצה לומר, רצון טוב, על דרך (בראשית כ"ג ח'): "אם יש את נפשכם".

איתא בזהר ויקהל (דף קצ"ח ע"א) על הפסוק (ישעיה נ"ח ז'): "הלוא פרס לרעב לחמך", שצריך בעל הבית לחתך חתיכות לחם לפני האורח, כדי שלא יבוש ולא יכלם. וכל שכן שלא יביט בפניו כשהוא אוכל, כדי שלא יתבייש. ואם יל'ינם אצלו, ישכיבם במיטב מטותיו, כפי הראוי להם, כי גדולה מנוחת עיף בהיותו שוכב בטוב; ולפעמים יותר עושה לו טובה המשכיבו היטב מן המאכילו והמשקהו. ויאמר בלבו: אלו הייתי מתארח אצל זה, בודאי הייתי רוצה שיכבדני ושיאכילני וישקני, ויתן לי לינה טובה; אעשה לו כן גם אני, וגלגל הוא שחוזר בעולם, כדאמר לה ר' חיא לדביתהו (לאשתו) (שבת קנ"א:).

והנה פעמים רבות יקרה, שאדם אינו רוצה לקח אורח על שלחנו, מפני שחושב בנפשו שאין לו במה לכבדו כראוי. ובאמת אין טענה זו טובה, כי אם כשיש אחר שיקחנו להאורח ויכבדנו כראוי; מה שאין כן, כשהוא רואה שאחר לא יקחנו, מוטב להאורח שהוא יקחנו ויכבדנו במה שיש לו, ממה שישאר בלי מזון כלל.

ואחר שאכל האורח ושתה ויוצא לדרך, יזהר ללוותו. וחז"ל (בסוטה מ"ו:) הפליגו מאד במצוה זו, ואמרו, ששכר לויה - אין לו שעור. גם דרשו על הפסוק (דברים כ"א ז'): "וענו ואמרו ידינו לא שפכו את הדם הזה ועינינו לא ראו". וכי תעלה על דעתך שזקני בית דין שופכי דמים הן? אלא לא ראינוהו, ופטרנוהו בלי מזון, ולא הנחנוהו בלי לויה. עוד אמרו (שם): כל המלוה חברו אפילו ד' אמות בעיר, שוב אינו נזוק [אותו היוצא לדרך]; וכל שאינו מלוה, כאלו שופך דמים. וכופין על הלויה, כמו שכופין על הצדקה [55]. ובפרט

[55] הג"ה. ועוד כמה מאמרים שם בענין חיוב לויה עד היכן. וזה לשון הרמב"ם (פרק י"ד מהלכות אבל), דבתחלת הפרק חשיב שם כמה מצות, הינו: הכנסת אורחים ובקור חולים ונחום אבלים. ואחר כך כתב (בהלכה ב'), וזה לשונו: שכר הלויה מרבה מן הכל, והוא החק שחקקו אברהם אבינו, ודרך החסד שנהג בה: מאכיל עוברי דרכים,

אם האורח אינו יודע היטב הדרך, והדרך מתפרש לכמה נתיבות, מצוה רבה היא לילך אתו ולהראות לו, או על כל פנים לברר לו היטב, כדי שלא יכשל בה. וזכותו של האיש ההוא, שמלוה את-חברו, ומורה לו הדרך שלא יכשל, גדול מאד מאד, כי זהו עקר מצות לויה, וילף התם הגמרא גדל מצות לויה, מדכתיב (שופטים א' כ"ד-כ"ו): "ויראו השמרים איש יוצא מן העיר ויאמרו לו הראנו נא את מבוא העיר ועשינו עמך חסד; ויראם את מבוא העיר ויכו את העיר לפי חרב ואת האיש ואת כל משפחתו שלחו"; ונאמר (שם): "וילך האיש ארץ החתים ויבן עיר ויקרא שמה לוז". תנא וכו' היא לוז, שבא סנחריב ולא בלבלה; בא נבוכדנצר ולא החריבה, ואף מלאך המות, אין לו רשות לעבר בה, אלא זקנים שבה, בזמן שדעתן קצה עליהן, יוצאין חוץ לחומה והן מתין. והלא דברים קל וחמר: ומה כנעני זה, שלא דבר בפיו, ולא הלך ברגליו [אלא באצבע הראה להם], גרם הצלה לו ולזרעו עד סוף כל הדורות, מי שעושה לויה ברגליו, על אחת כמה וכמה.

אך יש לומר, דשם קאי על עקר לויה, דהינו, שלא ילוו אותו כלל, מה שאין כן לשעורין הללו. וסמך לדבר זה ממה דאיתא שם בגמרא, דרבינא אלויה לרבא בר יצחק ארבע אמות בעיר, ועל כרחך משום דמחל לו על היתר. ועוד היה נראה לי לומר, דמה שכתב הרמב"ם דבית דין היו מתקנין שלוחין וכו'. הינו, דוקא בזמן שהדרכים אינם מסמנים, ואם יטעה בהן, יש סכנה מפני חיות ולסטים; אבל במקומותינו, שהדרכים מישבים וגם הם מסמנים, אין בכלל זה. ועקר סברא זו למדתי מספר 'עיון יעקב', עין שם. אבל כל זה הוא רק ללמד זכות על העולם, במה שאינם זהירים לילך עד פרסה או עד תחום שבת; אבל חלילה לפטר עצמו ממצות לויה לגמרי, כי מגמרא משמע, שהוא דבר סגלה להמתלוה, שלא יארע לו אסון בדרך. וגם על ידי הלויה נגמר המצוה בשלמות, כי אש"ל ראשי תבות: א'כילה, ש'תיה, ל'ויה. [ושמעתי, שהיה מעשה במכניס אורח אחד, ששלט אש בנכסיו. ותמהו העולם עליו, על מה לא הגנה עליו זכות מצותו ואמר גדול הדור אחד, מפני שמנהגו היה רק לקבל את האורחים באכילה ושתיה, ולא ללוותם כלל; ואכילה ושתיה ראשי תבות 'אש'. ורצה

ומשקה אותן, ומלוה אותן. וגדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני השכינה, שנאמר (בראשית י"ח ב'), "וירא והנה שלשה אנשים וגו'". ולווים יותר מהכנסתם. אמרו חכמים (סוטה מ"ו:): כל שאינו מלוה, כאלו שופך דמים. כופין ללויה, כדרך שכופין על הצדקה. ובית דין היו מתקנין שלוחין ללוות אדם העובר ממקום למקום; ואם נתעצלו בדבר זה, מעלה עליהם כאלו שפכו דמים. אפילו המלוה את חברו ארבע אמות - יש לו שכר הרבה. וכמה שעור לויה שאדם חיב בה הרב לתלמיד - עד עבורה של עיר [הינו, שבעים אמה ושירים מבית החיצון של עירן]; והאיש לחברו - עד תחום שבת; והתלמיד לרב - עד פרסה; ואם היה רבו מבהק - - עד שלשה פרסאות, עד כאן לשון הרמב"ם. ולפלא על העולם שמקלין בזה. וחפשתי ומצאתי כי בחשן משפט סימן תכ"ז בסמ"ע (ס"ק י"א) הביא בשם ה'דרכי משה', דהאדנא אין נוהגין אפילו תלמיד לרב עד פרסה, משום דמוחלין על כבודם; ויש לילך עמו או אפילו עם חברו עד השער, או לפחות ארבע אמות, עד כאן לשונו. והנה מגמרא משמע שם, דאסור להאורח למחל על מצות לויה, דאמר שם: כל שאינו מלוה ומתלוה, כאלו שופך דמים.

לומר, שעל כן לא היה כח בהמצוה להגן עליו, כי שם 'אשל' אינו מנח, אלא אם כן השלימה כראוי]. ובפרט אם הלויה היא לתועלת, להורות לו את הדרך, יש חיוב גדול בזה. וכמו שכתב במהרש"א (בסוטה שם), דאף דמצוה ללוותו בכל גוני, מכל מקום עקר לויה היא להראות להמתלוה את הדרך, שלא יכשל בה, עין שם. וזהו מה שסימתי בפנים.

כתיב בתורה (בראשית כ"א ל"ג): "ויטע אשל בבאר שבע וגו'". ואיתא באבות דרבי נתן פרק ז', שבנה פלטרין גדולים על הדרכים בשביל האורחים, והניח שם מאכל ומשקה, עין שם; וכן איתא בסוטה (י.). ומה טוב הוא לאדם, אם יכול ללמד המדה מאברהם אבינו להיות לו חדר מיחד בשביל האורחים, על כל פנים ללינתם, וממילא יקים בעת צאתם בבקר מצות לויה. כי אשל נוטריקון אכילה (ו)שתיה לויה; ויש אומרים, לינה, כמו שאמרו חז"ל (סוטה שם). וכי בשביל שאין אנו יכולין לקים אכילה ושתיה כראוי, לא יקים גם כן לויה ולינה? ויתבונן האדם בעצמו, שהוא בונה לפעמים בחצרו כמה בתים, שאינו צריך לדירתו, ואך לאיזה השתמשות בעלמא. ומסדר בדעתו שכלם צריכים לו: זה צריך לענין זה, וזה לענין זה, ואיך לא יצמצם מתוך כלם גם בית קטן לנפשו? ועל כל פנים, אם היחיד אין בכחו לבנות בית מלון בשביל האורחים, על הרבים בודאי יש חיוב בזה, שיהיה להם מקום מיחד ללינת האורחים, שלא יצטרכו ללון בחוץ. וגם יחושו למזונותיהם, ולא יפטרו אותם מהעיר בלי מזונות חס ושלום. וכמו שאמרו חז"ל (סוטה מ"ו:) על הכתוב (דברים כ"א ז'): "ידינו לא שפכו את הדם הזה", דהינו, שלא בא לידינו, ופטרנוהו בלי מזונות. וגם אמרו (סנהדרין ק', ד.): אלמלא הלוהו יהונתן לדוד שתי ככרות לחם וכו', וכנ"ל בפרק א'. וכבר נהגו בכל ישראל לעשות חברה "הכנסת אורחים" המתחזקים במצוה זו, ואשרי חלקם.

פרק ג

בו יבאר מצות בקור חולים

ועתה נבאר ענין מצות בקור חולים, שהיא גם כן בכלל גמילות חסדים; ואוכל אדם פרותיה בעולם הזה, והקרן קימת לו לעולם הבא, כדאיתא בשבת (קכ"ז.).

הנה מצות בקור חולים, הזהירו עליה חז"ל מאד, ואמרו בפרק קמא דסוטה (דף י"ד.): מאי דכתיב (דברים י"ג ה'): "אחרי ה' אלקיכם תלכו"; וכי אפשר לו לאדם להלך אחר השכינה; והלא כתיב (שם ד' כ"ד): "כי ה' אלקיך אש אכלה הוא אל קנא"? אלא הלך אחר מדותיו של הקב"ה, הקב"ה מלביש ערמים, דכתיב (בראשית ג' כ"א): "ויעש ה' אלקים לאדם ולאשתו

כתנות עור וילבשם"; אף אתה הוי מלביש ערמים. הקב"ה מבקר [56] חולים, שנאמר (שם י"ח א'): "וירא אליו ה' באלני ממרא וגו'"; אף אתה בקר חולים. הקב"ה מנחם אבלים, דכתיב (שם כ"ה י"א): "ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלקים את יצחק בנו"; אף אתה נחם אבלים. הקב"ה קובר מתים, דכתיב (דברים ל"ד ו'): "ויקבר אתו בגי"; אף אתה קבר מתים. ואמרו חז"ל (בבא מציעא ל':) על הפסוק (שמות י"ח כ'): "והודעת להם את הדרך ילכו בה": "את הדרך" - זו גמילות חסדים. [כולל בזה כל עניני החסד, שיוכל האדם להיטיב לחברו בגופו או בממונו, לענין השאלת כלים וכיוצא בזה. דעל הלואת ממון יש מצות עשה מפרשת (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה", ולא צריך האי קרא לזה]; "אשר ילכו" - זה בקור חולים [57]; "בה" - זו

[56] הג"ה. איתא בנדרים דף ל"ט; דבקור חולים הוא אפילו גדול אצל קטן, ועין ברש"י. ולולי דבריו היה נראה לי, לאו דוקא קטן ממש, דאטו אם קטן הוא איננו בכלל ישראל ! אלא קטן במעלתו אצל זה, ואינו לפי כבודו של המבקר לילך אצלו; ואפילו הכי צריך למיזל גבה (ללכת אצלו). וכענין שאמרו בערובין דף י"ח: על הפסוק (בראשית ב' כ"ב): "ויבאה אל האדם": מלמד שעשה הקדוש ברוך הוא שושבינות לאדם הראשון. למדה תורה דרך ארץ, שיעשה הגדול שושבינות לקטן, ואל ירע לו, דהתם ודאי לאו קטן ממש, אלא במעלה, והכי נמי כן. ואפשר דגם כונת רש"י כן. ונראה לי, דגמרא מפיק זה לדינא, מעניננו, דהקדוש ברוך הוא בעצמו בקר חולים, ואף אנו כן. וכענין שאמרו שם, דהשושבינות שעשה הקדוש ברוך הוא הוא הוראה לכלי עלמא, דאפילו גדול אצל קטן. ועוד נוכל לאמר, דהגמרא מפיק זה ממה דאיתא בבבא מציעא (ל':): "אשר ילכו" - זה בקור חולים; "בה" - זו קבורה. וקפריך בגמרא בקור חולים - הינו גמילות חסדים ומשני: לא נצרכה אלא לבן גילו. "בה" - זו קבורה, הינו גמילות חסדים לא נצרכה, אלא לזקן ואינו לפי כבודו. דלפי המסקנא ילפינן בקור חולים מקבורה, גם לזקן ואינו לפי כבודו. אבל הוא דחק, דקבורה שאני, דהוא מצות עשה דאוריתא, ועל כן נראה כמו שכתבנו מתחלה. ואין להקשות: אם כן, למה לן קרא לקבורה, דאפילו זקן ואינו לפי כבודו, נילף גם כן ממה שהקדוש ברוך הוא קברו למשה יש לומר, דאין הכי נמי, והקרא אסמכתא בעלמא. אך קצת קשה לפי זה: מנא לן לחיב בקור חולים בבן גילו ואפשר דקים להו לחז"ל, דזכות המצוה תגן עליו, שלא יזיק אותו, זה החלק המועט.

[57] לכאורה אין לו באור, איך מרמז בתבת "בה". אבל כאשר נתבונן, נראה כמה נעים רמז זה בקרא. והוא דידוע, מה דאיתא במדרש (במדבר רבה פרשה ט"ז כ"ד), דקדם מתן תורה קרא השם יתברך למלאך המות ואמר לו: אף על פי שמניתיך על כל באי עולם, אבל על אמה זו לא תשלט. אבל אחר כך שחטאו בעגל, אף שסלח השם יתברך על עקר החטא, וכמו שכתוב (שמות ל"ב י"ד): "וינחם ה' וגו'", מכל מקום נתבטל הטובה הזו; וכמו שכתוב (תהלים פ"ב ו'-ז'): "אני אמרתי אלקים אתם וגו'; אכן כאדם תמותון וגו'". ועתה ראה, איך כל זה מרמז במקרא שלפנינו: דהנה מתחלה כתיב (שמות י"ח י"ג): "ויהי ממחרת וישב משה וגו'"; ואמרו חז"ל (מכילתא פרשת יתרו פרשה ב'), דהוא ממחרת יום הכפורים. והנה ידוע דביום הכפורים ירד משה רבנו עליו השלום מהר סיני בבשורה מאת השם יתברך, שנמחל להם החטא, כדאיתא בפרקי דרבי אליעזר (פרק מ"ו) ואף על פי כן ראה ראינו, דלא נמחל החטא לגמרי, שיתבטל מיתה מבני ישראל. וזהו שאמר יתרו למשה רבנו (שמות י"ח כ'): "והודעת להם את הדרך וגו'", הינו, אף שבעת שקבלו התורה, לא היו צריכין לאמר להם מצות קבורה ובקור חולים [וגם לגמילות חסדים לא היו צריכין, כי לא היו בהם אביונים, וכמו שפרש רש"י בראה ששי (דברים ט"ו ד')], כי נעשו חרות מכל, כמו שאמרו חז"ל (שמות רבה פרשה מ"א ז'). ועתה שנמחל להם חטא העגל, לא יחשבו כי נמחל לגמרי, אלא תודיע להם את הדרך ילכו בה; והוא מרמז על ענין פטירה וקבורה, כמו שכתוב (מלכים א', ב' ב'): "אנכי הלך בדרך כל הארץ וגו'". ואיתא באבות (ג' א'): הסתכל בשלשה דברים וכו' ולאן אתה הולך, למקום עפר וכו'. והכונה, שהדרך הידוע, אשר כל אדם ילכו בה - והוא הקבורה תזרזם על זה ותודיעם בענין זה, והינו, ההתעסקות בדבר זה. ומה דמשני הגמרא (בב', מ שם), לא נצרכה אלא לזקן ואינו לפי כבודו, גם כן מרמז בקרא זה. דהא מה שכתוב: "והודעת להם וגו'" קאי על מאי דקאמר משה רבנו עליו השלום, מתחלה (שמות י"ח ט"ו-ט"ז): "כי יבא אלי העם לדרש אלקים וגו', והודעתי את חקי האלקים ואת תורתיו"; ואותן האנשים בודאי הם תלמידי חכמים. ועם כל זה השיב לו יתרו: "והודעת להם וגו'". הרי דגם תלמידי חכמים מצוין להתעסק בדבר הזה. והובא המימרא זו דגמרא ברי"ף וברא"ש פרק ב' דמציעא סימן ז', עין שם. ותמה לי: אמאי לא העתיקו המסקנא דגמרא, דאפילו זקן ואינו לפי כבודו חיב בזה; וכל שכן לשיטת הרא"ש דסובר, דבעלמא לענין אבדה יש אסור בזקן ואינו לפי כבודו, היה לו להשמיענו דבזה שאני. ובשלמא לענין בקור

קבורה וקפריך הגמרא (ומקשה הגמרא): בקור חולים - הינו גמילות חסדים? ומשני לא צריכא בבן גילו (ומתרצת, אינו צריך להשמיענו, דק בבן גילו) [הינו, שנולד במזלו], דאמר מר: בן גילו נוטל אחד משש בחליו; ואפילו הכי מבעי לה למיזל גבה (ואף על פי כן צריך ללכת אצלו).

ומצות בקור חולים, אין לו שעור. דהינו, אפילו גדול אצל קטן, ואפילו כמה פעמים ביום, ובלבד שלא יטריח עליו (יורה דעה סימן של"ה). הקרובים והחברים נכנסין מיד שנחלה, והרחוקים אחר שלשה ימים, כי היכי דלא לתרע מזלה (בכדי שלא יורע מזלו). ואם קפץ עליו החלי - אלו ואלו נכנסין מיד [שם]. כשהחולה שוכב על הארץ, לא ישב המבקר על גבי ספסל שגבוה ממנו, שהשכינה למעלה מראשותיו של חולה. אבל כשהחולה מטל במטה מתר [שם]. עוד איתא בשלחן ערוך (שם): אין מבקרין, לא לחולי מעים משום כסופא (בושה), ולא לחולי עין, ולא - לחולי ראש, שהדבור קשה להם. והוא הדין לכל חולה שהדבור קשה לו - אין מבקרין אותו בפניו, אלא נכנסין בבית החיצון, ושואלין ודורשין בו, אם צריכין לכבד ולרבץ לפניו וכיוצא בו, ושומעין צערו, ומבקשין עליו רחמים. וכן לכל חולה, כשמבקרו, יזהר לבקש עליו רחמים אחר כך. ואם בקר, ולא בקש - לא קים המצוה כדין. ולכן אין מבקרין החולה בשלש שעות ראשונות של יום, מפני שכל חולה מקל עליו חליו בבקר, ולא יחוש לבקש עליו רחמים. ולא בשלש שעות אחרונות של יום, שאז מכביד עליו חליו ויתיאש מלבקש. [ונראה שהם שעות זמניות, דאי לאו הכי, יום שהוא קצר משש שעות, יבטל לגמרי מצוה זו]. ואם הוא אץ לדרכו, וכשלא יבקר באלו הזמנים, לא יבקר כלל, נראה שטוב יותר שיבקר על כל פנים באלו הזמנים, משיבטל מצוה זו לגמרי. כי אולי יועיל לו בבקורו לאיזה דבר לרפואה, לכבד ולרבץ לפניו, וכדאיתא בגמרא (נדרים מ'.) אצל ר' עקיבא וכדלקמה.

וכשמבקש רחמים, אם מבקש לפניו, יכול לבקש בכל לשון שירצה, שהרי מבקש כביכול לפני השכינה, שהיא אצל החולה. אבל כשמתפלל שלא בפניו, דאז מלאכי השרת נזקקין לה -עלות תפלתו, ואינם מכירין בשאר לשונות, ולכן מתפלל דוקא בלשון הקדש. ויכלל אותו בתוך חולי ישראל, שמתוך כך נשמעת תפלתו יותר, ויאמר: 'המקום ירחם עליך בתוך חולי ישראל'. ובשבת יאמר: 'שבת היא מלזעק, ורפואה קרובה לבוא, ורחמיו מרבין, ושבתו בשלום'.

חולים, דבן גילו חיב, סמך על מה שכתב בפסקיו בפרק אין בין המדר, אבל הא דזקן ואינו לפי כבודו לכאורה קשה עליו ועל הרי"ף אמאי השמיטו. ואולי דסמכו על מה שהעתיקו בכתבות דף י"ז.: אמרו עליו על ר' יהודא ברבי אלעאי, שהיה מבטל תלמוד תורה להוצאת המת וכו', והינו ללויה; וכל שכן לקבורה גופא, דהוא עצם מצות עשה, ור' יהודא הלא מזקני הדור היה, ואינו לפי כבודו לילך וללוות לכל מי שקרא ושנה.

ואיתא בגמרא (נדרים מ'.): כל המבקר את החולה, נצול מדינה של גיהנם, שנאמר (תהלים מ"א ב'): "אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'"; ואין דל אלא חולה, שנאמר וגו'; ואין רעה אלא גיהנם, שנאמר (משלי ט"ז ד'): "כל פעל ה' למענהו וגם רשע ליום רעה". ויש לו שכר גם כן בעולם הזה, והוא מה דכתב בסיפא דקרא (תהלים מ"א ג,): "ה' ישמרהו ויחיהו ואשר בארץ וגו'" [58] "ישמרהו" - מיצר הרע; "ויחיהו" - מן היסורין; "ואשר בארץ" - שיהיו הכל מתכבדים בו וכו', עין שם.

ולהפך, כמה גדול העון מי שמתעצל ממצוה זו, דאיתא בגמרא (שם): מעשה בתלמיד אחד מתלמידי ר' עקיבא שחלה, ולא נכנסו חכמים לבקרו, ונכנס ר' עקיבא לבקרו. ובשביל שכבד ורבץ לפניו - חיה. אמר לו: רבי, החייתני. יצא ר' עקיבא ודרש: כל מי שאינו מבקר חולים, כאלו שופך דמים. [מפני שבני אדם שנכנסין לבקרו, עושין לחולה כל צרכיו, ושמא יודע לו רפואה, או שיכול להשיג לחולה דבר שיועיל לו, שעל ידי זה ישיב את נפשו].

ובעונותינו הרבים, העולם מקלין במצוה זו של בקור חולים, ובפרט אם החולה הוא עני, ולא ידעתי טעמם. אי משום חיובא - הלא בודאי החיוב הוא אפילו בעשיר; וכל שכן בעני. דכשעני חולה, ואין אדם בא לבקרו, יוכל להיות שיהיה דבר זה נוגע לו לפקוח נפש ממש. כי על פי הרב אין לאיש כזה מזון הראוי לו לפי מחלתו, וגם אין לו שום עצה איך לכלכל מחלתו. כי במה לקרות רופא, פעמים שאין לו, ואין לו במה לקנות סמי הרפואות, ובפרט בימי החרף שהקר החזק מגיע לנפשו הנדכאת. וגם דאגותיו העצומות המצטרפות לזה, בראותו שהוא שוכב על ערש דוי זה כמה ימים, ואין מי שיפתח את דלתיו לפקח עליו להחיותו כל אלו הדברים מחלישים את כחות נפשו, ומחזקים את מחלתו, ויוכל להיות זה סבה למיתתו. ומה נעריך את הענין הנורא הזה, כי על זה צריכים להתודות אחר כך ולומר: ידינו לא שפכו את הדם הזה. שפרשו חז"ל (סוטה מ"ו:), דהכונה לא פטרנוהו בלי מזונות, דזה נקרא כאלו שופך דמים, מפני שיוכל להיות זה סבה שיהיה נשפך דמו על ידי זה; וכל שכן בזה שהוא כבר חולה, ומעלימים עין ממנו, ודבר זה מקרב מיתתו, בודאי גדול העון מנשוא. ועל זה נוכל לאמר מאמר הגמרא (כתבות ס"ח.): כל המעלים עין מן הצדקה, כאלו עובד עבודה זרה, שנאמר וכו'. כי היצר מפתהו לאדם, שיעלים עין מן העני החולה הזה, ולא יכנס כלל לביתו, ולא ידע ממנו. כי אם יהיה

[58] ישמרהו וכו'. יפה פרש בעל 'קרן אורה' (בנדרים שם), שאלו השלשה דברים המה מדה כנגד מדה. דהנה המבקר את החולה, ראוי לו שיפקח בצרכי החולה בגוף ונפש. בגוף - בצרכי רפואתו; ובנפש - לעורר אותו לתשובה, שיפשפש במעשיו, וכמו שכתוב (תהלים ק"ג ג'): "הסלח לכל עוונכי הרפא לכל תחלואיכי". וזה שאמר: בעבור שהביא את החולה שישוב בתשובה, ישמרהו - ה' מיצר הרע; ובעבור שהביאו לבריאות הגוף, יחיהו מן היסורין; ובעבור שהקל עליו בכבודו, ואף שהיה גדול, הלך אל החולה שקטן ממנו, וכפי שאמרו לעיל, אפילו גדול אצל קטן - יהיה מאשר בארץ, שהכל מתכבדין בו.

נכנס לביתו, יהיה מכרח להשגיח עליו בדבר מה; אבל אינו יודע האדם, כי בנפשו הוא ההעלמה הזו. [ועין לעיל מה שכתבתי בחלק ב' פרק י"ז בהג"ה]. ולהפך, מי שנכנס אצל העני בעת שהוא חולה, ומיעצהו איך להת-נהג בזה, ומחזקו בדבריו שלא יפל לבו עליו - כמה גדול שכרו עבור זה מאת השם יתברך. כי אפילו עבור מצות בקור לבד, ראה מה שאמרו חז"ל (בנדרים שם) בגדל שכרו וכנ"ל; וכל שכן בזה, שמקים גם כן מצות צדקה ופקוח נפש, ומפיסו ומחזקו בדברים בכמה וכמה ענינים גדולים, יתברך עבור זה מאת השם יתברך. וכמו שאמרו חז"ל (בבא בתרא ט':): המפיס לעני, מתברך באחת עשרה ברכות, עין שם. ובאמת כבר נהגו כן בכמה קהלות קדושות, שיש להם חברה 'בקור חולים', והיא מיסדת על ענין זה לפקח על העלובים בעת חלים אודות רפואתם ואודות מזונותם וכל ענייניהם. אבל מה טוב ויפה היה, אם היה נמצא כן בכל העירות, כי לפעמים נוגע דבר זה לפקוח נפש ממש. והמעלים אז עין מזה, עובר על (ויקרא י"ט ט"ז): "לא תעמד על דם רעך". ואשרי מי שמשים [59] לבו ודעתו לחולים הנדכאים האלו. ועל זה אמר הכתוב (תהלים מ"א ב'): "אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'". ודל הוא חולה, כמו שאמרו חז"ל (נדרים מ'.); וכל שכן אלו שהם דלים ונדכאים בכפלים.

עוד איתא בשלחן ערוך (יורה דעה סימן של"ה סעיף ז'), דהמבקרים אומרים להחולה, שיתן דעתו על ענייניו: אם לוה או הפקיד אצל אחרים, או אחרים אצלו, ואל יפחד מפני זה מהמות. וזהו דוקא לאחר שלשה ימים, אם לא שתקף עליו החלי מאד. כתב ב'חכמת אדם' (כלל קנ"א סעיף י"א): המנהג בקהלות קדושות, ובפרט בקהלת קדש 'ברלין', כשאדם חולה, ביום שלישי לחליו הולכין אליו גבאי בקור חולים או שאר אנשים, ואומרים לו: אתה ידעת שכן הוא התקון והמנהג אצל כל החולים, ולכן אין לך לדאג מזה כלום. ולכן תעשה צואה מה שתרצה, ומה שאתה חיב, או אחרים חיבים לך. ועוד אומרים לו: התודה, כי כל המתודה על חטאיו, מוחלין לו. וכיון שבאותן הקהלות המנהג כן, אין החולה דואג מזה כלום. וכן ראוי לתקן בכל עיר ועיר. אך במקום שאין מנהג זה, אין

[59] ואגב אחוה לכל, מה שראיתי עוד חברה קדושה, שנתיסדה מקרוב באיזה קהלות; ודבר נחמד הוא מאד, ובשם 'לינת הצדק' נקראת. והוא, שיש אנשים נבררים [על פי הגורל] מחברתם על כל לילה ולילה ללון אצל החולה לפקח על ענינו, אם הוא צריו להושיט לו איזה רפואה, או שאר דבר הצריך לו, והוא תועלת גדול לכמה ענינים: א. עושים בזה חסד עם החולה גופא. כי אנשי הבית כבר עמלו כמה ימים עבורו, והתנומה מנח על עפעפיהם, ואין להם כח להיות נעורים כל הלילה עבורו. ב. עושים בזה רב חסד עם אנשי ביתו הבריאים שלא יחלו, כי לפעמים מרב הדאגה ורב העבודה יום ולילה גם אנשי ביתו נעשים חולים על ידי זה. והנה מה יקר הוא החסד הגדול, שנעשה על ידי חברה קדושה הזו, וכלול בה כל המדות טובות הנמצאים בצדקה ובחסד, כי עושה בזה צדקה וחסד עם החולה וכל ביתו, וגורם להצלות נפשות רבות, וכמו שכתבתי. כי אפילו אם החולה הוא בעל הבית, גם כן הוא טובה גדולה, כי לפעמים לא ימצא לשכר איש לשרתו; ואפילו אם ימצא אחד, גם הוא מתיגע לעמד על משמרת יום ולילה. גם כשהחולה רואה, שהכל דואגים עבור בריאותו ומשתדלים ברפואתו, הוא לו למשיב נפש ממש. ואשרי להעיר שנמצא בה בעלי חסד כאלו.

אומרים כן לחולה, שמא ידאג על מיתתו. שכן דרך ההמון לדאג, כשאומרים לו התודה. ומכל מקום, כשרואין המבקרין שנטה למות [או שמשערים את ענין מחלתו שימות], מסבבים עמו בדברים ואומרים לו: התודה ואל תדאג מזה, כי הרבה התודו ולא מתו, והרבה שלא התודו ומתו. ובשכר שאתה מתודה - אתה חי. וכל המתודה - יש לו חלק לעולם הבא. ואם אינו יכול להתודות בפיו, יתודה בלבו. ואם אינו יוד-ע להתודות, אומרים לו: אמר יהי רצון, שתהא מיתתי כפרה על כל עונותי. ואין אומרים כל אלו הדברים בפני עם הארץ ולא בפני נשים וקטנים, שמא יבכו וישברו לב החולה, אלא מוציאין אותן לחוץ. וגם יאמרו לו, שיבקש מחילה מכל מי שחטא נגדו, בין בממון, בין בדברים, עד כאן. והטעם, כי על אלו הדברים, אפילו יום המיתה אין מכפר ויצטרך חס ושלום לבוא עוד הפעם אל זה העולם להשיב הגזלה לבעליו, כמו שכתב הגר"א במשלי על הפסוק (י"ד כ"ה): "מציל נפשות עד אמת", עין שם.

והנה בספר 'יש נוחלין' בהגהותיו הביא בשם הזהר פרשת פקודי: מי שמשגיח על חולה, ומשתדל שישוב בתשובה, הנה זה הוא מלאך המליץ טוב, והוא גורם לו שינצל ממדת הדין הקשה; וגואלו ממות, ופודהו משחת, וגורם לו החיות, ועליו נאמר (תהלים מ"א ב'): "אשרי משכיל אל דל". עד כאן. ושפתי צדיק ידעו רצון לרצות ולפיס החולה על זה ולעורר אותו בדברי פיוס, וידבר דברי תנחומין על לבו, ודברים שתתישב בהם דעתו של חולה. ויאמר לו: בזכות שאתה שב בתשובה ומתודה - אתה חי; ואם תמות אז תהיה נקי מכל חטאותיך, לפני ה' תטהר, ויהיה לך חלק לעולם הבא, ותזכה לגן עדן בין הצדיקים. ועין שם שמאריך בענין החסד הזה, שעושה המבקר עם החולה, כשעושה תשובה על ידו, מה רב זכותו, עין שם. ועין בזהר חדש פרשת לך לך: אמר ר' אבהו: בא וראה, כמה שכרו של אדם העושה לאחר לחזר בתשובה וכו', עין שם. ואם איש אמיד הוא, ולא עשה צדקה וחסד כראוי עד עתה, יזכירוהו שיתקן דבר זה, או על כל פנים לקבל עליו בלי נדר לתקן כשיקום מחליו, כי מצינו כמה פעמים בדברי חז"ל (ב"ב י'.), שזכות הצדקה מצלת לאדם ממות, וגם להנצל מן הגיהנם.

פרק ד

בו יבאר, שהאדם יראה לתקן הכל בעצמו בעודו בכחותיו, ועוד שארי ענינים

כתיב בקרא (קהלת ט' ט'): "ראה חיים עם אשה אשר אהבת כל ימי חיי הבלך אשר נתן לך תחת השמש כל ימי הבלך כי הוא חלקך בחיים וגו'". ובתרה כתיב (שם י'): "כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה, כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאול אשר אתה הלך שמה". ולבאר המשך הכתובים על מכונם, נראה לי על פי דמיון, לאחד שהיה עשיר

גדול, והיה גם כן נבון דבר בכל מלאכת מחשבת ובכל חכמה ומדע. ויהי היום, שנתדלדל ממצבו, וירד מטה מטה, עד שלא היה לו לחם חקו, ויאמר לנפשו: אלך ואשוט בארץ, אולי יזדמן לי אצל העשירים הגבוהים איזה משמרת הנאות לי לפי מצב ידיעתי בכל חכמה ומדע, ובודאי אקח עשרים רובל כסף לשבוע. וכאשר בא שמה, וידרש במקומות הגבוהים איזה משמרת, אם הם צריכים לאיש כזה. ויענו אותו: לא. וכן עשה כמה ימים, עד שהוזיל כל המעות מכיסו. וירא כי נוגע זה לנפשו, ויתיעץ בדעתו, כי לא טוב הדרך הזה לפני לבקש גדולות בעת דחק כזה; אלך ואחפש אחר איזה משמרת שיזדמן לי. וימצא משמרת קטנה של ארבעה וחמשה רובלי כסף לשבוע, וישמח מאד על הדבר הזה. ויפגע בו אחד ממידעיו, ויאמר לו: אהובי, ספר לי מה נשמע בעניניך. ויספר לו איך שנזדמן לו משמרת פלוני ופלוני. ויאמר לו רעהו: לא לפי חכמתך ומדעך המשמרת הזאת; אתה ראוי לקחת עשרים רובל כסף לשבוע. ויען ויאמר לו: הוי אחי, גם אני רוצה בכך, וחפשתי כמה ימים, עד שנגע לי זה ממש לנפשי. ואם אחזר לביתי, הלא ידוע לי מצבי הדל, שאפילו רוח כזה אין לי, ובמקום הדחק כזה גם משמרת הקטנה, אשר הזמין ה' לפני, טובה היא, ותחי נפשי בה. כן הדבר בענייננו. כי יש שלשה ענינים יקרים ונכבדים, אשר האדם צריך לתור ולד אחריהן תמיד בעודו בעולם הזה, וכל אחד זה למטה מזה.

א. למוד התורה, והוא הגדול שבכלם, ששכר למודה גדול מכל המצות, וענש בטולה גדול מכל העונות, כידוע.

ב. ענין התשובה, שגם דבר זה הוא חביב ונחמד מאד לפני המקום יתברך.

ג. לחפש ולרדף אחר מצות ומעשים טובים, וגם זה ענין נכבד. וכמו שכתוב (משלי כ"א כ"א): "רדף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד". ועוד הקדמה אחת קטנה, שצריך לידע מה שכתבו הספרים הקדושים, כי "חכמה ודעת" הכתוב במקרא הזה, הוא רמוז על התורה, שהיא מקור החכמה והדעת. "וחשבון" הוא מרמז על תשובה, שהיא באה על ידי חשבון הנפש. [וכמו שאמרו חז"ל בבא בתרא ע"ח: על הקרא (במדבר כ"א כ"ז): "על כן יאמרו המשלים באו חשבון", עין שם].

ועתה יבואו הכתובים כמין חמר. שמתחלה אמר: "ראה חיים עם אשה אשר אהבת" [והיא מרמזת על התורה, שנקראת בשם אשה, כמו שאמרו חז"ל (קדושין ל':). ומה שאמר הכתוב: "אשר אהבת", כי האדם צריך ללמד במקום שלבו חפץ, כמו שאמרו בעבודה זרה י"ט.]. [60] "כל ימי חיי

[60] ואגב אבאר הפסוק, דהוא לכאורה מקשה מאד, דהוא כופל ענין אחד שתי פעמים. דמתחלה אמר (קהלת ט' ט'): "כל ימי חיי הבלך", ואחר כך חוזר עוד ואומר: "כל ימי הבלך", וגם הוא בשנוי, שחסר בזה תבת "חיי". אבל הענין הוא על פי מה שאמרו ביומא (ל"ה:): תנו רבנן: עני ועשיר ורשע באו לדין. לעני אומרים לו: מפני מה לא

הבלך וגו'", הינו, שלא יחסר לו אפילו יום אחד מלמוד התורה, - כי זהו העקר שבכלם, שיתחזק עצמו בלמוד התורה. ועל ידי זה בא האדם אחר כך ממילא לתשובה ומעשים טובים. דהרי בברכת התשובה תקנו לנו מתחלה לבקש על תורה, ואחר כך "וקרבנו מלכנו לעבודתך"; כי הרחוק מן התורה, מילא רחוק מעבודת ה'. ואחר כך הזהיר שלמה ואמר (קהלת ט' י'): "כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה". הינו, שלפעמים האדם הוא טרוד גדול, ואי אפשר לו בשום אפן לישב דעתו ללמוד התורה, וגם לחשב עם נפשו בהתבוננות לתשובה. ואולי יחשב בדעתו ויאמר: כי מעתה אין לי שוב לתור אחר מעשה המצות, אחרי שהעקר והוא התורה - ואחריו תשובה, אין לי. על כן הזהיר ואמר: "כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה". והטעם, כי במקום שאתה הולך - והוא השאול - לא תמצא שם מאומה: לא חכמה ודעת - שהיא התורה, ולא חשבון - שהיא התשובה, לחשב ולהתבונן במעשיו, ולא מעשה - שהיא מעשה המצות. על כן, כל מה שאתה יכול לחטף בעודך בעולם הזה - חטף.

ועתה נבאר מה שאמר הכתוב: "בכחך עשה". דלכאורה יתר היא תבת "בכחך"; אבל באמת, כון לזה ענין גדול. והוא, דכל אדם יראה לתקן בעצמו ובכחותיו בכל אשר תמצא ידו - בין בעניני למוד התורה, ובין במעשים טובים ולא יסמך שבניו ישלימו אחריו במעשיהם, ויעלו את מדרגתו, כי בודאי גם בניו יהיו טרודים בעסקיהם, ולא יהיה להם

עסקת בתורה אם אמר, עני היה וטרוד במזונותיו היה, אומרים לו: כלום אתה עני יותר מהלל אמרו עליו על הלל הזקן, שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעיק; חציו נתן לשומר בית המדרש, וחציו לפרנסתו ופרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר, ולא הניחו שומר בית המדרש לכנס. עלה ונתלה וישב על פני ארבה [הוא חלון בגגן], כדי שישמע דברי אלקים חיים מפי שמעיה ואבטליון. אמרו: אותו היום ערב שבת היה, ותקופת טבת היה, וירד עליו שלג מן השמים וכסהו וכו', עין שם. לעשיר אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה אם אמר, עשיר היה וטרוד בממון היה, אומרים לו: כלום היה עשיר יותר מרבי אלעזר בן חרסום, שהניח לו אביו אלף עירות ביבשה, וכנגדן אלף ספינות בים. וכל יום ויום היה נוטל משאוי [פרוש: מזון לדרך] ומהלך מעיר לעיר וממדינה למדינה ללמד תורה וכו', עין שם. נמצא לפי זה דכלן מחיבין ללמד בין עני בין עשיר. וכן נפסק בשלחן ערוך יורה דעה סימן רמ"ו סעיף א', דכל איש ישראל חיב בתלמוד תורה - בין עני, בין עשיר - וכו', אפילו עני המחזיר על הפתחים וכו', חיב לקבע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר (יהושע א' ח'): "והגית בו יומם ולילה". ואיתא ביומא ע"א. על הפסוק (משלי ג' ב'): "כי ארך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך". וכי יש שנים של חיים, ויש שנים שאינם של חיים אמר ר' אלעזר: אלו שנותיו של אדם, שמתהפכין לו מרעה לטובה. נמצא לפי זה דאדם שהוא חי חיי צער ועני, לא מקרי חיים. ועתה יבאר הכתוב על נכון, דמתחלה קאמר: "כל ימי חיי הבלך", והיה יכול העני לאמר: ימים שאני מתגורר על הארץ, מלבד שהוא הבל, הם ימים בעלמא בלא חיים וכנ"ל. לכך מסים הכתוב תכף: "כל ימי הבלך", להורות דאף מי שהוא על הארץ בימים בעלמא. והינו, העני. אף הוא מחיב ללמד מעט כל יום. ומסים הפסוק על זה: "כי הוא חלקך בחיים וגו'"; הינו, שלא יתמה העני, על מה ולמה העשיר חי ימים של חיים, והוא חי ימים בעלמא. לזה קאמר: "כי הוא חלקך" - כך עלה לחלק העני אלו הימים. כי לא כאשר אנו מדמין עתה בעולם הזה, שלעני נברר חלק רע, ולעשיר חלק טוב, שזהו רק לפי שעה בעולם הזה; אבל בעולם הבא ידוע הוא, שעליונים למטה, ותחתונים למעלה, והעני ובעל היסורין יודה בעצמו לבסוף להקדוש ברוך הוא על היסורין שהיה לו בעולם הזה, וכדאיתא (במדרש שוחר טוב) באגדת תהלים על הפסוק (תהלים י"ב ט'): "סביב רשעים יתהלכון", עין שם.

שהות לתקן מעשיהם; ויסמכו על בניהם אחריהם, והם גם כן על זרעם, ולשוא תשאר תקותו. [ומי לנו גדול מהלל שבדורות הראשונים, שבניו היו בודאי קדושי עליון, ואף על פי כן איתא באבות (א' י"ד), שהוא היה אומר: "אם אין אני לי, מי לי". ואם כן, מה נאמר אנחנו אזובי הקיר, שאנו רואין, בעונותינו הרבים, שהדורות הולכין ומתדלדלין, ומי יודע הדור שאחריו החכם יהיה או סכלן].

על כן יעץ אותנו שלמה המלך עליו השלום: "כל אשר וגו' בכחך עשה". הינו, שיראה להשלים הכל בעצמו בעוד כחותיו בו.

וכון בזה עוד ענין נחמד, והוא, דלפעמים האדם סומך בנפשו, שכאשר יהיה סמוך לפטירתו, אז יעשה צואה, ויצוה לבניו אחריו, שהם יתנו עבורו לתלמוד תורה ולשאר חבורות קדושות וכדומה. ויש בזה - כמה קלקולים: א. דמי יודע אם יהיה אז בדעת צלולה, שגם לזה צריך זכות, שיהיה יוכל לצוות בניו, וכמה אנשים מתים רחמנא לצלן במיתות משנות וחטופות; וגם מי יודע, אם בניו יקימו צואתו, דגם זה מצוי, בעונותינו הרבים, שחמדת הממון מעביר את האדם מדעת קונו ודעת אביו. על כן הזהיר שלמה המלך עליו השלום ואמר: "כל וגו' בכחך עשה". הינו, שטוב יותר [61] שיעשה סדר הנהגה

[61] ואעתיק בכאן בקצרה מה שכתב בעל השל"ה בספר 'יש נוחלין' בהגהותיו: באתי להזהירכם בני יצ"ו, על מעשה הצדקה, שלום לכם בחייכון. וגם תראו שתהיה כן גם אחרי כן, כשמתמלא ימיכם בטוב, ושנותיכם בנעימים, שממון צדקתכם תעמד לעד. דהינו, שתתנדבו סך מה בענין שהקרן יהיה קים לעד דוקא. ותצוו לחלקו לשלשה חלקים, דהינו, להחזיק על ידו השלשה עמודים והיסודות, שהעולם עומד עליהם, שהם: תורה ועבודה וגמילות חסדים; דהינו, שני חלקים מהמעות יעלו רוח [אך בהתר גמור, שלא יהא מצוה הבאה בעברה בשום חשש רבית, כי הקדוש ברוך הוא שונא גזל בעולה. אוי להם ולנפשם, לאותן שאין נזהרין מהאסור הגדול והעצום הזה, עין שם, שמאריך בגדל ענשם, רחמנא לצלן. ויותר טוב שיקנה ממעותיו לקרן קימת איזה בית וחנות, שיעלה רוח לזה; דעל התר עסקא הוא דבר שאין מתקים, ובסוף המעות כלה], ובחצי הרוח מזה יסמכו ויחזיקו בעמוד אש דת, ולסיע לעניים לומדי תורת אמת ולשם שמים, הנצרכין לקבל; ובפרט שיזהרו בבני עמי הארץ עניים, להיות להם עץ חיים להחזיקם ולהספיקם ולנהלם לכל כושל. כי ראינו הרבה בני עניים, שלאביהם אין לאל ידם לגדלם לתורה וללמדם מוסר והשכל ויראת שמים ובהכרח מנהג אבותיהם בידיהם, על כן אותם חזקו ואמצו ביותר. ובחצי השני של הרוח תחזקו את עמוד השני - הוא עמוד העבודה. דהינו, לתן חלק מה לכל הצדקות ולכל חבורות הקדושות שבעיר, בכל פעם שנותנין, כי הם עבודת השם יתברך. כדי שיהא לכם חלק בכל עבודתו יתברך, כאלו הייתם בחיי חייכם; ולעשות גם כן נר של תפלה. והחלק השלישי מהקרן יהא מנח מוכן ומזמן להחזיק בו את עמוד אור העולם - העמוד השלישי - הוא גמילות חסד. דהינו, להלות לעניים על משכונות טובים דוקא, ותזהרו ותשמרו מאד, שלא יהא כליא קרנא אפילו קצת ומעט. הנה אתם בני ותלמידי, זאת העצה היא עצת ה' לעולם תעמד, ושומע לעצה - חכם, ואשריו וטוב לו בעולם הבא המקים אותה. כי בכל יום מחדשים זכיות חדשות, כי הוא עושה צדקה בכל עת וחבילות חבילות של מצות וגמילות חסד בכל שעה לדורות עולם לזכרון לפני ה' תמיד. וכאלו היה בחיים, ועוסק ומטריח עצמו בזה. ואין שיך לומר על זה: היום לעשותם, ולא למחר לעשותם, כי זה לא נאמר, אלא ברשעים שרוצים לעשות תשובה לאחר מותם, כדאיתא בגמרא (ערובין כ, ב.); אבל בנדון דידן, שהאדם עצמו מכין הכל בחייו, כדי שיעשו לו בניו כן כאשר צוה, או מצוה שיעשו כן מממונו לאחר מותו - אשריו ואשרי חלקו בעולם הבא. וכל אדם יעשה כן, אף אם אינו אמיד כל כך. ואחד המרבה, ואחד הממעיט, ובלבד שיכון לשמים, אך באפן שאותן המעות לא יהיה חס ושלום מגזל לזולתו. ולעולם יהא אדם ערום ביראה להכין עצמו מקדם, ולקבץ על יד אחת לאחת. ויצמצם לפעמים לגופו, אשר הוא בפתע פתאם כלה ורד שחת, לצרך רווחו ונשמתו לעשות להם נחת, עין שם, שמאריך עוד. ויכון בכל זה לעבד את ה', אשר מאריך אפו עליו, ומחיה אותו בחסדו, ונותן לו עצה ותבונה, איך להמלט מבאר שחת, ולזכות לעמד בסוד קדושים. ואפילו קדם מותו, אם עושה איזה דבר שיהיה תקון לנפשו, גם כן יתחזק עצמו לעשות לכבוד השם יתברך, אשר היטיב עמו כמה אלפים טובות בימי חייו, ואשר עתיד להיטיב לכל אחד מישראל בתחית המתים

בנכסיו, מה שרצונו לשיר קצת חלק עבור נשמתו בעוד כחותיו בו, שאז בודאי יתחכם בעצמו לעשות באפן שלא ישנה רצונו. וטוב שיוציא המעות מרשותו בחייו, כגון: לקנות איזה דבר, שיעלה רוח בשביל תלמוד תורה או גמילות חסד. ויקים בעצמו מה שברכו חכמינו לאוהביהם ואמרו (ברכות י"ז.): עולמך תראה בחייך. ויברר בעיר איזה בטוחים ונאמנים, שימסר הענין על ידם.

וכל זה שכתבנו, מרמז ב'ספר חסידים' במלות קצרות בסימן תשי"ז, וזה לשונו (משלי י"ט כ'): "שמע עצה" - בחיים, "וקבל מוסר" - מאחרים, שהרבה ראיתי שצוו בחלים, ובני ביתם לא עשו מצותם. וזהו שנאמר: "למען תחכם באחריתך". ואם לא עשה צואה בעוד כחותיו בו, רק סמוך למיתתו, על כל פנים יראה לצוות זה בפני עדים. וזה לשונו שם (סימן תשי"ח): כשקרבו ימי אדם למות, יצוה לפני עדים, ואפילו לאביו לא יאמין, וכל שכן לבניו ולאשתו, עד כאן לשונו. והטעם בכל זה, כי הבנים חושבים על אביהם, מכיון שכבר מת, למה צריך הוא עכשו לנכסיו? ובאמת לא כן הוא; דעכשו נחוצים המה לו יותר מהם, כי על ידיהם יוכל עתה להנצל מכח הדין.

ומשלו במדרש (פרקי דרבי אליעזר פרק ל"ד בקצת שנוי), משל לאדם שהיה לו שלשה חברים: האחד אוהבו מאד, השני אוהבו ולא כל כך, השלישי לא היה אוהבו, ולא חשבו למאומה. פעם אחת שלח המלך לקרא לאותו אדם, וסריסי המלך הבהילוהו להביאו לפני המלך. והיה זה האדם מתפחד ומתירא ואומר: שמא הלשינוני לפני המלך ויהרגני; אין לי טוב כי אם לקרות לחברי אוהבי, אשר בטחה נפשי בו, ואוליכנו עמי לפני המלך, כדי שיליץ עלי טובה לפני המלך. הלך וקרא אוהבו הראשון, שהיה אוהבו יותר מהשני, וספר לו הענין. ולא אבה ללכת עמו, ולא השגיח עליו. עזבו, והלך בפחי נפש. אמר: אלך אל החבר השני, ואבקש ממנו ללכת עמי לפני המלך. הלך ובקשו. אמר לו: לפני המלך לא אכנס עמך, אבל אלך עמך לשמרך בדרך מפגעים רעים, וכשאגיע לחצר המלך, אעזבך ואלך לדרכי. הלך אצל שלישי, שלא היה חושבו לכלום, ובקש ממנו לילך עמו

ובעולם הבא [וכמו שפרש רש"י בהאזינו על הפסוק (דברים ל"ב ז'): "זכר ימות עולם וגו'"]. ועל כל פנים יכון סתם בשביל תקון נשמתו, שאם לא יתחזק עצמו לכון, יוכל להיות שגם קדם פטירתו, בעת שהוא גוסס וקרוב למות, יכניס היצר הרע בלבו כונה לשם גאוה. וכמו שאמרו חז"ל (ברכות ח'.): "על זאת יתפלל כל חסיד אליך לעת מצא" (תהלים ל"ב ו'), דזו היא מיתה. וידעתי על איש נכבד אחד, שהתישב לפני מותו בענייני, והסכם אצלו שיתן הש"ס שלו נדבה על בית המדרש. [וגם כי האדם שהוא בעל עסק, אי אפשר לו להנצל כל ימיו מאסור גזל. וכשאינו יודע למי, ונותן ספרים עבור רבים ללמד בהם, אולי יזמין ה', שילמד בו מי שנגע בו]. ורצה שהמצוה יהיה נעשה בחייו. וגם יוכל להיות, שאחר כך לא יתרצו הבנים לזה, צוה לחברה קדישא שישבו לפניו, שיוליכו תכף את הספרים לבית המדרש. ואמר לפני כלם: אוי ואבוי, שגם עתה שהוא סמוך לפטירתי, היצר הרע מתגבר בלבי, שאעשה רק להתפאר לפני היושבים לפני. ואף על פי כן צריך האדם לידע, שאם לא יכול להתגבר על יצרו לעשות כדין, אף על פי כן לא ימנע חס ושלום מחמת זה המצוה או הפעלה הטובה, כי זה גופא הוא מעצת היצר להכניס המחשבות הפסולות בלבו, כדי שלא יעשה המצוה. ועל זה אמר הכתוב (קהלת י' ד'): "אם רוח המושל תעלה עליך, מקומך אל תנח".

לפני המלך, וספר לו כל מה שארע לו עם שני חבריו. אמר לו: אל תירא, אני אלך עמך ואכנס לפני המלך ואליץ בעדך עד שתנצל מיד המלך. הלך עמו לפני המלך ולמד עליו זכות, והצילו מיד המלך. החבר הראשון, שהיה אוהבו ביותר - הוא הממון, שהיה חביב לו מכל דבר שבעולם, הוא שעוזבו ביום פטירתו, ולא יוליך בידו מאומה, שנאמר (תהלים מ"ט י"ח): "לא ירד אחריו כבודו". החבר השני - הם הבנים והקרובים, שמלוין לאדם עד הקבר, ולאחר שנקבר, נפרדו מעליו ועזבוהו. החבר השלישי, שהליץ בעדו טובה - הם התשובה ומעשים טובים, שהולכין עמו בפטירתו להליץ בעדו, שנאמר (ישעיה נ"ח ח'): "והלך לפניך צדקך". והמלך ששלח אחריו הוא מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שאין לפניו משוא פנים, ולא מקח שחד, ולא ינצל אדם מדינו, כי אם בתורה ובמעשים טובים, עד כאן לשון המדרש.

ואמרתי שכל זה רמזה לנו התורה הקדושה בפרשת נשא, דכתיב (במדבר ה' י'): "ואיש את קדשיו לו יהיו, איש אשר יתן לכהן לו יהיה". והינו, שכל איש ואיש מפעלותיו שעושה, לא ישאר לו לבסוף מאומה, ורק עניני הקדשה שקים בגופו בעודו בחייו, כגון ציצית ותפלין, וכן כל המצות שקים בגופו, ובודאי נברא מכל מצוה מלאך קדוש, שהוא לו לפרקליט - המה יהיו לו לנצח, אתו בחבורתו. ולא כהיצר הרע וכל כחותיו, שהמה נראים לו לאדם לאוהבים, ומתחברים עמו לפי שעה, ובעת דחקו המה נפרדים מעליו; וביותר מזה, שבאמת הם שונאיו, והם עולים ומקטרגים עליו לטל חייו ממנו. ואפילו בני ביתו, שהם אוהביו באמת, גם כן לא ישארו אתו בתמידות, כי יפרדו איש איש למקומו לבסוף, אחר שילווהו לבית עולמו, ולא יראה אותם נצח עד עת התחיה. ומי יהיה אתו בחברתו תמיד? קדשיו שלו; המה יהיו אתו בתמידות, המה רעיו ואוהביו ופרקליטיו להליץ עליו לטובה לפני אדון הכל. וזהו שאמר: "ואיש את קדשיו לו יהיו". ועל כן צריך האדם להרבות אוהבים כאלו בחייו, ולהתרועע אתם בתמידות, אחרי שהם אוהביו נצח. וסים עוד הכתוב ואמר: "איש אשר יתן לכהן לו יהיה". גם בזה מוסר השכל. והוא, כי מכל הממון שהאדם עמל בעודו בחייו, לא ישאר לו מאומה, ולא לו יהיה לבסוף; ורק אותן הממון אשר פזר לצדקה וחסד, הם אותם שהוא שלו בעצם. וכמאמר חז"ל (בבא בתרא י', א.): אבותי גנזו אוצרות למטה, ואני גנזתי אוצרות למעלה, עין שם. וזהו שאמר: "איש אשר יתן לכהן לו יהיה"; הינו, שאותן המעות - הם שלו בעצם. ומה שתפס הכתוב "כהן", כי בימים הראשונים כל עניני צדקה וחסד היה העקר עם הכהנים והלוים, וכדכתיב (דברים י"ב י"ט): "השמר לך פן תעזב את הלוי כל ימיך וגו'". ומטעם, כי כל ישראל היה להם קרקע; מה שאין כן השבט הזה.

פרק ה

בו יבאר ענין החסד שעושין עם המתים, וענין נחום אבלים

הנה ענין קבורת מתים, מלבד שהיא מצות עשה דאוריתא, כמו שנאמר (דברים כ"א כ"ג): "כי קבור תקברנו", גם הוא בכלל גמילות חסדים ויפה ממנה. ונקראת חסד של אמת, שאינו מצפה לתשלום גמול ממנו. וכן הוצאתו לקבורה ונשיאת מטתו והלויתו והספדו ושאר צרכי המת - כלם בכלל גמילות חסדים למתים הן, ומפרש ענינן בתורה בפרשת חיי שרה ובפרשת ויחי. וראה את גדל הענין שיש בזה, שאמרו חז"ל (מועד קטן כ"ז:): מת בעיר - כל בני העיר אסורין במלאכה. אף שיש לו קרובים, ועקר חיוב הקבורה מטל על הקרובים, מכל מקום מצוה על כל בני העיר להשתדל בזה. ולפיכך אסרום במלאכה, כדי שישתדלו כל בני העיר להכין כל צרכי הקבורה [אם לא שיש חבורות בעיר, שכל אחת מתעסקת ביומה, בענין זה מותרים השאר במלאכה. ובמקום שאצל החברה קדישא אין מתחלק זה לימים, וכל החברה נקראים לעסק אודות מת, יש להם לזהר מלעשות מלאכה; והוא הדין כל שום עסק עד שיגמרו פעלתם וימסרו לכתפים]. ואפילו אם המת לא קרי ותני (לא למד מקרא ומשנה), גם כן דינא הכי, דאסורים במלאכה; אבל מתלמוד תורה אין צריך לבטל, כל זמן שאין מוציאין אותו לקבורה, אפילו למאן דקרי ותני. אבל בשעה שמוציאין אותו לקבורה, צריך לבטל מתלמוד תורה ללוותו למאן דקרי ותני, אפילו יש הרבה אנשים בלתו עד ששים רבוא, דנטילת התורה [דהינו בשעה שמת האדם, שהתורה שוב מתבטל ממנו], צריך להיות כנתינת התורה שהיה ששים רבוא. ואפילו היה זקן מחכמי הדור, אין נפטר ממצות לויה, כדאיתא בגמרא (כתבות י"ז.) [62] על ר' יהודא ברבי אלעאי, שהיה מבטל

[62] הג"ה. לכאורה נראה, דטעם ר' יהודא ברבי אלעאי, אף שהיה זקן ואינו לפי כבודו, משום מה דאיתא בבבא מציעא דף (ל':): "בה" - זו קבורה, דהינו, אפילו בזקן ואינו לפי כבודו, כדאיתא שם. וקסבר ר' יהודא ברבי אלעאי, דהלויה בשעת הוצאה הוא גם כן בכלל קבורה, דרבתה התורה. ולפי זה מסתבר, דצריך לבטל למאן דקרי ותני עד אחר הקבורה. ומה שאמר בגמרא (בכתבות י"ז.), שהיה מבטל להוצאת המת - רבותא הוא, דהיה מבטל מתחלת ההוצאה מן הבית ללוותו לקבורה, מטעם דכל זה הוא בכלל קבורה; וכל שכן שהיה מתעסק וממתין שם עד אחר הקבורה, ואפשר שהיה מתעסק גם בענין הקבורה גופא. ואף דיש מתעסקין אחרים בלתו - לכבוד הוא לו, כל שיש משתדלים יותר בענין זה, כמו לענין לויה. ואפשר עוד לאמר, דמה שרבתה התורה, זקן ואינו לפי כבודו, לענין קבורה, מירי בשאין מתעסקין בלתו דוקא, ואפילו למאן דקרי ותני. ומה דאמר שם, דמבטלין תלמוד תורה להוצאת המת למאן דקרי ותני, אפילו ביש הרבה אנשים, הינו דוקא ללויה לחוד, ומשום דכבוד התורה מתרבה על ידי זה; מה שאין כן בקבורה, אפשר דאין הכבוד מתרבה על ידי זה, ודי במעוט אנשים כמו למאן דלא קרי ותני. ואפשר דמשום זה נוהגין איזה אנשים, שאין נזהרין ללוות עד הקבורה, אפילו למאן דקרי ותני, וצריך עיון לדינא. שוב מצאתי בספר 'אור זרוע' בהלכות אבלות סימן תי"ט, שכתב על הא דאיתא במועד קטן (כ"ד:): אם היה נכר לרבים - רבים מתעסקין עמו. הינו, אם היה נכר לרבים לצאת ולבוא בבית הכנסת [והינו, שהיה קרי ותני], רבים מתעסקין עמו לקברו ולנחמו. והינו, אפילו יותר מעשרה, דעשרה בלאו הכי צריך אפילו למאן דלא קרי ותני. ומשמע דסבירא לה כמו שכתבנו מתחלה. אולם רש"י ושאר פוסקים לא פרשו לברייתא זו הכי, אם כן אזדא (מסתלקת) הראיה לדידהו. ועל כל פנים יזהרו, שילוותו עשרה אנשים עד הקבר, וימתינו עד שיקברוהו. ואפילו מתלמוד תורה צריך לבטל בשביל זה, כדמשמע בשלחן ערוך (סימן שס"א סעיף א'), דאפילו למאן דלא קרי ותני דינא הכי; וכל שכן למאן דקרי ותני חיוב גדול יש בזה.

מתלמוד תורה להוצאת המת, והוא למאן דקרי ותני, וכל שכן למאן דמתני (למי שמלמד) לאחרים; אבל למאן דלא קרי ותני, אין מחיב לבטל תלמודו בשביל זה, אם יש מתעסקין אחרים שילוהו ויקברוהו; והוא שיש עשרה, כדי שיוכלו לאמר קדיש וברכת אבלים [שלחן ערוך בסימן שס"א סעיף א']. ותמיהני על איזה מקומות שאינם זהירין בזה, שתכף כשמקימין מעט מצות לויה, חוזר כל אחד לביתו, והולך המת לבית עולמו גלמוד באיזה יחידים, ולא יוכלו לאמר קדיש וברכת אבלים; הלא בודאי מטל על כל אנשי העיר לראות שיהיה מנין בלויתו עד אחר הקבורה, ואף שלפעמים הוא טרחה רבה, כגון, בימות החרף ובית הקברות רחוק מן העיר, צריך שיהיה זה לפי הגורל. וכל זה אפילו אי ידעינן דלא קרי ותני; וכל שכן בימינו, שכמעט אין לך אדם מישראל, שאין לו ידיעה במקרא או במשנה, כמבאר בשלחן ערוך (שם), בודאי יש לאדם להדר אחרי זה מאד, ועין בהג"ה. גם יש לחברה קדישא תמיד להיות זריזים בדבר, שלא יבוא לבסוף [אחר הרשיון מהממשלה לקברו (מחמת הצנזורה)] לידי הלנת המת, כי הוא צער גדול למת, כמו שכתוב בזהר הקדוש; ובפרט שיש על זה לאו בתורה, אם מלין אותו בחנם; אם לא בדבר שעל פי דין מתר להלין אותו עבור זה, כמבאר הכל בשלחן ערוך (סימן שנ"ז סעיף א'). וכבר ראינו פעמים רבות, שמפני איזה סבה קלה ונקלה, או מפני עצלות השמשים, בא לידי -הלנת -המת, ויש לזהר בזה מאד.

ועתה נדבר אודות הספד על המת, שזה הוא גם כן בכלל חסד עם המתים, דיקרא דשכבי (דכבוד המתים) הוא, כמו שאמרו חז"ל (סנהדרין מ"ו:) [וכן פרש רש"י בסכה מ"ט:, עין שם]. מצוה גדולה להספיד על המת כראוי, ומצותו שירים קולו עליו לאמר דברים המשברים את הלב כדי לעורר בכי, כי מצוה לבכות ולהצטער על אדם כשר שמת. וכבר אמרו חז"ל (שבת ק"ה:): כל הבוכה על אדם כשר שמת - מוחלין לו על כל עונותיו. עוד אמרו (שם): כל המוריד דמעות על אדם כשר שמת, הקב"ה סופרן ומניחן בבית גנזיו. וענינו, כי כל זה הוא מורה על הבוכה שהוא אדם כשר, ומתאונן על שנחסר עבודת ה' מן העולם, לכך חשוב בעיני השם יתברך כל דמע ודמע. והמתעצל בהספדו של חכם, יש לו ענש חס ושלום, כמו שאמרו חז"ל (שם), שאינו מאריך ימים, וראוי לקברו בחייו; על כן יש לזהר בזה מאד.

ועתה נדבר אודות נחום אבלים, שכל זה הוא בכלל חסד, כמו שכתב הרמב"ם פרק י"ד מהלכות אבל (הלכה ז'), ואחר כך מצאתי כן בהדיא בפרקי דרבי אליעזר פרק י"ז, שנחום אבלים הוא גמילות חסדים. גם מרמז עקרו בתורה, במה שכתוב (דברים י"ג ה'): "אחרי ה' אלקיכם תלכו", וכמו שאמרו חז"ל (סוטה י"ד.), והעתקנו לעיל בפרק ג' עין שם.

גם מצינו זו המדה כמה פעמים בתורה ובנביאים אצל יעקב ואצל דוד וכיוצא בהם. גם הוא נכנס בכלל (ויקרא י"ח י"ט): "ואהבת לרעך כמוך", הינו כל הדברים שאתה רוצה שיעשו אותם לך אחרים [בין שי-סיעו אותם לך בעניניך בכל מה שאתה צריך, או כשאתה בדאגה וברב צער, שיפיגו אותך מדאגתך], כן תעשה אותם גם אתה לאחיך. על כן יש לזהר בזה, אם ארע איזה אבל רחמנא לצלן.

[ובעונותינו הרבים הרבה מקלין במצוה זו; ובפרט כשארע אצל עניים, מצוי הוא שאין איש פותח דלתו. ובאמת נהפוך הוא, שאבלותו וצערו של עני הוא יותר מהעשיר, שאין לו בדבר אחר לשמח כי אם בבניו, כדאיתא סברא זו בגמרא (מועד קטן כ"ד: לענין הספד, עין שם). והתבוננתי שסבת הדבר, מפני שהעני אין לו רעים ואהובים בעולם הזה, וכמו שאמר הכתוב (משלי י"ט ד'): "הון יסיף רעים רבים ודל מרעהו יפרד". אבל באמת רק מרעהו יפרד, ואצל השם יתברך הוא קרוב יותר מאחרים. וכמו שכתוב (תהלים ל"ד י"ט): "קרוב ה' לנשברי לב וגו'". על כן, מה גדול שכר המנחם אותם ומדבר על לבם].

והנה יסוד ענין נחום אבלים הוא כדי לנחמו מצערו. והמנהג הוא אצל העולם, שאומרים: המקום ינחם וכו'. ואם שבזה יוצא מצות נחום אבלים, מכל מקום יותר טוב אם יכול לדבר על לבו ולהפיגו מצערו באיזה דבורים, שזהו עקר הנחום. ועין לקמן בפרק ז' מה שכתבנו בענין כיוצא בזה.

פרק ו

בו יבאר מה שאמרו חז"ל, שמצוה לשמח חתן וכלה, ובאיזה מקומות אין חיוב בזה

והנה לשמח חתן וכלה גם זה ענין גדול, כמו שאמרו חז"ל בכמה מקומות, וגם זה נכלל בכלל גמילות חסדים, כדאיתא בפרקי דרבי אליעזר פרק ט"ז הנ"ל, עין שם. ומצינו באיזבל אשת אחאב המרשעת, שהסיתה אותו לעבודה זרה, וגם לשפך דם נבות היזרעאלי. וענש אותה הכתוב שיאכלוה -הכלבים, וכתיב בקרא, שהלכו לקברה, ולא מצאו בה כי אם הגלגלת והרגלים (מלכים ב' ט' ל"ה) וכפות הידים. ואמרו חז"ל (פרקי דרבי אליעזר פרק י"ז), שהיה זה עבור שהיתה מרקדת ברגליה ומקשקשת בראשה לפני הכלות, לכן נשארו אלו האיברים, ולא אכלום הכלבים. מכל זה יש להתבונן גדל המצוה שיש בזה. אך יש לזהר שלא יהא הקלקול יתר על התקון, כגון: במקומות שהבחורים פורעי מוסר ובני בלי תרבות, מרקדים עם הבתולות, שהוא עון פלילי, ועוברים בזה [63] על כמה

[63] וכבר צוחו ככרוכיא על זה בכמה ספרים קדושים. ומי זוטר הוא (האם הוא קטן - בעיניך) מאי דאמרו חז"ל (ברכות ס"א.): המסתכל באשה, אפילו באצבע קטנה של אשה, כיון שמסתכל בה להנות, אפילו יש בידו תורה ומעשים טובים - לא ינקה מדינה של גיהנם. וזהו אפילו בהסתכלות בעלמא, וכל שכן בזה שהוא מרקד עמה, ועובר על זה בלאו (במדבר ט"ו ל"ט) ד"לא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אשר אתם זנים אחריהם", לפי מה שפרשו חז"ל (שם י"ב:), עין בספר החנוך (מצוה שפ"ז). וגם על מה דכתיב (דברים כ"ג י'): "ונשמרת מכל דבר רע"; ואמרו חז"ל (עבודה

וכמה אסורים או שאר פריצות, כאשר מצוי, בעונותינו הרבים, באיזה מקומות. מחתנות כאלו, שמתנהגות שלא כדרך התורה, צריך לברח מאד, כי השטן מרקד ביניהם; ואין שום מצוה לשמח אנשים כאלו, שהפקר אצלם דברי השם בפרהסיא. כי אלו היה חתן וכלה מצטערים בזה, בודאי לא היה בא לידי זה; ואם ישהא אצל מסבות כאלו, יבוא

זרה כ':), שהוא אזהרה, שלא יהרהר אדם ביום, ויבוא לידי טמאה בלילה. הרי דאפילו הרהור בעלמא בלבו, שהוא שלא כהגן, אסרה התורה, כדי שלא יבוא לידי טמאה; כל שכן בזה, שהוא עושה מעשה בפרהסיא להביא עצמו לידי הרהור ולידי הסתכלות, וגם בודאי לידי טמאה גם כן בסוף. [ועל כלם מצוי, שעובר על ידי הרקוד גם על הלאו ד"לא תקרבו לגלות ערוה" (ויקרא י"ח ו'). כי לפי מה שידוע, שכתבו הפוסקים, דבתולות דידן בכלל נדות הם, משיגיעו לזמן וסת, ובכלל עריות הם; ולפעמים מחבקין ומנשקין איש את רעהו בעת הרקוד, וכמו שכתב הרמב"ם פרק כ"א הלכה א' מהלכות אסורי ביאה, דהמחבק ומנשק אחת מכל העריות דרך תאוה, ואפילו בלא ביאה - עובר בלאו ד"לא תקרבו לגלות ערוה", ולוקה על זה. ובודאי מצוי חבוק כזה בעת שהיצר הרע בוער בקרבו. ועון פלילי הוא מאד, ופסול מן הדין עבור זה לעדות ולשבועה [דהא להרמב"ם (שם) והפוסקים (אבן העזר סימן כ' סעיף א') דסוברין כותה, הוא לאו גמור שלוקין עליו, וכבר מבאר בחשן משפט סימן ל"ד סעיף ב', דבזה הוא פסול מן התורה, ולא מכשרינן שם בסעיף כ"ה בהג"ה, כי אם בחשוד בעלמא, דמלקין אותו רק משום לא טובה השמועה, וכמבאר ברא"ש (סנהדרין פרק שלישי סימן י"ג) ובטור (סימן ל"ד אות ד'), וכן הסכים בבית יוסף (שם) לשיטת הרא"ש, עין שם. ודחק גדול לומר שהם טועין וסוברין דאפילו קריבה כזו מתר. ואפילו זה אינו מועיל רק שלא להפסל לעדות ולשבועה, אבל על כל פנים עוון פלילי הוא מאד], והוא מאביזריהו דעריות, שצריך להרג, ולא לעבר עליהן. אוי ואבוי יהיה להעושים כן בשאט נפש. ודע עוד, דאפילו אם היא עתידה להיות אשתו, כגון שהוא אחר כתיבת התנאים, גם כן אסור בכל הדברים הנ"ל, וכן באסור יחוד עמה, כמו עם כל הנשים. ואין שום התר בזה מחמת שנתקשר עמה, אפילו אם הייתה טהורה; וכל שכן שהיא בודאי נדה כל זמן שלא טבלה. על כן אסור להתייחד עמה, וכל שכן בחבוק ונשוק מן התורה. ויש מההמון שמקלין באסור יחוד בזה. והוא באמת עון פלילי, ובא לפעמים על ידי זה לידי קלקול גדול, ועתידין לתן את הדין על זה בעולם הבא, וגם לסבל יסורין עבור זה בעולם הזה]. ועוד בא מענין הרע הזה של התקרבות אהדדי לכמה אסורים גדולים של עון כרת, רחמנא לצלן. וכבר אמרו חז"ל (שבת י"ג.) המליצה: לך אמרין נזירא, סחור סחור, לכרמא לא תקרב (לך אומרים לנזיר, סביב סביב, לכרם לא תתקרב). דהינו, שלא יעבר על הגדר, פן יבוא לידי עצם האסור; וכל שכן בענייננו, שההתקרבות גופא גם כן אסור. ואשרי להבורח ממסבות כאלו, אם דבריו אינם נשמעין להם, כי השעירים ירקדו שם. וכן כתב ב'ספר חסידים' סימן שצ"ג, וזה לשונו: כל מצוה הבאה עברה על ידה - מוטב שלא יעשה המצוה, כמו מצוה לשמח החתן. ואם יש פריצים, ויודע שבלא פריצות לא יהיה, או אינו יכול להיות בלא הרהור, או אינו יכול להיות מלראות בנשים, אל יהיה שם, עד כאן לשונו. ובעיני יפלא: הלא אמרו חז"ל (ב"מ ה':): חזקה, אין אדם חוטא ולא לו, ואלו בענין זה כמה פעמים מצוי, שהאדם מתנדב ומוציא מעות לכלי זמר, בשביל שאחרים ירקדו רקוד מאוס כזה, אין זאת כי אם שהיצר הרע מעור את עיני האדם, ומזרזו להוציא ממנו מעותיו בעולם הזה, וגם להביא עליו מכות ושפטים רבים בעולם הבא, כי הוא מסיע ידי עוברי עברה, ועובר על (ויקרא י"ט י"ד): "ולפני עור לא תתן מכשול".

[64] הג"ה. ובאמת אתפלא על המחתנים, איך מניחים דבר פריצות על שמחת בניהם ! הלא ידוע, שעקר הענין תלוי בכל הפעלה שאדם עושה, אם השם יתברך מתדבק עמו עם הפעלה ההיא, אז בודאי יצליח בה; ואם חס ושלום הקדוש ברוך הוא מתרחק אז ממנו - לשוא יהיה כל עמלו. ואם כן בענייננו, בעת שהחתנה מתנהג בדרך הפריצות, בודאי אין השכינה שורה שם, ושעירים ירקדו שם; ובודאי אין תכלית זווג בניהם יעלה יפה, ויהיה קטטות ומריבות ביניהם, וכן זרעם לא יהיה נכון לפני ד' - ואיך יניחו דבר כזה ! וראה מה שכתב הב"ח (ב'אבן העזר' סוף סימן ס"ב) משם מנהגים: כאשר יש בחפה אנשים ונשים בחדר אחד, אין לומר שהשמחה במעונו, דאין שמחה כשהיצר הרע שולט שם, וכן כתב ה'בית שמואל' שם. וכתב הבעל 'ברכי יוסף', שכבר קדמם בזה ב'ספר חסידים' סימן שצ"ג, וזה לשונו שם: אם נשים יושבות בין האנשים, שהרהורים שם, לא יתכן לברך שהשמחה במעונו; וכן כתב בסימן קס"ח, וזה לשונו: אל תערב בנים ובנות, פן יחטיאו, וכדכתיב (ירמיה ל"א י"ב): "אז תשמח בתולה במחול", והינו, לבדה. אבל: "בחורים וזקנים יחדו". וכן בסוף תהלים (קמ"ח י"ב): "בחורים וגם בתולות", ולא אמר "בחורים עם בתולות", כמו שאמר "זקנים עם נערים". מעשה באדם שהיה רוכב יחידי בלילה, והלבנה זורחת באותו לילה. והיה רוכב במדבר, והיה רואה חיל גדול ועגלות גדולות, ועל העגלות יושבים בני אדם, והמושכים העגלות בני אדם. ותמה, מה היו עושים. כשנתקרב אצלם, הכיר מקצתם שכבר מתו. אמר להם: מה זה, שאתם מושכים כל הלילה העגלות ומקצתכם על העגלות אמרו לו: בשביל עונינו; כשהיינו חיים באותו עולם, היינו משחקים עם נשים ובתולות. ועתה אנו מושכים העגלה, עד שכך אנו עיפים ויגעים, שלא נוכל לנהג יותר. ואז יורדים אותם

לקלקול לכמה ענינים [64]. אך אם הוא משער, שכאשר יהיה על החתנה, אפשר שיקבלו תוכחתו, וימנעם מזה, בודאי מצוה רבה להיות שם ולמנעם, וזכות הרבים יהיה תלוי בו. ועקר מצוה של שמחת חתן וכלה מצוי יותר במקום שאין איש, דהינו בבני עניים, או בעלי בתים היורדים, ששם אין מצוי כל כך מי שילך לשמחם, ושם אין מצוי דבר שהוא נגד ה'. ואם יזדמן לפעמים גם שם דבר שלא כהגן, אם יאמר להם שהוא שלא כהגן - יקבלו דבריו, שם המצוה גדולה עד מאד לילך ולשמח אותם. ואמרו חז"ל (בברכות ו':), דהמשמח חתן זוכה עבור זה לתורה, וכאלו הקריב תודה בבית המקדש, וכאלו בנה אחת מחרבות ירושלים, עין שם. וגם מצינו בגדולי החכמים (כתבות י"ז.), שהיו מטפלין בענין זה, עין שם בגמרא.

והנה עד עתה דברנו מענין חסד בגופו, שעושה על ידי מצוה זו כשבא לשמחם, ועתה נדבר מענין צדקה וחסד בממונו, שמצוי גם כן על ידי מצוה זו. וכגון שחסר להם הוצאות החתנה, וכדומה שאר ענינים הכרחים, והוא נותן לזה, או שמלוה לזה. ואם אין בכחו לתן בעצמו, יראה לקבץ מאחרים לסיע לזה, וכמה גדול שכרו -עבור זה. לך נא ראה, מה דאיתא ביורה דעה סימן רמ"ט סעיף ט"ו: גבאי צדקה, שיש בידם מעות צדקה, ישיאו בהם בתולות עניות, שאין צדקה גדולה מזו. ואיתא גם כן ב'חכמת אדם' כלל קמ"ה (סעיף ב'), דלהשיא בתולות עניות וכל שכן יתומות עדיף טפי מלתן לעניים.

[א. דהוא בכלל צדקה, ועוד, דבשתה של אשה מרבה, כדמשמע הכל בגמרא (כתבות ס"ז.). ועוד (ישעיה מ"ה י"ח) ד"לא תהו בראה, לשבת יצרה", ולפעמים יכולה לבוא גם לידי קלקול חס ושלום].

ונהגו בכמה עירות לעשות חברה לענין זה, ונקראת 'הכנסת כלה', דהינו, להיות סיוע להשיא יתומה, או אפילו יש לה אב ואם, והם עניים. והנה מלבד ענין הגדול שיש בזה, שמכניסים בנות ישראל לחפה, ומשגיחין עליהן שלא יצאו לתקלה, עוד עושים בזה חסד גדול עם אביהן ואמן, שהם בוכים ומצטערים יום וליל בהגיע בנותן לפרק הנשואין, ואין לאל ידם להושיען. ובעל הגמולות ישלם שכר על כל טוב אשר נסבב מאת הפעלה, כאשר בארנו לעיל בחלק ב' פרק ששי, עין שם.

שעל העגלה, ואנו עולים ונחים, ונוהגים אותנו עד שיגעים ועיפים, ואחר כך הם עולים ונחים. וזהו שנאמר (עמוס ב' י"ג): "הנה אנכי מעיק תחתיכם, כאשר תעיק העגלה". וכתיב (ישעיה ה' י"ח): "הוי משכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה". [הינו, שמכל עון נברא משחית, והוא נעשה כבד מאד כעגלה טעונה שצריך למשכו בעבותות גדולות, ובעל כרחו צריך האדם למשכו מפני אימתו. והענין הזה הוא הכל מדה במדה, כמו שהיה פה מרקד כל אחד לפני חברו, עד שהיה מתיגע ושובת, וחוזר השני ומרקד לפניו, עד שהוא מתיגע וחוזר חלילה; וכן נעשה אחר כך הענש]. והישרים מכים את המוליכים [קורא ישרים לשלוחי הדין, שהולכים עמהם בצותא חדא, ומפני הרמז שמביא על זה מהכתוב, שנאמר שם "ישרים"] כמנהיג את הבהמה והעגלה, שנאמר (תהלים מ"ט י"ג): "נמשל כבהמות נדמו", וכתיב בתרה (שם ט"ו): "וירדו בם ישרים לבקר" [רוצה לומר, שמע מנה, שהישרים רודים בהמוליכים כמנהיג את הבהמה] ומי שעשה מעשה בהמה בחייו, יש לו לעבד באותו עולם כבהמה, עד כאן לשון הספר חסידים (בסימן קס"ט). ויסתמר שערות האדם ממעשה הנורא הזו.

פרק ז

בו יבאר הקרא ד"אשרי משכיל אל דל וגו'"

הנה בעבור שהחבור הזה מיסד על פרטי אפני מדת החסד, וחד ענינא הוא עם הקרא ד"אשרי משכיל אל דל" אמרתי לבארו בעזרת ה' כיד ה' הטובה עלי. כתיב בקרא (תהלים מ"א ב'): "אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ה'". הנה ההשכלה אל הדל יש בכמה פנים, דהנה שם דל הוא שיך בכמה דברים: אחד בממון, ועל ידי זה שהוא דל בממון, מצוי שחסר לו מכל הדברים העקריים ששיך להאדם, והוא: אכילה, בגד, בית; ועל זה צריך להשכיל ולהתבונן אודותיו בכל השלשה, הינו, שלא יחסר לו אכילתו. והוא מה שכתוב (ישעיה נ"ח י'): "ותפק לרעב נפשך וגו'". וגם לכסות [65] הערם, והוא מה שכתוב (שם ז'): "כי תראה ערם וכסיתו". וגם לשכר לו בית דירה, וכמו שנפסק ביורה דעה בהלכות צדקה (סימן ר"נ סעיף א'). ואם הוא אורח - לתן לו מלון ללינת לילה, וכענין שכתוב (איוב ל"א ל"ב): "בחוץ לא ילין גר וגו'". ואמרו בגמרא (בבא בתרא ט'.): לן - נותנין לו פרנסת לינה, דהינו, פוריא ובי סדיא (מטה ומצעות). זהו השלשה שרשים שצריך להתבונן אודות עני הדל בממון. וכל דבר ודבר מאלו השלשה, יש בו השכלה רבה, איך להגיע אותו לו, באפן שיקבל הדל מזה רב תועלת ובטרחה מעוטה. הינו, אם הוא מלוה לו מעות, או שנותנם לו במתנה, הוא מתבונן שיהיה מזה רב תועלת להדל [66], שנותנם לו בשעה שהפרות

[65] וגם זה הוא ענין גדול מאד, וממדותיו של הקדוש ברוך הוא, כמו שאמרו חז"ל (בסוטה י"ד.) על הפסוק (דברים י"ג ה'): "אחרי ה' אלקיכם תלכו וגו'". וכי אפשר לו לאדם להלך אחרי השכינה וכו' אלא אחר מדותיו: מה הוא מלביש ערמים, דכתיב (בראשית ג' כ"א): "ויעש ה' אלקים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבשם" - אף אתה הוי מלביש ערמים. מה הוא מבקר חולים וכו'. ולכאורה, למה צריך להסמיך הלבשת ערמים על הפסוק הזה, הלא הוא בכלל מצות עשה (דברים ט"ו ח') ד"פתח תפתח את ידך וגו' די מחסרו וגו'" ונראה דכונת הגמרא, אפילו הוא עשיר, ויש לו מעות, אך הוא בדרך, ואינו יודע באיזה מקום לקנות, ואין לו משרת שישרתנו בזה וכיוצא בזה. ובא הכתוב להורות, דהטרחה בענין זה הוא בכלל המצוה, ונוהג אף לעשירים. [ודמיא דמה שאמר אחר כך, מה הוא מבקר חולים - אף אתה וכו'. ומצות בקור חולים הלא נוהג אף בעשירים]. וראיה מאדם הראשון, דהיה אז עדין יחיד בעולמו, והיה הכל שלו, אך לא עשה לעצמו בגד מפני איזה טעם. [ואולי מפני שהיה ירא, שיהיה זה נגד רצון השם יתברך, מפני שהוא גרם לעצמו שיכנס בו יצר הרע, ויצטרך ללבוש, כידוע]. והטריח הקדוש ברוך הוא בכבודו לעשות לו בגד. ומה שאמר "וילבשם", לכאורה יתר הוא. ואפשר דהכונה לפי מה שאמרו חז"ל (בחגיגה י"ב.), דאדם הראשון אחר החטא, נתמעט קומתו הרבה, ולזה בא הכתוב לומר, דעתה אחר החטא נעשה לו הכתנות עור לפי מדתו עתה, כדי שיהיה ראוי ללבישה. היוצא מזה, שלעניים המצוה הוא בכפלים, מצות צדקה וגם הלבשת ערמים, ולפעמים נוגע דבר זה גם לפקוח נפש, בימות החרף שהקר חזק. ובאיזה עירות נהגו להתחזק במצוה זו מאד להכין מעות בכל חרף מנדיבי העיר לזה, ואשרי חלקם. ואיתא במסכת דרך ארץ פרק ב': הרחמנים וכו' ומלבישי ערמים - עליהן הכתוב אומר (ישעיה ג' י'): "אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו", הינו, אף בעולם הזה יעזרם השם יתברך, שלא יחסר להם מלבוש כל ימי חייהם, ובעולם הבא ילבישם השם יתברך מלבושי הוד והדר, וכדכתיב (בזכריה ג' ד'): "ראה העברתי מעליך עונך והלבש אתך מחלצות".

[66] והנה בגדרי השכלה אל הדל, יש כמה וכמה דברים שצריך לזה, רק שיתן דעתו ושכלו לטובת העני, וייטיב לו בזה הרבה, וגם לעצמו לא יחסר בזה מאומה, ויקבל על זה רב ברכות מאת ה'. ואזכיר פרט אחד, וממנו נוכל להקיש לכמה דברים כיוצא בזה. והוא, דהנה ידוע בעת החרף, כשמתגבר הקר, והדרך נתקלקל, אין מצוי על השוק עצים לקנות; וגם כשמביא אחד, לפעמים הם לחים וביקר גדול, ואין בכח הבעלי הבתים היורדים וכל שכן הדלים לקנות

בזול, או כשנותן לו איזה דבר מתנה, הוא מצמצם שיהיה מקרבא הניתא (ההנאה קרובה, כלומר, שיתן לו דבר שיוכל להנות בו מיד, לא שיצטרך ללכת לקנות וכיוצא בו), כגון שנותן לו איזה בגד ללבש או פת אפויה, וגם טורח בעצמו להוליך לביתו.

והנה כל דברינו נובעים ממאמר הגמרא (סכה מ"ט:): אין צדקה משתלמת, אלא לפי חסד שבה, שנאמר (הושע י' י"ב): "זרעו לכם לצדקה וקצרו לפי חסד". ופרש רש"י, וזה לשונו: לפי גמילות חסד שבה. הנתינה היא הצדקה, והטרח הוא החסד, שנותן דעתו ולבו לטובתו של עני, שלא ילך המעות לאבוד. כגון שנותן לו בעת שהתבואה מצויה, וטורח עצמו להוליך לביתו, ולתן לו פת אפויה ובגד ללבש, עד כאן לשון רש"י. ואם יכול להשכיל לתן לו באפן שלא ידע מי הנותנו לו, כאשר מצינו במעשה דמר עוקבא - אשרי חלקו. ועל כל פנים יזהר לתן לו בצנעא, כדי שלא יבישנו.

ויש בעניני השכלה אודותיו אפן היותר גדול מכל, והוא, שמתבונן באיזה אפן להיטיבו להקים אותו בזה מדלותו. וכגון שנותן לו מתנה או הלואה, או ממציא לו איזה מלאכה

אז, וממש הם וגם בניהם הקטנים בחשש סכנת נפשות על ידי הקר החזק; מה שאין כן העשירים. הם מכינים לעצמם עצים בעת הקיץ, והם יבשים ובזול. ועל כן אם היה העשיר משכיל אל אלו האנשים הנעלבים להתבונן בטובתם, היה קונה בקיץ בעת שהמקח בזול מאה עגלות עצים או יותר, כל אחד לפי ערכו, ומחזיקם בחצרו עבור הנדכאים הנ"ל, כמו שהוא מכין עבור עצמו. וכשיגיע ימות החרף, בעת שהדרך מקולקל, יפתח את אוצרו, וימכר להדלים, וכן לבעלי הבתים היורדים - על קרן. וזהו ענין נכבד מאד, וזכותו הרבה יותר ממדת הצדקה, שבזה הוא מיטיב לכל אחד מאד ובלא שום בושה. וכל זה כתבנו הטובה אודות הדל, שיכול לתן דמי הקרן של העצים. ועתה נדבר אודות מי שהוא דל גמור, שאין לו במה לקנות עצים, וכשנתחזק הקר, הרי הוא נוגע לו לסכנת נפשות ממש, אם נתעלם עין ממנו. על כן מצוה רבה, לכל מי שנגע יראת ה' בלבו, להתבונן בתקנת הדלים האלו ולעשות חסד בגופו עמהם; דהינו, לעורר אנשי העיר אודות זה, ולקבץ נדבות מהם על קנית עצים עבורם כדי להחיות נפשם. [וברוכים לה' אנשי עיר שקלאוו (שקלוב), שבכל שנה בהגיע ימות החרף, יושבים בכל בית המדרש ממנים העוסקים ומעיינים בענין חלוקת עצים לעניים. כן שמעתי מפי נאמן, ובודאי יש בענין הזה כמה עיירות כמותם]. והנה ידוע (מתענית פרק ד' משנה ה'), שבזמן הבית שני היו הכהנים והעם מתנדבים בתשעה זמנים להביא עצים למערכה, והיו מקריבין קרבן באותו יום, עין שם. וספרה לנו הגמרא, שאפילו בעת הגזרה החזיקו במצוה זו ולא בטלוה, וכדאיתא (בתענית דף כ"ח.), תנו רבנן: מה הם בני סלמאי הנתוצתי אמרו, פעם אחת גזרה המלכות גזרה על ישראל, שלא יביאו עצים למערכה; והושיבו פרוזדאות (שומרים) על הדרכים, כדרך שהושיב ירבעם בן נבט, שלא יעלו ישראל לרגל. מה עשו יראי חטא וכשרים שבאותו הדור הביאו גזירי עצים, ועשו כמו סלמות, והניחו על כתפם והלכו להם. וכיון שהגיעו אצלם, אמרו להם: להיכן אתם הולכים אמרו: להביא שתי גוזלות משובך שלפנינו בסלם שעל כתפינו. כיון שעברו מהם פרקום והביאום לירושלים. עליהם ועל כיוצא בהם נאמר (משלי י' ז'): "זכר צדיק לברכה". ועל ירבעם בן נבט וחבריו נאמר (שם): "ושם רשעים ירקב". עד כאן הגמרא. ויתבונן האדם, אלו היה בזמננו מקדש, בודאי היה כל אחד מישראל מתנדב עצים על המזבח, שהוא מקום כפרת עונותינו, וגם טורח בעצמו להביאם לבית המקדש ברב שמחה, וכמו שעשו מאז. ובלי ספק, שהאיש המתחסד עם הדלים והאביונים, ועושה ככה לענין עצים, כמו שכתבנו בתחלת דברינו, וכן ההולך ומכתת רגליו לקבץ נדבות עבורם לענין זה - זכותו כל כך גדול ומועלת לכפר עונותיו, כמו המביא עצים לבית המקדש. ומי לא ירצה להביא עצים לבית המקדש ולא תאמר, שמפליג אני לך חלילה, כי כן מצינו (אבות דרבי נתן פרק ד' ה'), שהשיב רבן יוחנן בן זכאי לר' יהושע בן חנניה, שהיה דואג ואומר: אוי לנו, שהוא חרב, מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל. אמר לו: בני, אל ירע לך; יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה. ואיזה זה גמילות חסדים, שנאמר (הושע ו' ו'): "כי חסד חפצתי ולא זבח". וזה העושה כן לענין עצים, חסד ממש הוא, שמתחסד את בעלי בתים היורדים והדלים למכר להם על קרן [ואינו מותר משלו, רק מה שמעותיו עומדין בלי רוח עד זמן המכירה], ולהדלים גמורים, מתחסד להם בגופו לקבץ נדבות עבורם.

להשתכר, וכהאי גונא איזה ענין, שבזה תומך ידו ומחזקו, ומקים בזה המצוה (ויקרא כ"ה ל"ה) ד' "ומטה ידו עמך והחזקת בו". וכזה כתוב גם כן ב'ספר חסידים' (סימן תתרל"ה): יש צדקה שאינה נראית כצדקה, והיא נראית לפני השם יתברך צדקה מעלה. כגון: עני שיש לו חפץ למכר, או ספר שאין רוצין לקנותו, ואדם קונה אותה מידו; וכן עני שחפץ לעשות איזה פעלה, ואינם רוצים לשכרו, והוא שוכרו - אין צדקה למעלה ממנו, עד כאן. ומכלל זה ידעתי עשירים נכבדים, שלוקחים בכוון עסקים תחת רשותם כדי להמציא מלאכה לעניי ישראל, שישתכרו להחיות נפשם, וכל זה וכיוצא בזה הוא בכלל צדקה ומעלה ממנה, ואשרי חלקם. ועין לעיל בפרק כ"א, שהארכנו במצות "והחזקת בו".

ועוד מצינו שם דל על מי שהוא דל בכח, דהינו, שהוא חולה. וכמו שכתוב (שמואל ב', י"ג ד'): "מדוע אתה ככה דל בן המלך". וההשכלה אודותיו הוא כמו שפרשו חז"ל (נדרים מ'.), דהינו: לבקרו ולהתבונן אולי יוכל להועיל לו באיזה דבר להקימו מדלותו זה, וכבר בארנו כל הצרך - בעזרת ה' לעיל בפרק ג' וד' עין שם. ומכלל זה, מי שהוא מצר מצרת המציקים אותו, להשכיל ולהתבונן בעניו, ולהציל אותו באיזה עצה מצרותיו.

ויש עוד דל אחד, והוא העני בדעת, והוא דל יותר מן הכל. וכמו שאמרו חז"ל (נדרים מ"א.): אין עני אלא בדעה וכו'. וגם בזה יש כמה סוגים:

א. שהוא כסיל בעניני הדעות, ועל ידי כסלתו תעה מן הדרך, ונעשה רשע; בכגון זה צריך להשכיל, איך להשיבו בתשובה, ולהעמידו על דרך האמת, וזכותו גדול מאד עבור זה, כמבאר בזהר חדש פרשת לך לך: אמר ר' אבהו: כמה שכרו של אדם העושה לאחר לחזר בתשובה וכו', עין שם.

ב. ויש שהוא בן לא חכם בעניני דרך ארץ, ועל ידי זה הוא מקלקל עסקו, וגם לפעמים נתבזה בעיני הכל בשביל זה; וגם בזה מצוה להשכילו וללמדו דעת, כדי שלא יקלקל עניניו, וגם כדי שלא יתבזה. ויתבונן בעצמו, אלו היה לו בן בעיר אחרת באפן זה, כמה היה רוצה שימצא שם אדם ישר וטוב, שילמד לבנו דעת ותבונה איך להתנהג - ככה יעשה הוא לחברו. וכל זה הוא בכלל מצות עשה של (ויקרא י"ט י"ח): "ואהבת לרעך כמוך", וכמו שכתב הרמב"ם (פרק ו' מהלכות דעות הלכה ג') בבאור מצוה זו, דהינו, שיחוס על ממונו כמו שהוא חס על ממון עצמו, ורוצה בכבודו כמו שהוא רוצה בכבוד עצמו, עין שם.

ג. ויש עני בדעת כפשוטו, שהוא עני בתורה, וצריך להשכיל ולהתבונן איך להמשיך לבו לתורה. והוא דבר גדול מאד, כדאמרינן (בבא מציעא פ"ה.): אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יונתן: כל המלמד את בן חברו תורה, זוכה ויושב בישיבה של מעלה, שנאמר וכו'. עוד

אמרו (סנהדרין צ"ט:): אמר ריש לקיש: כל המלמד את בן חברו תורה, מעלה עליו הכתוב כאלו עשאו, שנאמר וכו'. ואיתא באבות דרבי נתן פרק י"ב על המשנה, דהוי (אבות א' י"ב) אוהב את הבריות ומקרבן לתורה מלמד שיהא אדם מקפח את הבריות, ומכניסן תחת כנפי השכינה, כדרך שהיה אברהם אבינו מקפח את הבריות, ומכניסן תחת כנפי השכינה, שנאמר (בראשית י"ב ה'): "ואת הנפש אשר עשו בחרן". וצריך האדם להתעורר בנפשו על אנשים כאלו ולרחם עליהם, כמו אם היה רואה איש עני ערם, שאין לו לבוש, כי במה יכסה נפשו שם בעולם העליון, אחרי שהוא ערם מתורה ומצות. וכידוע, שעל ידי קיום התורה נברא תכשיטין לנפשו, שבהם הוא זוכה לישב לפני ה' בהיכל קדשו. וכדכתיב אצל יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול (זכריה ג' ד'): "הסירו הבגדים הצאים וגו', והלבש אתך מחלצות; וילבשהו בגדים וגו'". וכדאיתא בתנא דבי אליהו רבה פרק כ"ז: (ישעיה נ"ח ז') "כי תראה ערם וכסיתו" כיצד? אלא אם ראית אדם שאין בו דברי תורה, הכניסהו לביתך, ולמדהו קריאת שמע ותפלה, ולמדהו פסוק אחד בכל יום או הלכה אחת, וזרזהו במצות, לפי שאין לך ערם בישראל, אלא מי שאין בו תורה ומצות, והוא דומה למי שהוא ערם, עד כאן. עוד מקים בזה מה שאמר הכתוב (דברים ו' ה'): "ואהבת את ה' אלקיך", דהכונה לאהב אותו על בריותיו, כמו שאמרו חז"ל (ספרי פרשת ואתחנן פסקה ל"ב).

ויש עוד ענין שצריך להשכיל אודות הדל, והוא דבר גדול מאד. כי ידוע, מי שהוא דל, אין לו כח להחזיק בניו לתורה, ובעצמו אין יכול ללמד עמהם. ובניו הולכים ומתדלדלים, ונשארים עמי הארץ גמורים; ויש מהם שיוצאים על ידי זה לתרבות רעה גם כן. על כן מצוה רבה להשכיל אודותם, ולתנם לבית הספר. ומצוי הוא באלו הנערים, שהם מצליחים בתורה בזכות אביהם המדכאים; וכמו שאמרו חז"ל (נדרים פ"א.): הזהרו בבני עניים, שמהם תצא תורה. וזכות המתעסק בענין הזה גדול מאד, כדאמרינן (בבא מציעא פ"ה.): כל המלמד את בן עם הארץ תורה, אפילו הקב"ה גוזר גזרה מבטלה בשבילו, שנאמר וגו'. ועוד יש הרבה ענינים כיוצא בזה, שצריך להשכיל אודותיו אך אנכי לקצר באתי, כי מכל אלו הדברים שכתבנו, יוכל המשכיל להקיש ליתר הפרטים. ובזכות זה ימלטהו השם יתברך ביום רעה, וכמו שאמר הכתוב (תהלים מ"א ב').

פרק ח

בו יבאר ענין חסד שתלוי בדבור, ומצוה לפקח את חברו מצערו

אמרו חז"ל (סכה מ"ט:), דחסד הוא בין בגופו, בין בממונו. והנה חסד שבגופו נחלק לשלשה מעלות: למעשה, דבור ומחשבה. ועד כה דברנו בפרקים שעברו, כמה פרטים

מענין חסד, שעקרו תלוי במעשה ומחשבה, הינו, לעזר לחברינו בשום דבר של טרחה, או להתבונן במחשבה, ולהשכיל באיזה ענין ועצה נוכל לתקן מצבו, שלא יתמוטט חלילה לגמרי. וזהו הכל בכלל מה שאמר הכתוב (תהלים מ"א ב'): "אשרי משכיל אל דל". ועתה נדבר מענין חסד שתלוי בדבור, כי האדם יכול להמשיך מדת החסד בכל דבריו:

א. בעניני תורה, הינו, תורה שהיא ללמד לאחריני ~(*) הוא בכלל חסד, ותורה שאדם לומד לעצמו אינו בכלל חסד. וכדאיתא (בסכה מ"ט:): מאי דכתיב (משלי ל"א כ"ו): "פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה". וכי יש תורה שהיא של חסד, ותורה שאינה של חסד? אלא תורה שהיא ללמד - היא תורה של חסד, ותורה שאינה ללמד זו היא תורה שאינה של חסד.

ב. אם יש על חברו כעס מאיזה אדם, ויכול בדבורו להסירו מעליו, הוא בכלל חסד. וכדכתיב אצל יוסף (בראשית מ' י"ד): "כי אם זכרתני אתך כאשר ייטב לך ועשית נא עמדי חסד והזכרתני אל פרעה והוצאתני וגו'". וכן אם בדבורו יכול לסבב, שלא יבוא רעה על חברו, גם זה הוא בכלל חסד. הדמיון אם באיזה מקרה נזדמן בין האנשים החשודים על הגנבה, והם חשודים בעיניו, שילכו ויגנבו לאיש אחד, ושומע שמספרים אודות מצבו, מצוה שיכחד להם, ויאמר כי הוא עני, אף שהוא יודע בעצמו שאינו כן. וכל זה הוא בכלל חסד. וכמו שמצינו שאמר אברהם לשרה (בראשית כ' י"ג): "זה חסדך אשר תעשי עמדי אל כל המקום וגו' אמרי לי אחי הוא". וכל שכן אם יכול להודיעו באיזה עצה שישמר מהם, בודאי מחיב בדבר מצד הדין, כדאיתא בסוף חשן משפט (סימן תכ"ו סעיף א'). וכן אם מסבב בדבורו, שאיש אחד ייטיב לחברו באיזה טובה, כל זה הוא בכלל חסד, ומקבל עבור זה ברכה מאת ה'. וכדאיתא בתוספתא (דפאה פרק ד' הלכה י"ז), דאפילו אם רק אמר לאחרים, תנו, נותנין לו שכר על זה, שנאמר (דברים ט"ו י'): "כי בגלל הדבר הזה [הינו, דבור] יברכך ה' אלקיך וגו'". ועין לעיל בפרק ט"ז בחלק ב' בענ-ין גדל שכר המעשה לדבר מצוה, עין שם.

ג. ליעץ לחברו עצה ההוגנת לו בעניניו. וכדאיתא בחשן משפט (סימן צ"ז סעיף א'), עין שם, שדבר זה נוהג אף לעשירים.

ד. אם הוא רואה בחברו שהוא עצב מפני דלותו, או איזה צרה חס ושלום, ואינו יכול לעזר לו, על כל פנים מצוה לדבר על לבו ולהפיגו מדאגתו, וזהו הכל בכלל גמילות חסדים. וכמו שכתב רבנו יונה באגרת התשובה שלו (אות ט"ז), שאפילו אם דל הוא, ואין ידו משגת לעסק בגמילות חסדים ממש, מכל מקום יוכל להשיג המדה טובה ההיא בלא כסף ובלא מחיר. וזה מעשה גמילות חסדים: ידבר על לב העני, ויהיו דבריו נחת

רוח לאביון, וינחמנו ממעשיו ומעצבון ידיו, ויכבדהו. אמרו רז"ל (בבא בתרא ט':): הנותן פרוטה לעני, מתברך בשש ברכות; והמפיסו בדברים, מתברך באחת עשרה ברכות, שנאמר (ישעיה נ"ח י'): "ותפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע וזרח בחשך אורך ואפלתך כצהרים; ונחך ה' תמיד והשביע בצחצחות נפשך וגו'". והוא ענין פיוס דברים והראות לו רצון טוב בלב שלם ובנפש חפצה. הלא תראה מה שכתוב באר היטב, כי שכרו הרבה מאד מן עושה צדקות, וברכות רבות וכבדות ממנו, עד כאן לשונו.

וכמה גדולה היא המדה הזו, שמזמן עבורה לחיי עולם הבא, כדאיתא בתענית (כ"ב.) גבי מעשה דרב ברוקא, עין שם. עוד כתב שם רבנו יונה: ישית עצות לפני רבים לעשות צדקה וחסד, ויקבל שכר על הרבים אשר הצדיק, ועל הנפשות אשר יעשה; ויוכח בשכר הצדקה אשר תעשה על ידו, שנאמר (ישעיה ל"ב ח'): "ונדיב נדיבות יעץ". ואמרו רז"ל (בבא בתרא ט'.): גדול המעשה יותר מן העושה, וזהו אהבת חסד, עד כאן לשונו.

עוד יש בעניני החסד שתלוי בדבור, כמה דברים, הינו, להתפלל על החולה שירפאהו ה', שזהו הכל בכלל בקור חולים דהוא גמילות חסדים. וכדאיתא בגמרא (נדרים מ'.) וביורה דעה סימן של"ה סעיף ד' וכבר העתקנו זה לעיל בפרק ג', עין שם. והוא הדין צער אחר שיש לאדם, שהוא בתוך צרה ומצוקה, ואפילו אם אותו פלוני בעצמו אינו יודע מזה, וכענין שמצינו, שאברהם התפלל על אנשי סדום שלא יהפכו, וכל שכן על ישראל.

והבה המתבונן בשמונה פרקים הראשונים ובשלשים ושנים פרקים אלו, יראה שמדת החסד פרוסה על כל עניני הטובה שבעולם, וכל איש ואיש יוכל לקים מדת החסד בעניניו, ולפעמים גם בדברים נקלים וקלים, עד שכמעט זה נהנה וזה אינו חסר, ובני אדם מזלזלים בהם, בעונותינו הרבים.

ואמרתי דבענייננו שיך מה שהביא בספר 'לב דוד' (פרק כ"ב) בשם מדרש אגדה (אוצר מדרשים עמוד רי"א), כי אליהו זכור לטוב היה הולך עם ר' יהושע בן לוי, ובלכתם ילכו. הראה לו אליהו זכור לטוב רחוב אחד גדול, ושם קבוץ גדול יצאו נצבים על המקח בחנות אחת, ודוחקים זה את זה. והלכו שם ר' יהושע בן לוי עם אליהו זכור לטוב, ואגב דחקא המה ראו, שבחנות ההיא מוכרים בשר כלב סרוח, וכל ליטרא בדינר, ועם כל זה דוחפים אותו לקונה, כי כל אחד טורח להקדים לחברו. והלכו לדרכם, והמה ראו רחוב אחר ריקם, ושם חנות אחת מוכרת בשר עגל בריא ושמן, ומוכרת ליטרא בפרוטה, ואין קונה. ותמה על זה ר' יהושע בן לוי מאד, ואמר לו אליהו זכור לטוב: אל תתמה על החפץ, כי חנות שמוכרים בשר סרוח, משל להמון העם רבים, שרודפים בכל כחם אחר העברה בטרחה רבה וממון הרבה, והעברה ככלב מת סרוח; והתורה והמצוה כבשר

בריא ושמן ובזול, ואין קונה. כן אמרתי בזה: לפעמים נקל להאדם ומתוק לו להוציא על עניני ההבלים אשר היצר הרע מסרסר לו, כגון, להתגבר במדת הנצחון וכבוד המדמה כמה וכמה רובלי כסף, ולפעמים גם למאות ולאלפים, וגם בעמל מרבה, אשר לא תוסיף שום טובה לאדם - לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, ולא יהיה מסחר זה טוב מהקונה בשר כלב נבלה הנ"ל. ואלו על עניני החסד, אשר היצר הטוב מסרסר וצועק ואומר: פנו אלי וקנו מסחרי, מסחר כשר, אשר בוראנו אוחז גם כן במסחר הזה [וכדכתיב (מיכה ז' י"ח): "כי חפץ חסד הוא"], והוא אשורו של אדם והצלחתו בעולם הזה ובעולם הבא, וקנו אותו בדמים מועטים ובטרחה קלה, ואין פונה, בעונותינו הרבים, לפי ערך המסחר הטוב הזה.

והסבה לכל זה, שהיצר אינו מניח לאדם להתבונן בגדל מדת החסד ורב טובו. ועל כן העצה היעוצה לזה, שיתבונן תמיד בהכתובים ומאמרי חז"ל המספרים לנו בגדל שבח המדה הקדושה הזו, ויתברר ויתאמת אצלו שזו היא רצון השם יתברך, שנרגיל עצמנו להתנהג ברחמים ובחסד עם זולתנו. וכדכתיב (דברים י"א כ"ב): "ללכת בכל דרכיו", ופרשו בספרי (פרשת עקב פסקה מ', ט): אלו הן דרכי השם יתברך, שנאמר (שמות ל', ד ו'): "ה' ה' אל רחום וחנון". ועל ידי זה ישיג אהבה למדת החסד; וכדכתיב (מיכה ו' ח'): "ואהבת חסד". ובזכות זה יתחסד עמו השם יתברך גם כן בכל עניניו בזה ובבא.

ומכל מקום אל יטעה האדם בנפשו, לומר שבמדת החסד לבד די, אפילו אין בו יראת שמים כלל חס ושלום. לא כן הדבר, אלא צריך שילך בדרכי התורה ובקבלת על מלכות שמים, ויתחזק גם כן בדרכי החסד. וכדאיתא בספרי האזינו (פסקה שכ"ג) על הפסוק (דברים ל"ב כ"ט): "לו חכמו ישכילו זאת וכו'": אלו נסתכלו ישראל בדברי תורה, לא שלטה בהם שום רעה. ומה אמרתי להם? קבלו עליכם על מלכות שמים, והכריעו זה את זה ביראת שמים, והתנהגו זה את זה בגמילות חסדים, עד כאן. ואז אשריו וטוב לו.

חתימת הספר

הנה ידעתי גם ידעתי, כי הרבה אנשים יחשבו ויאמרו: היום בזמננו, בלאו הכי מאד נתחזק מדת הצדקה וחסד בעולם. ומה יש עוד לדבר בזה? אף אני אשיב ואמר להם:

א. דידוע דחיוב צדקה וחסד תלוי לפי המקבל ולפי הנותן, הינו לפי המקבל - לפי גדל צרך ההכרח שיש לו בזה. כי התורה אמרה (דברים ט"ו ח'): "פתח תפתח את ידך לו והעבט תעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו". ובימים הראשונים היה "די מחסרו" בדבר מועט, והיום המלבושים והמנעלים והדירה ושאר צרכי הגוף הכל ביקר. ויתבונן האדם

בעצמו בעניני הוצאותיו, ויראה שהיום עלו כפלי כפלים מבראשונה בכל דבר, וממילא החיוב "כדי מחסורו" הוא גם כן הרבה יותר. וכן לענין חסד, שנצטוינו גם כן במצות עשה להלות לעני, כמו שאמר הכתוב (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה את עמי את העני עמך"; ונאמר (ויקרא כ"ה ל"ה): "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו", שהוא כולל גם כן הענין הזה, כמו שנתבאר לעיל (בחלק ראשון) בפרק א' (סעיף א'), הוא גם כן ככה: שבימים הראשונים שהיה האדם צריך למחיתו דבר מועט, היה די כשהיה מלוה אותו דבר מועט, שבזה המעט שהלוהו היה די לו להשתכר כדי להחיות נפשו ונפש ביתו, והיה מקים בעל הבית בזה מה שאמרה התורה: "והחזקת בו"; מה שאין כן כהיום, שההכרחיות הוא הרבה יותר, וגם הרוח כהיום הוא קטן מאד מכל עסק, ממילא צריך האדם כסף יותר לפרנסתו כדי להחיות נפשו. וגם תלוי לפי הנותן, דידוע דחיוב הצדקה תלוי בכל אחד לפי מה שהוא - על בעל הבית החיוב הרבה יותר מעל העני [דאף העני הוא מחיב בצדקה, כדאמרינן בגטין ז':], ועל העשיר החיוב יותר מעל בעל הבית, ועל מי שהוא עשיר מפלג החיוב הרבה יותר. ויציר ששניהם עושין פעלה אחת מפעלות הטוב זה משתבח בזה ומקבל שכר, וזה נגזר עליו שיכלה ממונו עבור זה. והוא, מפני שאצל זה היתה הנתינה קטנה מאד לפי ברכתו שהשפיע לו השם יתברך. וכהא דאיתא בכתבות ס"ו: אצל נקדימון בן גוריון, אף שהיה אדם גדול מאד, שהוא אחד מהשלשה שהיו בעולם שנקדרה החמה בעבורן, כדאמרינן בתענית כ'. והיה עושה הרבה צדקה וחסד עם ישראל [עין שם בכתבות ובתענית]. אפילו הכי נגזר על ממונו שיכלה, מפני שלא עשה לפי ערך עשרו, כדאמרינן שם בגמרא. ואם כן לפי זה פשוט, שלא נוכל לדמות לענין ערך החיוב זמננו זה להזמן שמלפנים. כי מלפנים לא היה מצוי עשירות בעולם כמו בזמננו, שמצוי ברוך השם עשירים גדולים ובעלי בתים חשובים הרבה יותר מהדורות הקודמים. [וכל אחד יוכל להבחין זה בעירו, כי כמי שהיה מלפנים במדרגת בעל הבית, הוא עתה נחשב בין אנשים לעני גמור; ומי שהיה אז עשיר, אינו עתה אפילו במדרגת בעל הבית, בכל עיר ועיר לפי ערכה. ואף שיש עתה גם כן עניים הרבה יותר נגד זה, הלא זה גופא מוסיף יותר חיוב על העשירים לעזרם בעת דחקם]. ואם כן איך נוכל לאמר שחיוב הצדקה שוה עתה כמו מלפנים?

ב. בימים הראשונים שהאדם היה מצמצם הנהגת מחיתו מאד, ולא היה מוציא שום דבר על איזה ענין יתר, כי אם על הכרחיות, היה די במעט המעות שהכין לצדקה וחסד לצאת ידי המצוה על פי הדחק; מה שאין כן כהיום, שמצוי, בעונותינו הרבים, שהרבה והרבה מהמעות הולכין על יתרונות מתענוגי בני האדם במלבושים יקרים ודירות יקרות ורבוי המשרתים וכהאי גונא, לא תהא מדת צדקה וחסד, שהיא חיי האדם והצלתו בעולם הזה

ובעולם הבא, קל בעיניו מאחד מיתרונותיו. ודברינו מרמז במה שאמרו חז"ל (בראשית רבה ויגש פרשה צ"ג י'), שלעתיד לבוא יוכיח הקב"ה את כל אחד ואחד לפי מה שהוא. ובאמת כאשר נשאל לכל אחד ואחד על הנהגתו בהוצאת ביתו, שהוא מתנהג כעשיר, ורב הוא יתר מכפי ערכו, תרוצו נכון לפניו, שאי אפשר לגרע מהנהגת הבית מאומה, והוא בוטח בה' שיעזרנו על זה. ואלו כשבא לפניו ענין צדקה וחסד, הוא מאמץ לבו וקופץ ידו, ועושה את עצמו לעני ודל, ואינו נותן אף לפי ערכו. ועל ענין כזה אמר הכתוב (משלי י"ג ז'): "יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב". [הינו: יש שהוא עושה את -עצמו כעשיר, ובאמת אין כל, ויש שהוא מתרושש, הינו שלענין צדקה וחסד הוא עושה עצמו כמתרושש ויורד מנכסיו, ועדין הון רב תחת ידו].

ג. ידוע שכח הצדקה והחסד מגביר מדת הרחמים, וכמו שאמרו חז"ל (שבת קנ"א:) על הפסוק (דברים י"ג י"ח): "ונתן לך רחמים ורחמך" - כל המרחם על -הבריות, מרחמין עליו מן השמים. וכהיום שאנו רואין בעינינו, שמ-דת -. הדין גוברת מאד בעולם מדי יום ויום בכמה מחלות ומיתות משנות וחסרון השפעה בעולם, עד שאין לך יום שאין קללתו מרבה מחברו, כמה צריך להרבות בצדקה וחסד, אולי על ידי זה נזכה לכפות את כח הדין, ויתמלא ר -חמים בעולם וכמו שנתבאר בחלק ב' בפרק ג', עין שם.

השלמה

אמר המחבר: יען כי החבור הזה מיסד על עניני גמילות חסדים, וידוע ששם חסד כולל כל דבר שיכול האדם להיטיב לזולתו, ואמרתי לנפשי: בודאי הנה יש אנשים שרוצים לעשות פנקס לחברה קדושה הזו שיש להם בעירם, ואינם יודעים הלשון הנאות לזה, ועל כן אמרתי לגמל חסד עמהם, ולהעתיק מהפנקס שבעירנו. וזה לשונו בפתח השער: הנה על פי מה שנתבאר בתורתנו הקדושה מצות גמילות חסדים, נראה כי מצוה רבה היא עד מאד, ויש על זה מצות עשה מיחדת בתורה, כמו שנאמר (שמות כ"ב כ"ד): "אם כסף תלוה את עמי את העני וגו'", ונאמר בפרשת ראה (דברים ט"ו ח'): "והעבט תעביטנו וגו'", וכמו שכתבו כל מוני המצות; ונאמר (שם ט'): "השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר, קרבה שנת השבע שנת השמטה וגו'". וכתב על זה בספר הקדוש 'שערי תשובה' לרבנו יונה (שער שלישי אות ס"ז): למדנו מזה, שכל המונע את עצמו מלהלוות לעני, עובר בשני לאוין, שהם "השמר" ו"פן". ואם לעת אשר קרבה שנת השבע הזהרנו, שלא נחדל מלהלוות מיראת דבר השמטה, אף כי בזמן שלא יפסיד חובו, כי יגדל חטא הקופץ ידו מלהלוות, עד כאן לשונו. גם מצוי שעל ידי הלואה הוא תומך ידי המך שלא

יתמוטט לגמרי. ויש על זה עוד כתוב מפרש בתורה (ויקרא כ"ה ל"ה): "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך, והחזקת בו וגו'", ואמרו -חכמינו ז"ל (שבת ס"ג.): גדול המלוה לעני יותר מהעושה צדקה. הבט נא וראה ביורה דעה סימן רמ"ט (סעיף ו'), בשמונה המעלות שמנו חכמינו ז"ל בנותני צדקה, המעלה הראשונה היא המלוה לעני בעת צרכו, עין שם. והיא אחת משלשת הדברים שהעולם עומד עליהם, כמאמר חכמינו ז"ל באבות (פרק א' משנה ב,): על שלשה דברים העולם עומד: על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים. והיא מהדברים שאדם אוכל פרותיהם בעולם הזה, והקרן קימת לו לעולם הבא. ושכר של המחזיק במדה הקדושה הזו גדול מאד, כדאיתא בילקוט הושע (רמ"ז תקכ"ב) על הפסוק (הושע ו' ו'): "כי חסד חפצתי ולא זבח": אמר הקדוש ברוך הוא, חביב עלי חסד, שאתם גומלים זה לזה יותר מכל הזבח שזבח שלמה לפני, אלף עלות יעלה שלמה. וגם איתא במדרש רות (פרשה ה' ד'): בוא וראה כחן של בעלי צדקה וגומלי חסדים, שאין חוסין לא בצל שחר, ולא בצל כנפי ארץ, ולא בצל כנפי שמש, ולא בצל כנפי חיות, ולא בצל כנפי כרובים, ולא בצל כנפי שרפים, אלא בצל מי שאמר והיה העולם, שנאמר (תהלים ל"ו ח'): "מה יקר חסדך אלהים, ובני אדם בצל כנפיך יחסיון".

על כן התעוררנו אנחנו החתומים מטה מעבר לדף לכבוד השם יתברך לתקן מצוה זו בעירנו, לעשות חברה של גמילות חסד להלוות לעני בעת צרכו, והתקנות שעשינו לזה יבאר אם ירצה ה' לקמן.

כל הנ"ל נגמר ביום _____ לחדש _____ שנת _____

והרוצה לעשות חברת הכנסת אורחים או חברת בקור חולים או חברת הכנסת כלות עניות לחפה או חברת מלביש ערומים - יעין בחלק ג' במאמרי חז"ל שהבאתים שם, ויציגם לפני קוראי השער.

ואגב אעתיק עוד העתקה לענין חברת קובעי עתים לתורה, אולי ירצה מי להעתיק דבר זה בפנקסו. וזה לשונו שם:

הנה עצם גדל חיוב האדם ללמוד התורה הוא ידוע לכל, שאין לך אדם בעולם שהוא פטור מזה, וכמו שכתב הרמב"ם (פרק א' מתלמוד תורה הלכה ח'): הכל חיבין בתלמוד תורה: בין עני, בין עשיר, בין שלם בגופו, בין בעל יסורים, בין בחור, בין זקן גדול, בין בעל אשה ובנים, אפילו עני המחזיר על הפתחים חיב לקבע לו זמן לתלמוד תורה ביום ובלילה, שנאמר (יהושע א, ח'): "והגית בו יומם ולילה". והתחלת דינו של אדם לעתיד לבוא הוא על שאדם מתרשל מלקבע עתים לתורה, וכמו שאמרו חז"ל (קדושין מ'.): אין תחלת דינו של אדם, אלא על דברי תורה, שנאמר (משלי י"ז י"ד): "פוטר מים ראשית מדון" (הינו,

על מה שפטר עצמו ממים, שמרמז על תורה, הוא ראשית המדון עליו, כי באמת הכל חיבים וכנ"ל).

ואין לך רפואה להנצל מיצר הרע, אלא על ידי למוד התורה, וכמו שאמרו חז"ל (שם ל':): בראתי יצר הרע - בראתי לו תורה תבלין. והיא עקר חיי הנפש, וכדכתיב (דברים ל' כ'): "כי הוא חייך וארך ימיך". וכשם שכל אדם שבעולם חס על חייו, וכל מאדו יתן עבור הצלת חייו, כך צריך להתחזק בענין להחיות נפשו הקימת, אשר היא רק על ידי למוד התורה. ואין קץ למתן שכרה, כי כל תבה שאדם לומד הוא מקים מצוה בפני עצמה, וכמו שכתב הגר"א ב'שנות אליהו' בשם הירושלמי. וכמה צריך האדם לשמח, כשזכה לקבע עתים לתורה, שעל ידי זה נתוספו לו כמה מאות מצוות בכל יום, וזה תביאהו לכף זכות לעתיד לבוא.

[ובזה מבאר מה שאמרו חז"ל בברכות ט"ז. : מאי דכתיב (במדבר כ"ד ו'): "כנחלים נטיו, כאהלים נטע ה'", מה נחלים מעלים האדם מטמאה לטהרה, אף אהלים מעלים האדם מכף חובה לכף זכות. ולכאורה מאי דוקא "אהלים"? ולפי זה ניחא, דידוע דעקר הקלקול, מה שמקלקל האדם ביותר מכל הוא על ידי כח הדבור, שמה שיכול לקלקל בחצי שעה בפיו על ידי רבוי דבוריו, שמערבין בהן לשון הרע וליצנות ואונאת דברים ודברים בטלים וכדומה, לא יכול לקלקל בכל היום על ידי מעשה, כי למעשה צריך איזה שהוי, ולשונו של האדם הוא כעט סופר מהיר. ואם כן על ידי הדבור מכריע כף חוב, ואין לו תקנה לאדם, כי אם שיכנס לאהלים ויעסק בתורה, שלעמת רבוי העונות שבא לו על ידי דבוריו, לעמת זה יתקבצו אצלו חבילות חבילות של מצוות גם כן על ידי דבוריו, ויכריע כף זכות, כי הקדוש ברוך הוא מטה כלפי חסד. וגם על ידי למודו בתורה ממילא ישמר את פיו, דזכירה מביאה לידי עשיה].

והעקר צריך שיזכר, כי השעות האלו שמיחד לתורה הוא מבחר ימי חייו [שבאלו השעות ישמח לנצח, מה שאין כן בשאר עתות היום], ואין לו לבטלם משום דבר.

ולא לחנם נקרא התורה בשם "לחם", וכמו דכתיב (משלי ט' ה'): "לכו לחמו בלחמי" - לומר לך, שהיא ממש מזין את הנפש כמו הלחם שהוא מזון לגוף. וכשם שמשתדל האדם שלא יחסר לו משען לחם בכל יום על כל פנים פעם אחד, כדי שלא יחלש כחותיו, כן צריך האדם לזרז את עצמו שלא ילך יום אחד בלי תורה, כדי שלא יחלשו כחות הקדשה של נפשו, וגם ידע האדם, שכאשר מתרשל מלמוד התורה, הוא דובר שקרים בכל יום לפני ה', שהוא אומר: "על כן ה' אלהינו בשכבנו ובקומנו נשיח בחקיך ונשמח בדברי תורתך ובמצותיך לעולם ועד, כי הם חיינו וכו'" - ואיה השיחה בחקיו, ואיה השמחה, כשהוא משליכם אחרי גוו, ואינה חשובה בעיניו ליחד עליה שעה מן השעות?

וכל זה דברנו אם לומד בעצמו, וכל שכן אם לומד בחבורה, בודאי צריך לזרז שלא לבטל הקביעות, כדי שלא יהרס בנין החבורה. ודע עוד, כי הלמוד בחבורה הוא מצוה כפולה

ומכפלת, שמתקדש שם שמים על ידי למוד הרבים, וכמו שכתבו הראשונים, שלפיכך אומרים קדיש אחר למוד בחבורה. וגם אמרו חז"ל (ספרא בחקתי פרק ב' ד' ופרוש רש"י שם כ"ו ח'): אינו דומה מרבים העושים המצוה למועטים העושים מצוה. וגם כשלומדים בחבורה שכינה שרויה ביניהם, כמו שאמרו חז"ל (ברכות ו'.). ועל כן התעוררנו אנחנו חתומי מטה מעבר לדף לכבוד השם יתברך לתקן מצוה זו בעירנו, לעשות חבורה של קובעי עתים לתורה בכל יום.